

Станіслав Лем

Фіаско

Фіаско

Станіслав Лем

МАЄСТАТ СЛОВА

Станіслав Лем

Фіаско

Фіаско

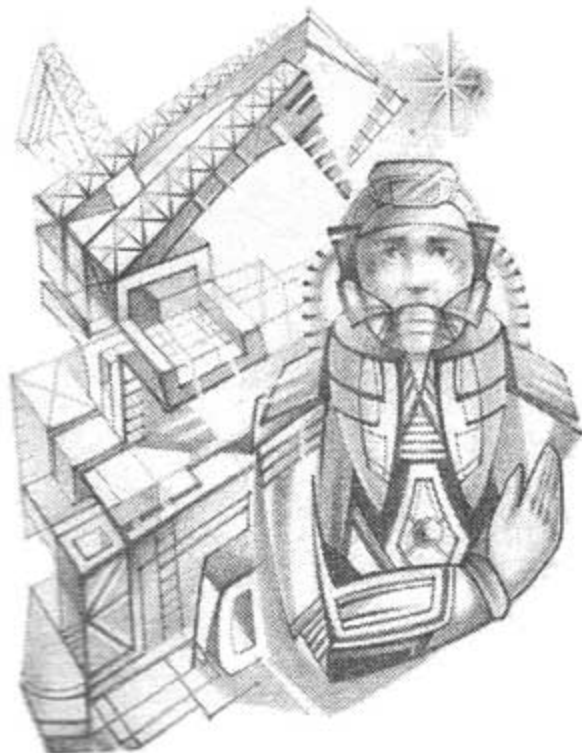
Станіслав Лем

МАЄСТАТ СЛОВА

М А Є С Т А Т С Л О В А

Станіслав Лем
ФІАСКО

 ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Станіслав Лем

Фіаско

Бірна́мський ліс^[1]

— Сіли ви добре.

Чоловік, який це сказав, уже не дивився на пілота, котрий у скафандрі стояв біля нього, тримаючи під пахвою шолом. Він перетнув круглу залу з підковою пультів посередині й почав розглядати циліндр корабля, оплавленого біля дюз. Із них усе ще хлюпала на бетон чорна юшка. Навіть з такої відстані корабель вражав своїми розмірами. Другий диспетчер, кремезний, у натягнутому на лисий череп береті, відмотував плівку із записом, і поки вона крутилася, краєм ока косував на прибульця. На голові в диспетчера були навушники, а перед його очима хаотично блимав ряд моніторів.

— Та, якось вийшло, — кинув пілот.

Він удав, що неодмінно має спертися на пульт, аби відстебнути важкі рукавиці з подвійними застібками. Після цього приземлення в нього й досі тремтіли коліна.

— Що це було?

Коротун із мишачим неголеним обличчям, у витертій шкіряній куртці стояв біля вікна й ляскав себе по кишнях, аж поки намацав сигарети.

— Тимчасова втрата тяги, — буркнув пілот, трохи розгублений байдужою зустріччю.

— Але чому? Ви знаєте?

«Ні», — хотів відказати пілот, але змовчав, бо вважав, що мав би знати. Плівка скінчилась, її кінець лопотів, обертаючись разом із барабаном. Цибань підвівся, зняв навушники, лише тепер кивнув пілотові й хрипко відрекомендувався:

— Мене звать Лондон. А його — Госсе. Ми раді вітати вас на Титані. Чого вип'ємо? Кави чи віскі?

Молодий пілот зніксовів. Він чув про цих людей, але ніколи їх не бачив. Був певен, що цибаня звати Госсе, але помилявся. Розмірковуючи над цим, попросив кави.

— Який у вас вантаж? Карборундові головки? — спитав Лондон, коли вони утрюх сіли біля столика, що висунувся зі стіни.

На столику парувала кава у склянках, схожих на мензурки. Госсе запив кавою жовту пігулку, перевів подих, закашлявся і висякався з такою силою, що аж сльози набігли йому на очі.

— І випромінювачі теж привезли? — запитав він пілота.

Той знову розгубився, бо сподівався на більший інтерес до свого подвигу, тож тільки хитнув головою у відповідь. Не щодня ж у ракеті під час посадки зникає тяга. Хіба це так важливо — говорити зараз про вантаж, який він привіз? Краще б він розповів їм, що навіть не намагався продути сопла чи збільшити головну тягу, а відразу ж вимкнув автоматику й сів на ручному управлінні, лише на маневрових двигунах. Фокус, якого не робив ще ніколи, хіба що на тренажері. Та й то давно. Але тут цікавилися зовсім іншим.

— Привіз, — лаконічно сказав він і навіть відчув задоволення, бо прозвучало це непогано. Така стриманість після пережитої небезпеки!

— Привезли, але не туди, куди треба, — усміхнувся коротун Госсе.

Пілот не зрозумів — говорить він серйозно чи жартує.

— Як це — «не туди»?.. Ви ж мене прийняли. Точніше, викликали, — поправився він.

— Були змушені.

— Не розумію.

— Адже ви мали сісти на Граалі.

— То чому ж ви мене перехопили?

Йому зробилося гаряче, адже їхня вимога приземлитися на Титані звучала категорично. Щоправда, втрачаючи швидкість, він перехопив радіодонесення про якусь аварію, проте мало що зрозумів — заважали шуми в ефірі. Він підлетів сюди з боку Сатурна, щоб його гравітацією пригасити швидкість і цим заощадити паливо. Тому й зачепив кораблем магнітосферу Титана так, що аж затріщало на всіх діапазонах хвиль. І відразу ж із місцевого космодрому надійшов наказ сідати. Навігатор мусить підкорятися наказам диспетчерів. Але ці навіть не дали йому скинути скафандра — відразу почали допитувати. Думки його все ще були в рубці управління, він досі відчував ремені, що люто вп'ялись у груди й плечі, коли ракета вдарилась об бетон вже вистромленими лапами, а неvigорілі до кінця маневрові двигуни, бурхаючи полум'ям, конвульсивно шарпали її корпус.

— У чому річ? То де ж я, врешті, мав приземлитися?

— Ваш дріб'язок належить Граалю, — пояснив коротун, витираючи ніс, почервонілий од нежитю, — а ми перехопили вас над орбітою й викликали сюди, бо нам потрібен Кілліан. Ваш пасажир.

— Кілліан? — здивувався молодий пілот. — Його на борту нема. Зі мною лише Сінко, другий пілот.

Ті двоє остовпіли.

— А де ж Кілліан?

— Зараз, напевно, вже у Монреалі. Його дружина має народити. Він вилетів ще переді мною, вантажним кораблем.

— З Марса?

— Звісно, а то звідки? А в чому річ?

— Космічний розгардіяш нічим не поступається земному, — зауважив Лондон. Він набивав тютюном люльку з такою силою, ніби хотів її розтовкти. Він гнівався.

І пілот також.

— А спитати у мене ви не могли?

— Та ми ж були певні, що він летить з вами. Про це йшлося в останній радіограмі.

Ґоссе знову витер ніс і зітхнув.

— Стартувати ви вже однаково не зможете, — врешті озвався він, — а Марлін ніяк не дочекається випромінювачів. Тепер він усе звалить на мене.

— Так у мене ж є! — пілот хитнув головою у бік вікна, де клубочився туман і темніло веретено його корабля. — Здається, шість штук. І два гігаджоулеві. Вони вмиль розженуть будь-який туман чи хмару.

— Не візьму ж я їх на плечі й не потягну Марлінові, — визвірився Ґоссе, що далі, то більше сердячись.

Пілота образили недбальство й сваволя диспетчерів із другорядного космодрому, які перехопили його після трьох тижнів рейсу, заздалегідь не переконавшись, чи є на борту потрібний їм пасажир. Тепер хай самі ламають голову над його вантажем, подумав він, але змовчав, бо навряд чи зміг би сам відремонтувати свою ракету.

— Вам доведеться залишитися у нас.

Говорячи це, Лондон допив каву, підвівся з алюмінієвого стільця, величезний, мовби борець-важковаговик, і підійшов до скляної стіни. Пейзаж Титана, мертве шаленство гір, неземні барви в рудому

мерехтінні, темно-руді хмари, притиснуті до хребтів, правили досконалим тлом масивній постаті Лондона. Підлога вежі ледь вібрувала. «Певно, трансформатор старий», — подумав пілот. Він теж підвівся, щоби глянути на свій корабель. Той стирчав вертикально, ніби маяк серед хвиль туману. Подуви вітру розігнали імлу. Плям од перегріву на соплах уже не було видно. Може, через віддаль і напівтемряву, а може, вони просто охололи.

— Маєте тут гамма-дефектоскопи? — спитав пілот.

Корабель був для нього важливіший за їхні клопоти. Самі в усьому винні!

— Маємо. Та я не дозволю вам підійти у звичайному скафандрі до ракети, — озвався Госсе.

— Гадаєте, пошкоджено реактор? — вражено запитав пілот.

— А ви як вважаєте?

Низенький Госсе теж підвівся і підійшов до них. Зі щілин у підлозі, що тяглися вздовж опуклих шиб, повівало приємним теплом.

— Коли я почав сідати, температура перевищувала норму, але лічильники Гайгера мовчали. Мабуть, це просто щось у дюзах. Можливо, з камери згоряння повитікала кераміка. У мене було таке враження, ніби я щось гублю.

— Кераміка, може, й розплавилась, але був і радіаційний викид, — упевнено мовив Госсе.

— Кераміка не плавиться, — зауважив Лондон.

— А що ж то за калюжа? — здивувався пілот.

Вони стояли перед подвійними шибамі. Під кормою й справді розтеклася чорна калюжа. Вітер гнав пасма туману, що безперервно обмітали корпус корабля.

— Що в реакторі? Важка вода чи натрій? — запитав Лондон.

Він був на голову вищий за пілота. З радіо долинув якийсь писк. Госсе кинувся туди, начепив навушники з ларингофоном і почав стиха з кимось говорити.

— Та калюжа не може бути з реактора, — розгублено мовив пілот.
— У реакторі важка вода, чиста, мовби сльоза. А це — чорне, наче дьоготь.

— Ну, тоді, певно, прорвало труби охолодження сопла, — згодився Лондон. — І кераміка потріскалася.

Він говорив про це наче про незначну дрібничку, зовсім не перейнявшись аварією, що ув'язнила пілота з кораблем у цій дірі.

— Мабуть, ваша правда... — підтвердив пілот. — Найбільший тиск у соплах при гальмуванні. Якщо кераміка трісне в одному місці, то головний струмінь вимете й решту. Все повитікало з дюзи правого борту.

Лондон не озвався. Пілот невпевнено додав:

— Мабуть, я сів занадто близько.

— Дурниці. Добре, що ви взагалі сіли.

Пілот чекав, що його похвалять, та Лондон обернувся до нього й уважно оглянув — від розкуйовдженої світлої чуприни до ніг, узутих у білі черевики скафандра.

— Завтра пошлю техніка зробити дефектоскопію... Ви приглушили реактор? — спитав він несподівано.

— Ні, зовсім вимкнув. Для ремонту.

— Це добре.

Пілот уже зрозумів, що нікому не зможе розповісти про свій двобій із ракетою над самим космодромом. Кава кавою, та чи не повинні господарі, які ледь не силоміць затягли його в гості, дати йому кімнату з ванною? Він мріяв про гарячий душ. Госсе все ще бубонів щось у мікрофон. Лондон схилився над ним. Ситуація була непевна. Пілот уже відчував — думки цих двох зайняті чимось важливішим за його пригоду й усе це пов'язано із сигналами з Грааля. Іще коли він летів, то чув уривки розмови: йшлося про машини, які не дісталися до місця призначення.

Госсе повернувся разом із кріслом, і напнутий шнур стягнув його навушники на шию.

— То де ваш Сінко?

— На борту. Я сказав, щоби він перевірів реактор.

Лондон і далі запитально дивився на свого начальника. Той похитав головою й пробурмотів:

— Нічого нового.

— А їхні вертольоти?

— Повернулися. Видимість нуль.

— Ти спитав про їхню вантажопідйомність?

— Нічого не вийде. Скільки важить гігавипромінювач? — звернувся він до пілота, який прислухався до розмови.

— Точно не знаю. Певно, тонн сто.

— Що вони роблять? — вів своєї Лондон. — На кого чекають?

— На Кілліана, — відповів Госсе й брутально вилаявся.

Лондон витягнув зі стінної шафки пляшку «White Horse»^[2], струсонув її, ніби перевіряючи, чи допоможе вона в нинішній ситуації, і знову поставив на полицю. Пілот вичікував, уже не відчуваючи ваги скафандра.

— У нас пропало двоє людей, — озвався Госсе. — Не дійшли до Грааля.

— Не двоє, а троє, — понуро заперечив Лондон.

— Місяць тому, — вів далі Госсе, — ми отримали транспорт — нові Діглатори. Шість штук для Грааля. Там не змогли прийняти кораблів, бо не встигли знову забетонувати космодром. Коли приземлився перший контейнеровоз, «Ахіллес», вагою дев'яносто тисяч тонн, плити потріскалися, хоч їх і прийняла комісія. Добре, що хоча б корабель не перевернувся. Його витягали з провалу й перевозили до верфі дві доби. Терміново залили провал цементом, виклали вогнетривкою основою та відкрили порт. Але ці Діглатори залишилися в нас. Експерти визнали, що перевозити ракетою їх не варто, та й, зрештою, капітан «Ахіллеса» — Тер Леоні. Де там йому було перевозити дев'яностотисячник за сто миль з Грааля сюди. Таке громаддя! Марлін прислав двох найкращих водіїв. Минулого тижня вони перевезли дві машини до Грааля. Діглатори вже там працюють. А позавчора ті ж самі люди повернулися до нас вертольотом, щоби забрати інші машини. Вирушили на світанку, вдень проминули Великий Шпиль, а коли почали спускатися з нього, зв'язок урвався. Ми втратили багато часу, бо від Шпилю їх мав «вести» сам Грааль. А вони думали, ніби водії не відповідають, бо опинились у нашій радіотіні.

Госсе розповідав про це спокійно й монотонно. Лондон стояв спиною до вікна. Пілот слухав.

— Тим самим вертольотом прилетів з операторами й Піркс. Посадив свого «Гуллівера» на Граалі й хотів зустрітися зі мною. Ми з ним давно знайомі. Вертоліт мав забрати його ввечері, але не прилетів, бо Марлін усі машини вислав на пошуки. Піркс не хотів чекати. Або не міг. Мав завтра стартувати й хотів бути присутнім при перевірці корабля. І мені довелося дозволити йому повернутися до Грааля одним

із Діглаторів. Я взяв з нього слово, що він ітиме південною трасою, хай довшою, але без провалин. Він пообіцяв, але не дотримав слова. Я бачив на ОПС, як Піркс спускався у кратер!

— А що це таке — ОПС? — озвався пілот.

Він був блідий, на чолі виступили краплі поту.

Пілот чекав на відповідь.

— Орбітальний патрульний супутник. Пролітає над нами щовісім годин, саме тоді я отримав від нього зображення. Піркс зійшов униз і зник.

— Піркс? — пілот пополотнів. — Командор Піркс?

— Так. Ви з ним знайомі?

— Чи ми знайомі?! — скрикнув пілот. — Я служив під його керівництвом. Стажером. Він підписав мій диплом... Скільки разів Піркс виходив живим з найгірших... — пілот не договорив. Скипів від обурення. Обіруч ухопив шолом, ніби хотів пожбурити ним у Госсе. — Як ви дозволили йому самому йти в Діглаторі? Як ви могли? Адже він — командор дальніх польотів, а не якийсь водій...

— Піркс добре знав ці машини, коли ви ще пішки під стіл ходили, — заперечив Госсе.

Він, певно, хотів захиститися від звинувачень.

Лондон із кам'яним виразом обличчя підійшов до моніторів, перед якими з навушниками на шиї сидів Госсе, й витрусив у нього під носом попіл з люльки до порожнього алюмінієвого бака. Потім розгублено глянув на люльку, а тоді стиснув її з такою силою, що вона тріснула навпіл. Викинув уламки, повернувся до вікна й заляк, сплівши руки за спиною.

— Я не міг йому відмовити... — озвався Госсе.

Було зрозуміло, що він звертається до Лондона, але той ніби не чув його — дивився крізь вікно, як клубочаться й міняться пасма рудого туману. Час від часу лише ніс ракети виринав з імлі.

— Госсе, — раптом озвався пілот, — дайте мені машину.

— Не дам!

— Я маю посвідчення оператора тисячників.

Очі Госсе на мить спалахнули, проте він повторив:

— Не дам. Ви ніколи не працювали на Титані.

Пілот, нічого не відповівши, мовчки почав скидати скафандр. Відкрутив широкий металевий комір, повідстібав гачки на плечах,

розпустив змійку, сягнув рукою за пазуху і витягнув потерте шкіряне портмоне. Наплічні сегменти скафандра розійшлися, наче розрізані. Він підступив до Госсе і почав по черзі викладати перед ним папери:

— Це з Меркурія. Я водив там Біганта. Японська модель. Вісімсот тонн. А ось дозвіл на управління тисячниками. На Антарктиді я свердлов материковий льодовик шведським льодоходом, Кріоператором. А ось фотокопія диплома з Гренландії: друге місце у змаганнях. А це — з Венери.

Пілот кидав папірці та фотографії, мовби козирні карти.

— На Венері я був з експедицією Голлея. Оце мій Термопед, а це — мого колеги, змінника. Обидві моделі непогані. Тільки режим кліматизації не тримався.

Госсе звів на нього очі:

— Але ж ви пілот?

— Перекваліфікувався. Саме в командора Піркса. Служив на його «Гуллівері». Спочатку командував буксировозом...

— Скільки вам років?

— Двадцять дев'ять.

— Коли ж ви все це встигли?

— Якщо хочеш — встигнеш. Зрештою, водій планетарних машин опанує будь-яку нову модель упродовж години. Це все одно, що пересісти з мопеда на мотоцикл, — пілот замовк.

Мав іще пачку фотографій, але не витягав їх. Зібравши з пульта розкидані папери, засунув їх назад у портмоне і сховав до внутрішньої кишені. Стояв біля Госсе розпашілий, у розхристаному скафандрі. На моніторах одна за одною бігли смуги світла без будь-якої інформації. Примостившись на круглому поруччі під шибамі, Лондон мовчки спостерігав цю сцену.

— Ну, припустімо, дав би я вам Діглатор. Припустімо. Що б ви робили?

Пілот усміхнувся. На його чолі блищали крапельки поту. На світлій чуприні виднівся слід від тим'яних подушок шолома.

— Узяв би випромінювач і пішов туди. Гігаджоулевий, споряджений. Вертольоти Грааля такого випромінювача не піднімуть, а для Діглатора навіть сто тонн — дріб'язок. Я пішов би й глянув, що там і до чого... Марліну, може, не варто морочити собі голову

пошуками з повітря. Я знаю, скільки там гематитів^[3]. І туману. З висоти нічого не роздивишся.

— Та ви разом з машиною відразу ж підете на дно.

Пілот усміхнувся ширше — аж блиснули білі зуби. Госсе побачив, що у цього хлопця — а це й справді був іще хлопець, лише масивний скафандр додавав йому років — такі ж очі, як у Піркса. Може, трохи світліші. Пілот мружився, тому його погляд був, як у великого kota, котрий дивиться на сонце, — безневинний і гострий водночас.

— Він хоче увійти в западину й «глянути, що там і до чого», — звернувся Госсе до Лондона, чи то запитуючи, чи то виставляючи на посміх молодого зухвальця.

Лондон не поворухнувся. Госсе підвівся, зняв навушники, підійшов до картографа і, мовби штору, опустив велику карту північної півкулі Титана. На золотаво-фіолетовому тлі, порізаному вертикальними лініями, зміїлися дві широкі смуги.

— Ми перебуваємо ось тут. По прямій до Грааля сто десять миль. А за цим старим маршрутом, чорним, — сто сорок шість. На ньому ми втратили чотирьох людей ще тоді, коли Грааль бетонували, а єдиний посадковий майданчик був у нас. Користувалися педипуляторами на дизелях, керованих гіперголами. Як на місцеві умови, погода була чудова. Дві партії машин дійшли до Грааля без будь-яких пригод. А потім, за один день, зникло чотири великоходи. У Великій Западині. Ось у цьому заштрихованому кружечку. Зникли без сліду.

— Знаю, — відказав пілот, — я це вивчав. Пам'ятаю імена тих людей.

Госсе торкнувся пальцем того місця, в якому червоною фарбою було накреслено кружний шлях, — південніше від чорної траси.

— Дорогу продовжили, але ніхто не знав, як далеко сягає ця підступна ділянка. Відрядили туди геологів. З таким самим успіхом могли б відрядити й дантистів, вони також розуміються на дірках. На жодній планеті нема рухомих гейзерів, а тут є. Ось ця голуба пляма на півночі — Море Гінікум. І ми, і Грааль перебуваємо в глибині материка. Це губка. Море Гінікум не затоплює западини між нами і Граалем, бо все узбережжя — суцільне плоскогір'я. Географи твердили, що цей так званий континент подібний до балтійського щита фенноскандії^[4].

— Вони помилились, — урвав його пілот.

Це починало скидатися на лекцію. Він поставив шолом у куток і, відкинувшись у кріслі, склав руки, як зразковий учень. Не розумів, чого хоче Госсе: ознайомити його з маршрутом чи змусити відмовитися від подальших пошуків. Але ситуація йому подобалася.

— Ото ж бо й воно. Під скелями залягає гідрокарбонова мерзлота. Це паскудство виявили при глибокому свердлуванні. Вічна мерзлота, але не справжня, а з вуглеводневих полімерів. Вона не тане навіть при нулі градусів за Цельсієм, а в нас тут ніколи не буває тепліше за мінус дев'яносто. Всередині западини нікуди ступити через старі дохлі гейзери. Експерти вважають їх залишками вулканічної активності. Коли ці гейзери ожили, до нас завітали гості — фахівці найвищої кваліфікації. За допомогою сейсмоакустики вони глибоко під скелями виявили низку печер, таких розгалужених, яких світ не бачив. Зробили спелеологічну експертизу, бо гинули люди, а за них треба було виплачувати страховку. Тож консорціум зрештою розщедрився. А тоді ще й астрономи повідомили: коли супутники Сатурна опиняються між Титаном і Сонцем, гравітаційний приплив сягає максимуму, материковий щит деформується і витискає з-під мантиї магму. Титан і досі має розпечене ядро. Магма застигає ще в надрах, але підігріває всю Орландію. Море Гінікум — як вода, бо основа Орландії — наче губка. Закорковані підземні річища відкорковуються, і тоді вибухають гейзери. Тиск сягає тисячі атмосфер. Ніколи не знаєш, де це паскудство вийде на поверхню. То ви й справді хочете туди йти?

— Авжеж, — так само невимушено відповів пілот. Він охоче поклав би ногу на ногу, проте в скафандрі не міг цього зробити. Добре пам'ятав, як колись його товариш при такій спробі полетів шкереберть разом зі стільцем. — Ви маєте на увазі Бірнамський ліс? — уточнив пілот. — Мені вже втікати чи я врешті можу поговорити з вами серйозно?

Госсе, не звернувши жодної уваги на іронічну репліку, продовжив:

— Нова дорога обійшлася неймовірно дорого. Адже треба було прогризати цей вал лави — саме тут головний виток Горгони. Можливо, навіть гора Олімп на Марсі поступається масштабами перед Горгоною. Динаміт її не брав. Був тут у нас такий собі діяч — Гаренстін. Може, ви про нього чули? Так от, він запропонував не пробивати валу, а вирубати в ньому сходи. Мовляв, це обійдеться дешевше. Конвенцією ООН слід заборонити ідіотам займатись

астронавтикою. Вал Тіфона... Що тут казати, видовбали тунель, заклали в нього спеціальні термоядерні бомби. Горгона, Тіфон... На щастя, у грецькій міфології є стільки богів, що тепер можна позичати їхні імена. Нову дорогу відкрили рік тому. Вона перетинає найбільш просунуту на південь частину западини. Експерти запевнили нас, що ця дорога безпечна... Але ж підземні печери є скрізь — під усією Орландією. Це як три чверті Африки! Остигаючи, Титан кружляв по дуже видовженій орбіті. Наближався до межі Роша^[5], в яку ввійшла сила-силенна менших супутників. Сатурн перемолов їх та утворив кільця. Титан холонув і далі, й на ньому в перисатурніумі^[6] утворювалися великі бульбашки, які в апосатурніумі^[7] замерзали, а потім виникли осадкові породи, льодовики, що вкрили цю пухирчасту, губчасту аморфну скелю та зіпхнули її вглиб. То неправда, ніби Море Гінікум впливає тільки за відповідного розташування всіх супутників Сатурна. Ці вторгнення і виверження гейзерів неможливо передбачити. У загальних рисах про це знають усі, хто тут працює: і перевізники, й пілоти. І хоча ця дорога обійшлась у мільярд, важких машин туди не можна пускати. Усі ми, як колись казали, перебуваємо на небі. Хіба не про це свідчить сама назва шахти — Грааль? От тільки небо це виявилось до біса дороге. Можна було б господарювати й краще. Усі плани сплутала бухгалтерія. Виплати за загиблих чималі, хоча й не такі великі, як оті капіталовкладення, які слід було виділити, щоби зменшити небезпеку... Я вже майже закінчив. Можливо, тим людям пощастить якимось врятуватися, навіть якщо їх затопило. Починається відплив, а броня Діглатора витримує сто атмосфер на дюйм. Кисню вони мають на триста годин. Марлін вислав звичайні всюдиходи на подушках і ще два суперважкі— для ремонту. Я розумію ваші почуття, та все ж ризикувати не варто. Діглатор належить до найважчих...

— Сподіваюся, ви вже скінчили, — урвав його пілот, — у мене лише одне запитання: а Кілліан?

Госсе закашлявся і сів.

— Адже саме для цього я мав його сюди доправити, — додав пілот, — хіба не так?

Госсе потягнув за ріжок карти, й вона, зашарудівши, згорнулася. Потім узяв сигарету і мовив, дивлячись на вогник запальнички:

— Це — його робота. Він знає місцевість. А крім того, підписав контракт. Я не можу заборонити операторам укладати угоди з Граалем.

А от у відставку подати можу і, мабуть, таки подам. І чхав я тоді на всіх на світі героїв.

— Ви дасте мені машину, — спокійно повторив пілот, — я можу зараз домовитися з Граалем. Марлін підскочить сюди, розпорядиться — і по всьому. А вам перепаде. Марлінові однаково хто — Кілліан чи я. А інструкції я знаю напам'ять. Шкода часу, пане Госсе. Прошу, дайте мені чогось поїсти й випити, а тоді обговоримо деталі.

Госсе безпорадно глянув на Лондона. Він розраховував на підтримку, але його чекало розчарування.

— Він піде, — озвався заступник. — Я про нього чув від того спелеолога, котрий улітку був на Граалі. Він такий самісінький, як і твій Піркс. Тиха вода. От тільки люльки шкода. Іди митися, хлопче. Душ унизу. І відразу ж повертайся, щоб не захолов суп.

Вдячно усміхнувшись Лондону, пілот вийшов. По дорозі підняв свій білий шолом так рвучко, аж язички «змійок» на скафандрі забряжчали. Ледве пілот зачинив за собою двері, як Лондон почав поратися коло підігрівачів, подзенькуючи посудом.

— Ну і що це дасть? — сердито мовив Госсе, звертаючись до його спини. — І навіщо ти це дозволив?!

— Зате ти у нас, друзяко, жалісливий. Нащо тоді дав Пірксові машину?

— Я був змушений. Він обіцяв.

Лондон повернувся до нього з каструлею в руках.

— Агов, лясни себе по лобі! «Обіцяв»... Якщо такий пообіцяє стрибнути за тобою у воду, то стрибне. А пообіцяє лише дивитись, як ти тонеш, то й тоді стрибне. Ну що, я маю рацію?

— Рацію і раціоналізм — різні поняття, — Госсе ще намагався боронитись, але робив це невпевнено. — Як він може їм допомогти?

— Відшукає сліди. Візьме випромінювач.

— Облиш! Краще я послухаю Грааль, раптом вони щось знайшли?

До вечора було ще далеко, але вже посутеніло — хмари осідали навколо освітленого гриба вежі. Лондон порався біля столу, а Госсе, смалячи сигарету за сигаретою, сидів у навушниках і слухав марні балачки бази Грааля зі всюдиходами, котрих вислали на пошуки після повернення вертольотів. Водночас Госсе думав про двадцятидев'ятирічного пілота. Чи не занадто покvapливо, не з'ясувавши всього, той змінив курс і приземлився тут? Дипломований

командир такого корабля має бути непохитним і завзятим. Молодих і завзятих вабить небезпека. А він, Госсе, якщо в чомусь і винен, то лише у недогляді. Треба було уточнити щодо Кілліана, тоді корабель полетів би на Грааль. Бо Госсе, який не спав двадцять годин, подумки вже поховав прибульця, хоча й не признавався собі в цьому. А як, власне кажучи, його звать? Знав, але забув, певно, це ознака старості. Госсе торкнувся лівого монітора. Замиготіли рядки зелених літер:

КОРАБЕЛЬ: ГЕЛІОС ІІ КЛАСУ ДРІБНО-ВАНТАЖНИЙ

ПОРТ ПРИПИСКИ: ВЕЛИКИЙ СИРТ

КОМАНДИР-ПІЛОТ: АНГУС ПАРВІС

ДРУГИЙ ПІЛОТ: РОМАН СІНКО

ВАНТАЖ: ЧИ ПОТРІБЕН СПИСОК ВАНТАЖІВ

???

Госсе вимкнув монітор. Увійшли новоприбулі, одягнені у светри та спортивні штани. Сінко привітався, худий, кучерявий і розгублений: виявилось, що у реакторі таки стався викид. Почали їсти консервований суп. Госсе не полишала думка про те, що цей відчайдух, якому він збирається довірити машину, мав би зватися не Парвісом, а Персівалем^[8] — це пасувало б до Грааля. Однак не час було жартувати, і Госсе полишив гру в анаграми. Після короткої суперечки, що ж це в них — обід чи вечеря (це неможливо було визначити через різницю часу — бортового, земного й титанового), — Сінко з'їхав униз, щоб обговорити з техніком подробиці майбутньої дефектоскопії, запланованої на кінець тижня, коли реактор охолоне і тріщини в корпусі частково затягнуться. А пілот Ангус Парвіс разом із Госсе й Лондоном спроектували у вільній частині залу діаграму Титана. Зображення, утворене голографічними проекторами, тривимірне, кольорове, з позначеними маршрутами, охоплювало всю півкулю від полюса до тропіків. Його можна було збільшувати чи зменшувати, і Парвіс ознайомився з усією територією, що відділяла їх від Грааля.

Кімната для гостей була маленька, але затишна, з двоповерховим ліжком, похилим письмовим столом, кріслом, шафкою і душовою, такою тісною, що коли він намілювався, то раз у раз бився ліктями об стіни. Парвіс ліг на ковдру й почав вивчати товстий підручник титанографії, який узяв у Лондона. Спершу пошукав у змісті назву «Бірнамський ліс», однак її не було ні під літерою «Л», ні під «Б».

Наука цю назву зігнорувала. Парвіс гортав книжку, аж поки натрапив на гейзери. Коли вірити авторові, не все було так, як розповів Госсе. Остигаючи швидше, ніж Земля й решта внутрішніх планет, Титан сховав у своїх надрах величезні маси стиснутих газів, що в місцях тріщин тиснуть на основи старих вулканів, а також на мережу їхніх магматичних жил, розгалужених на сотні кілометрів. Тож, за певної конфігурації синкліналей^[9] і антикліналей^[10], вони можуть пробиватися в атмосферу потужними фонтанами легких сполук. Ця суміш містить двоокис вуглецю, який умить замерзає і перетворюється на сніг, що товстим шаром вкриває рівнини й пагорби.

Ангусові Парвісу швидко набрид сухий науковий виклад. Він погасив світло, вкрився, здивувавшись, що ні ковдра, ні подушка не підлітають — за місяць невагомості він звик до цього, — й одразу заснув. Та щось розбудило його так несподівано, що він сів у ліжку й аж тоді розплющив очі, готовий кудись бігти. Ангус почав безтямно озиратися, потер підборіддя й завдяки цьому рухові згадав, що саме йому снилося. Бокс. Він бився з професіоналом, передчуваючи поразку, і, нокаутований, упав, наче колода. Сидів, широко розплющивши очі, кімната оберталася й пливла в нього перед очима, немов рубка управління при різкому повороті. Нарешті Ангус отямився повністю. Блискавичним спалахом повернулася згадка про вчорашню аварію, суперечка з Госсе, нарада біля діорами. Кімната була маленька, мовби каюта на пароплаві. Це нагадало йому останні слова Госсе: що колись він був моряком китобійного судна... Ангус голився, обмірковуючи прийняте рішення. Якби не Піркс, він би добре подумав, перш ніж так безоглядно домагатися дозволу на цей пошук. Стоячи під струменями навпереміну то гарячої, то крижаної води, Ангус спробував заспівати, але якимось невпевнено. Він замислився. Відчував, що вп्लутався в дурну історію, яка загрожує не просто ризиком. Струмені води били йому в підняте обличчя, а він думав, чи ще не пізно відмовитися. Але розумів, що це неможливо. Так міг би вчинити хіба якийсь шмаркач. Ангус добре витерся, застелив ліжку, одягнувся й вирушив на пошуки Госсе. Тепер хотілось якнайшвидше взятися до діла. Мусив освоїтися з незнайомою моделлю, трохи потренуватися, відновити необхідні навички.

Госсе ніде не було. Від контрольної вежі двома рядами тяглися будівлі, з'єднані з нею тунелями. Космодром був розташований тут

через недогляд або через звичайну помилку. Згідно з попередньою розвідкою, яку здійснили за допомогою роботів, у надрах цієї колишньої вулканічної долини мали міститися родовища корисних копалин. Точніше це був кратер старого вулкана, дно якого випнули сейсмічні корчі Титана. Отож саме сюди насамперед скерували людей і машини, які й почали монтувати схожі на бочки житлові приміщення для персоналу. Аж тут надійшла інформація: буквально за кількасот миль звідси починаються неймовірно багаті та зручні для експлуатації уранові родовища. Голоси керівництва тоді розділились. Одні хотіли ліквідувати цей космодром і почати все заново на північному сході, інші затялися, доводячи, що будувати слід тільки тут, бо хоча родовище по той бік западини розташоване справді мілко, але воно малопотужне, а отже, й малопродуктивне. Прихильників ліквідації першого космодрому хтось назвав «шукачами святого Грааля», і назва Грааль прилипла до родовища. А сам космодром не ліквідували, але й не розширили. Пішли на жалюгідний компроміс, спричинений браком коштів. Хоч економісти довели, що вигідніше буде закрити космодром у старому кратері, а роботу зосередити в одному місці, на Граалі, перемогла логіка моменту. Зрештою Грааль довго не міг приймати важких кораблів, тоді як кратер Роембдена (то було ім'я геолога, який його відкрив) не мав власного ремонтного доку, порталних розвантажувальних кранів, найновішої апаратури. Отож і тривала нескінченна суперечка, хто кому підпорядкований і хто що з цього матиме. Частина керівництва продовжувала вірити в родовища урану під кратером, було навіть зроблено кілька пробних свердловин. Однак робота йшла мляво, бо тільки-но сюди закидали хоча б трохи людей і техніки, Грааль одразу їх перехоплював, будівництво знову завмирало, а машини зупинялися серед похмурих схилів Роембдена. Парвіс, як і решта «перевізників», не втручався у конфлікт, хоча й знав у загальних рисах суть справи. Грааль усе ще домагався ліквідації космодрому, особливо після того, як його власний порт розширили. Хоч би як там було, Роембден пригодився, коли диво-арматура Грааля почала осідати. Ангус Парвіс вважав, що ці нескінченні чвари мають радше психологічний, а не фінансовий характер. Адже виникло два локальні, ворожі один одному патріотизми — Роембдена і Грааля. Та про це марно було говорити з тими, хто працював на Титані.

Тунелі, що вели до контрольної вежі, нагадували підземне місто, і прикро було бачити, скільки матеріалів тут змарновано. Якось, ще будучи помічником навігатора, Ангус сідав на Роембдені. Але тоді вони так поспішали, що він навіть не вийшов з корабля, бо стежив за розвантаженням на складі. Тепер, дивлячись на нерозпаковані контейнери, з яких навіть не було знято пломби, він з гіркотою впізнавав серед них і «свої». Ця пустка так його роздратовала, що він почав гукати, як у лісі, проте тільки мертво відлуння загуло йому у відповідь. Ангус піднявся ліфтом нагору. У залі контролю польотів знайшов Лондона, але і той не знав, куди подівся Госсе. Жодних нових повідомлень з Грааля не надходило. Мерехтіли монітори. У повітрі відчувався запах смаженої грудинки: Лондон смажив яєчню, кидаючи шкаралупи в мийку.

— У вас тут і яйця є? — здивувався пілот.

— А ти ж як думав!

Лондон уже був з ним на «ти».

— Один електронник привіз сюди клітку з курми, бо мав дотримуватися дієти, в нього була виразка шлунка. Спершу дехто протестував, мовляв, нічим буде дихати, вони тут усе просмердять і чим ми їх годуватимемо. Але він залишив двох курочок та півня, і тепер ми навіть задоволені. Свіжі яйця — ласощі в цих краях. Сідай, Госсе сам знайдеться.

Ангус відчув голод. Запихаючись яєчню, він подумки виправдовувався, мовляв, має заpastися калоріями перед майбутньою подорожжю. Задеренчав телефон. Госсе викликав його до себе. Отож Ангус подякував Лондонові за вишукане частування, одним ковтком допив каву і з'їхав поверхом нижче. Керівника він знайшов у коридорі, вже одягнутого в комбінезон. Час настав. Ангус збігав до своєї кімнати по скафандр. Спритно вліз у нього, з'єднав кисневий балон зі шлангом, але вентиль не відкрутив і не надягнув шолома — не був певен, чи вони відразу вийдуть з герметичних приміщень. Вантажним ліфтом спустилися до підземелля. Там теж був склад, напханий контейнерами, схожими на ящики з-під гарматних снарядів. З них стирчали кисневі балони, подібні до снарядів великого калібру. Склад був просторий, але такий захарашений, що доводилося пробиратися між рядами контейнерів з різномовними написами. Тут були вантажі з усіх земних континентів. Пілотові довелося чекати на Госсе: той пішов

перевдягатися, й Ангус не відразу впізнав його у важкому робочому скафандрі, забрудненому мастилом, з приладом нічного бачення, насунутим на скло шолома.

Крізь шлюзову камеру вийшли назовні. Тепер будівля нависала над ними, нагадуючи гігантський гриб зі скляним дахом-капелюхом. Нагорі метушився Лондон, затуляючи зелене мерехтіння моніторів. Обійшли підніжжя вежі. Вона була кругла, без вікон, як морський маяк серед бурхливих хвиль. Госсе розсунув пофарбовані залізні ворота гаража. Стиха загули люмінесцентні лампи. У порожньому приміщенні, біля задньої стіни, поруч із підйомником стояв всюдихід, подібний до старовинних американських місяцеходів: відкрите шасі, сидіння з підставкою для ніг — нічого, крім рами на колесах, керма і закритої батареї акумуляторів позаду. Госсе виїхав на нерівну щербінку, що встеляла нижній поверх вежі, й загальмував біля Ангуса. Вони вирушили крізь рудий туман до присадкуватої будівлі з пласким дахом. Далеко за хребтами гір мерехтіли стовпи світла, схожі на промені зенітних прожекторів, хоч і не мали з тими старовинними речами нічого спільного. Сонце Титана, особливо у хмарні дні, давало мало світла, тож під час робіт на стаціонарну орбіту над Граалем виводили величезні дзеркала легкої конструкції — солектори. Вони концентрували сонячне світло на ділянці уранової розробки. Користь від них була сумнівною. Взаємовплив мас Сатурна та його супутників виявився фатальним: попри всі зусилля астроінженерів стовпи світла часом відхилялись аж до кратера Роембдена. Це викликало не лише іронічні зауваги місцевих відлюдників, а й розважало їх, бо вирваний з нічної темряви кратер ніби демонстрував усю свою грізну красу. Госсе, обминаючи всюдиходом перешкоди — безформні брили, схожі на барила, що закорковували жерла дрібних вулканів, — теж помітив холодне мерехтіння стовпів світла і буркнув:

— Наближаються до нас. Це непогано. За кілька хвилин тут можна буде роздивитися все, мов у театрі.

І додав уже з неприхованою люттю:

— Ну й молодчага цей Марлін!

Ангус зрозумів гірку іронію: щоб освітити Роембден, треба було занурити в єгипетську пітьму Грааль. Виходить, Марлін уже зганяє персонал солекторів з ліжок і наказує їм спрямувати космічні дзеркала в їхній бік. Два світлові стовпи підходили щоразу ближче, і ось уже в

їхньому світлі спалахнула верхівка східного схилу. Ще однією дивовижею Титана була неймовірна прозорість атмосфери у кратері Роембдена. Це давало змогу тижнями милуватися жовтим кільцем Сатурна на вкритому зірками небосхилі. Новачків завжди вражало, коли над обрієм сходив велетенський Сатурн, хоча він і був у п'ять разів далі від Титана, ніж Місяць від Землі. З кратера можна було без бінокля розгледіти різнобарвні смуги й чорні плями тіней на поверхні Сатурна — їх під час затемнень відкидали наближені до планети місяці. Така видимість була можлива завдяки північному вітру, який вдирався крізь горловину скель з такою шаленою швидкістю, що створював феновий ефект. А крім того, ніде на Титані не було так тепло, як у Роембдені. Певно, персонал ще не навчився як слід управляти солекторами, а може, через оголошену тривогу не було кому цим зайнятись, однак сонячний потік урешті освітив кратер. Зробилося видно, як удень. Всюдихід міг би рухатись із вимкненими фарами. Пілот побачив сіру бетонну смугу навколо свого «Геліоса». Ген там, за рівниною, куди вони простували, стриміли, немовби скам'янілі стовбури фантастичних дерев, вулканічні чопи, які вирвалися з тріщин і застигли мільйони років тому. Деформовані перспективою, вони скидалися на зруйновану колонаду храму, а їхні рухливі тіні здавалися стрілками сонячних годинників, що показують шалений лет часу. Всюдихід проминув цей частокіл. Котив нерівно, його електричні мотори тоненько схлипували. Пласка будівля бовваніла у напівмороці ще далеко, та вже можна було розрізнити два чорні контури, схожі на силуети готичних соборів. Справжній розмір машин Ангус оцінив лише тоді, коли разом із Госсе підійшов до них.

Таких велетів йому ще не доводилося бачити. Він ніколи не управляв Діглаторами, хоча й не зізнався у цьому. Якби комусь спало на думку вбрати таке громаддя у волохату шкуру, це був би викапаний Кінг-Конг^[11]. Його пропорції були не людські, а радше антропоїдні. Ноги монстра вертикально стриміли з каркасу, щоби перейти в потужні, наче танки, ступні, нерухомо застигли у щербінці осипу. Вежоподібні стегна переходили в тазову опуклість, а на ній, мовби широкодонний корабель, стримів металевий корпус. Верхні кінцівки зі стиснутими у сталевий кулак кистями Ангус зміг роздивитися, лише коли високо задер голову. Вони безвладно звисали вздовж тулуба, немов опущені стріли підйомних кранів. Обидва гіганти були

безголові, а те, що здалеку здалося йому невеличкими баштами, виявилось антенами, які стриміли з плечей велетнів на тлі неба.

За першим Діглатором, мало не торкаючись його броні зігнутих ліктем, стояв другий, точнісінька його копія. Так ніби хотів штурхнути першого в бік і зненацька завмер. Через те, що він стояв трохи далі, посередині його могутніх грудей можна було помітити сяюче віконце — кабіну водія.

— Це «Кастор», а то «Поллукс»^[12], — відрекомендував велетнів Госсе.

Він ковзнув по гігантах ліхтариком. Світло вилущило з напівмороку панцирі наколінників, захисні округлі щити тулуба, що лисніли, мовби чорні туші китів.

— Цей бовдур Гаарц навіть не спромігся завести їх в ангар, — мовив Госсе. Він навпомацки шукав у себе на грудях регулятор мікроклімату. Віддих ледь затуманив скло його шолома. — Насилу встиг загальмувати перед цим урвищем!

Пілот зрозумів, нащо той Гаарц увіпхнув обох велетнів у скельний пролом і чому вирішив їх тут залишити. Через інерцію маси. Керування самохідною машиною, як і морським кораблем, залежить від їхньої маси — що важча машина, то складніше водієві її приборкати. На кінчику язика в Ангуса вже крутилося запитання, скільки ж важить Діглатор, та він не хотів показати свого невігластва. Отож узяв у Госсе ліхтарик і рушив навколо стопи. Водячи променем по сталі, як і сподівався, знайшов заводську табличку, пригвинчену на рівні очей. Максимальна потужність сягала 14 000 кВт, допустима потужність перевантажень становила 19 000 кВт, маса спокою — 1680 тонн, багатодисковий реактор «Токамак» з теплообмінником Фуко, гідравлічний урухомник гіпоїдної передачі та диференціалів «Ролс-Ройса», шасі шведського виробництва. Він спрямував сніп світла вгору, вздовж «ноги», однак не міг охопити поглядом усього корпусу. Промінь ледве окреслив контур могутніх плечей — чорних і безголових. Ангус озирнувся на Госсе, але той зник. Певно, пішов увімкнути обігрівальне обладнання космодрому, бо надземні труби почали розпорошувати рідкий туман, що низько стелився над землею. Блукаючий сніп солектора, мов п'яний, ковзав по улоговині, вириваючи з темряви то куби складів, то гриб контрольної вежі із зеленою облямівкою власного освітлення, то викрешував миттєві

спалахи з обледенілої поверхні віддалених скель, — ніби силкувався збудити мертвий пейзаж, оживити його своїм рухом. Ураз промінь повернувся, ковзнув по широких бетонних плитах і, перескочивши через гриб контрольної вежі, частокіл стовпів та присадкуватий склад, освітив пілота. Ангус затулився рукавицею і швидко задер голову, щоби, скориставшись нагодою, охопити поглядом увесь Діглатор. Той замерхтів над ним, немов двоногий, вкритий чорною антикорозійною поливою ящер, який став дибки. Наче позував перед фотографом у спалахах магнію. Загартовані нагрудні плити, округла облямівка, стовпи та повідневі вали стегон, диски захисних щитів колінних суглобів, каркас гомілок — усі частини машини виблискували, отже, її ще ніколи не використовували. Ангуса охопили радість та хвилювання. Горло йому стисло, він ковтнув слину і вже у променях, що віддалялися, зайшов за спину велетня. Залізна п'ята, до якої він наблизився, спершу видалася карикатурою на людську ногу, але потім, біля підошви, вгрузлої в кам'яне кришиво, це враження зникло. Ангус стояв, ніби під порталним краном, котрий уже нічого не зможе підняти. Броньований каблук гіганта міг служити станиною гідравлічного преса. Таранний суглоб затискали стрижні, як гребні гвинти корабля, а коліно, що випиналося на висоті чи не триповерхового будинку, нагадувало млинові жорна. П'ястуки велета, більші від екскаваторних ковшів, звисали нерухомо, мовби застигли за командою «струнко». Госсе ще не було, та пілот не збирався гаяти часу. Він помітив сходи й поруччя, що виступали з п'яти, і почав підійматися. Невеличкий виступ оточував надп'яtkово-гомілковий суглоб, а вже з нього по центру загартованої литки тяглася вертикальна драбинка. Спинатися її шаблями було не те щоби важко, але незручно. Драбинка привела його до люка над правим стегном. Ось це було таки незручно. Місце, в якому його зробили спочатку, було найраціональнішим, але воно служило джерелом нескінченних кпинів, зрештою — вельми недолугих. Щоправда, проєктанти перших педипуляторів на такі жарти не зважали, однак згодом мали це врахувати, бо з'ясувалося, що знайти кандидатів у водії для цих машин дуже важко. З тих бідолах знущалися, натякаючи на місце, крізь яке вони мали пролазити всередину своїх атлантів.

Тільки-но Ангус відчинив люк, увімкнулися гірлянди маленьких люмінесцентних лампочок. Спиральними східцями він дістався до

кабіни. Вона нагадувала велику скляну бочку чи трубу, вмонтовану в груди Діглатора, але не посередині, а з лівого боку. Наче інженерам хотілося розмістити людину там, де у живого велетня могло би бути серце. Ангус обвів поглядом освітлену кабінку, з полегкістю впізнав звичні системи управління й відчув себе як удома. Він поспіхом скинув шолом, потім скафандр і ввімкнув кліматизацію, бо залишився тільки в трикотажному светрі й еластичних штанях. А управляти цим гігантом можна було, лише скинувши весь одяг. Поки кабінку наповнювало тепле повітря, він стояв біля вигнутої передньої шиби і дивився вдалину. Починався понурий день — на Титані завжди панувала ніби передгрозова напівтемрява. Далеко за космодромом Ангус бачив уламки скель так, наче дивився у вікно високого будинку — адже зараз він опинився на рівні дев'ятого поверху. Навіть на гриб контрольної вежі позирав згори. Скільки сягало око, аж до гірських хребтів на видноколі, тільки ніс «Геліоса» був вищий за Діглатора. Крізь бічні, теж вигнуті шиби він зазирнув у глибину темної шахти, ледь освітленої лампами. Там було повно всіляких механізмів, і вона рівномірно гула й зітхала, ніби пробуджена з летаргійного сну. У кабінці не було жодних розподільних пультів, важелів управління, екранів — нічого, крім одягу для водія, що лежав зіжмаканий на підлозі, ніби порожня, з металевим полиском шкіра, та ще мозаїки чорних кубиків, прикріплених до передньої шиби. Вони скидалися на дитячі цяцьки, бо на стінках тих кубиків виднілись обриси маленьких ніжок і ручок — правих з правого боку, а лівих з лівого. Коли велет рухався і все в ньому працювало нормально, ці невеличкі малюнки горіли спокійним ясно-зеленим світлом. При перебоях барва змінювалася на сіро-зелену, якщо розлад був незначний, і переходила у пурпурову в разі серйозної аварії. У цій чорній мозаїці, поділеній на сегменти, було відображено всю велетенську машину. У теплих струменях кліматизації пілот роздягнувся, захвав свій одяг у куток і почав натягати костюм оператора. Еластичний матеріал охопив його босі ступні, стегна, живіт, плечі, огорнув шию. Стоячи у цій електронній зміїній шкурі, Ангус старанно, палець за пальцем, встромив долоні в рукавиці. Коли ж він єдиним рухом знизу вгору зтягнув замок-змійку, мозаїка, досі чорна, замерехтіла кольоровими вогниками. Ангус кинув погляд на схему, перевіряючи, чи їх розташування таке ж, як у серійних морозоходів, котрі він водив у Антарктиді. Хоча морозоходам було далеко до маси

Діглатора. Він дістав з-під склепіння лямки, схожі на збрую, підперезався ними й міцно застебнув їх на грудях. Коли пряжка заклацнула, збруя, лагідно пружинячи, підхопила його так, що він повис, охоплений під пахвами, як у добре припасованому корсеті, й міг вільно рухати ногами. Переконавшись, що й руками рухає так само легко, він пошукав головний вимикач, простягнув руку собі за спину, знайшов важіль і повернув його до межі. Усі вогники на кубиках заблищали вдвічі яскравіше. І водночас він почув, як у глибині під ним загули двигуни кінцівок Діглатора. Вони працювали на неробочому ході, стиха цмокаючи: із хитунів витікав надлишок мастила, яке напмпали в підшипники ще у земній верфі, щоби запобігти корозії.

Пильно вдивляючись униз, щоби не зачепитися за стіну складу, Ангус зробив перший обережний, маленький крок. У підкладці його костюма стриміли тисячі електродів, вшитих гнучкими спіральками. Притулені до голого тіла, вони приймали імпульси нервів і м'язів, щоби передавати їх велетові. Кожному суглобові людського кістяка відповідав збільшений у тисячу разів герметично замкнений суглоб машини. Так само кожній групі м'язів, які згинали й випростували кінцівки, відповідали циліндри завбільшки з гарматний ствол. У них ходили поршні, на котрі тиснуло мастило, подаване смоками. Але про все це оператор не мусив ні думати, ні знати. Рухатися він мав так, ніби ходить по землі, а рукою може взяти будь-який потрібний предмет. Слід було пам'ятати тільки про дві розбіжності. По-перше — масштаб. Один людський крок дорівнював дванадцятиметровому крокові машини. Те ж саме відбувалося з кожним рухом. І хоча, завдяки неймовірній точності давачів, машина могла за бажанням водія підняти зі столу навіть налитий по вінця келих та піднести його на висоту тринадцятого поверху, не розхлюпнувши ні краплини і не розчавивши скляної чарки в пальцях-лещатах, це була б лише демонстрація вправності оператора, хизування майстерністю. Адже гігант мав підіймати не келихи, а багатотонні трубопроводи, траверси, кам'яні брили, а коли йому до рук-лещат приєднували спеціальні пристрої, він перетворювався на бурову установку, бульдозер, підйомний кран, що поєднує майже невичерпні сили з людською вправністю.

Велетоходи стали втіленням концепції екзоскелета, котрий як зовнішній підсилювач людського тіла був відомий у багатьох прототипах двадцятого століття. Про цей винахід забули, бо тоді на Землі не знайшлося для нього застосування. Ідею відродили під час освоєння Сонячної системи. Були створені машини, пристосовані до умов планет, на яких вони мали працювати. Тож хоча вагою ці машини різнились, але інертна маса в них була скрізь однакова, і в цьому полягала друга найістотніша відмінність між ними та людьми.

Витривалість будівельного матеріалу, як і рушійна сила, має певні межі. Існуюча інерція маси навіть відмежовує їх від усіх тіл, підвладних силі тяжіння. Велетохід не може робити швидких рухів, так як не можна блискавично зупинити на морі крейсер або крутити стрілою крана, мов пропелером. Якби хтось спробував проробити це з

Діглатором, то поламав би йому кінцівки. Тому аби вберегтися від таких аварій, конструктори вмонтували в усі відгалуження приводів запобіжники; це блокувало будь-який маневр, що загрожував аварією. Однак водій міг вимкнути кожен із цих блокіраторів окремо або й усі разом, коли потрапляв у безвихідь. Жертвуючи машиною, він мав право вискочити з-під гірського обвалу чи з іншої халепи. А якби і це його не врятувало, мав останній шанс — *ultimum refugium*^[14] — вітрифікатор. Людину захищали зовнішній панцир велетохода, внутрішні щити кабіни, в ній же над пультом управління відкривався отвір вітрифікатора, подібний до дзвона.

Цей прилад міг миттєво заморозити людину. Щоправда, медицина ще не вміла оживляти звітрифіковані людські тіла: жертви катастроф, які зберігались у ємностях з рідким азотом, очікували у вічному спокої майбутнього воскресіння.

Це відкладання лікарської допомоги на невизначене майбутнє видавалося багатьом людям жахливим дезертирством, обіцянкою порятунку без будь-яких гарантій. Однак у медицині то був прецедент і унікальний, і поширений водночас. Адже перші трансплантації мавпячих сердець смертельно хворим людям теж викликали подібну реакцію обурення й жаху. Зрештою, опитування водіїв показало, як мало вони покладаються на вітрифікаційну апаратуру, адже їхня професія була новою, а смерть, що в ній причаїлася, — старою, як усі людські починання. Отож і Ангус Парвіс, пересуваючись важкими кроками поверхнею Титана, зовсім не думав про чорну цямрину над головою, що світилася червоною кнопкою всередині прозорого ковпачка. З надмірною обережністю він вибрався на бетонні плити космодрому, щоби випробувати там Діглатор. Тієї ж миті до нього повернулося знане з давніх-давен відчуття, що він одночасно неймовірно легкий і важкий, вільний і скутий, неповороткий і прудкий — єдине, з чим можна було порівняти такий стан, це відчуття водолаза, якого підіймальна сила води позбавляє ваги тіла, але середовище чинить йому опір тим більший, чим швидше він хоче рухатися. Прототипи планетарних машин ламалися після кількох годин роботи — вони ще не мали блокіраторів рухливості. У новачка, котрий зробив кілька кроків велетоходом, складалося враження, ніби весь фокус дитинно простий, і тому коли він хотів виконати просте завдання, наприклад, при спорудженні будинку, прокласти ряд

траверсів на його стінах, то розвалював стіну і гнув залізну арматуру, перш ніж усвідомлював це. Але машина із запобіжниками також може підвести невинного водія. Прочитати цифри крайніх навантажень так само просто, як перегорнути підручник з лижного спорту, проте ніхто ще не став майстром слалому завдяки такому підручнику. Ангус, добре знаючи тисячники, відчув уже за незначного прискорення, що підвладний йому велет має майже подвійну масу. Висячи у заскленій кабіні, немов павук у химерній павутині, він одразу ж погамував рухи ніг і навіть зупинився, щоби в уповільненому темпі зайнятися гімнастикою на місці. Переступав з ноги на ногу, нахилив тулуб у боки і лише після цього кілька разів обійшов навколо своєї ракети.

Серце в нього билось прискорено, однак усе йшло без помилок. Перед ним простяглася безплідна бура долина у низьких хвилях туману, далекі промені прожекторів визначали кордони космодрому, а під контрольною вежею видніла маленька постать Госсе, здалеку схожа на мурашку. Довкола панував тихий, ненабридливий шум. Вуха з кожною хвилиною чіткіше розрізняли звуки, розпізнавали басове тло основних двигунів, яке переходило у докірливе буркотіння — при різкому гальмуванні стотонних ніг, що він їх викидав уперед. Він уже вловлював хоральний поклик гідравліки, бо мастило бігло тисячами труб у циліндри, щоби поршні могли рівномірно піднімати, згинати й ставити на бетон кожну ногу, взуту в танк. Ангус дослухався до делікатного приспіву гіроскопів, які допомагали йому утримувати рівновагу. Коли одного разу спробував виконати різкіший поворот, велет виявився недостатньо поворотким, і хоча мотори слухняно ревли на всю потужність, він загойдався, проте не вийшов з-під контролю, бо Ангус умить пом'якшив поворот, збільшивши його радіус.

Потім він почав бавитися, піднімаючи багатотонні брили за краєм бетонованого майданчика, й коли у них вгризалися чіпкі клешні, з брил викресувались іскри, чулися скрегіт і хрускіт. Не минуло й години, а він уже цілком освоїв Діглатор. До нього повернувся знайомий стан, який досвідчені оператори звать «вростанням людини у велетохід». Бо кордони між ним та велетом стиралися, і рухи велета ставали вже його власними рухами. Щоб закінчити тренування, Ангус здерся досить високо на щибеневий осип. Досяг такої вправності, що з гуркоту брил, розчавлених його ногами, відчував, скільки можна вимагати від велета, якого вже встиг полюбити. І лише тоді, коли

зійшов до тьмяно освітлених смуг космодрому, в переповнену самовдоволенням свідомість голкою вп'ялася думка про майбутню експедицію разом з міркуванням про те, що Піркс та ще двоє, ув'язнені в таких самих велетнях, не лише застрягли, а й зникли у цьому неосяжному проваллі Титана. Сам не розуміючи навіщо — чи то для додаткового тренування, чи щоби попрощатись, — він обійшов корабель, яким прилетів сюди, і перемовився кількома словами з Госсе. Керівник уже стояв біля Лондона — за скляними шибамі вежі. Ангус їх добре бачив. Госсе сказав, що про долю зниклих досі нічого не відомо. Ангус на прощання високо підніс залізну правицю. Можливо, комусь би цей рух видався патетичним чи навіть блазенським, однак для Ангуса він замінив усі слова. Зробивши плавний поворот назад, Ангус заклав до єдиного монітора, розміщеного під стелею, голографічний знімок місцевості майбутнього маршруту, ввімкнув покажчик азимуту разом із проекцією шляху і дванадцятиметровими кроками рушив у дорогу.

Два види пейзажів характерні для найближчих планет Сонячної системи. Доцільно впорядкований кожен ландшафт Землі — планети, яка породила життя, бо в ньому все має своє призначення. Напевно, так було не завжди, однак мільярди років органічного життя зробили свою справу: барви квітів існують саме для того, щоби приваблювати комах, а хмари потрібні, щоби зрошувати дощем ліси та пасовиська. Кожна форма і кожна річ мають бути корисними. А такі вочевидь збиткові утворення, як льодовики Антарктиди чи гірські пасма, що є винятком з правила, дикий, хоч, може, й гарний непотріб, — теж, можливо, потрібні. Людина, яка береться обігрівати полюси або змінювати течії рік, щоб оживити безводну пустелю, за освоєння одних територій розплачується втратою інших, порушуючи кліматичну рівновагу біосфери, збалансовану тяжкою працею еволюції. Оберігаючи темрявою підводних істот, а при потребі освітлюючи їхній рух люмінесценцією, не океанські глибини пристосовувалися до них, а навпаки: ця темрява покликала до життя саме такі створіння. На планетах, де ще не виникло життя, де лиш у підземному царстві, в печерах і горах несміливо пробивається творча сила природи, не уярмлена, не підпорядкована жодним цілям, не «обтесана» у боротьбі за існування, вона мільярди років із безмежною терплячістю творить із крапель соляних розчинів фантазмагоричні ліси сталактитів і

сталагмітів. Але такі відхилення не є помилкою в планетарній роботі, хоча планети, затиснуті кам'яними склепіннями, не можуть показати свого розмаху. Тому-то й виникає враження, що все це — не довершене явище природи, а лиш інкубаційний період її наступних перетворень.

Водночас на безводних планетах, таких як Марс або Меркурій, висушених всепроникним сонячним вітром, що безупинно дме від материнської зірки, — там поверхня пустельна й мертвотна, адже всі форми, що могли би виникнути, роз'їдає шалений жар, перетворюючи їх на попіл і виповнюючи ним чаші кратерів. І лише на планетах, де панує смерть, вічна та спокійна, де не працюють жорна й сита природного відбору, формуючи кожну річ за законами виживання, відкривається простір для гідних подиву витворів матерії. Нікого не наслідуючи, нікому не підвладна, вона виходить за межі людської уяви.

Саме тому фантастичні краєвиди Титана так вразили його перших дослідників. Люди ототожнювали порядок із життям, а безлад — з нудною мертвотністю. Треба було побувати на зовнішніх планетах, на Титані, найбільшому з їхніх місяців, щоби зрозуміти всю хибність цього категоричного висновку. Неймовірні дива Титана — чи позірно безпечні, чи підступні — спершу, якщо дивитися на них здалеку, видаються хаотичними нагромадженнями. Однак зовсім інша картина постає, коли зійдеш на поверхню цього місяця. Страхітливий холод простору, в якому сонце хоча й світить, та вже не гріє, виявився не гальмом, а радше стимулом творення. Щоправда, такий стимул дещо уповільнив процеси, та, можливо, саме цим він відкрив природі поле для діяльності. Планеті, де не існувало життя, а сонце не виявило своєї руйнівної сили, планеті, спрямованій у вічність, він дав той необхідний вимір, що став передумовою творчості. Дав їй час, у якому один чи два мільйони років просто нічого не важать.

Матеріалом творення природи тут є ті самі хімічні елементи, що й на Землі. Але на Землі вони потрапили, так би мовити, в рабство до біологічної еволюції, щоб дивувати людину довершеністю заплутаних зв'язків, які поєднуються в організми й цілі ієрархії видів. Саме тому вважалося, що висока складність притаманна не кожній матерії, а лише живій, бо неорганічний хаос не може створити нічого, крім сліпих вулканічних корчів, які вивергають потоки лави та сірчаний попіл.

Колись кратер Роембдена тріснув з північного сходу. Згодом у цю тріщину вповз льодовик із замерзлого газу. Ще через мільйон років

льодовик щез, залишивши на поораній поверхні мінеральні осади, якими захоплювалися кристалографи та інші науковці. Тут і справді було на що подивитися. Пілот Ангус, тепер уже водій велетохода, побачив оточену далекими горами положисту рівнину. То було химерне видовище. Над усім простором немов розкрилися шлюзи неземних музеїв та мінералогічних колекцій, звідусюди каскадом сипалися кістяки, рештки давно відмерлих потвор, неймовірних, фантастичних. Уламки істот, яким чомусь не довелося взяти участі в життєвих круговертях. Ангус бачив велетенські ребра закам'янілих павуків, які судомно здавлювали в обіймах криваво поцяцьковані химерні жертви, бачив щелепи, що самі в себе вп'ялися кришталевиими іклами; тут і там валялися хребці, наче їх розгубили велетенські динозаври. З високої кабіни Діглатора було чудово видно шаленство природи. Мешканці Роембдена називали ці місця кладовищем — краєвид і справді нагадував предковічне бойовище, цвинтар неймовірно збільшених струхлявілих кістяків. Ангус бачив ніби одшліфовані сталєво-сірі черепи гігантських почвар. На них навіть видніли іржавіючі рештки сухожиль, а поруч — розіп'яті шкури з райдужною шерстю, яку лагідно розчісував вітер, укладаючи її мерехтливими хвилями. Ген удалині він помітив зчеплені в смертельному двобої кістяки членистоногих істот — завбільшки як багатоповерхові будинки. Від гранчастих дзеркальних брил відгалужувалися такі ж сліпучі мінливі роги, скрізь лежали безладно розкидані гомілкові кістки і брудно-білі черепи. Ангус усе це бачив, але знав, що то лише ілюзія, омана враженого божевільною дійсністю зору. Коли б він добре понишпорив у пам'яті, то пригадав би, з яких саме хімічних сполук у природі утворювалися саме такі форми, що тепер, поплямовані гематитами, здавалися закривавленими кістками, або інші, котрі набагато перевершивши скромні земні азбести, утворили райдужний пух найніжнішого руна. Однак проаналізувати й оцінити усе побачене за звичними мірками було неможливо. І саме через те, що тут нічого ніколи нікому не служило, що тут не працювала безжальна гільйотина еволюції, яка ампутує в кожній дички те, що не сприяє розвиткові, завдяки тому, що природа, не приборкана ні народженням нею самою життям, ані нею ж запрограмованою смертю, могла робити те, що хотіла, вона показувала властиву їй марнотратність, бездумне гайнування, одвічне творення — без мети,

потреби й сенсу. І ця правда, що поволі проникала у свідомість спостерігача, була незмірно більшим потрясінням, аніж враження від навколишнього краєвиду. Ангусу все побачене нагадувало космічний паноптикум трупної мімікрії, ніби тут, під оцим грозовим небосхилом, і справді було зібрано рештки невідомих істот. Тож треба було поставити з голови на ноги природне і здатне йти тільки в одному напрямку мислення: все це схоже на кістки, ребра, черепи та ікла не тому, що колись служило життю — адже життя тут ніколи не існувало, — а кістяки земних істот, їхня шерсть, хітинові панцирі комах і мушлі молюсків через те відзначаються такою архітектонікою, симетрією, грацією, що природа вміє створити це також там, де ні життя, ні властивої йому доцільності ніколи не було й не буде.

Занурившись у транс філософських роздумів, молодий пілот аж стрепенувся, коли пригадав, як він сюди потрапив, у що вплутався та яке має завдання. А залізний великохід, слухняно помноживши на тисячу разів вагання свого водія, здригнувся, зойкнув трансмісіями й затремтів усією масою. Ангус умить отямився та відчув сором. Зосередившись, він пішов далі. Спершу відчував спротив, коли величезні, мов парові молоти, ноги Діглатора трошили фальшиві скелети, одначе спроби лавірувати між ними виявились і складними, й марними. Ангус лише одного разу завагався: коли дорогу йому перегородило особливо велике нагромадження уламків. Шукав обходу тільки тоді, коли блукати серед цих завалів і пробитися крізь них не міг навіть його покірний велетень. Зрештою враження, ніби він топчеться по кістках і розчавлює гори черепів, оребрення крил та роги, що відколюються від лобних кісток, поступово зникало. Іноді Ангусові здавалося, ніби він іде по рештках велетенських монстрів, гібридів, що виникли внаслідок схрещення життя з мертвотністю, сенсу — з безглуздям. Тоді виникало відчуття, наче він трощить іридієвими черевиками велетохода неймовірні розсипи коштовного й напівкоштовного каміння, яке частково вкрилося полудою взаємопроникнень і метаморфізмів. Оскільки ж із висоти своєї кабіни йому доводилося пильнувати, куди й під яким кутом ставити вежу ноги, цей перший етап переходу був сповільнений і тривав аж годину. Зате дав змогу все детально розгледіти, й тепер його розбирав сміх, коли пригадував, яких зусиль докладали земні художники, намагаючись вийти за межі людської, тобто наділеної сенсом фантазії.

Як ті бідолахи борсались у вузьких коридорах своєї уяви і як недалеко відходили од банальності! Як сушили собі голови, коли тут на кожному акрі буяла така шалена оригінальність, котрої годі шукати й на тисячах картин, народжених у муках творчості. Проте нема в світі таких дивовиж, до яких би людина не призвичаїлася. Тож невдовзі Ангус простував кладовищами халкоцитів, спінелей, аметистів, плагіоклазів, точніше їхніх далеких неземних родичів так, ніби ступав по звичайній щєбінці. Він був змушений перетворювати їх на скляний пил, хоч інколи було шкода руйнувати особливо прекрасні витвори віковичної праці природи.

Однак усі вони повростали одне в одне й переплелися такими несходимими хащами, аж врешті Ангуса почало хвилювати лиш одне дивне відчуття: що ця місцевість нагадує сон, асоціюється з краєм міражів, безумством пронизливої краси. Із губ злітали слова про те, що спляча природа випаровує ці прекрасні чудиська, ці розбурхані марення просто так, ні для чого, аби лишень надати їм чіткої форми. І саме так, як уві сні, все бачене видавалося водночас і зовсім чужим, і цілком своїм, викликало нескінченні асоціації, що вперто вислизали зі свідомості, наче були страшною нісенітницею. Але в цій нісенітниці ховався глибокий, ілюзорно-роздвоєний тонкий зміст, бо на цій планеті все одвічно і з дивовижною розміреністю ніби тільки починалось, але ніколи не могло наблизитися до кінця, завершитися, наважитися на фінал — тобто виконати своє призначення.

Такі думки викликав навколишній краєвид, і Ангус був приголомшений усім побаченим та власними рефлексіями, бо філософські роздуми були йому зовсім не властиві. Сонце вже висіло за спиною, й тепер тінь велетохода бігла поперед нього. Ангуса охопило дивне відчуття, бо в рухах цієї неоконечної тіні, що темніла далеко попереду, проявлялась і машинна, і водночас людська природа, — то був силует безголового робота, який хитався, мов корабель на хвилях, і при цьому відтворював лише йому, Ангусові, притаманні рухи, однак робив це перебільшено й карикатурно. Подібне Ангус уже переживав, проте майже двогодинний перехід розбурхав та окрилив його уяву. Він не шкодував за тим, що, трохи відхилившись на захід, утратив зв'язок з мешканцями Роємбдена. Вийти з радіотіні мав на тридцятій милі. Отже, вже зовсім скоро. Та цієї миті Ангус хотів

лишитися на самоті, щоб не чути стереотипних запитань і не давати трафаретних відповідей.

На обрії з'явилися темні силуети. Спершу він навіть не міг зрозуміти, гори це чи шапки хмар. Ангус Парвіс простував до Грааля і, незважаючи на буяння фантазії, жодного разу не пов'язав своє ім'я з Персівалем, — людині так само важко вийти за межі власної ідентичності, як і вилізти з власної шкіри, та ще й ототожнити себе з героєм міфу. Ангус уже не звертав уваги на химерний пейзаж, тим більше, що навколишні декорації планетарного анатомічного театру мінералів поблякли. Байдужим поглядом він обвів мерехтливе каміння, яке ніби навмисне чиясь невидима рука підсунула йому під носа. Вирішивши, він заборонив собі думати про того, хто змусив його зважитися на такий крок. Це було неважко. Астронавти звикають довго залишатися наодинці з собою. Гойдався разом із Діглатором — крокуючи, велет мусив перехилитися з боку на бік, — але це відчуття було Ангусові добре знайоме. Крокомір показував майже тридцять миль на годину. Жахливі картини, що нагадували смертельні танці гадів і земноводних, поступилися місцем лагідним скельним пагорбам, укритим вулканічним туфом, дрібнішим та легшим за пісок. Ангус міг збільшити швидкість, але тоді зросла б загроза всіляких несподіванок. Попереду на нього чекав багатогодинний марш, і дорога дедалі важчала. Зазубрені контури на обрії вже не маскувалися під хмари. Ангус наближався до них, а незграбна тінь велетохода стрибала попереду. При його величезній масі механічні ноги дорівнювали третині довжини корпусу, і коли доводилося збільшувати швидкість, тобто подовжити крок, велет мусив по черзі викидати вперед кожну кінцівку разом зі стегном. Це робилося завдяки перснеподібній основі кріплення ніг — своєрідному шасі, що виконувало роль стегон. То був величезний ковзкий диск, який тримав корпус. Отож, рухаючись, велетохід починав не тільки похитуватися, а й підстрибувати, заточуватись, і краєвид хитався перед очима водія, немов п'яний. До бігу такі важкі машини були непридатні. В умовах Титана для них важким вважався навіть стрибок з висоти двох метрів. На менших планетах і на земному Місяці вони пересувалися легше. Проте конструктори цих машин не дбали про велику швидкість. Велетоходи призначалися не для переходів, а для виконання важких робіт. Вміння

пересуватися було додатковою властивістю цих працюючих гігантів і робило їх самодостатніми.

Майже годину Ангус переживав найрізноманітніші відчуття: то йому здавалося, що він застряг у скляному хаосі, то вирішував, що азимут накреслено просто геніально, а іноді, коли наближався до чергового нагромадження кам'яних брил, які ледве трималися на стрімких схилах, він був певен — найлегший подув вітру може викликати гуркітливую лавину. Та критичної миті, коли вже здавалося, ніби виходу нема, помічав зручний прохід — і не доводилося ні лавірувати, ні задкувати, вибираючись з глухого кута. Щоправда, невдовзі Ангус визнав, що найкращим водієм на Титані була б косоока людина, адже тут доводилось озирати з висоти місцевість і водночас пильно стежити за миготливим покажчиком напрямку, що тремтів, наче стрілка звичайного компаса, на тлі напівпрозорої карти. Однак досі все в нього якось виходило, й навіть непогано, бо він покладався і на власні очі, і на компас. Відрізаний од усього світу шумом силових агрегатів та резонансовим дзижчанням (воно не припинялося впродовж усього цього важкого переходу), Ангус усе-таки бачив світ Титана крізь сонцезахисні шибки свого скляного приміщення. Хоч би куди він повертав голову, а робив це щоразу, коли була змога, — Ангус бачив над хвилями туману гірські хребти, із силуетами давно погаслих вулканів. Ідучи шерехатою кригою, він помічав плями глибоко вмерзлих у неї вулканічних бомб і ще якісь таємничі тіні, схожі на морських зірок чи спрутів, нерухомих, наче комахи в бурштині.

Потім місцевість змінилася — вона лишалася такою ж грізною, але виглядала інакше. Здавалося, планета пережила період бомбардувань і вибухів, які сліпими виверженнями базальту здибались у височінь, щоби застигнути дико й мертво. Ангус увійшов до вулканічної ущелини. Далекі стіни кратера видавалися звідси чимось неймовірним, про що годі було розповісти мовою землянина, сина ідилічнішої планети. Але це надавало динамічності мертвому заціпенінню сейсмічних викидів, розмах яких був зумовлений тяжінням не більшим, ніж на Марсі. Загублений у цьому лабіринті людині навіть крокуючий Діглатор перестав здаватися велетнем. Він здрібнів поряд із цими застиглими масивами лави. Колись космічний холод скував їх серед кілометрових вогнеспадів, а поки вони остигали, стікаючи у провалля, розтягнув їх у гігантські прямовисні бурульки — циклопічні

колонади. Серед такого пейзажу Діглатор здавався мікроскопічною комашкою, котра повзе попід склепінням будівлі, яку спорудили, а потім з величною недбалістю покинули справжні гіганти — мешканці цієї планети. Якби густий сироп стікав з якоїсь поверхні й застигав сталактитовими бурульками, то саме так зі щілини в підлозі дивилася б на нього мураха. Однак справжні пропорції були ще разючіші. У цій дикості, в цьому царстві хаосу, чужому людським очам, на думку не спадало жодного порівняння із земними горами. Тут проявлялася жорстока краса пустелі, виверженої з планетних глибин і перетвореної чужим Сонцем з розпеченої лави на камінь. Чужим, бо Сонце тут було не полум'яним диском, як на Місяці чи на Землі, а холодним блискучим цвяхом, вбитим у рудий небосхил. Воно давало мало світла і ще менше тепла. За стінами велетохода було мінус 90 градусів — температура напрочуд лагідна для цієї пори року. На виході з ущелини Ангус побачив заграву — вона підіймалася щоразу вище, аж поки огорнула чверть небокраю, і він не відразу зрозумів, що це не схід Сонця й не промінь селектора, а володар Титана, оточений численними кільцями, жовтий, наче мед, Сатурн.

Кабіна різко нахилилася, мотор пронизливо зойкнув — і гіроскопи зреагували на це швидше, ніж водій, нагадавши йому, що тепер не час на астрономічні чи навіть філософські роздуми. Зніяковівши, він опустив очі, та несподівано усвідомив увесь комізм свого становища. Висячи у збруї, ворушив ногами, мов дитина, що колишеться у гойдалці, але при цьому відчував кожен громовий крок Діглатора. Дно ущелини дедалі стрімкішало. І хоча він скоротив крок, машинний відділ сповнився надсадним виттям турбін. Велетохід опинився у глибокій тіні, Ангус ще не встиг увімкнути прожекторів і ледве не врізався у виступ скелі, більшої за Діглатор. Підкоряючись першому закону Ньютона, маса машини за інерцією все ще тягла Діглатор по прямій, хоча Ангусові доводилося робити поворот. Це призвело до крайнього перевантаження двигунів. Усі покажчики, які досі випромінювали спокійне зелене світло, нараз спалахнули пурпуром. Турбіни розпачливо завили, витискаючи із себе все, на що були здатні. Генератор тахометра головного гіроскопа заблимав, вказуючи на те, що запобіжники от-от перегорять. Сидячи у кабіні загрозово нахиленого Діглатора, Ангус Парвіс обливався холодним потом, уявляючи, як безглуздо розтратить довірену йому машину. На щастя, лише лівий

ліктьовий ковпак зачепився за скелю, скреготнувши, мов корабель, що сів на рифи. З-під сталі бризнуло скалками й снопами викресаних іскор, заклубочився дим, але велетохід, здригаючись, повернув собі рівновагу.

Пілот стріпнув головою, радий, що в ущелині втратив зв'язок із Госсе, бо самодіючий передавач показав би на моніторі всю його пригоду. Вийшовши з глибокої тіні, Ангус подвоїв увагу. Йому було соромно — він не впорався з простою і старою як світ ситуацією. Будь-який машиніст знає з власного досвіду, що зрушити з місця сам лише тепловоз і зрушити його тоді, коли до нього причеплено вервечку вагонів, — це абсолютно різні речі. Висячи у збруї, Ангус імітував маршовий крок, і велет знову був напрочуд слухняним. Пілот бачив крізь вікно, як слабкий порух його руки тієї ж миті стає змахом кліщуватої лапи, а коли він робить крок, баштоподібна нога зблискує диском коліна, висуваючись уперед.

Ангус відійшов од космодрому вже на п'ятдесят вісім миль. Завдяки фотографіям, що зробив супутник, і з карти, виконаної у масштабі 1:800 (вивчав їх напередодні ввечері), він знав, що дорога до Грааля поділяється на три основні частини. Перша охоплювала так зване «кладовище» й вулканічну ущелину, яку він уже проминув. Другу щойно побачив — то була вирва в масиві застиглої лави, пробита серією термоядерних вибухів. Цей найбільший масив застиглих вивержень орландського вулкана не можна було подолати інакше — стіни тут були абсолютно прямовисні. Ядерні вибухи в'їлись у сейсмічний бар'єр, що доти затуляв прохід, і розрізали його навпіл так, як розігрітий ніж розтинає масло. На карті, що світилася перед Ангусом у кабіні, це міжгір'я було обмальоване знаками оклику; вони нагадували, що тут у жодному разі не можна виходити з машини.

Після термоядерних вибухів рівень радіації і досі був небезпечний для людини, не захищеної панциром велетохода. Ущелину відділяла від входу у міжгір'я рівнина завдовжки з милю, геть чорна, наче притрушена сажею. І лише тут Ангус почув Госсе. Він нічого не сказав йому про зіткнення зі скелю, а Госсе повідомив, що по той бік проходу, біля Великого Шпиля, на половині шляху, радіонагляд за ним здійснюватиме вже Грааль. І саме там починалася третя, остання частина дороги через западину.

Чорний пил, що вкривав рівнину між двома крутосхилами, обліпив ноги Діглатора вище колін. Ангус швидко й упевнено простував у низьких клубах куряви до майже прямовисних стін розколини. Він пробрався до неї крізь уламки скель, оплавлених жаром вибухів. Ці скелі, тверді, мовби діамант, розсипаючись під іридієвими підощвами Діглатора, розліталися навсібіч і свистіли, наче кулі. Але дно ущелини було гладеньке, як стіл. Ангус просувався між обпаленими стінами під громове гупання кроків, котрі сприймав як свої власні. Він зрісся з машиною: вона перетворилася на його тіло, збільшене до гігантських розмірів. Увійшов у темну глибіню, таку несподівану й непроглядну, що мусив засвітити фари. Їхнє ртутне проміння змагалось з клуб'ям мороку, яке борсалось між стінами проходу, не пускаючи туди рудого, холодного, похмурого світла неба, котре ясніло в кінці ущелини. З кожним кроком велетохода ця світла пляма все більшала й більшала. Нарешті стіни майже зійшлися, неначе не бажали випускати його велетохода, а намагалися стиснути незграбні плечі «Поллукса» у кам'яних обіймах. Проте це була ілюзія: обабіч машини залишалось ще по кілька метрів. І все-таки Ангус мусив уповільнити хід, бо, набираючи швидкість, «Поллукс» знову почав загрозливо перевалюватися з боку на бік, мовби качка. Це зумовлювалося законами динаміки мас — інженери не зуміли повністю урівноважити моменти інерції, що при цьому виникали. Останніх триста метрів Ангусові довелося здиратися крутим схилом, обережно промацуючи кожен крок і нахиляючись до вікна, щоби краще бачити, куди ставити баштоподібні ноги «Поллукса». Ангус так пильно вдивлявся в ґрунт під собою, що лише тоді, коли світло проникло в кабінку й огорнуло його зусібіч, підвів голову і завмер від несподіванки: його оточував зовсім інший неземний пейзаж...

Великий Шпиль височів над біло-рудим океаном хвилястих хмар — самотньо стримів на тлі неба, прямовисний і чорний. Ангус аж тепер зрозумів, чому дехто називав Шпиль Божим Перстом. Потроху сповільнивши кроки й затримавшись на зручній для огляду місцині, він намагався вловити серед стихеного співу турбін голос Грааля. Але так нічого й не почув і спробував викликати Госсе. Однак і той не озивався. Діглатор і досі перебував у радіотіні. І тоді сталася дивна річ. Взагалі радіоконтакт із космодромом був для Ангуса неприємно надокучливим і навіть заважав йому. Мабуть, через те, що пілот

відчував хай не в словах, а в голосі Госсе приховану стурбованість, а може, й недовіру. У тій тривозі було бажання опікуватися ним, а цього Парвіс просто терпіти не міг. А от тепер, коли він і справді залишився сам, бо ні людський голос, ані автоматичні імпульси радіомаяка з Грааля не долинали до нього в цій безкрайній білій пустелі, він замість полегшення відчув розгубленість. Як людина, котра потрапила у казковий палац і не має жодного бажання покинути його, але раптом бачить, що брама, досі навстіж відчинена, сама собою замикається перед нею. Ангус вилаяв себе за непотрібний настрій, схожий на переляк, і почав обережно спускатися до скупчення хмар, що нагадували морські хвилі. Хоча й некрутий, схил був подекуди обледенілий, і Ангус орієнтувався на чорний Великий Шпиль, що сягав неба й зігнувся так, немов і справді був пальцем, котрий підманює до себе.

Раз і вдруге плита подошви велетохода спорснула з тупим скреготом, скидаючи донизу громаддя уламків із крижаного панцира, але це ковзання не загрожувало падінням. Треба було тільки правильно ставити ноги, вбиваючи ступні шипами в зашкарублий наст, а це сповільнювало рух. Велетень сходив вигнутим схилом між двома ущелинами, гупаючи ногами так, що аж фонтани крижинок обсипали йому наколінники й диски колін. Ангус бачив щоразу далі вглиб долини, дно якої вже видніло крізь туман. Діглатор спускався все нижче й нижче, а чорний палець Великого Шпиля, визируючи з молочно-білих хмар, здавався ще грізнішим. Так велетохід досяг зони тих хмар, які рухалися рівно й повільно, мовби пливли невидимою рікою. Хмари обійняли його стегна, туман затулив кабінку, але миттєво зник, наче його здмухнули. Ще кілька хвилин Чорний Палець бовванів над перистою білиною — мов кам'яний стовп серед шумовиння і криги арктичного океану, — а потім зник, і це виглядало так, ніби Парвіс був нурцем, який опускається на морське дно. Ангус спинився і прислухався, бо раптом йому здалося, ніби чує слабкий уривчастий писк. Повертаючи Діглатор то ліворуч, то праворуч, він чекав, щоби цей плаксивий спів, уже цілком виразний, зазвучав однаково в обох вухах. Сигнал надходив не з Грааля, а з радіомаяка на Великому Шпилі, вказуючи йому потрібний напрямок. Ангус пішов просто на нього. Коли би збився з дороги, уривчастий сигнал вказав би йому на це: якщо надто відхилитися праворуч, в бік небезпечної западини, у

правому вусі почується пронизливе вищання, коли ж відхилитися ліворуч, наблизившись до монолітних стін, сигнал загуде басом — хай не таким тривожним, але й це попередить Ангуса про помилку. Крокомір показав соту милю. Більша частина дороги залишилася позаду. Менша, підступніша, розкинулася перед ним, огорнута імлою. Важкі хмари тепер темніли високо над ним, видимість сягала кількасот метрів. Анероїд показував, що тут починається найбільша заглибина, але з міцним ґрунтом. Ангус ішов, покладаючись і на слух, і на зір, бо через сніг стало видніше. Мабуть, то був двоокис замерзлого вуглецю й ангідриди інших застиглих газів. Зрідка з-під них виглядала морена — слід льодовика, який утиснувся колись у розпадину вулканічного масиву, проорав її плазуючою тушею, скував кригою скельні уламки, а потім, відступаючи або танучи від магми в глибинах Титана, залишив морену в хаотичному безладі. Краєвид змінився: внизу це скидалося на зимовий полудень, а згори його вкривали темні нічні хмари. Ангуса тепер не супроводжувала навіть тінь Діглатора. Велет ступав упевнено, грузнучи металевими черевиками в снігу; в дзеркалах заднього бачення Ангусові було видно власні сліди, гідні тиранозавра — найбільшого з-поміж двоногих хижаків мезозою. За цим слідом Ангус перевіряв напрямок. Із певного часу його почало переслідувати неймовірне відчуття, ніби він не сам у кабіні, а за його спиною є інша людина, він аж чув її дихання. То була галюцинація, що виникла, мабуть, від перевтоми слуху через монотонні радіосигнали. Ангус це розумів, але ця ілюзія так йому допекла, що він затримав віддих. Тоді «другий» протягло зітхнув. Невже не галюцинація, а щось інше?.. Пілот збився з ритму, велет заточився. Ледве втримав його та почав гальмувати, аж поки зовсім спинив.

«Той другий» перестав дихати. Невже ж це був відгомін з машинних колодязів Діглатора? Стоячи на місці, Ангус вдивлявся у навколишній простір, аж поки побачив на безмежних снігових покривалах чорну риску, знак оклику, намальований тушшю на білині горизонту. Звідси годі було зрозуміти, то скеля чи скупчення хмар. І хоча він ніколи не бачив велетохода у подібній зимовій сценографії та ще за милю, його охопила впевненість, що це — Піркс.

І він рушив до нього, навіть не звернувши уваги на роздвоєний сигнал, який різав вуха дедалі сильніше. Ангус додав кроку. Чорна вертикальна пляма двоїлася на білому тлі, бо Діглатор здригався від

кожного кроку. Через кільканадцять хвилин уже можна було визначити справжні розміри плями. Туди було з півмилі, може, трохи більше. Тепер Ангус і сам дивувався, чому не послав у той бік радіосигналів. Чомусь не зважувався. До сліз вдивляючись у постать залізного велета, Ангус помітив за склом, у серці гіганта, маленького чоловічка, який, висячи посеред кабіни, рухався, ніби павучок у павутинні. Ангус ішов за ним, і їхні велети лишали за собою довгі хвости куряви, наче кораблі спінену борозну води на морі. Ангус наздоганяв його, водночас не зводячи ока з дороги попереду. А там було на що подивитися. Віддалік клубочилася завірюха, у просвітах якої зблискувала ще сліпучіша за сніг білина. То була зона холодних гейзерів. Тоді Ангус покликав того, за ким гнався. Покликав раз, удруге, втретє, але той не відповів, а навпаки — додав кроку, ніби намагаючись утекти від свого рятівника. Ангус переслідував утікача, щоразу більше розхитуючи тулуб свого велета і розмахуючи його могутніми руками, поспішав до загибелі, бо стрілка крокоміра тремтіла біля червоної поділки — 48 миль за годину. Ангус довго кричав захриплим од хвилювання голосом, та раптом йому заціпило, бо чорна постать почала розширюватися, спухаючи, її контур утратив чіткість, і він бачив у іншому Діглаторі вже не людину, а велику тінь, яка розмивалась у безформну пляму, аж поки розвіялася й зникла. Ангус лише тепер збагнув, що гнався сам за собою. То був рідкісний, однак відомий і на Землі, в Альпах, феномен під назвою «Брокенський привид»^[15]. Власне відображення на тлі світлих хмар. Уражений цим відкриттям, приголомшений жорстоким розчаруванням, Ангус відчув, як напружились усі його м'язи, він судомно хапав ротом повітря, відчуваючи шалений гнів і розпач. Не він, а його тіло схотіло спинитися — відразу, без затримки, миттєво. І тоді нутрощі велета наче вибухнули, його шарпонуло і кинуло вперед. Оптиметри залило червінню, як розпанахані жили кров'ю. Діглатор задвигтів усім корпусом, наче корабель, що налетів на підводний риф, і почав хилитися вперед. Якби Ангус не схаменувся й не перевів його на повільніший крок, велетохід, напевно, б упав. Багатоголосий протест раптово перевантажених агрегатів ущух, Ангус завмер із розчепіреними ногами, дихаючи так важко, ніби сам пробіг ці важкі останні милі. Сльози розчарування й гніву стікали його розпашілим обличчям. Трохи заспокоївшись, він витер м'якою підкладкою

рукавиці спітнілі брови і побачив, як гігантська лапа велетохода, повторюючи цей його рух, піднялася, затулила вікно кабіни і з гуркотом ударила у випромінювач, розташований на безголових плечах. Ангус забув вимкнути правицю від підсилювального контуру! Цей черговий ідіотський вчинок змусив його остаточно отямитись. Ангус розвернувся, щоби власними слідами піти назад, бо звуки радіомаяка зовсім розладналися. Треба було повернутися на дорогу і йти нею, доки буде змога, а якщо його засліпить завірюха у зоні гейзерів, він розганятиме її випромінювачем. Урешті Ангус відшукав те місце, де його ввела в оману фата-моргана^[16] — дзеркало з хмар і газів. А може, він здурів ще раніше, коли піддався не на оптичний, а на акустичний обман і перестав звіряти маршрут, який вказував радіомаяк, із картою? Виявилось, що місце, куди його занесло, не дуже далеко від дороги, за крокоміром — якихось дев'ять миль. Але на карті там не було позначено жодних гейзерів — вони тяглися далі на північ; це доводила розвідка ОПС. Саме через це Марлін і порадив іти з Роембдена до Граалю кружним шляхом з півдня, крізь ущелину, яку ніколи досі не затоплювало, хоча й засипало снігом гейзерів. Марудно, але безпечно. У найгіршому разі западину могли перегородити дюни двоокисового снігу, однак Діглатор мав достатню потужність, щоби подолати навіть п'ятиметрові кучугури, а коли б застряг, Грааль вислав би бульдозери з дистанційним управлінням, знявши їх з робіт у шахті. Але ніхто не знав, де саме пропали ті три велетоходи. Бо у заглибині на старому шляху безперервний радіозв'язок не діяв. Після тих катастроф його покинули. Крім того, до південної западини не доходили короткі хвилі, та й ретранслювати їх було неможливо — адже Титан не має іоносфери. Доводилося використовувати сателітарні радіопередавачі, однак Сатурн хвостом своєї бурхливої магнітосфери глушив будь-яке випромінювання, крім лазерного. І хоча лазери Граалю, пробиваючи нашарування хмар, досягали патрульних супутників, однак ті супутники, не оснащені перетворювачами хвиль такого широкого діапазону, були неспроможні перекодувати світлові імпульси на радіосигнали. Могли, щоправда, посилати спалахи в заглибину, та це, на жаль, нічого не дало б. Подолати гейзерові бурі міг тільки лазер такої потужності, яка розплавляла би дзеркала супутників. Виведені на орбіти, коли Грааль іще тільки розбудовувався, дзеркала вже зазнали певної корозії і поглинали надто багато променевої енергії, хоча мали б

відбивати її на 99 відсотків. У цю круговерть недоглядів, безглузлого використання засобів, поспіху, нечіткої роботи транспорту та звичайної дурості, притаманних людям скрізь, а отже, і в космосі, один по одному втягло й оті велетоходи, які зникли без сліду. Лишалась остання надія — на твердий ґрунт западини. Та чи такий він твердий? Ангус невдовзі мав пересвідчитися в цьому. Якщо спершу він сподівався вийти на слід своїх попередників, то тепер уже втратив на це надію. Йшов за азимутом і довіряв йому, бо дорога підіймалася, аж поки вивела його з тієї заметілі. Ліворуч височіли занурені у хмари стрімчаки давньої магми, з якої вітер пообмітав сніг. Ангус обережно проминув це місце. Він ступав по уламках каміння, долаючи обледенілі западини, де в кризі було видно бульбашки незамерзлого газу. Коли залізні ступні раз та вдруге проламали крижану шкаралупу, западаючи в порожнину, знялися страшенній гуркіт і тріск — такі звуки, певно, може почути лише вахтовий на криголамі, який трощить полярні тороси. Перш ніж рушити далі, Ангус дбайливо оглянув ноги велетохода. Потім ще довго морочився, поки почув уривчастий зумер однакового тону. Трохи згодом сигнал у правому навушнику засвистів, а в лівому загув басом. Отож Ангус терпляче обертався, поки зумери зазвучали в унісон. Попереду між нагромадженими крижаними плитами відкрився порівняно широкий прохід, то була не водяна крига, а застигли вуглеводні. Додолю Ангус зійшов, ступаючи по грубозернистій сухій щебінці, щосили стримуючи швидкість, бо тисяча вісімсот тонн велетохода тягли його зі схилу вниз. Вкриті хмарами вулканічні стіни кратера розступилися, і перед очима постала улоговина. Він сподівався й тут побачити місцину, забарвлену всіма кольорами веселки, але очам відкрився Бірнамський ліс...

З тісних отворів на поверхню виривалися тисячі гейзерів, викидаючи в отруйну атмосферу киплячі струмені амонієвих розчинів. Радикали амонію, що утримувалися у вільному стані страхітливим тиском надр, вистрілювали в темне небо, перетворюючи його на каламутний хаос. Ангус був певен — до нього струмені не доберуться, експерти дали гарантію, тож думав не про це. Слід було або відразу повернутися до Роембдена, або просуватися далі, слухаючи безневинні, хоча й підступні звуки в навушниках, схожі на спів Одиссеєвих сирен^[17]. Брудно-жовті хмари, важкі й ледачі, розпливалися над усією западиною, аби спадати додолу дивним

липким снігом, що, застигаючи, перетворювався на справжні зарості Бірнамського лісу, химерного й ворущкого. Власне, це диво лише з великої віддалі чимось нагадувало засипану снігом пущу. Запекла гра агресивних хімічних сполук, яку весь час підживлювали нові припливи, бо окремі групи гейзерів били безперестану в непогамовно розміреному ритмі. Створювалися ламкі, мовби порцелянові, джунглі, що сягали чвертьмильної висоти. Цьому сприяла й слабка гравітація.

Білі, ніби зіткані зі скляного павутиння, хащі наповзали одні на одних, а коли нижні вже не могли утримати масив мережаних розгалужень, що без упину тягнулися до неба, то осипалися й завалювались із протяжним гуркотом, як вселенський склад порцеляни в хвилину землетрусу. Зрештою, саме «порцелянотрусом» хтось легковажно й назвав ці обвали бірнамських лісів.

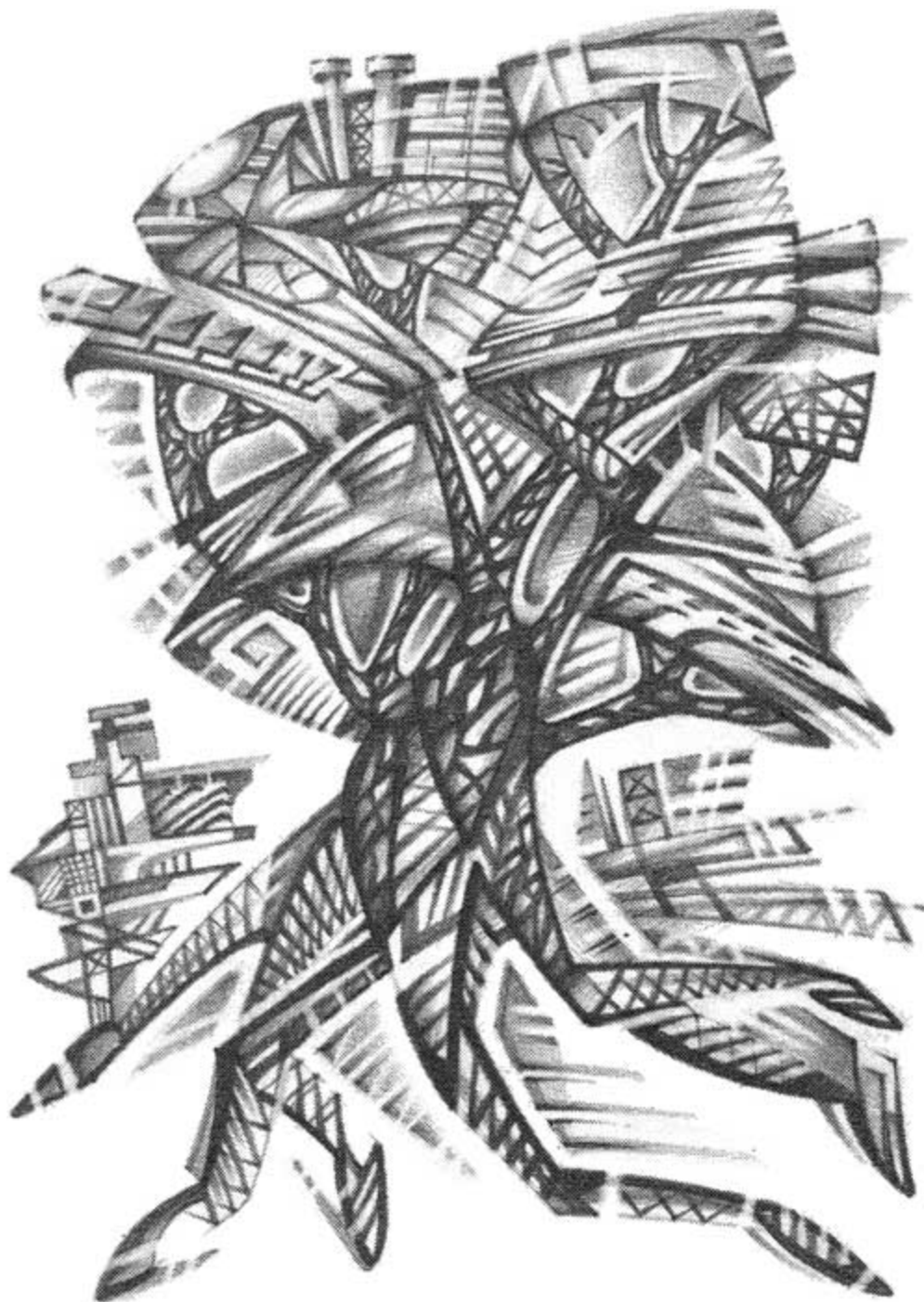
Приголомшливе й водночас безневинне видовище обвалу можна було оглянути лише з висоти пташиного польоту, точніше з вертольота. Отаким був ліс Титана; зблизька він здавався нетривкою конструкцією, білопінною й мереживною, проте не тільки велетохід, а й людина у скафандрі могла продертися крізь його хащі. Не просто заглибитись у таку легшу від пемзи, застиглу піну, що є чимось середнім між скрижанілою маззю і мереживом, сплетеним з найтонших порцелянових волокон. Ніхто не зміг би рухатися там швидко, а все ж просувався б уперед, бо той безмір нагадував справжню хмару з драглистої павутини усіх відтінків білого — від перламутрово-опалового до сліпучо-молочного. Увійти до лісу було можливо, та ніхто не міг дати гарантії, чи не перебуває саме ця його частина на межі витривалості й чи не завалиться вона, ховаючи мандрівника під кількасотметровим шаром саморуйнівного склива, яке здається пухом лише в невеликій кількості.

Ще раніше, коли Ангус перебував на траверсі й порцеляновий ліс ховався за чорним виступом гірського схилу, звідти линуло біле сяйво, немов провіщення, що звідти має зійти сонце. Те світло нагадувало лелітки, що лягають на хмари земного Північного Льодовитого океану, коли корабель, який пливе у відкритих водах, наближається до льодових полів.

Ангус ішов назустріч лісу. Враження, ніби він стоїть на кораблі або, точніше, сам є тим кораблем, підсилювалося розміреним погойдуванням залізного велетня. Поки він сходив з крутизни, сягаючи поглядом горизонту, окресленого світлою лінією, ліс із висоти здавався розплесканою на поверхні хмарою, вся поверхня якої здималася й здригалася у незбагненному нервовому тремтінні. Ангус ішов, похитуючись, а хмара перед ним виростала, ніби бар'єр материкового льодовика. Пілот уже бачив довгі, покручені язички, що відходили од нього; наче снігові лавини, вони рухались у неймовірно сповільненому темпі. Лише тоді, коли від снігових клубків його відділяло кількасот кроків, Ангус почав розрізняти отвори, що зяяли в них: і великі, наче входи до печер, і малі, мовби нори. Вони темніли у сплетінні пухнастих галузок та крилатого гілля з напівкаламутного й напівбілого скла. Під черевиками велета захряскотів щебінь, гострий і крихкий. Радіо двома голосами запевняло, що машина рухається в потрібному напрямку, тож Ангус ішов, дослухаючись до гудіння моторів, що збільшили оберти, аби подолати чимраз більший опір. Ангус чув скрекотливе зойкання хаців, які розламував колінами і корпусом велетохода, позбувшись першого переляку. Тепер він боявся лиш одного: легше знайти голку в копиці сіна, ніж бодай одного з тих, котрі пропали. У цій гущавині не залишалось слідів, бо фонтани гейзерів живили хмару, кожна вирва й провалина заростали неймовірно швидко, ніби рана, що миттєво гоїться.

Ангус подумки проклинав неповторну красу, яка його оточувала. Той, хто назвав це Бірнамським лісом, запозичивши назву у Шекспіра, був, певно, естетичною натурою, але зараз в Ангуса, який сидів у Діглаторі, виникали зовсім інші порівняння. Бірнамський ліс Титана з відомих і невідомих причин то відступає, то просувається вглиб западини, ширячись на тисячах, десятках тисяч гектарів. Однак самі гейзери там досить безпечні, адже їх наявність відчувається задовго до того, як з'являються пульсуючі стовпи газів, спресованих підземним тиском, що підіймаються аж до неба. Ще здалеку до вас долинають громовий гуркіт і страхітливе виття, наче в пологових муках кричить сама планета, — це гази прориваються на поверхню й розлітаються вусібіч бризкотливим скливом, перетворюючись на застигли хаці. Лише закінчений невдаха міг би звалитися в отвір гейзера, який між двома вибухами на мить завмирає. Найпростіше було обминати на

безпечній відстані саме ті, що виявляли себе постійним гуркотом, свистом і двигінням поверхні. Натомість несподіваний вибух, навіть не дуже близький, найчастіше викликав гігантський обвал.

Повільно ступаючи крок за кроком, Ангус ледь не притискався обличчям до броньованої шиби. Бачив молочно-білі застигли струмені-стовбури. Внизу вони були найтовщі, вгорі ж розгалужувалися

миготливим клубком. А в крижаних джунглях нижнього поверху росли нові хащі, спинаючись легкими ярусами вгору. Застигаючи, вони набували скелетоподібної чи павукоподібної форми, нагадували пагони, кокони, гнізда, плавуні, джгутіки, зябра, видерті з тіла риб, які ще дихали. Бо все і всюди мерехтіло, розповзалось, спліталось, з товстої паморозі безупину снувалися тонкі голчасті пагони. Вони згортались у сувої, осідали, спливали й знову наповзали одне на одне, безперервно скрапуючи з невідомої висоти клейким молоком. Жодне слово, що виникло на Землі, не могло описати цієї роботи в білому, відмитому від тіні, ясному мовчанні, у цій тиші, крізь яку проривався ще віддалений, щойно народжений гуркіт — свідчення підземного припливу десь глибоко у жерлах гейзерів. І коли Ангус зупинився, щоби збагнути, звідки долинає цей щоразу сильніший гуркіт, то помітив, що ліс почав поглинати його. Ні, він не підійшов до нього, як ліс у «Макбеті»^[18], — у цих хащах ніби нізвідки, з абсолютно нерухомого повітря зроджувалися мікроскопічні пластівці снігу, який не падав з неба, а просто з'являвся на темних плитах броні Діглатора, на зварних швах його плечових щитів. Уже вся верхня частина корпусу була припорошена цим снігом, який втрачав подібність до снігу, бо не падав згори, а липнув білим сиропом, випускав паростки, снувався молочно-волокнистим ниттям. На його очах Діглатор обріс сніговим хутром, що, тягнучись тисячами пасем, мінячись на світлі, перетворило корпус машини на величезну білу ляльку, химерну снігову бабу. Ангус примусив його ледь здригнутися, й уже застигли маси снігу з кінцівок і наколінників почали спадати величезними шматками, а внизу перетворювалися на копиці тендітних скалок. Світло вихоплювало з хисткої кипучої повені фантазмагоричні форми і засліплювало, хоча й не освітлювало поверхні. Лише тепер Ангус оцінив користь, яку давав увімкнений випромінювач. Його пекельний жар витоплював у хащах тунель, яким простував Діглатор. То з лівого, то з правого боку струменів газ, гарматними пострілами виринаючись із зачеплених Діглатором хмар. Інколи вибухи звучали канонадою: це прокидався недалекий гейзер і вистрілював на боки потужні струмені, а над ним вирував стовп газів. Несподівано сніжистий ліс порідшав, утворюючи галявину під невисоким склепінням. Посеред галявини лежав чорний велетень, показуючи йому підшви зчеплених ступнів та зігнутий на один бік корпус. Це нагадувало уламки корабля,

викинутого на берег. Ліва рука велета стирчала з білих стовбурів, долоню затулили розлогі хащі. При падінні корпус майже вдавивсь у ґрунт. Залізний велет лежав зігнутий, але наче не скорений до кінця. Бо, крім укритих снігом кінцівок, увесь корпус його був чистий. Повітря над ним ледь тремтіло, бо з нього й досі виходило тепло. Ангус Парвіс просто очам своїм не вірив. Сталося диво: зустріч із велетоходом-близнюком! Пілот хотів озватися, та помітив одночасно дві речі: під поваленим Діглатором широко розповзлася калюжа масляно-жовтої рідини, що витекла з гідравлічних приводів. Отже, Діглатор пошкоджений, принаймні частково. Крім того, переднє скло кабіни, зараз таке схоже на корабельний ілюмінатор, зяяло провалом, і тільки з рейок обшивки стирчали ізоляційні подушки. Цей отвір, сповнений мороком, парував, ніби велет не міг випустити в агонії останнього віддиху. Радість несподіваної зустрічі поступилася місцем жахові. Ще тільки обережно нахилиючись над поваленим Діглатором, Ангус уже знав, що всередині нема нікого. Та все ж обнишпорив нутрощі велетня прожектором, побачив безладно звішені приводи й причеплену до них електронну шкіру. Не маючи змоги нахилитися нижче, Ангус намагався зазирнути в усі кутки кабіни. Сподівався, що водій, який зазнав аварії і пішов, одягнуши скафандр, залишив якусь звістку, знак, проте там валялася лише перекинута скринька для інструментів та ключі, що з неї повипадали. Ангус довго силкувався збагнути, що тут сталося. Діглатора міг повалити обвал, могло засипати; спроби водія виборсатися закінчилися нічим, тоді він вимкнув систему блокіраторів, що обмежували допустиму потужність, і внаслідок перегріву луснули мастилопроводи. Шибок в кабіні водій не розбивав, адже вільно міг вийти лазом у стегні або аварійним отвором на хребті. Певно, шибку вибило під час обвалу, коли велетохід упав горілиць. На бік він перекинувся, змагаючись із завалом. Отруйна атмосфера, наповнивши кабіну, вбила б людину швидше, ніж холод. Отже, обвал не захопив водія зненацька. Коли склепінчасті хащі обвалилися згори на машину, той, хто керував Діглатором, зрозумів, що велетохід недовго втримається на ногах, і встиг надягти скафандр. І цим перевів Діглатор на аварійне управління, бо спершу мав стягти з себе електронну шкіру. Цей Діглатор не мав надпотужного випромінювача, отож водій зробив те, що характеризувало його з найкращого боку: взяв інструменти, перебрався до машинного залу і,

збагнувши, що не зможе полагодити гідравліку, бо потріскалося багато трубопроводів і втрати виявилися надто великими, відімкнув од реактора всі ті передачі, що служили для пересування, й увімкнув реактор майже на всю потужність. Водій бачив, що врятувати велетохода він не зможе, але жар атомного котла, який виділявся крізь броньований корпус, здатен розтопити завал. Так утворилася ця печера зі склистими стінами. Ангус перевірів рівень радіації, наблизивши до задньої частини корпусу лічильники Гайгера. Вони відразу ж голосно зацокотіли. Швидконейтронний атомний реактор давно розплавився від власного жару й уже холонув, але зовні броня була ще гаряча й радіоактивна. Отож незнайомий Ангусові водій виліз крізь розбите вікно, покинув непотрібні інструменти і пішки заглибився в ліс. Ангус шукав його сліди в розлитому мастилі, та не знайшов нічого. Обійшовши металевий труп, почав видивлятися в стінах зяючої печери дірку, крізь яку могла б пролізти людина. Жодного отвору не було. Скільки часу минуло від моменту катастрофи, Ангус не знав. Розумів лише одне: ті перші двоє зникли в лісі три доби тому, а Піркс — годин на двадцять-тридцять пізніше. Така незначна різниця в часі не давала змоги встановити, чи це велетохід самого Піркса, чи операторів з Грааля. Ангус, живий, закутий у залізо, стояв над перекинутим велетом і спокійно розмірковував, що робити далі. Десь у цьому витопленому жаром пухирі мав неодмінно бути отвір, яким урятувався нещасливий водій, та, мабуть, після втечі отвір затягнуло. Порцеляновий шрам мав бути тонкий — з Діглатора Ангус помітити його не міг, тому, від'єднавшись од велетня, якнайшвидше перевдягся у скафандр, збіг, гуркочучи сходами, до стегового люка, драбинкою зліз на ступню й зіскочив на склистий ґрунт. Витоплена в обвалі печера нараз видалася значно більшою, ніби він сам раптово поменшав. Ангус обійшов печеру по колу — майже шістьсот кроків. Наближаючи шолом до прозорих місць, яких, на жаль, було чимало, він обстукував їх молотком, прихопленим на пульті управління, а тоді спробував видовбати нішу між давно затверділими «стовбурами». Поверхня тріснула, мов скляна, звідти посипалося кришиво, потім щось загуркотіло, й на нього обвалилася хмара легкого щебеню та кристалічного пилу. Ангус пересвідчився, що все це марне, зниклого водія він не знайде, а сам опиниться в пастці. Пролом, у який він зайшов Діглатором до печери, вже затягувався білими, завтовшки як

рука бурульками, вони потроху тужавіли, нагадуючи соляні стовпи. На це не було ради. А що найгірше, не залишилося часу на спокійні роздуми, адже й склепіння осідало — воно вже майже торкалося плечей велетохода, схожого тепер на Атланта, який тримає на собі небесне склепіння. Ангус не пам'ятав, як знов опинився в кабіні, що вже потроху, міліметр за міліметром, нахилилася разом з корпусом, натягнув на себе електронну шкіру і ще якусь мить повагався, чи варто вмикати випромінювач. Тут у кожному вчинкові крився непередбачений ризик — розплавлене склепіння могло розтанути і стекти додолу, а могло і обвалитись. Ангус просунувся на кілька кроків і тут-таки, біля чорної купи поламааного велетохода, знайшов місце, звідки міг узяти розгін і, щосили вдаривши у стіну, опинитися назовні. Не для того, щоби ганебно втекти, а щоби вирватися зі склистої гробниці. А там уже побачить, що робити далі.

Силова установка заграла турбінами. Від удару сталевих кулаків біла стіна загула, тріщини зірчасто розповзлися на всі боки і водночас пролунав грім. Усе сталося так швидко, що Ангус не встиг нічого зрозуміти. Відчув такий страхітливий удар згори, що велет, у якому він сидів, лише басовито зойкнув, заточився, вилетів крізь вибитий пролом, наче аркуш паперу, і під лавиною брил, уламків, пилу так раптово врізавсь у ґрунт, що, незважаючи на амортизацію, нутрощі Ангуса Парвіса підскочили до горла. І водночас падіння було неймовірно повільним: уламки, що вкривали стежку, якою він прийшов сюди, піднімались, їх було видно в шибку так, наче не він падав, а та снігова гладінь, на яку градом сипались уламки, ставала перед ним дибки. Він наближався з висоти до цієї білини, огорнутої хмарами куряви, аж поки крізь усі шпангоути корпусу, виючі мотори, їхні важелі, захисні рідини броні до нього дійшов останній громовий удар. Ангус лежав осліпий. Лобове скло не тріснуло, однак угрузло у відвалі, масу якого він відчував на собі, на спині Діглатора. Турбіни вили вже не під ним, а ззаду на неробочих обертах, бо від перевантаження самі себе вимкнули. На чорному, мовби сажа, тлі вікна полум'яніли всі покажчики. Вони потроху блідли та сірили, тоді стали ясно-зеленими, однак ті, що були з лівого боку, один за одним гасли, немов дотліваючі жарини. Ангус лежав з лівого боку в покаліченому велетоході. Покаліченому, бо руки й ноги Діглатора не діяли. Світився лише контур його другої сегментної половини. Судомно дихаючи,

Ангус відчував сморід перегорілого мастила. Отже, сталося те, чого він боявся. Чи зможе напівпаралізований Діглатор бодай повзти? Ангус перевірів турбіни, вони заграли в унісон, проте сигналізація відразу ж спалахнула пурпуром попередження. Коли обвал штовхнув його іззаду, велетохід упав не долілиць, а трохи боком. Глибоко дихаючи, Ангус якнайповільніше, наосліп, увімкнув внутрішнє освітлення і знайшов аварійний інтероцептор велетохода, щоби зрозуміти, в якому положенні перебувають кінцівки та корпус машини. Накреслене холодними лініями зображення з'явилося відразу. Обидві сталеві ноги зчепились, а точніше — схрестились, отже, колінні суглоби тріснули. Ліва стопа зайшла за праву, однак і правою він не зміг навіть поворухнути. Мабуть, ноги вчепилися одна в одну виступами, а решту довершив тиск обвалу. Сморід витікаючого з гідравліки мастила драгував ніздрі дедалі настирливіше. Ангус іще раз спробував виборсатись із завалу, перемкнувши всю мережу мастилопроводу на слабший, аварійний контур. Даремно. Уже щось розпечене, слизьке, м'яке підтікало йому під стопи, гомілки, стегна. У білому світлі лампи над головою, лежачи на шибі кабіни, він побачив мастило, розстебнув «змійку», виліз із електронної шкіри та, стоячи голим навколішки, відчинив стінну шафку, яка тепер була над ним. І аж зойкнув під вагою скафандра, що випав звідти, вдаряючи його в груди кисневими балонами. За ними білою кулею полетів у мастильну калюжу шолом. Трикотажний костюм просяк гідравлічною рідиною. Ангус без вагання вліз у скафандр, витер мастило з шолома, надягнув його, затиснув застібки і навкарачки поповз колодязем, тепер уже горизонтальним, наче тунель, до стегового люка.

Однак ані цього, ані аварійного люка на «хребті» велетохода відчинити не вдалося. Нікому не відомо, як довго він ще пробув у кабіні, аж поки зняв шолом і, лігши на залиту мастилом шибу, підняв руку до червоного вогника, розбив невеличкий пластиковий ковпачок і щосили втиснув углиб майбуття кнопку вітрифікатора. І ніхто не зможе дізнатися, про що він думав та що відчував, готуючись до крижаної смерті.

Нарада

Доктор Герберт сидів біля навстіж відчиненого вікна, зручно випроставши ноги, обгорнуті пухнастою ковдрою, і переглядав гістограми. Хоча надворі буяв день, у кімнаті панували сутінки. Напівтемряву посилювало чорне, мов закіптюжене, склепіння з перехрещених товстих, просочених живицею балок. Підлога була зроблена з великих, щільно підігнаних дощок, стіни викладені з товстих колод. За вікном бовваніли вкриті лісом схили Ловця Хмар, далі виднілися масив Кратакальга та стрімчак найвищої гори, подібної до буйвола з обламаним рогом, яку індіанці ще сотні років тому назвали Каменем Вознесіння. Над сірою від кам'яних брил долиною здіймалися розлогі схили, з північного боку вкриті кригою. За північним перевалом сяяла блакиттю далека рівнина. Десь там, у неймовірній далині, здіймалася в небо вузька смужка диму — знак діючого вулкана. Доктор Герберт порівнював знімки і робив позначки ручкою. До нього не долинав жоден шерех. Вогники свічок рівним полум'ям горіли в холодному повітрі. Їх світло гротескно видовжувало контури меблів, зроблених у давньоіндіанському стилі. Велике крісло у формі людської щелепи відкидало на стелю страхітливі тіні зубатих билець, що закінчувалися закрученими іклами. Над каміном шкірилися вирізьблені з дерева безокі маски, а столик, який стояв біля Герберта, опирався на згорнуту в клубок змію. Голова її спочивала на килимі, полискуючи очима, вогники свічок мінилися у червоних напівкоштовних камінцях, вставлених в очниці.

Здалека долинув дзвінок. Герберт відклав знімки, які щойно вивчав, і підвівся. Кімната вмить змінилася — перетворилася на простору їдальню. Посередині з'явився стіл, без скатертини. На чорному дереві мерехтіла зелена яшма столового сервізу. Крізь розчинені двері в'їхав інвалідний візок — такими користуються паралітики. У ньому вмостився огрядний чоловік з м'ясистим обличчям, на якому між брезклими щоками губився маленький носик. Прибулець був у шкіряній куртці. Він чемно кивнув Гербертові. Разом з ним увійшла худа, немов тичка, дама з чорним волоссям, ніби розрізаним навпіл пасмом сивини. Навпроти Герберта раптом з'явився гладкий

присадкуватий священник з апоплексичним обличчям. А коли слуга вже поставив на стіл першу страву, до кімнати, винувато похнюпившись, увійшов сивий чоловік з роздвоєним підборіддям. Він трохи затримався біля масивного каміна, складеного з великих каменюк, і якийсь час грів руки над вогнем, а тоді сів на те місце, що вказав йому паралізований господар.

— Ваш брат ще не повернувся з прогулянки, Мондіане? — запитала в нього худа жінка.

— Певно, сидить на Зубі Мазумака й дивиться в наш бік, — відповів господар, який розташувався зі своїм візком у залишеному між стільцями проміжку.

Він їв швидко і з апетитом. Після цієї репліки всі мовчали, аж поки слуга розлив каву, аромат якої змішавсь із солодким димом сигар. Тоді худа жінка озвалася знову:

— Мондіане, сьогодні ви маєте розповісти нам, що було далі у тій історії з Оком Мазумака.

— Так, так, — підхопила решта гостей.

Мондіан Вантенета насупив брови і сплів руки на череві. Тоді обвів поглядом усіх присутніх, ніби замикаючи коло слухачів. У каміні, догоряючи, тріснуло поліно. Хтось відклав виделку, брязнула ложка, й запала тиша.

— На чому я зупинився?

— На тому, як дон Естебан і дон Гільєльмо, почувши легенду про Кратакальгу, вирушили у гори, щоби дістатися до Долини Семи Червоних Озер...

— Під час усієї подорожі, — почав Мондіан, зручніше вмостившись у візку, — обидва іспанці не зустріли нікого — ні людини, ні тварини — і лише зрідка чули крики орлів, які ширяли над ними. Часом угорі пролітав стерв'ятник. Після численних спроб їм нарешті пощастило зійти на гірську стежку Мертвої річки. Звідти вони побачили високу гору, схожу на коня, котрий став дибки, закинувши в небо незграбну голову. Туман огортав його тонку, теж немов кінську шию. Отоді-то дон Естебан і пригадав слова старого індіанця з долини: «Стережіться гриви Чорного Коня!» Мандрівники почали радитися, чи йти їм далі. Як ви пригадуєте, на передпліччі в дон Гільєльмо було витатуйовано карту гірського пасма. Харчі їхні закінчувалися, хоча минав лише шостий день подорожі. Отож вони доїли рештки солоного

в'яленого м'яса й угамували спрагу з джерельця, що витікало з-під Одрубаної Голови. Проте зорієнтуватися на місцевості не могли, бо витатуйована карта виявилася неточною. Перед заходом сонця туман почав підніматися все вище й вище на хребет Коня; вони йшли так швидко, що аж кров бурхала їм у головах, але туман здіймався ще швидше й наздогнав їх на самісінькій шиї Коня. У тому місці, де їх огорнув білий саван, гірська стежка звужувалася і ставала не ширшою за держак мачете. Отож іти так само вони вже не могли й сіли на вузький гірський хребет, як сідають верхи на коня. Так і рухалися по вузькому ребру гори, оточені з усіх боків білою вологою імлою, аж поки стемніло. І коли сили зовсім полишили їх, хребет раптом закінчився. Іспанці не знали, що саме під ними: урвище чи той спуск у Долину Семи Червоних Озер, про який розповів старий індіанець. Отож вони просиділи цілу ніч, підтримуючи один одного плечима й зігріваючись теплом власних тіл, а нічний вітер свистів і кресав по хребту, немов ніж по каменю. Досить було задрімати — й ти полетів би в безодню, отож вони висиділи там сім годин, не склепивши очей. Потім зійшло сонце, розвіяло імлу, й іспанці побачили, що урвище під ними прямовисне, наче мур, але з вісьмома уступами. Туман рвався на клапті об шию Коня. Вдалині чорніла Голова Мазумака, яку огортали білі хмари, що змішувалися зі стовпами червоних димів. Обдираючи руки до крові, іспанці спустилися вузьким звором до улоговини — Долини Семи Червоних Озер. Однак тут Гільєльмо остаточно знесилів. Дон Естебан першим дістався скелястого уступу, що висів над прірвою, й повів товариша за руку. Так вони й ішли, аж поки натрапили на осип, де сіли відпочити. Сонце вже підбилося високо вгору, й Голова Мазумака почала випльовувати на них кам'яні брили, що, падаючи, відскакували від уступів. Отож їм довелося втікати донизу. Коли ж вони віддалилися настільки, що Голова Коня почала видаватися не більшою за дитячий кулачок, то побачили перше Червоне Джерело, сповите у хмару рудого шумовиння. Тоді дон Естебан витягнув з-за пазухи в'язку видублених ремінців кольору акантового дерева. На них були зав'язані численні вузлики. Дон Естебан довго обмацував їх, розбираючи індіанське письмо, аж поки втямив, якою дорогою вони мають іти далі.

Попереду відкрилася Долина Мовчання, всіяна величезними брилами. Іспанці пробиралися між ними, обминаючи глибокі тріщини.

— Ще далеко? — пошепки запитав Гільєльмо, бо горло в нього геть спеклося, а голос сів.

Дон Естебан дав йому знак мовчати. Гільєльмо необережно зачепив камінець, і той, падаючи, потягнув за собою цілу лавину. Під її гуркіт стіни Долини Мовчання задиміли, вкрилися срібного хмарою, і тисячі вапнякових брил покотилися донизу. Дон Естебан, який саме проходив під склепінним навісом, устиг втягти туди приятеля саме тієї миті, коли лавина долетіла до них і, немов гроза, покотилася далі. Донові Гільєльмо дісталось по лобі каменем, пішла кров. Дон Естебан скинув сорочку, роздер її на смуги й перев'язав голову товариша. Врешті, коли долина геть звузилась і небо над ними стало широким, мов ріка, вони побачили потік, що зовсім безшумно біг по камінню. Вода була прозора, мов діамант, і впадала до підземного річища. Тепер їм треба було увійти по коліна в бурхливу крижану течію. Шалений потік підбивав їм ноги, однак невдовзі вода повернула вбік, і мандрівники опинилися на косі сухого жовтого піску перед гротом з багатьма отворами. Дон Гільєльмо знесилено сів та з подивом зауважив, що пісок якимось дивно виблискує. Він набрав його в жменю й придивився. Пісок був незвично важкий. Дон Гільєльмо спробував його на зуб і пересвідчився, що це золото. Пригадавши слова індіанця, дон Естебан оглянув грот. В одному його кутку щось виблискувало, наче вертикально застиглий нерухомий племінь. Дон Естебан підійшов ближче — то була кришталева брила, відшліфована водою. Над нею в скелі з'яв отвір, крізь який світилося небо. Формою брила нагадувала величезну домовину, вбиту в землю. Зазирнувши всередину, дон Естебан розгледів у глибині брили лише міради рухливих вогників, неймовірно вирування срібла. Потім йому здалося, що все навкруги потемніло, і він помітив величезні пластини березової кори, котрі розтулялися. Коли й вони щезли, дон Естебан відчув, ніби хтось дивиться на нього із самої середини крижаної брили. То було мідне обличчя, пооране глибокими зморшками, а очі вузькі, немов лезо ножа. Що довше дон Естебан вдивлявся в нього, то помітнішим ставав на бронзовому обличчі лютий посміх. Із прокльоном він ударив у брилу стилетом, але вістря безсило ковзнуло, не полишивши на брилі й сліду. Проте мідне обличчя, викривлене лиховісним посміхом, зникло. У дон Гільєльмо почалася гарячка, тому дон Естебан не розповів йому про те, що побачив.

Вони пішли далі. Грот розгалужувався кількома коридорами; іспанці обрали найширший і, запаливши смолоскипи, що мали при собі, рушили вглиб. В одному місці коридора чорною пащею відкрився бічний хід. Звідти бурхало розпеченим повітрям. Іспанцям довелося бігцем проминути те місце. Далі коридор звужувався: якийсь проміжок навіть мусили проповзти рачки. Нараз просвіт збільшився. Чоловіки змогли звестися навколішки. Останній смолоскип догоряв, і тут вони відчули, що під ногами в них щось рипить. У мерехтливому світлі іспанці побачили, що стоять на купі золотих брил. Але й це було ще не все. Побачивши Вуста й Око Мазумака, вони прагнули роздивитись і його Утробу. За якийсь час дон Естебан пошепки сказав товаришеві, ніби щось бачить. Гільєльмо марно виглядав у нього з-за плеча.

— Що ти там бачиш? — запитав він в Естебана.

Догоряючий смолоскип уже обпікав Естебанові пальці. Видиво з'явилося раптово: стіни наче розійшлися, навколо запанував непроглядний морок, з якого смолоскип видобував червонясті обриси грота. Гільєльмо бачив, як товариш рушив уперед, а полум'я смолоскипа в його руці хитається, відкидаючи назад гігантські тіні.

Ураз із глибини грота виринуло величезне обличчя з опущеними додолу очима. Воно висіло в повітрі. Дон Естебан закричав. То був розпачливий крик, але Гільєльмо добре почув кожне слово. Його товариш кликав на допомогу Ісуса та Його Матір. А такі люди, як Естебан, могли промовити ці слова, лише зазирнувши в очі смерті. Коли розлігся крик, Гільєльмо затулив обличчя руками. Потім почувся гуркіт, спалахнуло полум'я, й Гільєльмо знепритомнів...

Відкинувшись у кріслі, Мондіан Вантенедра мовчки дивився кудись удалину, повз тих, що сиділи навколо нього, темний на тлі вікна, за котрим у спадаючих сутінках виднілися фіолетові зубці гір.

— У верхній течії Арагуеріти мисливці, які полювали на оленів-рогачів, виловили тіло білого чоловіка, прив'язаного до надутої повітрям бізонячої шкіри. Спина його була розрубана, а ребра виламані назад у формі крил. Боячись солдатів Кортеса, індіанці хотіли спалити труп, однак у їхньому селищі саме перебувала кінна естафета Понтерона, на прізвисько Одноокий. Труп завезли у табір, і там упізнали дон Гільєльмо. А дон Естебан пропав безвісти.

— Звідки ж тоді відома ця історія?

Цей голос пролунав, неначе скрегіт. Увійшов служник з канделябром. У мерехтливому світлі стало видно обличчя того, хто запитував, — лимонно-жовте, з безкровними губами. Він чемно усміхався.

— На початку я переповів розповідь старого індіанця. Він запевняв, ніби Мазумак усе бачить своїм Оком. Може, індіанець убирав усе це в шати міфології, та загалом казав правду. То був початок шістнадцятого сторіччя, і європейці ще зовсім мало знали про те, як шліфоване скло може посилювати зір. Два величезні гірські кристали, відшліфовані чи то природою, чи людськими руками, стояли на Голові Мазумака й у Гроті Утроби так, що дивлячись в один, було видно все, що робиться навколо другого. То був своєрідний перископ, утворений двома дзеркальними призмами, віддаленими одна від одної на тридцять кілометрів. Індіанець, який стояв на вершині Голови, бачив обох лиходіїв, що залізли в Утробу Мазумака. І, можливо, не тільки бачив, а й міг спричинити їхню загибель.

Мондіан рвучко викинув руку вперед. У коло жовтогарячого світла на столі впала товста в'язка ремінців. Шкіра, вкрита облупленою фарбою, була позначена глибокими надрізами. Коли вона падала, почувся шелест: була вона дуже стара й висохла.

— Отже, був хтось, — завершив розповідь Мондіан Вантенета, — хто стежив за експедицією й потім розповів про неї.

— Виходить, ви знаєте дорогу до золотої печери?

Усмішка Мондіана стала байдужою, ніби танула разом з гірськими верхами, розчинялась у холодній нічній тиші.

— Цей будинок, власне, й стоїть біля Вуст Мазумака. Коли тут вимовляли слово, Улоговина Мовчання повторювала його могутнім гуркотом. То був природний кам'яний гучномовець, у тисячу разів сильніший од електричного.

— Та невже?..

— Сотні літ тому в дзеркальну плиту влучила блискавка й переплавил її на купу кварцу. Улоговина Мовчання — це місцина, на яку виходять наші вікна. Дон Естебан і дон Гільєльмо дісталися сюди з боку Брама Вітрів, але Червоні Джерела вже давно висохли, а людський голос не може зрушувати каміння. Мабуть, долина була резонатором. Печеру закрив підземний поштовх. Там нависала брила, вона, мов клин, розділяла стіни ущелини. Цей клин завалило струсом,

ущелину засипало. Що сталося згодом, коли іспанці намагалися форсувати ущелину, хто спустив кам'яну лавину на колону піхотинців Кортеса — невідомо. Гадаю, цього ніхто ніколи не дізнається.

— Не перебільшуйте, дорогий Вантенедо. Скелі можна підірвати, пробити машинами, воду викачати з підземель — чи не так? — озвався гладкий, присадкуватий панотець з кінця столу. Він палив тонку сигару з марихуаною.

— Ви гадаєте? — Мондіан не приховував іронії. — Нема такої сили, яка би відкрила Вуста Мазумака, якщо Він цього не схоче, — мовив він, відштовхнувшись од столу.

Мондіан зробив це так рвучко, що згасив дві свічки. Інші горіли ясним полум'ям, а клаптики кіптяви літали над ними, мов дрібні нічні метелики. Мондіан простягнув руку, порослу густим волоссям, між обличчями слухачів, схопив зі столу в'язку ремінців і знову розвернув візок на місці з такою силою, аж зарипіла гума коліс. Присутні підвелися й почали розходитися. Доктор Герберт сидів, утупившись у миготливе полум'я свічки. З відчиненого вікна тягло прохолодою. Він здригнувся від пронизливого холоду, перевів погляд на служника, який вніс і розіклав перед розжареними ґратами каміна важкий оберемок дров, вправно розкидав жар і виклав над ним дах із полін — справжній витвір мистецтва. Цієї миті хтось відчинив другі двері й провів рукою по одвірку. Довкола все знову змінилося. Камін з грубого каменю, служник біля каміна, стільці з різьбленими спинками, канделябри, свічки, вікна та гірська ніч за ними розпливлися в рівному тьмяному світлі. Зник і широкий стіл із сервізом, і в білій невеличкій залі з округлою гладенькою стелею лишився тільки Герберт на єдиному стільці перед квадратною дошкою та недоїденою печенею в тарілці: лише ця частина столу вціліла.

— Бавишся? У такий момент? Розважаєшся старими казочками? — допитувався прибулець.

Погасивши видиво, він силкувався скинути роздуту прозору плівку, що вкривала його волохатий комбінезон, застебнутий аж під шию. Врешті просто роздер плівку, бо не міг вивільнити з неї ніг, взутих у блискучі, мов із металу, черевики. Зіжмакавши, він одкинув плівку геть, провів великим пальцем по грудях, і комбінезон широко розкрився. Прибулець був молодший од Герберта, нижчий, із сорочки без коміра виглядала м'язиста шия.

— Зараз лише перша година. Ми домовилися на другу, а гістограми я й так знаю напам'ять.

Герберт, трохи зніяковілий, підняв пачку знімків. Прибулець розстебнув грубі застібки черевиків, почовгав до металевого виступу, що тягнувся уздовж стін, і дуже швидко, ніби жонглював колодою карт, заходився викликати по черзі голографічні образи в зворотному напрямку. Ось промайнула рівнина з пасмом стрімких вапнякових верхівок, що білили у місячному світлі, немов кістяк кажана-вампіра, потім з'явилися залиті сонцем джунглі, де серед ліан миготіли барвисті метелики. Зрештою виникла піщана пустеля з високими термітниками. Голографічні видива з'являлися миттєво, оточували обох чоловіків і так само несподівано зникали, перетворюючись в інші образи. Герберт терпляче чекав, коли його колезі надокучить цей перегляд. Сидів серед миготливої зміни відблисків і барв з пачкою гістограм у руці, а думками був далеко від цих видив, якими, можливо, хотів угамувати внутрішній неспокій.

— Щось змінилося? — запитав він урешті. — Так?

Його молодий колега повернув кімнаті її попередній аскетичний вигляд, посерйознішав і якимось невпевнено пробурмотів:

— Та ні, нічого не змінилось. От тільки Араго просив, щоб ми зайшли до нього перед нарадою.

Герберт розгублено закліпав очима — його прикро вразила ця новина.

— І що ти йому сказав?

— Що ми прийдемо... Чого так дивишся? Не хочеш іти?

— Не хотів би, та розумію, що відмовитися ти не міг. Але ми й без теологічних суперечок маємо над чим сушити голову. Чого він од нас хоче? Щось казав?

— Ані слова. Він не лише порядний, а й розумний чоловік. І вміє берегти таємницю.

— Отож тактовно натякне нам, що ми — канібали.

— Не верзи дурниць. Зрештою, ми йдемо не на суд. І на борт їх узяли для того, щоб оживити. І про це він теж добре знає.

— І про кров знає?

— Не маю уявлення. А хіба це так страшно? Трансфузію робили ще двісті років тому.

— У його очах це буде не трансфузія, а наруга над трупами. Пограбування мерців.

— Їм уже й так нічого не допоможе. А трансплантації старі, як світ. Я на релігіях не дуже розуміюсь, але, в усякому разі, його церква не виступає проти цього. І взагалі, звідки ці сумніви — підтримає операцію священник чи ні? Командир погодиться, і гадаю, що більшість екіпажу — також. Араго навіть не має права голосу. Летить з нами, як ватиканський апостольський спостерігач. Як пасажир.

— Усе ніби так, Вікторе. Але в гістограмах виявилася фатальна несподіванка. Не можна було брати цих останків на нашу «Евридіку». Я був проти. Чому їх не відправили на Землю?

— Ти сам знаєш — так склалось. А крім того, я вважаю, що коли хтось і має брати участь у цьому польоті, то насамперед — вони.

— І багато їм буде з цього користі, коли в найкращому разі пощастить реанімувати одного коштом усіх інших?

Віктор Терна вирячився на Герберта:

— Що з тобою? Схаменися! Хіба ж це наша провина? На Титані не було умов поставити діагноз. Так чи ні? Кажі зараз. Я хочу знати, з ким урешті маю йти до цього домініканця. Тебе що — на вернули до віри пращурів і ти вбачаєш у тому, що ми наміряємося зробити, щось погане? Гріх?

Герберт, досі зовні спокійний, заговорив, насилу стримуючи роздратування:

— Ти чудово знаєш, що я вимагатиму того самого, що ти і головний лікар, і знаєш мої погляди. Повернути до життя давно загиблих — яке в тому зло? Зло полягає в тому, що з двох померлих пощастить оживити тільки одного і що ніхто з нас не зважиться вибрати, кого саме слід воскресити... Шкода часу. Ходімо. Хочу якнайскоріше з цим покінчити.

— Я мушу перевдягтися. Почекаєш?

— Ні. Піду сам. Приходь туди, до нього. На якій це палубі?

Вони вийшли разом, але сіли в різні ліфти. Набравши потрібний код, Герберт помчав овальним срібним тунелем. Яйцеподібний ліфт м'яко загальмував, увігнута стінка розійшлася, мовби діафрагма фотоапарата. Перед Гербертом простягайся ряди увігнутих дверей з високими порогами, як на старих морських кораблях. Він знайшов двері під номером 84, з маленькою табличкою «Р. П. Араго, М. А., Д.

П. ДА». І поки відгадував, що ховається за літерами «ДА» — чи то «Делегат Апостольський», чи то «Doctor Angelicus» — думка ця була настільки ж безглузда, як і недоречна, — двері розчинилися.

Він увійшов до просторої каюти з багатьма зашкеленими стелажками, повними книжок. На двох протилежних стінах висіли картини в світлих рамах, займаючи місце від стелі до підлоги. З правого боку він упізнав «Дерево Пізнання» Кранаха^[19] з Адамом, змієм та Євою, ліворуч — «Спокуса святого Антонія» Босха^[20]. Поки Герберт розглядав потвор, що пливли небом цієї «Спокуси», Кранах провалився за книжкові полиці, утворивши прохід, з якого вийшов Араго в білій сутані. Поки картина поверталася на попереднє місце (вона правила за двері), лікар помітив позаду домініканця чорний хрест на білому тлі. Вони привіталися, потиснувши один одному руки, і сіли біля низького столика, безладно заваленого паперами, діаграмами та розгорнутими книжками, з яких виглядали кольорові закладки. Араго мав худе, смагляве обличчя із сірими проникливими очима під майже білими бровами. Здавалося, сутана йому завелика. У тонких руках піаніста він тримав звичайний дерев'яний метр. Герберт знічев'я водив поглядом по корінцях старих книжок. Не хотів озиватися першим. Очікував запитань, яких не було.

— Докторе Герберт, я не можу зрівнятися з вами у знаннях, — нарешті озвався домініканець. — Однак можу говорити мовою Ескулапа. Перш ніж одягти ці шати, я був психіатром. Головний лікар ознайомив мене з даними... операції. Ці документи написані мовою фальшивою та лукавою. Якщо брати до уваги різні групи крові й несумісність тканин, то може йтися лише про двох людей. Однак оживити можна тільки одного.

— Або жодного, — вихопилося в Герберта майже мимоволі.

Певно через те, що чернець унікав точного терміна: воскресіння з мертвих. Домініканець ухопив це на льоту.

— *Distinguo*^[21], на мою думку, це важлива обставина, хоча для вас, напевно, вона не має значення. Диспут на високому теологічному рівні буде безпредметним. Можливо, хтось на моєму місці сказав би: посправжньому мертва та людина, що розкладається після того, як у тілі відбулися незворотні зміни. А таких на борту семеро. Я знаю, їхні останки доведеться потривожити і розумію необхідність цього, хоча й не можу дати благословення. Від вас, докторе, і від вашого товариша,

який зараз має тут з'явитись, я хотів би почути відповідь на єдине запитання. Хоча ви не зобов'язані відповідати...

— Слухаю вас, — озвався Герберт, відчуючи, як увесь напружується.

— Напевно, ви здогадалися. Йдеться про критерії вибору.

— Терна не скаже вам нічого, чого не скажу я. Ми не можемо застосувати жодних об'єктивних критеріїв. І ви — ознайомившись з даними — теж про це знаєте... панотче Араго.

— Знаю. Оцінити шанси — це понад людські сили. Медиками, виконавши більйони обчислень, дали шанс двом з-поміж дев'ятох людей; це дев'яносто дев'ять відсотків, з відхиленням у межах неминучої похибки — але оживити можна тільки одного. Об'єктивних критеріїв нема, і саме тому я наважився поцікавитися вашою думкою.

— Перед нами — дві проблеми, — з певним полегшенням відповів Герберт. — Ми, лікарі, разом із головним лікарем вимагатимемо істотних змін у перебігу польоту. Чи ви нас підтримаєте?

— Я не маю права голосу.

— Так. Але ви можете вплинути...

— На наслідки наради? Але ж це зайве. Не думаю, що хтось може бути проти. Більшість проголосує «за». А в руках командира остаточне рішення, і я би здивувався, якби його не знали лікарі.

— Ми вимагатимемо більших змін, аніж збиралися просити спершу. Дев'яносто дев'ять відсотків — нам цього замало. Важлива кожна наступна позиція після десятинної коми. Енергетичні витрати будуть величезні, та й тривалість експедиції зросте.

— Я про це не знав. А... яка інша проблема?

— Вибір небіжчика. Ми абсолютно безпорадні, бо через злочинний недогляд, який зв'язківці назвали делікатніше — «перевантаженням каналів зв'язку», — ми не можемо встановити ні імен, ані фаху, ні біографій померлих. Насправді сталося щось більше, ніж просте недбальство. Беручи на борт ці контейнери, ми не знали, що пам'ять старих приладів із шахти Грааля та обчислювальних машин з Роембдена під час демонтажу зазнала значних втрат. Відповідальні за долю тих, кого командир з нашої згоди взяв на борт, запевнили, що дані про загиблих можна знайти на Землі. От тільки невідомо, хто, коли й кому дав таке доручення. Зрозуміло лише, що вони, так би мовити, вмили руки.

— Таке трапляється, коли багато людей, які заважають одне одному, роблять щось одночасно. Щоправда, це мало втішає...

Чернець замовк, глянув Гербертові в очі й тихо мовив:

— Ви були проти того, щоби брати останки на наш корабель?

Герберт неохоче кивнув.

— У передстартовому сум'ятті на самотній голос, до того ж лікаря, а не астронавта, ніхто не зважав. І якщо деякі мої побоювання тепер підтвердилися, мені від цього не легше.

— То що ж тепер буде? Чим ви керуватиметеся? Жеребкуванням?

Герберт насторожився:

— Вибір залежатиме тільки від нас — після наради, якщо наші вимоги будуть виконані. Ми ще раз обстежимо трупи, а також перетрусимо до останньої ниточки весь вміст вітрифікаторів.

— А яку роль відіграє ідентифікація у виборі реанімованого?

— Гадаю, ніякої. Ми не братимемо до уваги нічого, що не стосується медицини.

— Ці люди, — чернець зважував кожне слово, говорячи неквапно, ніби йшов тонкою кригою, — загинули за трагічних обставин. Одні — виконуючи звичайні службові обов'язки, як працівники шахт чи фабрик. Інші — йдучи їм на допомогу. Чи ви припускаєте таку диференціацію як критерій для оживлення?

Відповідь була швидка й категорична:

— Ні!

Стіна книжок розсунулася перед ними, й увійшов Терна, попросивши пробачення за те, що запізнився.

Чернець підвівся. Встав і Герберт.

— Я дізнався про все, що зміг, — сказав Араго. Він був вищим від обох лікарів. За його спиною Єва на картині зверталася до Адама, а змії заповзав на райське дерево. — Дякую вам. Ви підтвердили те, про що я й сам мусив знати. Мій фах і ваш у чомусь подібні. Ми нікого не судимо за їхні заслуги чи провини, так само як ви нікого не рятуєте, керуючись цим принципом. Не хочу вас більше затримувати: вам уже час іти. Побачимося на нараді.

Лікарі вийшли. Герберт кількома словами переповів Терну зміст розмови з апостольським спостерігачем. На ідеально округлому перетині коридорів вони увійшли до яйцеподібного матово-срібного ліфта. Люк шахти розчинився і з важким зітханням поглинув його. У

круглих вікнах замигтіли вогні палуб, які вони проминали. Сидячи один навпроти одного, мовчали. Обоє, не знати чому, образила та речення, якою чернець підсумував їхню зустріч. Однак враження це було надто невизначеним, аби його аналізувати. Та ще й перед тим, що на них чекало.

Зал засідань містився в п'ятому сегменті «Евридіки». Якщо дивитися на корабель здалеку, він нагадував довгу білу гусинь з опуклими сегментами, але гусинь крилату, бо з боків у неї виступали крила, що закінчувалися фюзеляжами гідротурбін. Сплющений ніс «Евридіки» оточували кільця багатьох антен, мовби вусики чи жувальні м'язи. Кулясті сегменти, з'єднані між собою короткими циліндрами тридцятиметрового діаметру, зчіплював і зміцнював подвійний внутрішній кіль, коли космічний корабель набирив швидкість, ішов повним ходом або гальмував. Двигуни, що звалися гідротурбінами, були, по суті, термоядерними реакторами прямопоточного типу, а за паливо їм правив розріджений водень.

Така тяга виявилася навіть досконалішою за фотонну. Віддача ядерного палива при швидкості, близькій до швидкості світла, знижується, бо левову частку кінетичної енергії забирає полум'я віддачі, воно марно летить у порожнечу, і тільки мала частка вивільненої потужності передається ракеті. До того ж фотонна тяга, тобто тяга світла, потребує навантаження корабля мільйонами тонн матерії й антиматерії як анігіляційного палива. Натомість прямопоточкові двигуни використовують як паливо міжзоряний водень. Однак його всюдишні атоми настільки розпорошені в галактичній безодні, що ефективні лише ті двигуни, швидкість яких сягає 30 000 кілометрів за секунду, а з повного віддачею працюють, наближаючись до швидкості світла. Тому такий корабель не може самостійно ні стартувати з планет (бо надто масивний для цього), ні набрати швидкості до того моменту, поки атоми, що влітають у пропускний отвір реакторів, достатньо сконцентруються для займання. Зяючі впускні тунелі летять у цей час із такою швидкістю, що найбільша космічна порожнеча втискує достатньо водню в їхні жерла, щоб у вогняних камерах запалили штучні сонячні струмені. Коефіцієнт корисної дії зростає, і корабель, не обтяжений власними запасами палива, може летіти з постійним прискоренням. Після майже річного

прискорення, рівного земному тяжінню, корабель набуває замалим не дев'яносто дев'ять відсотків швидкості світла, і коли на його борту спливають хвилини, то на Землі за цей час минають десятки років!

«Евридiку» будували на орбіті довкола Титана, бо він мав служити її стартовою платформою. Трильйонотонна маса цього супутника була перетворена термоядерними реакторами на енергію для лазерних пускових установок, щоби вони вдарили потужними потоками спресованого світла у гігантську корму «Евридiки» — як порохівi гази в гарматному стволі б'ють у дно снаряда. Але спершу за допомогою астроінженерних робіт довелося звільнити супутник від його густої атмосфери, побудувати радіохімічні підприємства і термоядерні силові установки на континентальній плиті екватора, попередньо розтопивши її гори акумуляційними тепловими ударами із супутників одноразового вжитку. Їхні залпи перетворили величезний масив гірських порід, що складають кору планети, на лаву, а кріобалістичні бомби допомогли заморозити червоне розплавлене море і створити з нього тверду гладку рівнину штучного Моря Геркуланум. На дванадцяти тисячах квадратних миль його поверхні виріс ліс лазерометів, справжній Геркулес експедиції. У вирішальний день і секунду він вистрілив, щоби зіштовхнути «Евридiку» зі стаціонарної орбіти. Видовжений стовп спресованого світла бив у кормові дзеркала судна, виводячи його за межі Сонячної системи. У міру того, як промінь, що розігнав його, слабшав, корабель сам допомагав собі власними бустерами, по черзі гублячи їх випалені батареї вже поза межами Плутона. І тільки там працювали відкриті у вакуум гiдродвигуни.

А що ці двигуни мали працювати впродовж усієї подорожі, рух корабля прискорювався рівномірно, і на ньому зберігалось тяжіння, що відповідало земному. Воно діяло тільки в напрямку поздовжньої вісі. Через те кожен кулястий відсік «Евридiки» був автономним. Палуби тяглися впоперек корпусу від борту до борту, і йти вгору означало наближатися до носа, а вниз — до корми. Коли увесь корабель гальмував або змінював курс, то вісь приводу відхилялася. Через це стеля могла ставати стінами або принаймні лягати на бік. Щоб уникнути цього, кожен сегмент корпусу містив у захисній оболонці рухомі кулі — як у підшипнику. Гiростатори слугували для того, щоби на палуби кожного сегмента — їх було вісім — сила віддачі завжди була скерована вертикально. Під час таких маневрів окремі сегменти

відхилялись од головної кільвої осі судна. Коли треба було перейти з одного сегмента в інший, відкривалася тунельна система додаткових шлюзів, які звалися «равликами». Відчути якісь зміни чи брак тяжіння можна було лише тоді, коли ти рухався ліфтом і проминав міжсегментні відрізки корпусу.

Коли надійшов час першої після старту «Евридики» загальної наради, корабель мав за собою майже рік постійного прискорення, отож нічого в ньому не порушувало встановленого тяжіння.

Для загальних зборів усього екіпажу був призначений п'ятий сегмент, що звався «Парламентом». Під опуклою стелею розташувався невисокий амфітеатр — зала з чотирма рядами лав і проходами між ними. Під єдиною пласкою стіною тягнувся довгий стіл, власне, то був блок з'єднаних між собою панелей із моніторами. За ним обличчям до зали сиділи навігатори з підпорядкованими їм помічниками.

Специфічному завданню експедиції відповідав особливий склад керівництва. Польотом керував Бар Гораб, за роботу двигунів відповідав головний диспетчер Харгнер, зв'язком займався радіофізик де Вітт, а очолював усіх науковців — і тих, які працювали під час подорожі, і тих, котрі мали приступити до роботи лише після прибуття до мети подорожі — полістор Номура.

Коли Герберт і Терна увійшли на верхню галерею, нарада вже розпочалася. Бар Гораб оголошував висновки лікарів. Ніхто не звернув уваги на новоприбулих, лише головний лікар Хрус, який сидів між командиром і головним механіком, докірливо звів брови. Лікарі не дуже запізнилися. Серед цілковитої тиші з усіх боків линув спокійний голос Бара Гораба:

— ...вимагають редукації тяжіння до однієї десятої. Вважають це вкрай потрібним для оживлення трупів, які спочивають у холодильнику. Це означає зменшення швидкості до мінімальної. Я можу це зробити. Але цим самим усю програму польоту буде перекреслено. Доведеться скласти нову програму. Ту, яку ми здійснюємо тепер, готували п'ять незалежних груп на Землі, щоб уникнути помилки. Ми на це не спроможні. Нову програму складатимуть дві наші групи, через це вона буде не такою надійною, як попередня. Ризик невеликий, але реальний. Отож я запитую у вас: ми повинні винести на голосування вимогу лікарів без обговорення чи перед цим поставити їм деякі запитання?

Більшість висловилося за обговорення. Хрус сам не взяв слова, а кивнув Гербертові.

— У словах командира криється прихований докір, — промовив Герберт, не підводячись зі свого місця у найвищому ряді. — Він має бути звернений до тих, хто передав нам тіла, знайдені на Титані, не поцікавившись, у якому стані ці тіла. Слід було б провести розслідування та виявити винних. Проте є серед нас винні чи нема — це ситуації не змінить. Перед нами завдання оживити людину, яка збереглася не набагато краще, ніж мумія єгипетського фараона. Щоби пояснити це, мушу звернутися до історії медицини. Перші спроби вітрифікації сягають іще двадцятого століття. Старі багатії заповідали ховати себе у рідкому азоті, сподіваючись, що колись їх зможуть воскресити. Явний нонсенс! Заморожений труп можна лише відігріти для того, щоби він зогнив. Згодом навчилися заморожувати дрібні часточки тканин, яйцеклітини, сперму та прості мікроорганізми. Чим більше тіло, тим складніша вітрифікація. Вона означає блискавичне згущення усіх рідин в організмі, перетворення їх у лід, оминаючи фазу кристалізації. Адже кристалики призводять до незворотного знищення тендітної будови клітини. А вітрифікація дає змогу консервувати тіло й мозок за частку секунди. Блискавично нагріти щось до будь-якої температури легко. Охолодити майже до нуля градусів за Кельвіном з такою самою швидкістю — незмірно важче. Дзвоноподібні вітрифікатори загиблих на Титані були примітивні. Приймаючи контейнери до себе на борт, ми не знали їхньої конструкції. Тому стан заморожених тіл виявився для нас такою несподіванкою.

— Для кого і чому? — запитав хтось із першого ряду.

— Для мене як психоніка, для Терна як соматика і так само, звичайно, для нашого головного лікаря. Чому? Ми отримали контейнери без будь-якої специфікації і схеми вітрифікаторів. Ми не знали, що контейнери із замороженими людьми були частково деформовані, зім'яті льодовиком і що їх там же вклали у капсули з рідким гелієм, щоб одразу перевезти до нас на борт. За чотириста годин до старту, коли «Геркулес» розганяв нас, на кораблі була подвійна гравітація, і лише після цього ми змогли почати обстеження капсул.

— Це було три місяці тому, колего Герберт, — озвався той самий голос знизу.

— Так. За цей час ми переконалися, що всіх, напевно, не зможемо оживити. Трьох довелося виключити відразу, бо їхній мозок був розчавлений. З решти можемо оживити лише одного, хоча загалом до реанімації придатні два тіла. Річ у тім, що всі ці люди мали у системі кровообігу кров.

— Справжню кров? — запитав хтось з іншого кінця зали.

— Так. Еритроцити, плазма і таке інше. Дані стосовно крові містяться в голотеках, але ми не можемо робити переливання, адже у нас нема крові. Отож ми розмножили еритробласти, взяті з кісткового мозку. Тепер кров є. Однак виникає проблема відторгнення тканин. До реанімації придатні два мозки. Але життєво важливих органів вистачить лише для однієї людини. З цих двох можна скласти одного. Іншого виходу я не бачу.

— Мозок можна воскресити й без тіла, — почувось із зали.

— Ми не збираємося цього робити, — відповів Герберт. — Ми тут не для того, щоби провадити сумнівні експерименти. На сучасному рівні медицини вони можуть призвести до жахливих наслідків. Зрештою, справа не у визначеннях, а в компетентності. Ми втручаємося у питання навігації як лікарі, а не як астронавти. І ніхто сторонній не може нам вказувати, як чинити. Тому я не вдаватимусь у подробиці операції. Скажу тільки, що нам довелося очистити скелет від вапна і металізувати його. Замінити гелієм надлишок азоту в тканинах, використати для відновлення одного тіла всі інші. Це наша справа. Я зобов'язаний лише пояснити мотиви наших вимог. Ми потребуємо найслабшої гравітації під час реанімації мозку. Ідеальною була б невагомість. Однак ми знаємо, що досягти її не вдасться, якщо не вимкнути двигунів. Але це б остаточно порушило програму польоту.

— Шкода часу на ці розмови, колего! — головний лікар не приховував роздратування. — Командир і всі, хто тут зібрався, хочуть знати, чим ви пояснюєте цю вимогу.

Він сказав не «нашу вимогу», а «цю». Герберт, вдаючи, що не помітив цієї обмовки і переконаний, що вона була не випадковою, спокійно відповів:

— Нейрони у людському мозку зазвичай не діляться. Вони не розмножуються, бо становлять матеріал індивідуальної тотожності, як пам'ять та інші ознаки, що люди називають характером, душею тощо.

Мозок людей, вітрифікованих таким примітивним способом, як на Титані, зазнав деформації. Ми зможемо примусити сусідні нейрони ділитися, щоби вони розмножилися, замінюючи знищені, але цим самим ліквідуємо індивідуальність нейронів, відновлених і збережених таким чином. Для того щоб урятувати індивідуальну тотожність, під час реанімації слід використати якнайменше новоутворених нейронів, бо наступні покоління — це як нейрони-немовлята, частково незаповнені й нові. Навіть у невагомості ми не можемо бути цілком певні, чи взагалі той, кого воскрешатимемо, не зазнає часткової, а то й повної амнезії. Якась частка пам'яті неминуче гине при вітрифікації, навіть у найдосконаліших кріостатах, бо тендітні синапси отримують травми на молекулярному рівні. Ось чому ми не можемо гарантувати, що воскресла людина буде точнісінько тією самою, якою вона була сотню років тому. Ми лише твердимо: що слабше буде тяжіння під час реанімації мозку, то більше шансів матимемо для збереження індивідуальності. Я завершив.

Бар Гораб, ніби пересилуючи себе, глянув на головного лікаря, який, здавалося, заглибився у вивчення паперів.

— Голосування вважаю зайвим, — промовив Гораб. — На правах командира я вимагатиму зменшення швидкості на той час, який лікарі визнають необхідним для операції. Прошу вважати нараду закінченою.

Залою прокотився легкий гомін. Бар Гораб підвівся, торкнувся плеча Харгнера, й вони пішли до нижнього виходу із зали. Герберт і Терна мало не бігцем попрямували до верхньої галереї, поки їх ще ніхто не перестрів. У коридорі вони побачили домініканця. Той лише мовчки хитнув головою й пішов у свій бік.

— Не чекав я такого від Хруса, — кинув Терна, заходячи з Гербертом до кормового ліфта. — А от командир — це людина на своєму місці! Я вже відчував, що на нас ось-ось накинуться колеги споріднених спеціальностей, насамперед наші «психонавти». Та командир відрізав усе це, як ножем...

Ліфт уже гальмував, вогні, що їх вони проминали, миготіли щоразу повільніше.

— Дай спокій Хрусові, — буркнув Герберт. — Коли хочеш знати, Араго розмовляв із Горабом саме перед нарадою.

— Звідки знаєш?

— Від Харгнера. Араго був у Гораба перед розмовою з нами.

— Ти вважаєш?..

— Не вважаю, але знаю одне: домініканець нам допоміг.

— Але як теолог.

— Я на цьому не знаюся. А от він знається і на медицині, й на теології. Як поєднати одне з іншим — це його клопіт. Ходімо перевдягатися, треба ще все приготувати й визначити час.

Перед операцією Герберт ще раз перечитав надісланий з голотеки протокол: найважчі планетарні машини спинилися під час роботи, бо їхні оптиметри виявили металевий предмет, у якому містилась органічна матерія. Отож з Бірнамського лісу було по черзі видобуто сім старих велетоходів, а з них — шість трупів. Два Діглатори лежали за якихось кількесот метрів один від одного. Один виявився порожній, а в другому була людина у дзвоноподібному вітрифікаторі. Екскаватори восьмого покоління вгризлися у льодовик. Поруч із ними Діглатор видавався карликом. Керівництво робіт вислало на пошуки інших жертв крокуючі бурильні установки з високочутливими біосенсорами, бо Бірнамська западина поглинула дев'ятьох осіб. Жодних слідів людини, яка покинула свій Діглатор, знайдено не було. Обшивка велетоходів була деформована тиском крижаних обвалів, однак вітрифікатори збереглися напрочуд добре. Група контролю збиралась одразу ж повернути їх на Землю для реанімації, але це означало, що заморожені тіла довелось б тричі піддавати перезавантаженню: на старті малого маятникового корабля з Титана, на старті транспортної ракети Титан-Земля і при посадці на Землю. Просвітивши контейнери, контролери виявили важкі ушкодження усіх тіл, в тому числі переломи черепів, отож таке складне транспортування було визнане надто ризикованим. Тоді комусь спало на думку передати вітрифікатори «Євридії». Адже там була найновіша реанімаційна апаратура, і водночас її стартове прискорення мало бути зовсім незначним з огляду на гігантську масу корабля. Виникла проблема з ідентифікацією загиблих, якої не можна було здійснити, не відкривши вітрифікаторів. Хрус, головний лікар «Євридії», узгодив із керівництвом і штабом SETI^[22], що точні дані й імена знайдених у льодовиках Титана людей будуть передані на корабель по радіо із Землі, бо виявилось, що всі комп'ютерні диски пам'яті демонтовані ще раніше й спочивали тепер в архівах швейцарської філії SETI. До моменту старту канали зв'язку були забиті, а хтось доповів, що ті дані не дуже важливі, й «Євридіка»

покинула навколomisячну орбіту раніше, ніж лікарі схаменулися, що інформації про загиблих нема. Герберт звертався до командира, але це нічого не дало, бо корабель уже набирив швидкість, гнаний лазерами «Геркулеса», наче снаряд. На цій пусковій фазі Титан приймав усю силу світлової віддачі на себе, і планетологи вважали, що він може тріснути. Побоювання не справдились, однак прискорення йшло не так гладенько, як сподівалися проєктанти. Оболонка Титана втягла «Геркулес» углиб літосфери, від бурхливих сейсмічних хвиль задвигтіли основи пускових лазерних установок, і хоча планета витримала цей землетрус, а точніше титанотрус, — світловий стовп тремтів та хитався. Довелося зменшити пускову силу, перечекати, поки згаснуть коливання, аж тоді знову наводити пошкоджені лазерні установки на дзеркальну корму корабля. Це порушило радіозв'язок, накопичило непередані вчасно відомості та, що найгірше, Титан сам зазнав дії вібрації, бо за два роки перед цим був виштовхнутий далі від Сатурна й загальмований так, щоби «Геркулес» міг увесь час розганяти «Євридіку» лазерним світлом. Сотні тисяч старих термоядерних головок, загнаних у надра Титана, зрештою нейтралізували ці коливання, хоча й не обійшлося без небажаних наслідків. Ось чому реаніматори ніяк не могли взятися до діла — впродовж кількох тижнів «Євридіка» то вловлювала, то знову губила сонячний стовп і, коли він поціляв у корму, струси поширювалися на весь корпус корабля.

Ці труднощі, пов'язані зі сейсмічними струсами Титана, пошкодження кількох бустерних батарей примусили відкласти операцію. І багато хто з учасників польоту вважав, що повернути до життя знайдених мерців — справа майже безнадійна. З кожним днем в умовах уже постійних перевантажень та збільшення швидкості зв'язок із Землею дедалі слабшав. До того ж приймали насамперед ті радіограми, від яких залежав успіх експедиції. Втім на «Євридіку» все ж передали із Землі імена п'яťох загиблих, їхні фотографії та біографії, проте цього було замало для розпізнання. Під час вітрифікації, яка була подібною до вибуху, лицьові частини черепів деформувалися. Повторні ядерні вибухи всередині кріотейнерів здерли із заморожених людей одяг, який вони мали під скафандрами. Рештки цього одягу були витиснені киснем крізь тріщини скафандрів до азотних домовин і перетворилися на порох. Тривали якісь розмови і

про те, чи не можна було б отримати із Землі відбитки пальців померлих та їхні стоматологічні карти, однак коли все це надіслали, то виникла ще більша плутанина. Зрештою, так ніхто і не дізнався, що призвело до такого безладу — чи то постійне суперництво між Граалем і Роембденом, чи якісь інші причини. В усякім разі, комп'ютерні журнали робіт на Титані були неточні, а частина збережених дисків пам'яті постраждала або зникла в архівах, не потрапивши до швейцарської філії. Пощастило з'ясувати єдине: чоловік, що міг ожити на «Евридіді», мав колись одне із шести прізвищ: Ансель, Навада, Піркс, Кохлер, Парвіс, Іллюма. Лікарям лишалося сподіватися тільки на те, що, вийшовши з післяреанімаційної амнезії, врятований упізнає своє прізвище в списку, якщо не зможе пригадати його самостійно. На це розраховували Хрус і Терна. Герберт, психотонік, мав щодо цього сумніви. Отож після визначення часу майбутньої операції Герберт поділився своїми сумнівами з командиром. Практичний і розважливий Бар Гораб визнав, що слід іще раз обстежити вміст вітрифікаторів, тепер уже звільнених від тіл загиблих.

— Найкраще з цим впоралися би криміналісти, — зауважив він, — та коли вже їх нема в нас на борту, то вам допоможуть... — Бар Гораб заговк, повагавшись, а тоді сказав: — Лакатос і Б'єла, — і додав з усмішкою: — Фізики також у чомусь подібні до детективів.

Отож до головної лабораторії було піднято почорнілий, немов обпалений, кріотейнер, схожий на циліндричний саркофаг. Його обхопили масивними лещатами, наклали на зовнішні гаки ключі, й він почав поволі розкриватись уздовж, пронизливо скрегочучи. З-під відхиленого віка трупи зяяла чорна порожнеча. Скафандр був зібганий — адже його власник разом із азотною брилою, в якій застиг, ось уже кілька тижнів спочивав у рідкому гелії. Лакатос і Б'єла дістали порожній скафандр і поклали на низький металевий стіл. Щоправда, оглянули скафандр ще тоді, коли витягали тіло, однак не знайшли нічого, крім обмерзлих клаптів тканини, заплутаних у кабелях кліматизаційного обладнання. Тепер вони від'єднали вкритий памороззю скафандр од кільця, за яке кріпився шолом, і розпороли його вздовж — аж до великих черевиків. Із спорохнявілого ганчір'я видобули спіральні труби й частини розбитих кисневих змієвиків, уважно оглянули кожну дрібницю під лупою. А наостанок Б'єла вліз із ліхтариком у руках до циліндричного кріотейнера. Щоби полегшити його завдання, маніпулятор розрізав броню й широко її розсунув. Скафандр тріснув у місцях спайок — там, де рукава з'єднувалися з оболонкою корпусу. Це сталося через те, що Діглатор деформувався під тиском Бірнамського льодовика, який увесь час розростався і сповзав на велетохід, або через раптову вітрифікацію. Якщо вміщена сюди людина мала при собі особисті речі, вони могли вилетіти крізь розриви скафандра й разом зі струменями застигаючого азоту та крові потрапити до контейнера — саме в той момент, коли на його відкритий перед цим отвір спадало вистрілене згори забороло, ковпак зі спеціальної сталі, навіки ув'язнюючи того, хто гинув у скафандрі.

Щоби зняти ковпак із контейнера, довелося скористатися гідравлічними лещатами, бо маніпулятор виявився заслабкий. Обидва фізики та лікар відступили на кілька кроків від платформи, й коли ковпак, подібний до головки величезного гарматного снаряда, здригнувся й почав сповзати з верхньої частини контейнера, з-під ванадієвих лещат полетіли великі уламки броні. Люди мовчки чекали кінця операції. І лише коли чорні, мовби шлак, перепалені уламки

перестали сипатись, а стягнутий з кріотейнера дзвін відкрив своє порожнє нутро, Лакатос підняв його під склепіння чотириважелевим маніпулятором, а Б'єла зібрався ще раз обстежити контейнер. Та всі мимоволі застигли, бо, розпадаючись уздовж зварки, металеві плити затремтіли й повільно зсунулися на платформу, ніби повторюючи вже пережиту колись агонію. Кліщі з дистанційним управлінням перенесли важкий ковпак в інший кінець зали і там опустили його, ніби половинку порожньої бомби, так обережно, що він і не дзенькнув.

Б'єла підійшов до розтерзаного контейнера. Всередині, ніби спалене листя, темніла зотліла внутрішня прокладка. Лакатос дивився через плече Б'єли. Він непогано знав історію вітрифікаторів. За часів Роембдена і Грааля у верхню частину вітрифікаторів закладали вибухові заряди, щоби процес проходив якнайшвидше. Вітрифікований спершу мав скинути шолом, але при цьому залишатись у скафандрі. Для того, щоби череп не тріснув од удару, на устілці ковпака надувалися подушки. Вони рвалися й огортали заморожуваному голову, а в рот йому встромлявся конус, крізь який впорскувався рідкий азот. При цьому, як правило, виламувалися зуби й навіть щелепи. Найважливішим було перетяти всі зв'язки з мозком одночасно, а отже, і з основою черепа, що над піднебінням. При такій операції тодішня медицина не могла уникнути травм. Фізики обережно віддирали шари прокладки, аж поки оголили металеве дно кріотейнера. Серед спопелілих клаптів вони натрапили на якийсь предмет, він був зім'ятий, але зберіг форму книжечки з обсмаленими кутиками. Напівобвуглений предмет став таким крихким, що від доторку розсипався б на попіл, отож вони поклали його під скляний ковпак, боячись пошкодити диханням.

— Схожий на невеликий чохол. Може, навіть зі шкіри тварини. Футляр для документів? Тоді люди носили при собі такі речі. А документи виготовляли найчастіше з целюлози, переробленої на папір.

— Були й із пластикових полімерів, — докинув Герберт.

— Так, на вигляд не вельми приваблива штука, — відказав фізик.
— Целюлоза не витриваліша за старі пластики. Як воно могло потрапити аж сюди?

— Це неважко уявити, — Лакатос спершу розвів, а потім з'єднав долоні. — Коли він натиснув на кнопку, стики з'єдналися, нижній дзвін підскочив йому від ніг до грудей, а верхня частина вітрифікатора,

вистрілена одночасно з нижньою, накрила її. Заряд не такий сильний, щоби розчавити людину. Азот заповнив скафандр так, що той тріснув під пахвами, і повітря, що витискалося крізь щілини, могло здерти з нього весь одяг. Вибухова хвиля від розірваних гранат не раз отак оголювала солдатів.

— Що ми з цим робитимемо?

Герберт спостерігав за фізиками, які наповнили скляний ковпак фіксуючою рідиною, тоді вийняли вилівок, в якому чорнів плескатий клаптик, схожий на комаху, застиглу в бурштині, й узялися до аналізів. Виявили хімікати, що застосовували колись при друкуванні банкнотів, органічні сполуки, характерні для натуральної шкіри, дубленої і фарбованої, а також незначні сліди срібла. Певно, то були рештки фотознімків, бо в ті часи для цього використовували солі срібла. Змінюючи силу променів і закріпивши вийнятий із вилівка клаптик, фізики зрештою дістали заплутаний палімпсест — щось на взірєць безладно набраних літер і маленьких кружечків, можливо, печаток. Хроматограф відділив сліди друкарської фарби від чорнила письма, бо, на щастя, чорнило мало мінеральні домішки. Усе інше зробили фільтри мікроматографа. Результати виявилися скромними. По суті, вони знайшли посвідчення особи, проте імені прочитати не зуміли, а від прізвища залишилася тільки перша літера — «П». Це прізвище могло мати від п'яти аж до восьми літер. На «П» починалися прізвища двох людей, з яких вони мали оживити одного. На моніторах відтворили спінограми усіх тих, хто спочивав тепер у рідкому гелії. Це просвічування на всіх рівнях було набагато результативнішим за рентген і дало змогу визначити вік жертв із точністю від одного до десяти років за допомогою дослідження кісткової тканини, суглобів і кровоносних судин, бо за життя цих людей медицина ще не вміла гальмувати процесів, які звалися склерозом. Обидва придатні до реанімації чоловіки мали подібну будову тіла, обидва потребували пластичної операції обличчя, а відкладення солей на ребрах і ледь помітне завапнення аорти свідчили про те, що їм було, наймовірніше, від тридцяти до сорока років. За біографіями, в яких містилися й історії хвороб, жоден із двох кандидатів на оживлення не переніс операцій, які залишили б на тілі рубці. Лікарі про це знали, але поклалися на фізиків: просвічування базувалося на магнітному резонансі атомних ядер в організмі. Фізики лише похитали головами:

ядра сталих елементів і справді добре зберігаються, але при цьому не фіксують віку. Інша річ, коли б мати справу з ізотопами. Отож фізики знову зайшли у глухий кут. Обидва загиблих колись отримали по 100-200 ремів опромінення. Найімовірніше, в останні години життя.

Оглядати в різних площинах внутрішні органи людини — це справа анонімна й абстрактна. А ось картина чорних трупів, умерзлих в азотний лід, особливо вигляд їхніх сплюндрованих облич був такий, що Герберт хотів уберегти фізиків від цього видовища. В обох загиблих були неушкоджені очні яблука, і це завдавало медикам додаткових клопотів, бо сліпота одного із загиблих, безумовно б, вирішила справу на користь того, хто не втратив зору. Коли фізики пішли, Терна сів на платформу з розрізаним кріотенером і сидів, не озиваючись, аж поки не почув Герберта.

— Ну то як? — спитав він. — Котрого?

— Можна ще проконсультуватися з Хрусом... — невпевнено промовив Терна.

— Навіщо? *Tres faciunt collegium?*^[23]

Терна підвівся, вдарив по клавіатурі, й екран слухняно показав два ряди зелених цифр та одну червону праворуч. Вона застережливо блимала. Терна вимкнув машину, наче не міг витримати цього миготіння. Він хотів знову торкнутися клавіш, але Герберт обхопив його за плечі й затримав простягнену руку.

— Годі. Це нічого не дасть.

Молодший колега глянув йому в очі.

— Може, порадитися із... — почав він, але не доказав.

— Не варто. Ніхто нам не допоможе. Хрус...

— Я мав на увазі не Хруса.

— Знаю. Я хотів сказати, що формально вирішуватиме Хрус, якщо ми до нього звернемося. Буде змушений як головний лікар, але це не вихід. Зрештою, ти ж помітив, як він зник. Не будемо зволікати. За годину... вже менше, Харгнер зменшить швидкість, — Герберт відпустив плечі Терна й увімкнув систему підготовки реанімаційного залу.

— Померлих нема, — сказав він. — Ці померлі просто не існують, так ніби ніколи й не народжувалися. Ми нікого не вб'ємо. Лише відновимо одне життя. Поглянь на це з такого боку.

— Чудово, — відказав Терн а, блиснувши очима. — Ти мудро говориш. Я згоден з тобою, але вибиратимеш ти.

Біла змія, обвита навколо келиха, заблищала на стінному табло. То був сигнал готовності.

— Згода, — мовив Герберт. — За однієї умови. Це залишиться між нами, і ніхто не довідається, що тут відбулося. Насамперед ВІН. Розумієш?

— Розумію.

— Добре подумай. Після операції всі останки полетять за борт. Я зітру всі дані у голотеці. Але ти і я знатимемо, мусимо знати, бо стерти власної пам'яті не зможемо. Чи зумієш ти забути?

— Ні.

— А мовчати?

— Так.

— Хоч би хто питав?

— Так.

— До кінця?

Терна завагався.

— Послухай... але ж усі знають — ти сам сказав на нараді, що ми маємо право на вибір...

— Я був змушений це зробити, Хрус знав, що й до чого. Але після знищення даних ми збрешемо, що цей чоловік мав об'єктивні переваги, які ми виявили тут і тепер.

Терна кивнув головою:

— Я згоден.

— Ми складемо протокол. Напишемо його разом. Нам доведеться сфальсифікувати два пункти. Ти підпишеш?

— Так. Разом із тобою.

Герберт відчинив стінну шафу. У ній висіли сріблясті комбінезони з білими черевиками і скляними масками для обличчя. Він витягнув свій комбінезон і почав одягатися. Терна зробив те саме. Посеред круглої зали розсунулися двері ліфта, який світився зсередини. Двері замкнулися, ліфт поїхав униз, у спорожній залі світло трохи пригасло, лише над сяючими точками табло блищала змія Ескулапа.

Жертва аварії

Він прийшов до тьми сліпий і позбавлений тіла. Перші думки склалися не зі слів. Почуття були невиразно-заплутані. Він кудись відпливав, провалювався й знову виринав. Лише згодом, віднайшовши внутрішню мову, спромігся на запитання до самого себе: що мене налякало? Що це за темрява? Що це означає? А коли зробив цей крок, то зміг подумати: хто я? Що зі мною сталося? Хотів поворухнутися, щоби відчувти власні руки, ноги, торс, уже знаючи, що має тіло чи принаймні повинен його мати. Однак ніщо його не слухалось, він не зміг поворухнути й пальцем. Не знав, чи його очі розплющені. Не відчував ані повік, ані їхнього руху, напружував усі сили, щоби розплющити очі, й, здається, це йому вдалося. Проте не побачив нічого, крім тієї ж темряви, що й досі. Ці спроби, що вимагали напруження всіх сил, знову повернули його до питання: хто ж я? Людина? Це видалося сенсаційним відкриттям. Певно, він таки отямився, бо відразу по тому внутрішньо усміхнувся: хіба то досягнення, ця відповідь? Слова поверталися поволі, невідомо звідки, спершу розрізнені, без ладу, так ніби виловлював їх, як рибок з невідомої глибини: існую, я існую. Не знаю, де. Не знаю, чому не відчуваю свого тіла. Тоді почав відчувати своє обличчя, губи, здається, ніс. Міг навіть поворушити ніздрями, хоча це потребувало величезного напруження волі. Витріщав очні яблука і, завдяки логічному міркуванню, — а воно поволі поверталось до нього — зміг дійти висновку: або я осліп, або тут цілковита темрява. Темрява асоціювалася з ніччю, ніч — з великим простором, повним чистого й холодного повітря, а відтак — з диханням. Чи я дихаю? — запитав він себе і вслухався у морок, такий схожий на небуття і такий від нього відмінний. Йому видавалося, ніби він дихає, але не так, як завжди. Не ворухив ребрами, животом, спочивав у незрозумілому, ніби підвішеному стані, а повітря входило в нього саме і саме без будь-яких зусиль виходило. Інакше дихати він не вмів.

Мав уже обличчя, легені, ніздрі, губи. Мав очі, але вони нічого не бачили. Вирішив стиснути кулаки. Добре пам'ятав, що в нього були руки і як їх стискати. Стиснув пальці — й не відчув нічого. Тоді до

нього повернувся страх, уже цілком усвідомлений, бо в голові майнуло: певно, це параліч. Або ж я втратив руки і, напевно, ноги. Ні, це видавалося неймовірним: адже він мав легені, це точно, чому ж не відчував свого тіла? У його морок і переляк нараз увійшли розмірені, далекі, глухі поштовхи. Серце? Воно билось! Першою звісткою ззовні долинули голоси. Слух повернувся раптово, щоправда звуки були приглушені. Він усвідомлював — розмовляють дві людини, бо розрізняв два голоси, — однак не розумів, що вони говорять. Мова була знайома, тільки слова якісь невиразні, немов предмети, на котрі дивишся крізь запітніле скло або туман. Він зосередився, слух загострився, і дивна річ — саме завдяки слухові він вирвався за межі замкненої свідомості. Відтак опинився у якомусь просторі, де були низ, верх і боки. Ще встиг збагнути, що означає тяжіння, а далі знову зосередився на голосах. Голоси були чоловічі, один вищий і тихіший, другий — низький баритон, і ця людина говорила зовсім близько. Хто знає, може, він зміг би озватися до тих двох, якби зробив зусилля. Однак спершу хотів послухати — не тільки з цікавості, а через те, що то була розкіш — так добре чути і щоразу краще розуміти мову.

— Я б його ще потримав у гелії, — це був знову той баритон, він міг належати високому кремезному чоловікові.

— А я ні, — почувся у відповідь віддалений і молодший голос, тенор.

— Чому? Це не зашкодить.

— Подивися на його мозок. Ні, не *calcarina*^[24]. Правий *temporalis*^[25]. Бачиш? Він уже чує нас.

— Амплітуда надто мала, сумніваюся, чи він розуміє.

— Уже діють обидві лобні долі. Власне, це норма.

— Бачу.

— Альфи вчора ще майже не було.

— Бо він перебував у гіпотермії. Це нормально. Розуміє він нас чи ні — азоту все ще забагато. Додам трохи гелію.

Довга пауза і м'які кроки.

— Зажди, поглянь... — це був баритон.

— Прокинувся... але що...

Решти він не розчув, бо ті заговорили пошепки. Думка його працювала вже чітко. Хто це говорить? Лікарі. Я потрапив у аварію?

Де? Хто я? У голові зринало щоразу більше запитань, але ті й далі перешіптувалися.

— Добре, фронтальні бездоганні... але з *thalamus*^[26] не дуже... Увімкни нижче... не можу розрізнити. Підключи Ескулапа. Або краще Медиком... Так. Відрегулюй зображення. Як там спинний мозок?

— Майже на нулі. Це дивно.

— Дивно те, що не зовсім на нулі. Покажи дихальний центр... гм...

— Стимулювати?

— Ні, не варто. Він ще надихається сам. Так спокійніше.

Щось коротко дзенькнуло.

— Він не бачить, — вражено сказав молодий голос.

— Дев'ятка у нього вже в нормі. А чи бачить що-небудь, зараз ми дізнаємося...

У цілковитій тиші почувся металевий брязкіт. Водночас у морок увійшов бляклий сіренький відблиск.

— Ага! — радісно вигукнув баритон. — Це було тільки на синапсах. Зіниці реагували вже впродовж тижня. Зрештою, — додав він тихіше, — він не зможе...

Нерозбірливе шепотіння.

— Агнозія?

— Та що ти! Було б добре, якби... Дивися на вищі складники...

— Пам'ять відновлюється?

— Не знаю, не можу сказати напевно. Що з кров'ю?

— У нормі.

— Серце?

— Сорочка п'ять.

— Тиск?

— Сто десять. Може, вже від'єднати?

— Краще не ризикувати. Стривай! Малий імпульс у спинному мозку...

Він відчув, як у ньому щось здригнулося.

— Повертається тонус м'язів, бачиш?

— Я не можу дивитись одночасно на міограми і на мозок.

Рухається?

— Руками... незграбно.

— А тепер? Стеж за обличчям. Кліпає?

— Розплющив очі. Бачить?

— Ще ні. На скільки реагують зіниці?

— На чотири люкси. Перемикаю на шість. Бачить?

— Ні. Тобто відчуває світло. Це реакція таламуса. Нехай Медиком перевірить електроди і дасть струм. О, чудово...

Крізь туман він побачив над собою щось блідо-рожеве і сяюче. Водночас почув голос, що затинався від хвилювання:

— Ти врятований. Будеш здоровий. Не намагайся говорити. Якщо зрозумів мене, двічі заплющ очі. Двічі.

Він двічі кліпнув.

— Чудово. Я говоритиму з тобою. Якщо не зрозумієш чогось — кліпни раз.

Він дуже старався збагнути це бліде й рожеве, але марно.

— Намагається роздивитися тебе, — долинув тенор.

«Як він здогадався?»

— Побачиш і мене, і все, — мовив поволі баритон. — Мусиш бути терплячим. Розумієш мене?

Він опустил повіки. Хотів озватись, але в ньому тільки щось захрипіло.

— Ні, ні, — зупинив його той самий голос. — Розмовляти ще зарано. Не можеш говорити, бо дихаєш крізь трубку. Власне, й дихаєш не сам — це ми дихаємо за тебе. Розумієш? Чудово. Тепер спи. Коли відпочинеш і прокинешся, побалакаємо. Тоді й довідаєшся про все, а зараз... Вікторе, приспи його потроху... гарних тобі снів...

Він перестав бачити — йому здавалося, ніби світло згасло в ньому, а не над ним. Не хотів засинати. Хотів схопитися на ноги. Але вже й ота темрява, що була в ньому, розпливлась і зникла. Він бачив багато снів, дивних, гарних і таких, які не можна ні запам'ятати, ні переказати. Бував багатьма людьми одночасно і переживав усі їхні почуття. Відходив кудись далеко й повертався. Бачив людей, пізнавав їхні обличчя, але не міг пригадати, хто це. Часом у нього залишався тільки зір, нічим не обмежений, сповнений невидимого сонця. Йому здавалося, що в цих снах та в безоднях між ними проминають віки. Несподівано він прокинувся. Водночас зі свідомістю відчув своє тіло. Лежав навznak, сповитий якимсь пухнастим, м'яким матеріалом. Він напружив спинні м'язи, й стегнами пройшов нервовий дроз. Над ним була блідо-зелена пласка стеля, поруч блищали якісь дроти і склянки, але він не міг ворухнути головою — щось її тримало. Узголів'я було

м'яке, але охоплювало голову аж по скроні й еластично стискало її. Очима міг водити вільно. За прозорою стіною видніли апарати, на самому краєчку поля зору миготіли вогники; помітив, що і вогники якось з ним зв'язані, бо коли він глибше вдихав повітря — так, що аж розпирало груди, — вогники спалахували яскравіше. А там, куди він уже не міг сягнути зором, щось рожевіло, коливаючись в одноманітному ритмі, — то був ритм його серця. Він уже не мав сумніву: так, він у лікарні. Отже, нещасний випадок. Який і де? Він зводив брови, чекав, що пояснення вирине з глибин пам'яті. Дарма. Тоді завмер, заплющив очі й сконцентрував волю на цьому питанні — марно. Те, що тепер міг би вільно ворушити ногами, руками, пальцями, якби не тканина, в яку був загорнений, більше його не задовольняло. Він спробував кахикнути, водив язиком по внутрішній поверхні зубів. Урешті почув свій власний голос: — Я... Я!..

Голос належав справді йому, але він не знав, ким він є, і не розумів, як це може бути. Спробував вивільнитись із сповитка, кілька разів напруживши м'язи. Тоді його огорнула якась важка, дивна, несподівана сонливість, і він знову погас у собі, немов догоряючий вогник лампи.

Він не лічив днів. Ритм життя на кораблі був розподілений умовно, звичним — земним — способом. Удень усі палуби, коридори й тунельні переходи між сегментами яскраво освітлювались. О десятій починало сутеніти — золотаве світло, що линуло зі стелі та стін, поволі блякло, впродовж якоїсь години скрізь панувала блакитна напівтемрява, аж поки освітлення зовсім згасало, й тільки лампочки, вмонтовані посередині склепіння, показували дорогу самотньому перехожому. Цю пору він любив найбільше. Міг вивчати «Евридіку» і вдень — усі приміщення були доступні, його запевняли, що він нікому не заважає, навпаки, може ходити, де хоче, розпитувати про все, що його цікавить. Однак він надавав перевагу нічним прогулянкам.

Збадьорений ранковими тренуваннями у спортзалі, йшов до школи. Він сам це так назвав. Сідав перед Мемнором і починав відновлювати пам'ять грою картин та слів, які викликали різні асоціації, а водночас навчався того, що було зовсім новим і незнайомим. Перед машиною, безмежно терплячою, неспроможною виявляти ні подиву, ні зверхності, він не почувався неповноцінним. Якщо чогось не вловлював, Мемнор використовував образи, прості схеми, вміло застосовував скорочені навчальні програми, користувався архівами

інших машин корабля. Голоотека містила в архівному відділі десятки тисяч касет із зображеннями. Але то не були звичні для нього фотографії чи фільми — кожне зображення ставало реальним середовищем людини, а кожне слово — хоч на мить — оживало. Якби хотів, то міг би побувати всередині пірамід, готичних соборів, замків Луари, на супутниках Марса, в будь-яких містах чи лісах, однак якщо він і робив це, то не з цікавості, а тому, що ці видива становили важливу частину лікувальної терапії. Лікарі намагалися поводитися з ним як із членом екіпажу, а не пацієнтом. У нього навіть склалося враження, ніби вони навмисно уникають його, бажають підкреслити, що він нічим не відрізняється від інших людей.

Зорова пам'ять повернулася до нього разом із життєвим досвідом, професійними навичками астронавта й водія велетоходів. Щоправда, космічні кораблі змінилися не менше, ніж планетні машини, і він поруч із цими людьми почувався, як моряк вітрильного флоту, котрий потрапив в епоху трансатлантичних пасажирських велетнів. Ці прогалини неважко було заповнити. Застарілі відомості він заміняв новими. Однак щоразу болючіше усвідомлював утрату найбільшу і, може, безповоротну. Він не міг воскресити в пам'яті жодного імені чи прізвища, навіть свого власного. Дивно, але його пам'ять ніби розділилася навпіл. Те, що він пережив колись, повернулося до нього. Спогади були бляклі, хоча й відновились у найдрібніших деталях — так інколи стара дитяча іграшка, знайдена на горищі батьківського дому, повертає не лише спогади, а й емоційну атмосферу минулих подій. Якось у лабораторії фізиків паруюча рідина з дистиллятора, гіркуватим чадом торкнувшись ніздрів, миттєво викликала щось більше, ніж просто картину. То була ілюзія присутності — чітка й виразна — на зручному посадковому полі. Була ніч, він стояв під ще не охололими соплами своєї ракети, яку щойно врятував, відчував той самий сморід нітродиму і був щасливий, хоча тоді не розумів цього, а осягнув це аж тепер, у спогаді. Пацієнт не розповів про це докторові Герберту, хоча й треба було б. Лікар вимагав, щоби він у таких випадках щоразу приходив до нього. Кожен такий спалах пам'яті — це ніби шматочок, розчищений серед завалів. Отож слід пробиватися крізь такі отвори, аби з часом очистити всі засипані стежки у мозку. І не з міркувань психотерапії, а щоб за допомогою відтвореної пам'яті відшукати самого себе. Порада була слухна, раціональна, однак

пацієнт приховав від лікаря цю подію. Стриманість належала, безперечно, до основних рис його вдачі. Він ніколи не був схильний до звирянь — та ще й таких інтимних. Зрештою, пообіцяв собі, що коли й пригадає, хто він такий, то не за допомогою нюху, як пес. Розумів, що це дурість, і лікареві він довіряв, та все ж рішення свого не змінив.

Герберт швидко все зрозумів. Дав пацієнтові слово честі, що розмови з Мемнором не записуються і що він сам може стерти з пам'яті механічного педагога зміст кожної бесіди. Пацієнт так і робив. Від машини таємниць не мав. Мемнор допомагав йому відтворити безліч спогадів, однак імен та прізвищ пацієнт пригадати так і не зміг. І своїх теж. Урешті запитав про це у свого співрозмовника навпростець.

Той довго мовчав. Відновлення пам'яті, яке називали тренуванням, відбувалося в дивно обладнаній каюті. Там стояли старомодні меблі, справжні музейні експонати, виконані ледве не в бароковому стилі, позолочені крісельця з гнутими ніжками, кожну стіну оздоблювали картини старих голландців. Їх він сам назвав серед улюблених, і згодом вони з'явилися в каюті, ніби прийшли йому на допомогу. Картини змінювалися кілька разів. Полотно, оправлене в різьблену раму, було зовсім не полотном, хоча достеменно відтворювало фактуру тканини й мазки олійної фарби. Мемнор пояснив, як з'являються ці довершені копії. Машинний дидактик був невидимий для учня. Отож аби пацієнт не розмовляв з порожнечею, не говорив до мікрофона чи до стіни, перед його очима було погруддя Сократа, знайоме йому ще з хрестоматії давньогрецької літератури. А може, філософії. Погруддя з кудлатою головою здавалося вирізьбленим з каменю, проте вряди-годи Сократ кліпав і ворушив губами. Учневі його гримаси були неприємні — здавалися несмаком, та він не знав, чим той бюст замінити і, не маючи іншого виходу, мусив терпіти. До того ж не хотілося зайвий раз турбувати Герберта. Згодом пацієнт звик до Сократа і лише тоді, коли хотів почути щось дуже важливе, ходив перед ментором та говорив до нього, не дивлячись йому в обличчя, ніби розмовляв сам із собою. Зараз псевдо-Сократ, здавалося, вагався, ніби не міг знайти відповіді на складне запитання.

— Можливо, моя відповідь тебе не задовольнить. Однак людині не варто знати все про свій тілесний і духовний механізм. Абсолютне пізнання — то межа людських можливостей, і сприймати це особливо складно тому, хто не звик підкорятися будь-яким обмеженням. Це по-

перше. По-друге, імена зберігаються інакше, ніж усі інші поняття, втілені у слова. Чому? Бо імена не становлять жодної цілісної системи. Адже вони суто умовні. Кожна людина якимось називається, проте вона могла б називатися зовсім інакше і бути при цьому тією ж самою. Власні імена залежать від випадку, і дають їх батьки. Тут нема закономірності. Коли дозволиш зробити невеличке філософське узагальнення, я поясню тобі, що існують лише певні речі та зв'язки між ними. Бути людиною — це те саме, що бути певною річчю, незалежно, жива вона чи ні. Бути братом чи сином — це вже певна інформація про родинні зв'язки. Досліджуючи немовля всіма можливими методами, виявивши в ньому все, дійдеш до його спадкового коду, але імені не дізнаєшся ніколи. Світ можна пізнати. Натомість до імені можна лише звикнути. У звичайному житті цієї різниці майже не відчуваєш. Однак той, хто двічі прийшов у світ, відчуває це на собі. Ймовірно, ти згадаєш, як тебе звати. Це може статися щомиті. А може не статися взагалі. Тож я порадив би тобі взяти тимчасове ім'я. У цьому не буде нічого нечесного чи фальшивого. Ти опинишся в ситуації власних батьків, які стояли над твоєю колискою. Вони також не знали перед тим, як побратися, яке ім'я тобі дадуть. Зробивши вибір, вони через багато років й уявити не могли б, що ти колись мав якесь інше ім'я, а не те, що вони тобі дали.

— Ти говориш, як Піфія^[27], — відказав пацієнт, силкуючись приховати, як прикро він уражений словами про свою смерть.

Не розумів, чому так реагує на добре знаний факт. Власне, мав би відчувати безмежне щастя воскреслого з мертвих.

— Мене хвилює не ім'я. Знаю, моє прізвище починалося на П. Воно мало від п'яти до восьми літер. Парвіс або Піркс. Знаю, що решту загиблих врятувати не пощастило. Було б краще, якби мені не показували того списку.

— Ми сподівалися, що ти впізнаєш...

— Не можу обирати наосліп. Я вже казав тобі про це.

— Знаю і розумію твої почуття. Ти належиш до людей, які звертають мало уваги на самих себе. Певно, ти був таким завжди. Не хочеш обирати?

— Ні.

— А якщо тобі дадуть нове ім'я?

— Ні.

— То що ж ти збираєшся робити?

— Не знаю.

Можливо, пацієнт почув би ще якісь умовляння й поради, але вперше, відколи відвідував цей кабінет, він скористався своїм правом і стер зміст усіх розмов із машиною. Потім він, так ніби й цього було йому замало, торкнувся кнопки й одним порухомруки послав у небуття погруддя грецького мудреця. І відчув зловтіху, безглузду, але гостру — так ніби вбив, не вбиваючи, того, перед ким був надто відвертим. За те, що той, будучи Ніким, так розсудливо й безапеляційно повчав його і бачив його безпорадність. То був жалюгідний заміник аргументу, і пацієнт одразу ж пожалкував про безглуздий вчинок: нізащо занастив безневинний апарат. Однак коли розібратися, то він хотів не стільки бути у світі, скільки відчувати світ у собі. Тому вгамував гнів та сором і постаравсь якомога швидше забути свої гризоти, взявшись за справи важливіші від власного минулого. Йому було що вивчати. Остання найбільша програма пошуку позаземних цивілізацій, що звалася ЦИКЛОПОМ, після кількох років роботи закінчилася нічим. Такої думки були ті, хто, слухаючи далекі зірки, сподівалися почути зрозумілі сигнали. Загадка Мовчазного Всесвіту — *Silentium Universi* — переросла у виклик, кинутий земній науці. Безмежний оптимізм жменьки астрофізиків на межі ХХ століття, захопивши тисячі представників інших наук, утім, як і дилетантів, обернувся на свою протилежність. Мільярди, вкладені в будівництво радіотелескопів, покликаних фільтрувати випромінювання мільйонів зірок і галактик, дали, щоправда, певну користь. Були зроблені нові відкриття, проте жодне з них не забезпечило сподіваного відгомону «Іншого Розуму». Телескопи, розміщені на орбітах, у міжзоряному просторі, вакуумі, справді кілька разів прийняли струмені якихось хвиль. Хвилі були такі несхожі на звичайні, що збудили згасаючі надії. Можливо, це й були сигнали позаземних цивілізацій, але прийом тривав недовго. Можливо, навколосонячний простір пронизали, мов голки, послання, звернені до якихось далеких адресатів. Запис намагалися розшифрувати, але марно. Інформаційної суті цих імпульсів не пощастило визначити. Та й традиційна обережність примусила науковців визнати ці явища витвором зоряної матерії — випромінюванням наджорсткої радіації, випадково скупченої так званими гравітаційними лінзами у форми вузьких пасем чи голок. Основне правило вимагало кваліфікувати як

природний феномен усе, що не виявляло явно штучного походження. Астрофізика настільки просунулася вперед, що в неї було досить гіпотез, котрі точно «пояснювали» кожне зафіксоване випромінення — незалежно від його походження. Складалася парадоксальна ситуація: що більшою кількістю теорій оперувала астрофізика, то важче було виявити справжні сигнали позаземних цивілізацій. Наприкінці ХХ сторіччя прибічники програми ЦИКЛОП склали великий каталог критеріїв, за якими слід було розрізняти те, що Природа може породити, а на що вона нездатна. Було б «космічним дивом», якби листя, опавши з дерева, уклалося в літери, слова та речення, яке мало б сенс, або камінці, викинуті річкою на берег, утворили правильні кола чи трикутники Евкліда. Отож земні вчені створили низку непорушних заповідей, що їх мали дотримуватися будь-які відправники позаземних сигналів. Майже половина цих правил була відкинута на початку двадцять першого сторіччя. Не тільки пульсари і гравітаційні лінзи, не тільки мазери газових зоряних хмар чи величезні маси центру галактики вводили в оману спостерігачів регулярністю, повторенням, особливим порядком різноманітних імпульсів. На місце анульованих «вимог до відправника» відразу ж запровадили нові, аби й вони невдовзі були відкинуті.

Ось чому й з'явилося песимістичне переконання в унікальності Землі не тільки в межах Чумацького Шляху, а й у міриадах інших спіральних галактик. Подальший розвиток астрономічної науки додав до песимізму ще й скепсис. Різні властивості космічної енергії та матерії, які утворили поняття *Anthropic Principle*^[28] — тісного зв'язку між тим, який є Всесвіт, і тим, яке є життя, — здавалися просто незаперечними. У космосі, де були люди, належало чекати народження життя і поза Землею. Отож час від часу виникали різні гіпотези, які намагалися погодити життєдайність космосу з його мовчанням. Життя виникає на безлічі планет, однак розумні істоти народжуються лише за умов виняткового поєднання випадкових збігів.

Життя виникає не часто і розвивається здебільшого в небілкових формах: кремній, наприклад, показав багатство зв'язків, що дорівнює багатоманітністю сполук вуглецю — цьому атомному замку білків; еволюція, що започаткувалася як силіконова, не сумісна зі сферою Розуму або ж створює такі форми життя, що не мають нічого спільного із людським способом мислення. Так запевняли одні.

Гетероморфний спалах Розуму не може виникати лише на короткий час. Навпаки, життя розвивається впродовж мільярдів років й існує, позбавлене будь-якого мислення. Коли ж через сто або двісті тисяч років сформуються вищі організми, тоді неминуче починається технологічний вибух. Він не лише прискорює й удосконалює навички опанування силами Природи. Цей вибух розкидає цивілізацію навсібіч, вона розвивається у протилежних напрямках, і тому порозумітися через спільність мислення не має змоги. Такої спільноти не існує взагалі. Це — антропоцентричний забобон, який дістався нам у спадок від найдавніших вірувань та міфів. Різновидів інтелекту може бути дуже багато, і саме через те, що їх безліч, небо не озивається до нас. «Нічого подібного, — заперечували прибічники інших гіпотез. — Загадка значно простіша. Еволюція життя, якщо вже вона породить Розум, здійснює це за допомогою серії одноразових випадковостей. Цей Розум може бути знищений у сповитку будь-яким зоряним вторгненням. Космічні вторгнення завжди сліпі й стихійні — хіба ж не довела палеонтологія за допомогою галактографії, цієї археології Чумацького Шляху, скільки жертв — останків мезозойських плазунів — потрібно було для появи ссавців. А завдяки якому сплетінню випадковостей сформувалося генеалогічне дерево людини?!» Незважаючи на це, Розум може визріти серед трильйонів сонць. Може стати на шлях земного типу розвитку, хоча буває й так, що цей виграш у зоряній лотереї через одну-дві тисячі років обертається катастрофою, бо технологія є простором для небезпечних пасток, і той, хто у них потрапить, — найімовірніше, загине.

Однак Мислячі істоти здатні помітити цю небезпеку тільки тоді, коли вже буває запізно уникнути її. Позбувшись релігійних вірувань, подолавши їхні пізніші звироднілі різновиди, такі як ідеології, котрі спокушали людей здійсненням тимчасових, скороминущих бажань, цивілізації силкуються загальмувати свій розгін, але це вже неможливо. Навіть там, де їх не роздирають жодні внутрішні антагонізми.

Воскреслий астронавт мав багато часу на роздуми, міг ставити різні запитання й вислуховувати відповіді. Від думок про себе і світ — на Землі подібні роздуми звалися філософією — Мислячі істоти переходять до дій, які щоразу переконують їх: нема нічого певнішого й невідворотнішого за смерть. Власне, смерті вони й завдячують своєю

появою, бо без неї не відбувалася б мільярднolітня мінливість видів, які формувалися і гинули. Мислячих істот породила безліч смертей архейської ери, ери палеозойської, всіх наступних геологічних епох. Адже разом зі своїм Розумом вони отримують гарантію неминучої загибелі. Невдовзі, лише через кілька століть після цього діагнозу, Мислячі істоти відчували на собі материнські методи Натури, котра є настільки ж підступною, як і марнотратною технологією процесів, які відбуваються самі собою та які застосовує Природа, аби надати поле діяльності наступним формам життя. Ця технологія викликає у людей захоплення, поки залишається для них недосяжною. Однак і це триває недовго. Обікравши рослини, тварин, власні тіла, розкривши їхні секрети, змінюючи середовище, тобто себе, люди не вдовольняються і цією всевладністю. Вони виходять у космос — і лише для того, щоб урешті переконатись, який він їм чужий і як нещадно тяжіє над ними тавро тваринного походження. Перемігши й цю відчуженість, вони стають єдиним прастарим біологічним реліктом усередині техносфери, яку самі ж збудували. Разом із давніми злиднями, голодом, епідеміями, безліччю старечих недугів у них виникла можливість звільнитися від смертних тіл. Цей шанс з'явився спершу як фантазмагоричне, неймовірно далеке роздоріжжя, можливість вибору.

Воскреслий астронавт неохоче зосереджувався на цих трюїзмах, що відгнали понурим пафосом і якоюсь технократською есхатологією. Хотів збагнути мету цієї експедиції, якщо вже став її мимовільним учасником. Допомогла йому написана не так давно класична праця з екзобіології, в якій він знайшов діаграму Ортегі-Нейселя. Ця діаграма показувала еволюцію психозоїків у космосі, її основний напрям і розгалуження. Початок цього напрямку припадав на ранню технологічну епоху. У часовому вимірі вона недовга: від неї не утворюються жодні відгалуження впродовж тисячі років між етапом знарядь механістичних та інформативних. У наступному тисячолітті інформатика схрещується з біологією, творячи плин біологічного прискорення. На цій фазі діагностична вартість кривої графіка переходить у прогностичну і слабшає. Форму основного напрямку визначили факти й теорії, його розмах випадковий уже тільки в самих теоріях; щоправда, ці теорії спираються на інші, цілком вірогідні. Критичним роздоріжжям основного напрямку є час, коли конструкторський талант Мислячих істот змагається із

життєспроможною потенцією Природи. Передбачити, в якому напрямі розвиватиметься кожна окрема цивілізація, неможливо: це зумовлюється самим характером того роздоріжжя. Певна частина цивілізації може йти в основному напрямі через сильне обмеження хоча й досяжної, проте не здійсненої автоеволюції. Випадок граничного біоконсерватизму в такому разі стає вирішальним законом, заборонаю з пенітенціарною санкцією, якій неухильно підкоряються функціональні спроможності, перейняті від Природи. Виникає техніка, призначена для порятунку середовища: її призначення — пристосувати техносферу до біосфери. Це завдання може бути виконане, хоча й необов'язково; в той час цивілізація демографічно коливається у саморуйнівній серії криз. Може занепадати і відновлюватися безліч разів, платячи за цю самогубну інерцію мільярдами жертв. Встановлення міжзоряних контактів у такий час належить до найважливіших завдань.

Консерватори, прибічники основного напрямку розвитку цивілізації, мовчать: для них це очевидно.

Біотично неконсервативних рішень відомо багато. Прийняті рішення здебільшого невідворотні. Звідси великий розмах старих психозоїків.

Ортега, Нейсель і Амікар запровадили поняття «вікна контакту». Це проміжок часу, в якому Мислячі істоти ВЖЕ стоять високо у своїх практичних знаннях, однак ЩЕ не взялися до перетворення даної їм від природи Розумності — відповідника людського мозку. «Вікно контакту» є космічною миттю.

Від скіпки до газової лампи минуло 16 000 років, від лампи до лазера — сто. Час нагромадження інформації для кроку «скіпка-лазер» подібний до кроку, що відділяє відкриття спадкового коду від його впровадження в післяатомну промисловість. Накопичення знань у фазі «вікна контакту» експотенціальні, а на її межі — гіперболічні. Відтинок часу для порозуміння налічує щонайменше 1000 земних років, оптимально — від 1800 до 2500. Поза «вікном» для всіх цивілізацій — недозрілих чи перезрілих — панує мовчання. Перші не володіють необхідною для зв'язку енергією, другі або вкриті непроникною оболонкою, або створюють пристрої, які комунікують між собою на надсвітловому рівні. Навколо проблеми надсвітлового зв'язку точилися суперечки. Жоден вид матерії або енергії не здатен

досягти швидкості, більшої від світлової. Проте, як твердить дехто, цей бар'єр можна обминути за допомогою хитрощів. Припустімо, пульсар із вмерзлим у нейтронну зірку магнітним полем мчить зі швидкістю, близькою до світлової. Його випромінювання описує кола довкруги осі пульсара і достатньо віддалено проходить відтинки простору з надсвітловою швидкістю. Якщо на чергових відтинках обертання цього променя перебувають спостерігачі, то вони можуть синхронізувати свої годинники понад бар'єром, який відкрив Айнштайн. Для цього їм треба знати лише відстань між сторонами трикутника «пульсар — спостерігач А — спостерігач В», а також обертову швидкість «морського ліхтаря».

Ось що воскреслий на «Евридiці» астронавт дізнався про космічні цивілізації у рік, коли зореліт безперервно нарощував швидкість. І тут астронавт підійшов до бар'єра, якого не міг подолати. Машинний педагог не виявив невдоволення обмеженими здібностями свого учня, неспроможністю осягнути таємницю сидеральної енергетики та її взаємозв'язків з інженерним мистецтвом і гравітаційною балістикою. Ці плоди останніх відкриттів допомогли створити програму мандрівки до зірок Гарпії, закритих від астрономів минулих віків космічною хмарою, що звалася Лантухом Вугілля. «Евридiка» мала обминути цей Лантух, увійти до «темпоральної пристані» колапсара, охрещеного Аїдом, вислати один зі своїх сегментів на розвідку до планети Квінта Дзети Гарпії, почекати на повернення розвідника і для того, щоби повернутися назад, виконати карколомний маневр під назвою «пасаж крізь ретрохрональний період». Завдяки цьому маневрові експедиція мала повернутися до Сонячної системи через вісім років після старту. Без цього «пасажу» повернулася б через дві тисячі років, а точніше — ніколи.

Розвідувальний сегмент «Евридiки» мав самостійно подолати цілий парсек з екіпажем, який перебував зараз в ембріональному стані. Вітрифікування було відкинуто, бо воно гарантувало тільки 98 відсотків оживлення миттєво заморожених. Астронавт прадавніх ракет почувався під час цих лекцій дитиною, яка вивчає функції синхрофазотрона. Чи то Мемнор був недостатньо досвідченим учителем, чи учневі бракувало здібностей. Окрім того, він усвідомив, що став відлюдником і не бажав довше залишатися Робінзоном біля електронного П'ятниці. Отож вирішив відвідати обсерваторію, що

містилась у носовому сегменті «Євридіки», — хотів побачити зірки. Велетенська зала блимала індикаторами незнайомої апаратури. Астронавт марно шукав гарматне жерло рефлектора, чи телескопа, чи бодай купол з діафрагмою для візуального спостереження неба. Склепінчасте приміщення було освітлене двоярусними гірляндами ламп. Уздовж них тяглися вузькі галереї, з'єднані колонами якихось апаратів. Повернувшись після цього невдалого візиту до своєї каюти, астронавт помітив на столі стару пошарпану книжку із запискою від Герберта — той радив почитати цю книжку перед сном. Члени екіпажу знали, що лікар узяв із собою в політ силу книжок із фантастики та віддавав їм перевагу над яскравими головізійними спектаклями. Вигляд книжки схвилював поверненого до життя пілота. Він знову так довго був серед зірок, так довго не бачив книжок і — що гірше — не вмів зблизитися з людьми, які подарували йому цю нову подорож, давши нове життя. Каюту, як він і просив, частково обладнали як каюту на морському кораблі, а частково — як на вантажній ракеті. Вона зовсім не нагадувала пасажирську. Це було не місце тимчасового перебування, як у готелі, а постійна оселя. Тут стояло навіть двоповерхове ліжко. На верхнє він, роздягаючись, клав одяг, а в головах нижнього повісив лампочку. Накривши ноги ковдрою і подумки картаючи себе, що знову ледарює, хоча, може, й востаннє, воскреслий астронавт розгорнув книжку в місці, яке позначив Герберт. Якусь хвилину зосереджувався, аби зрозуміти слова, — так подіяв на нього звичайний чорний друк. Форма літер, жовтавий, старий папір, справжні палітурки, опуклий корінець обкладинки здалися чимось неймовірно своїм, єдиним, загубленим та віднайденим — дарма що він ніколи не був пожирачем книжок. Однак тепер у процесі читання астронавт відкривав щось урочисте, немовби письменник, який уже давно помер, дав йому колись обітницю і, хоч скільки перешкод довелось автору здолати, дотримався її. Астронавт мав дивну звичку: розгортав книжку навмання й починав читати. Письменникові це, певно, не дуже сподобалося б. Він сам не знав, чому так чинить. Можливо, хотів увійти у вигаданий світ не підготовленим входом, а відразу, зненацька. Так зробив і тепер.

«...Розповісти вам?»

Професор згорнув руки на грудях.

— Кораблем до порту Бома, — почав він, опускаючись у крісло й приплющивши очі. — Річковим рейсовим суденцем до Бангала. Там починаються джунглі. Потім шість тижнів верхи — довше коні не витримують. Навіть мули гинуть. Сонна хвороба... Був там один старий шаман. Нфо Туабе, — вимовив це слово з французьким наголосом на останньому складі. — Я приїхав ловити метеликів. Але він показав мені дорогу...

Замовк на якусь хвилю. Розплющив очі.

— Ви знаєте, що це означає — „джунглі“? Звідки вам знати! Зелене, несамовите життя. Усе тремтить, причаєно ворухиться, в гущавині сила-силенна хижих тварин, небачені квіти — як вибухи барв, — сховані в липучому павутинні комахи, тисячі й тисячі ніким не класифікованих видів. Не те, що в нас, у Європі. Не треба й шукати. Вночі намет обсідають нічні метелики завбільшки з долоню, набридливі, сліпі, вони сотнями падають у вогонь. Тіні ворухаться на полотні намету. Негри тремтять, вітер доносить зусібіч гуркіт. Згодом настають слабкість, лихоманка. Якщо ви вже покидали коней — далі доведеться йти пішки. У мене були сироватка, хінін, германій — усе що хочеш. Нарешті одного дня — жодного відліку часу там нема — починаєш відчувати, що поділ на тижні та й увесь календар якийсь несерйозний, штучний, а йти далі не можеш. Джунглі закінчуються. Ще одне негритянське село. Над самою річкою. Річка не позначена на карті, бо тричі на рік зникає в летючих пісках. Частина річища підземна. У селі кілька мазанок з випаленої сонцем глини й мулу. Там живе Нфо Туабе. Він не знає англійської, бо звідки йому знати. У мене було два перекладачі. Перший перекладав мої слова говіркою узбережжя, а другий — з тієї говірки мовою бушменів. Над усім поясом джунглів, од шостого градуса широти, панує давня королівська династія. Нашадки єгиптян, як мені здається, вищі й набагато культурніші за негрів з Центральної Африки. Нфо Туабе навіть накреслив мені карту, позначивши на ній кордони королівства. Я врятував його сина від сонної хвороби, власне, за це...

Не розплющуючи очей, професор поліз до внутрішньої кишені. Витягнув із нотатника аркушик паперу, покреслений червоним чорнилом. На ньому звивалася плутанина ліній.

— Важко зорієнтуватися... Тут закінчуються джунглі, наче відтяти ножем. Це кордон королівства. Я спитав, що там далі. Нфо не хотів

говорити про це проти ночі. Я мусив прийти вдень. Лише тоді, в тій своїй смердючій норі без вікон... ви не уявляєте, яка там задуха... він розповів мені, що далі живуть терміти. Білі сліпі терміти, які будують справжні міста, їхні володіння простягаються на довгі кілометри. Руді терміти воюють з білими. Приходять великою живою рікою через джунглі. Тоді слони втікають звідти цілими стадами, виламуючи в заростях широкі тунелі. Втікають тигри. Навіть змії. З птахів залишаються тільки стерв'ятники. Терміти йдуть по-різному: інколи цілий місяць, удень і вночі, іржавим потоком. А коли щось трапляється на їхньому шляху — нищать. Вони доходять до краю джунглів, натрапляють на термітники, котрі збудували білі, й починається битва. Нфо Туабе бачив її раз у житті. Руді, перемигнувши варту білих, вдіраються до міста. Ніколи не повертаються. Чому — ніхто не знає. Але наступного року джунглями продираються нові полчиська. Так було за його батька, діда і прадіда. Так було завжди. Ґрунт у місті білих термітів родючий. Із давніх-давен негри намагалися використовувати його, пробували знищити вогнем термітники. Але щоразу програвали боротьбу. Посіви зникали. Люди ставили курені й огорожі з дерева. Терміти добиралися до тих халабуд підземними коридорами, точили дерево зсередини, й споруди зненацька падали від звичайного доторку. Люди пробували будувати з глини. Тоді замість термітів-робітників прибували терміти-солдати. Ось такі — він показав на стіл.

На стільниці лежало кілька рідкісних екземплярів гігантських термітів. Два-три воїни, велетенські й ніби скалічені створіння. Третину їхнього тулуба вкривав роговий панцир із заборолом, що закінчувалося щелепами. Тонкі ніжки та черевце здавалися нікчемними і поряд з могутнім панцирем.

— У цьому для вас нема нічого нового, чи не так? Нам відомо, що існують цілі території, де панують терміти. У Південній Америці... Вони мають два види солдатів, щось на зразок поліції та війська. Термітники сягають восьми метрів заввишки. Збудовані з піску та виділень — матеріалу, твердішого від портландського цементу. Жодна сталь його не бере. Безокі, білі, м'які комахи, їхнє плем'я живе кільканадцять мільйонів років. Термітів досліджували Паккард, Шмельц... Ви розумієте? Я врятував сина шамана, і навзаєм... Ох, то був мудрець... Знав, як віддячити білій людині по-царськи. Такий зовсім сивий, аж попелястий негр, обличчя — наче маска, закопчена

димом. Він сказав мені так: „Термітники тягнуться милями, уся рівнина вкрита ними. Як ліс, як мертвий ліс, один біля одного, скам'янілі велетенські стовбури — між ними важко продертися. Грунт скрізь твердий, глухо гуде під ногами, встелений переплетеними товстими трубками. Це тунелі, якими бігають терміти. Тунелі — з того самого цементу, що й термітники. Занурюються глибоко під землю, знову виходять на поверхню, розгалужуються, перехрещуються, проникають усередину термітників, у тунелях є потовщення, де терміти розминаються. Там, у надрах міста, серед мільйонів скам'янілих гнізд, у яких вирує бурхливе життя, є один термітник, не схожий на інші. Невеликий, чорний і загнутий“.

Нфо показав великим чорним пальцем, який вигляд у того термітника, і додав: „Там міститься серце народу термітів“.

Більше нічого сказати не схотів.

— І ви йому повірили? — прошепотів слухач. Чорні очі професора пропікали його наскрізь.

— Я повернувся до Бома. Купив п'ятдесят кілограмів динаміту у фунтових брусках, такі, як використовують у шахтах. Купив кирки, лопати, кайла, заступи — все необхідне. Баки сірки, броньовані шланги, протигазы, сітки — найкращі, які пощастило роздобути. Каністри авіаційного бензину й арсенал інсектицидних засобів, які тільки можна уявити. Потім найняв дванадцять носіїв і поїхав у джунглі.

Професор помовчав, тоді спитав:

— Ви знаєте про експеримент Колленгера? Вважалося, що це казка. Щоправда, він був не фахівцем, а лиш аматором. Колленгер розділив термітник згори донизу сталеву пластину так, що обидві половини зовсім не з'єднувались одна з одною. Термітник був новий, терміти його ще тільки споруджували. Через шість тижнів Колленгер витягнув пластину, й виявилось, що терміти будували нові ходи так, що їхні тунелі з обох боків сталевій перетинки якнайточніше стикались один з одним — ані міліметра відхилення по вертикалі чи горизонталі. Так, як люди будують з двох боків гори тунель і зустрічаються посередині. Яким способом терміти порозумілися крізь металеву пластину?.. Потім дослід Глосса. Також неперевірений. Глосс твердив, що коли вбити королеву термітів, комахи відчують це в радіусі кількох метрів і негайно збігаються до термітника.

Професор знову замовк, вдивляючись у червоний жар каміна, над яким спалахували і згасали легенькі блакитні вогники.

— Дорога була нелегкою... Спершу втік провідник, потім — перекладач. Просто кинули речі й повтікали. Вранці, коли я прокидався в протимоскітній сітці, — мовчання, вирячені очі, перелякані обличчя і шепіт за спиною. Зрештою я почав зв'язувати носіїв на ніч, а кінець мотузки обмотував навколо своєї руки. Ножі позабирав, щоб не могли перерізати пута. Чи то від постійного недосипання, чи від сонця в мене почалося запалення очей. Уранці я не міг розклепити повік, так вони злипались. А тут шаленіло сонце. Сорочка від поту стояла лубом, як накрохмалена, до шолома не можна було доторкнутися, дуло рушниць пекло, мов розжарене.

Ми проклали дорогу тридцять дев'ять днів. Я не хотів заходити до села старого Нфо Туабе, бо він просив мене про це, тож ми вийшли з джунглів зненацька. Ця пекельна, задушлива гущавина з ліан та листя, сповнена криком папуг і мавп, закінчилася. Скільки сягало око, лежала рівнина, жовта, як лєвова шкура. На ній серед кактусів здіймалися конуси й копиці. Споруджені наосліп і тому подекуди незграбні. Ми заночували на узліссі. Над ранок я прокинувся від страшного головного болю, бо напередодні необережно зняв на мить шолом, а сонце стояло високо. Спека була несамовита, аж повітря обпікало легені. Контури предметів тремтіли так, ніби пісок палав. Я був сам. Негри повтікали, перегризши мотузку. Залишився тільки тринадцятирічний хлопець, Уагаду.

Ми рушили вперед. Удвох переносили частинами свої речі на кілька десятків кроків, тоді поверталися по решту. Так ходили туди-сюди п'ять разів, а сонце пекло несамовито. Хоча на мені була біла сорочка, на плечах утворилися невігойні виразки. Я змушений був спати долілиць. Але все то дрібниці. Увесь день ми заглиблювались у Місто Термітів. Не знаю, чи є у світі щось страшніше. Уявіть собі: з усіх боків, попереду й позаду, кам'яні стовпи заввишки у три поверхи. Місцями вони стояли так близько один до одного, що насилу можна було між ними протиснутися. Нескінченний ліс шерехатих сірих колон. А коли ми спинялися, зі середини долинав невиразний, безперервний шелест, який іноді переходив у стукіт. Коли я притуляв до стіни руку, було чутно, як та стіна безперестану тремтить: за нею вдень і вночі вирувало життя. Кілька разів ми ненароком роздавлювали

тунелі, переплутані під ногами, мов сірі линви. Тими трубчастими тунелями нескінченними лавами лазили білі комахи. Відчувши небезпеку, з проламу тут-таки з'являлися рогові шоломи солдатів, які розтинали повітря щелепами і стріляли навсібіч липкою пекучою рідиною.

Я йшов навмання уже другий день, бо не було й мови про будь-яку орієнтацію. І раз у раз видивлявся термітник, який був би вищий від інших, щоби пошукати той, про який мені розповідав Нфо Туабе. Однак я бачив лише скам'янілий ліс. Джунглі за нами здіймалися зеленою стіною, потім стали блакитною лінією на видноколі й урешті зникли. Запаси води закінчувались. А термітникам не було краю. У прозору трубу я бачив лише стовпи термітників, що зливалися на обрії, наче колосся пшениці. Я захоплювався своїм юним супутником. Не нарікаючи, він робив усе те, що й я, не відаючи, чому й навіщо. Отак ми йшли чотири дні. Я був геть п'яний від сонця. На небо не можна було й глянути — темні окуляри не допомагали. Воно палало страхітливим блиском, навіть перед сутінками на нього не можна було й зиркнути, і нестерпно, мовби ртуть, блищав пісок. А навколо — частокіл термітників без кінця-краю. Ніде ні сліду живого створіння. Сюди навіть стерв'ятники не залітали. Тільки де-не-де стояли поодинокі кактуси.

Нарешті аж увечері, ковтнувши порцію води, що припадала на той день, я видерся на верхівку дуже високого термітника. Гадаю, він пам'ятав ще часи Цезаря. Я без будь-якої надії роззирався довкола, аж тут помітив у прозору трубу чорну цятку. Спершу гадав, що то забруднилася лінза, та я помилявся. Це й був саме той термітник.

Наступного ранку я встав ще до сходу сонця й насилу розбудив Уагаду. Визначив напрямом за компасом, і ми почали переносити речі. Я навіть зробив начерк місцевості. Термітники — щоправда, трохи нижчі — тут стояли дуже щільно. Врешті вони перетворилися на суцільний частокіл, і я вже не міг між ними пролізти. Худе негрєня ще якось протискалось, отож я подавав йому пакунки, стоячи між двома колонами, а сам перелазив зверху. Це тривало п'ять годин. За цей час ми пройшли метрів сто. Я бачив, що таким способом ми нічого не зробимо, але мене охопила якась лихоманка. Не в буквальному розумінні, хоча в мене постійно була температура, градусів тридцять вісім. Так мій організм реагував на дику спеку. Може, це якось впливає і на мозок. Я взяв п'ять фунтів динаміту в брусках і підклав під термітник, який стояв у нас на дорозі. Ми сховалися за іншими, коли я запалив шнур. Вибух був приглушений, вибухова хвиля пішла вглиб — аж земля задвигтіла. Від зруйнованого термітника лишилося тільки велике череп'я, а рештки кишіли білими комахами. Досі ми не шкодили одне одному. Тепер розпочалася битва. Через вирву не можна було пройти. Десятки тисяч термітів вилазили з вирви й сунули навсібіч, обмацуючи кожен клаптик землі. Я розпалив сірку і взяв на плечі балон. Знаєте — такий прилад, він нагадує обприскувач, яким користуються садівники? Або вогнемет. Ядучий дим бурхав зі шланга, який я тримав у руці. Я надягнув протигаз, другий дав хлопцеві. Дав йому також спеціально для цього замовлені черевики — обплетені металевією сіткою. Завдяки цьому нам пощастило пройти. Я випускав струмені диму, який розганяв термітів. Ті, які не відступали, гинули. В одному місці я був змушений використати бензин — розлив його й підпалив, утворивши між нами і термітами вогняну завісу. Лишалось ще метрів сто до чорного термітника. Про сон не було й мови. Присвічуючи собі ліхтариками, ми сиділи біля резервуара, який безперервно бурхав димом. Що за ніч! Вам доводилося просидіти шість годин у протигазі? Ні? Отож ви не уявляєте, що це означає — сидіти з розпеченою гумовою маскою на обличчі. Коли я хотів ковтнути повітря й трохи відхилив протигаз, то починав душитися димом. Так минула ніч. Хлопець мій увесь час тремтів. Я боявся, чи то не пропасниця.

Нарешті почало розвиднятися. Вода закінчувалася. У нас залишилась одна-єдина каністра, її за суворією економії могло

вистачити щонайбільше на три дні. Слід було якнайшвидше вертатися...

Професор замовк, розплющив очі й глянув у камін. Жар уже зовсім посірів. Кімнату огортало світло лампи: зелене лагідне сяйво ніби просочувалося крізь шар води.

— Тоді ми дійшли до чорного термітника, — професор підняв руку. — Як зігнутий палець. Отакий він мав вигляд. Зверху гладенький, ніби відполірований. У радіусі сорока кроків його оточували нижчі термітники, і, що найдивовижніше, — вони стояли не вертикально, а схилилися, ніби гротескні фігури, що вклонялися йому.

Я поскладав усі наші речі в одному місці того кола, що оточувало чорний термітник, і взявся до роботи. Не хотілося руйнувати його динамітом. Терміти нас більше не переслідували. Можна було врешті зірвати з обличчя протигаз. Яка полегкість! Кілька хвилин у цілому світі не було людини щасливішої за мене. Невимовна розкіш дихати на повні груди — і цей термітник, чорний, химерно зігнутий, не схожий ні на що досі бачене. Я танцював і співав як божевільний, дарма що піт градом котився з лоба. Мій Уагаду приголомшено дивився на мене. Можливо, думав, що я віддаю шану чорному божкові...

Однак я швидко отямився. Причин для радості було небагато: вода кінчалася, сухого провіанту вистачало ледве на два дні. Щоправда, залишалися терміти. Негри вважають їх делікатесом. Але я не зміг би примусити себе до цього. Хоча голод, зрештою, змушує й не до такого...

Професор знову замовк, очі його блищали.

— Що там казати... Я розвалив цей термітник... Старий Нфо Туабе не збрехав.

Професор нахилився вперед, риси його обличчя загострилися. Далі він говорив, не переводячи подиху:

— Був там спершу шар волокон, тонкого прядива, надзвичайно гладенького й міцного. В середині — головна камера, оточена щільним шаром термітів. Та чи були це терміти? Скільки живу, таких не бачив. Величезні, пласкі, мов долоня, вкриті срібними волосками, з лійкоподібними голівками, що закінчувались якимись антенами. Антени ці торкалися сірого предмета, не більшого за мій кулак. Терміти були зовсім нерухомі. Навіть не намагалися боронитися, лише черевця рівномірно пульсували. Але коли я відривав їх од того сірого

предмета, відразу ж гинули. Розсипалися в пальцях, як зітліле ганчір'я. Я не мав ні часу, ні сил усе це обстежити. Лише взяв той предмет, замкнув його у сталеву скриньку, й ми з Уагаду негайно вирушили назад.

Не говоритиму про те, як я дійшов до узбережжя. Ми наштовхнулися на рудих мурашок. Я благословив ту хвилину, коли взяв із собою канистру бензину. Якби не вогонь... Але годі про це... на першому привалі я уважно оглянув річ, викрадену з чорного термітника. Коли добре її очистив, то побачив ідеальної форми кулю з речовини важкої і прозорої, мовби скло, але та куля незмірно сильніше заломлювала світло. А ще там, у джунглях, я виявив феномен, на який спершу не звернув уваги. Гадав, може, це мені здається. Але згодом переконався, що то не була ілюзія.

Професор відкинувся на спинку крісла й став майже невидимий, сховавшись із головою у тінь. Потім неквапливо повів далі:

— Мене переслідували комахи. Метелики, жуки, павуки, мухи — все, що тільки можна уявити. День та ніч вони летіли за мною хмарою і безупинно гули. Точніше, не за мною, а за металеву скринькою, в якій лежала куля. Під час подорожі на кораблі було трохи легше. Користуючись сильнодіючими засобами проти комах, я позбувся цієї халепи. Нові не прибували — їх нема у відкритому морі. Але щойно я доплив до Франції, все почалося знову. А найгірше — мурахи. Хоч би де я зупинявся, за годину з'являлися мурахи. Руді, фараонові, чорні, великі й маленькі, вони неупинно тяглися до цієї кулі, збиралися на скриньці, вкриваючи її тремтливим клубком, розтинали, прогризали, нищили все, у що я її запаковував, чавили одна одну, гинули, виділяли кислоту, силкуючись роз'їсти нею сталеву скриньку.

Професор на мить замовк.

— Будинок на відлюдді, в якому ми з вами сидимо, найсучасніші запобіжні заходи — все це через те, що мене переслідують мурахи.

Він підвівся.

— Я робив експерименти. За допомогою діамантового свердла відколов од кулі часточку завбільшки з макове зерня. Цей крихітний шматочок викликав ту ж реакцію: притягав мурах, як сама куля. Лише коли її оточити товстим шаром свинцю, нашестя комашні припиняється.

— Якесь випромінювання?.. — захриплим голосом спитав гість. Він, мов загіпнотизований, вдивлявся у ледь видне обличчя старого вченого.

— Можливо. Не знаю.

— Ця куля у вас?..

— Так. Хочете її побачити?

Гість зірвався на рівні ноги. Професор пропустив його вперед, повернувся до письмового столу по ключі й швидким кроком пішов за гостем темним коридором. Вони увійшли до тісної комірчини без вікон. Вона була порожня, лише в кутку стояв великий старомодний сейф. Слабке проміння неприкритої лампи під стелею віддзеркалювало синє світло від броньованих стінок сейфа. Професор упевненим рухом встромив ключ у щпарину й повернув його. Почувся скрегіт замка, грубі дверцята відхилилися. Він відступив убік. Сейф був порожній...».

SETI

Каюти фізиків розташовувалися на четвертому ярусі. Він уже добре орієнтувався на «Євридці», вивчив план усього зорельоти, такого не схожого на ті, в яких колись літав сам. Не розумів багатьох назв і призначення приладів кормового сегмента, безлюдного та відрізаного від решти корпусу потрійною перетинкою. Корабель, що нагадував велетенську гусінь, уздовж і впоперек перетинали тунелі — комунікаційна мережа під циліндрично розтягнутим містом. У його м'язах жила пам'ять про блукання тісними, овальними чи круглими, наче колодязі, коридорами, в яких доводилося пливати у стані невагомості, час від часу допомагаючи собі, ледь відштовхуючись од стін, стелі та підлоги, щоби зробити потрібний поворот. А в товарних ракетах до трюму можна було дістатись і простіше — шахтою кліматичного продування. Досить було увімкнути компресор — і ти вже мчав у шумі майже справжнього вітру, а ноги, що висіли у повітрі, видавалися непотрібним рудиментом, з яким не відомо що робити. Він майже шкодував, що тут нема невагомості, яку колись, бувало, так проклинав, коли треба було щось полагодити, бо закон Ньютона таки добре давався взнаки. Досить було вдарити молотком, не захопившись добре за щось другою рукою, — і ти летів по лінії віддачі, кумедно перекидаючись у повітрі. Але смішно в таких випадках було лише тим, хто спостерігав за цими кульбітами.

Ліфти — точніше довгасті безколісні кабіни з овальними вікнами, настільки вигнутими, що все у них спотворювалося, — безшумно рухалися, показуючи номери сегментів, і блимали вогниками на потрібній зупинці.

Підлога в коридорі була водночас шорстка й пружна. За рогом коридору щойно зник пиловсмок, схожий на черепаху, а він простував уздовж ряду дверей, трохи вигнутих, як і стіна. Пороги були окуті міддю — мабуть, так заманулося земному дизайнерові. Іншого пояснення він не знаходив. Спинившись перед каютою Лаугера, астронавт умить втратив упевненість. Він ще й досі не зміг стати одним із членів екіпажу, їхня доброзичливість, коли зустрічались у кают-компанії, квапливість, з якою запрошували його до свого столу,

здавалися перебільшеними. Ці люди немовби вдавали, що він і справді є одним із них і йому лише тимчасово не дають посади. Щоправда, Лаугер запевняв, що він може працювати в нього, коли захоче, але й ця обіцянка, замість того, щоби додати певності, лише насторожила. Зрештою, Лаугер був не абихто, а провідний фізик. І не тільки на «Евридії». Він не уявляв, що у нього можуть виникнути сумніви стосовно того, як поводитися в космосі з будь-ким... Це було так само недоречно, як розмірковувати про флірт десь у підземеллях піраміди. Двері не мали клямки — досить було торкнутись їх пучками пальців, як вони відчинилися так швидко, що він заледве не відсахнувся, як дикун від автомобіля. Велике приміщення вражало безладом. Серед стосів касет із плівками, платівок, паперів і атласів височів великий письмовий стіл із вигнутою стільницею. Посередині цієї дуги стояло сидіння, що оберталося на всі боки. За столом на стіні чорніло прямокутне табло з рухливими світлячками іскор. Обабіч цієї миготливої таблиці висіли підсвічені фотографії спіральних туманностей, а далі громадилися прямовисні опуклі стовпоподібні циліндри, частково відкриті, заповнені перегородками з дисками процесорів. У лівому кутку стояв скісний чотиригранний апарат із підвішеним до нього стільчиком. Апарат той наскрізь прошивав склепіння, а зі щілини під бінокюлярами швидкими стрибками змотувалася стрічка якоїсь діаграми, згортаючись на підлозі в сувій. Підлогу вкривав потертий перський килим із бляклим ієрогліфічним візерунком. Цей килим остаточно приголомшив астронавта. Циліндр, подібний до колони, зненацька зник, і за ним відкрився вхід до наступного приміщення. Там стояв Лаугер, вбраний у полотняні штани та светр, з давно не стриженою головою, й усміхався по-змовницьки і водночас щиро. Обличчя в нього було пухке, як у передчасно постарілої дитини, й таке ж не схоже на обличчя творця високих абстракцій, як в Анштайна, коли той ще працював десь у конторі.

— Добрий день... — мовив прибулий.

— Заходьте, колего, заходьте. Ви вчасно прийшли: одним махом увійдете й у фізику, і в метафізику... — Лаугер пояснив: — У мене панотець Араго.

Астронавт увійшов за фізиком до другої каюти, меншої, з прибраним ліжком та кількома кріселями навколо столу. За столом сидів домініканець і крізь лупу розглядав якісь плани, а може,

комп'ютерну карту планети, бо аркуш той був покреслений паралельними лініями.

Араго висунув крісло біля себе. Усі троє сіли.

— Це Марк. Ви знаєте його, панотче? — запитав Лаугер і, не даючи йому відповісти, повів далі: — Уявляю, скільки у вас труднощів, пане Марку. Важко відверто спілкуватися з машиною.

— Машина тут ні до чого, — зауважив домініканець зі звичною іронією. — Вона говорить лише те, що в неї закладено.

— Це означає: те, що ви в неї вклали, — уточнив фізик, ущипливо всміхаючись. — У теоріях нема згоди, проте там її ніколи й не було. Йдеться про так звані «надвіконні» цивілізації, — пояснив він новому гостеві. — Та коли ви вже приєдналися до нашої дискусії, то я коротко перекажу вам початок... Ви вже знаєте, що давні уявлення про ЕТІ^[29] встигли багато в чому змінитись. Якщо у галактиках є навіть мільйон цивілізацій, їхнє існування зазнає такого часового розпорощення, що спершу не можна порозумітися з господарями планети, а згодом стає неможливим їх відвідати. Цивілізацію піймати важче, ніж метелика-одноденку. Тим-то ми й шукаємо не метеликів, а їхні лялечки. Ви знаєте, що воно таке — «вікно контакту»?

— Знаю.

— От і добре! Пересіявши двісті мільйонів небесних тіл, ми відкрили одинадцять мільйонів кандидаток. Більшість із них — мертві планети, решта перебуває під «вікном» або над «вікном». Уяви собі, — Лаугер несподівано перейшов на «ти», — що ти закохався у портрет шістнадцятирічної дівчини і вирушив у дорогу, аби освідчитися їй у коханні. Та, на жаль, подорож триватиме п'ятдесят років. Отож врешті ти прилетиш до бабусі або до покійниці. А якщо посилатимеш свої любовні листи поштою, то сам постарієш, доки отримаєш відповідь. Це *in nuce*^[30] первісна концепція СЕТІ^[31]. Не можна вести діалогу з тисячолітніми інтервалами.

— Отже, ми летимо до личинки? — уточнив гість. Віднедавна його почали називати Марком, і зараз — не знати чому — йому раптом спало на думку, а чи не пішло це від ченця, котрий, як і він, був і не був членом екіпажу.

— Ми самі не знаємо, до якої мети летимо, — зауважив Араго.

Здавалося, Лаугеру це сподобалося.

— Можливо, — підтакнув він. — Планети, де існує життя, ми розпізнаємо за складом атмосфери. Каталог таких планет налічує багато тисяч лише в нашій Галактиці. Ми відібрали майже тридцять тисяч тих, що подають надії.

— Надії на Розум?

— Коли Розум іще у пелюшках — він непомітний. А коли дозріє, то вилітає з «вікна». Треба перехопити його раніше. Звідки нам знати, чи варта мета нашої експедиції таких зусиль? Ми летимо на Квінту — п'яту планету Дзети Гарпії. Деякі дані вселяють надію...

— *In dubio pro reo*^[32], — мовив домініканець.

— А кого ви, панотче, звинувачуєте? — спитав Лаугер, але знову не дочекався відповіді й повів далі: — Першою космічною ознакою Розуму стало радіо. Задовго до виникнення радіоастрономії. Ну, не так то й задовго, однак років за сто. Планети, що мають радіопередавачі, можна виявити, коли їхня потужність сягає певної межі. Квінта подає сигнали в діапазоні короткому й ультракороткому, меншому від випромінювання її Сонця — це забагато як на мертву планету. Якщо планета досягла етапу електроніки, ці випромінювання можна вважати середніми, бо вона перебуває під впливом сонячних шумів. Але щось там є, щось пов'язане з радіо, щось біляпорогове. Я маю докази.

— Однак непрямі, — знов уточнив апостольський посланець.

— Навіть менше — лише один непрямий доказ, — погодився Лаугер. — Але що важливіше, на Квінті було зафіксовано пунктирні електромагнітні спалахи, а один з них був зареєстрований під час усього випромінювання спектрометра орбітера, що кружляє навколо Марса. Там літають два орбітери, які дорого обійшлися нашій Землі: ціною нашої експедиції.

— То що це було — атомні бомби? — спитав чоловік, який погодився називатися Марком.

— Ні. Це більше схоже на початок планетарної інженерії, бо ті спалахи були термоядерні, чисті. Якби на Квінті цивілізація розвивалася так, як на Землі, квінтяни почали б з уранідів. І найцікавіше, що ці спалахи спостерігалися тільки в межах полярного кола. Тобто в тамтешній Антарктиці або Арктиці. Таким способом можна розтоплювати материкові льодовики. Але різниця між нами та квінтянами полягає не в цьому. Йдеться про те, чи ми не зашкодимо їм

своїм прибуттям. Панотець Араго вважає, що саме так і може статись. Я такої ж думки...

— А в чому різниця між ним і вами?

— Я вважаю, що варто ризикнути. Пізнавати світ без будь-яких втрат неможливо.

Здається, Марк починав розуміти суть їхніх розходжень. Він забув, хто він. До нього повернувся колишній запал.

— Панотче... отож виходить, ви летите з нами всупереч своїм переконанням? — звернувся він прямо до священника.

— Звичайно, — відповів Араго. — Церква була проти експедиції. Так званий «контакт» може стати дарунком данайців. Може відчинити скриню Пандори.

— Панотець має звичку характеризувати нашу програму за допомогою міфологічних образів, — засміявся Лаугер. — «Евридика», «Юпітер», «Аїд», «Цербер»... Ми й справді чимало накрали у стародавніх греків. Власне, й наш корабель мав би зватись «Арго», а ми — психонавтами. Ми намагатимемося якнайменше зашкодити будь-кому. Ось чому хід операції буде таким складним.

— *Contra spem spero*^[33]... — зітхнув чернець. — А втім, — додав він, — я був би радий помилитися.

Лаугер, здавалося, вже не чув його, думаючи про щось своє.

— Поки ми наблизимося до Квінти, там мине щонайменше триста років, а в нас на кораблі — лише рік. Це означає, що ми доберемося до них уже тоді, коли вони перебуватимуть у верхній частині «вікна». Тільки би встигнути вчасно. Секунди розбіжностей у наших маневрах можуть або неймовірно затримати, або прискорити наш політ. А стосовно шкоди... Адже превелебний отець знає: технологічні цивілізації інертні, хоча й нестационарні. Інакше кажучи, їх важко збити з визначеного курсу. Хоч би що там сталося, ми не прийдемо до них у ролі богів, які спустилися з неба. Ми не шукаємо первісних культур, і в СЕТІ нема астрологів.

Араго мовчав, дивлячись на фізика з-під ледь примружених повік. Третій учасник розмови врешті наважився запитати:

— А хіба це добре?

— Що саме? — здивувався Лаугер.

— Визнати неіснуючими тих, хто не потрапив у поле нашого зору. Таке урівнювання можна виправдати лише з практичної точки зору...

— Це можна назвати також «опортунізмом», якщо так комусь до вподоби, — холодно відказав Лаугер. — Ми обрали завдання, яке можемо виконати. «Вікно контакту» має не тільки емпіричну раму, а й етичне обґрунтування. Ми не залемо в голови печерних жителів мастила, дистильованого у двадцять другому столітті. Зрештою, що там *pluralis maiestaticus*^[34]. Я був одним зі співавторів програми, а тут опинився тому, що під контактом розумію обмін знаннями. Обмін. Не опіку, не нав'язування меліористичних^[35] повчань.

— А що, коли там панує зло? — раптом запитав Араго.

— А чи існує універсальне зло? — подумав уголос Лаугер.

— Гадаю, існує.

— Тоді треба було сказати «*non possumus!*^[36]» і заперечити програму...

— Я лише виконував свій обов'язок.

Із цими словами Араго підвівся, вклонився і вийшов. Розкинувшись у кріслі, Лаугер невдоволено скривився, поплямкав губами, ніби відчув гіркий смак, і сердито пробурмотів:

— Я шаную його за те, що він виводить мене з рівноваги. До всього приробляє крильця. Або роги... Ну, годі про це. Я не для цього тебе покликав. Ми готуємо на Квінту розвідувальний корабель. Він має сісти на планету. Це «Гермес». Полетять дев'ять або десять осіб. Склад командної четвірки затверджений. Решту вибиратимемо голосуванням — за фахом. Чи ти хотів би висунути свою кандидатуру?

Астронавт спершу не зрозумів, про що йдеться.

— Ну, сісти там...

Його кинуло в жар. Недовіра і захват! Лаугер бачив, як у нього заблищали очі, й, випереджаючи його, уточнив:

— Бути кандидатом — ще не означає потрапити до групи. Вирішуватимуть тут аж ніяк не наукові якості. Найвидатніший теоретик цілком може закаляти штани. Потрібні люди несхитні. Яких нічого не зламає. Герберт — чудовий психотонік, психолог, знавець людських душ, але мужності у лабораторії не перевіриш. Ти знаєш, хто ти?

Астронавт пополотнів:

— Ні.

— То я скажу тобі. У Бірнамському лісі загинуло чимало водіїв крокувальних машин, їх зненацька захопило виверження гейзерів. То

були фахівці, які виконували доручену роботу, і жоден з них не знав, що йде на неминучу смерть. Двоє добровільно пішли їх шукати. Ти — один із тих двох.

— Звідки ви про це знаєте? Доктор Герберт запевняв мене...

— Доктор Герберт і його асистент — корабельні лікарі. Вони добре знаються на медицині, але не на комп'ютерах. Вони вважають, що мають зберігати лікарську таємницю — коли вже не пощастило виявити особу воскресеного. «Травмування психіки» — такий у них аргумент. На «Евридіді» нема підслуховування, але є центр із пам'яттю, яку не можна стерти. Доступ до нього мають командир, перший інформатик і я. Сподіваюся, ти не скажеш про це лікарям?

— Не скажу.

— Це б їх засмутило. Вірю, що ти цього не зробиш.

— Хіба вони не здогадаються, коли...

— Не думаю. Лікарі систематично перевіряють стан здоров'я всього нашого екіпажу. Голосування таємне. Голосує рада. З п'яти голосів ти отримаєш три. Я так гадаю. А кажу тобі про це вже тепер тому, що ти повинен серйозно попрацювати. Знаю: ти показав на тренажерах добру астрофізичну підготовку, але на рівні вимог минулого століття. Як на ті часи, вона дорівнює першій категорії — сьогодні ж цього не досить. Упродовж року ти будеш міжзоряним школярем. Якщо вивчиш урок, то побачиш квінтян. А тепер бувай, бо в мене сила-силенна боргів — треба їх відробляти.

Вони підвелися разом. Він був вищий та молодший від уславленого фізика. Лаугер не полетить, раптом спало йому на думку. Фізик дійшов з ним до дверей. Не бачив ані його, ні вогників, що миготіли на чорному екрані, не пам'ятав, чи попрощався, чи про щось іще говорив. Хотів увійти до малої роздягальні, та помилково відчинив не ті двері, вгледів у дзеркалі своє обличчя й повторив:

— «Побачиш квінтян».

І Марк засів за навчання. Баланс статистичних підрахунків загалом був зрозумілий. Життя зароджується й розвивається на планетах упродовж мільярдів років, але на перших стадіях воно ще німе. Цивілізації виростають із цього життя не для того, аби шезнути, а щоби перейти на вищий, «понадлюдський» щабель. Оскільки частота техногенних народжень для звичайної спіральної Галактики

здебільшого постійна, цивілізації народжуються, дозрівають і кануть у небуття в однаковому ритмі. Й хоча безперервно виникають нові, вони зникають з «вікна контакту» швидше, ніж вдається обмінятися з ними сигналами. Німота істот примітивних зрозуміла. Але мовчанню високорозвинених істот присвячено безліч гіпотез. Із тих припущень можна було б укласти бібліотеку, але Марк залишив ці праці без уваги. Читав далі: для даної миті чи для даного століття (з астрономічного погляду це рівнозначно) Землю можна вважати єдиною цивілізацією ВЖЕ технічною і ЩЕ біологічною, яка існує в межах Чумацького Шляху. І тому надії СЕТІ здавалися назавжди похованими. Минуло півтори століття, поки з'ясувалося, що це не так. Подолати простір, котрий відділяє одну зірку від іншої, щоб одні Живі й Розумні могли зустріти Інших і повернутися додому, — завдання нездійсненне для прямого польоту. Якби навіть астронавти летіли зі швидкістю, близькою до швидкості світла, вони б не побачили ні тих, до кого вирушили, ні тих, хто залишився на Землі. І тут, і там за кілька років бортового часу мине щонайменше століття. Це категоричне твердження науки дало Церкві привід для такої рефлексії: Той, Хто створив світ, зробив міжзоряну зустріч створених Ним істот недосяжною химерою. Звів між ними перепопу, ідеально порожню й невидиму, здолати яку неможливо: безодню свою, а не людську. Однак людська історія завжди йде по-своєму, незважаючи на жодні передбачення. Розтулена паща безодні й справді видавалася нездоланною перепоною. Проте її можна було обминути серією спеціальних маневрів.

Усереднений час Галактики єдиний — вона сама є годинником, який показує свій вік, а отже, і час. Однак там, де панує найвища напруга гравітації, галактичний час піддається раптовим змінам. Він має межі, біля яких спиняється. Це сфери Шварцшільда^[37] — чорні оболонки запалих у себе зірок. Ці оболонки є горизонтом подій. Предмет, що наближається до них, починає розпливатися в очах віддаленого спостерігача і зникає ще раніше, ніж торкнеться поверхні чорної діри, бо час, що його розтягає гравітація, пересуває світло відразу до інфрачервоного спектра, а потім до щоразу довших електромагнітних хвиль, аж поки кожен відбитий фотон не повернеться до очей того, хто спостерігає, бо чорна діра всмоктує своїм горизонтом кожну частку і кожен промінь світла назавжди.

Зрештою, наближаючись до чорної діри, мандрівник буде розірваний разом зі своїм кораблем щоразу більшою гравітацією. Припливи та відпливи тяжіння розтягають там будь-який матеріальний об'єкт, перетворюючи його на справжню нитку, продовженням якої є промінь чорної кулі, та безповоротно поглинає того, хто в неї пірнув.

Зірку, яка запала в себе, — колапсар — навіть не можна облетіти: припливи й відпливи тяжіння вб'ють мандрівників і розірвуть їхній корабель. Якби на місці корабля був найщільніший космічний карлик, нейтронна зірка, небесне тіло, що складається з увігнаних у нього атомних ядер, застиглих до такого твердого стану, проти якого твердість криці нагадуватиме густину газу, — це однаково нічого б не дало. Колапсар втягне й таке небесне тіло, немовби веретено, вмить роздере і проковтне його, а про загиблих нагадуватимуть лише дотліваючі смолоскипи рентгенівського випромінювання, що розчиняться в космічному просторі. Отак раптово гільйотинує прибульців колапсар, утворений із зірок, в кілька разів важчих за Сонце. Однак якщо маса чорної діри в сто чи в тисячу разів перевищуватиме сонячну, тяжіння біля її горизонту може бути не сильнішим од земного. Тому кораблеві, що туди потрапить, спершу нічого не загрожуватиме, й екіпаж, запливаючи під такий горизонт, може взагалі нічого не помітити. Але він уже ніколи не вибереться з-під цієї невидимої оболонки. Корабель, засмоктаний углибину велетенського колапсара, через кілька днів або годин (залежно від маси пастки) загине, провалюючись до її центру.

Такі теоретичні моделі гравітаційних могил створила астрофізика кінця ХХ століття. Як часто буває в історії пізнання, модель виявилася недосконалою — занадто спрощеною. Спершу її скоригувала квантова механіка: адже випромінення кожної чорної діри залежить від її розміру. Що вона більша, то слабше її випромінення. Гіганти, які зазвичай стирчать у центрі галактик, теж колись щезнуть, хоча їхнє «квантове випаровування» триватиме сто мільярдів років. Вони будуть останніми реліктами колишньої зоряної пишноти космосу.

Подальші підрахунки та моделювання виявили нові відмінності чорних дір. Коли відцентрова радіація зірки, слабшаючи, вже не може опиратися тяжінню й зірка западає, то не відразу набирає форми кулі. У своєму колапсі вона тремтить, наче крапля, то розплескуючись диском, то розтягуючись веретеном. Таке коливання триває зовсім

недовго, й частота його залежить від маси колапсара. Він поводитьсь наче гонг, що б'є сам у себе. Але навіть замовклий гонг можна примусити коливатись, ударивши в нього. Так само й чорну кулю можна примусити знову коливатися за допомогою сидерального інженерного мистецтва. Щоби змусити чорну кулю резонувати, треба добре розумітися на цій галузі науки і мати в розпорядженні необхідну потужність порядку 1044 ергів, випромінювану в потрібному напрямку та з потрібного силою. Для чого це? Щоб утворити те, чому астрофізики назвали назву «темпоральна цибулина». Подібно до того, як осердя цибулини оточують шари м'якоті, які на зрізі здаються річними кільцями спиляного дерева, колапсар при резонансі оточує себе вигнутим гравітацією часом, а точніше — складними нашаруваннями часопростору. Для тих, хто спостерігає чорну діру здалеку, вона вібрує, немов камертон. Але для того, хто опиниться біля неї у прошарку видозміненого часу, показання галактичного годинника втрачають будь-яке значення. Отож якщо корабель досягне чорної діри, що раз у раз деформує часопростір, то може втрапити у брадихрон і в тій зоні сповільненого часу перебувати роками — щоб урешті колись полишити цей темпоральний порт.

На очах спостерігача, який перебуває ззовні, корабель зникне, досягши чорної діри, і після невидимої зупинки у брадихроні впливе у довколишній простір. Для всієї Галактики, для всіх, хто дивиться здалеку, колапсар, приведений у резонанс, вібрує впродовж секунди, набуваючи форми то диска, то веретена. Зрештою, він уже коливався так само під час своєї агонії, коли був западаючою у себе зіркою, розчавленою власним тягарем після випалення ядерних нутроців.

Для корабля, що перебуває у брадихроні, час може майже спинитись. Але це ще не все. Вібруючий колапсар поводитьсь не як ідеально еластичний м'яч, а радше як повітряна кулька, що нерівномірно деформується. Це відбувається через посилення квантових ефектів. Тому поряд із брадихронами можуть з'являтися ретрохрони: струмені чи ріки часу, який плине назад. Для віддалених спостерігачів не існує ні перше, ні друге. Аби скористатися з цього завмирання й повернення часу, треба в нього увійти.

Проектом було передбачено, що «Евридика» використає як порт самотній колапсар над сузір'ям Гарпії. Це потрібно було для виконання головного завдання експедиції. Вона мусила налагодити контакт не з

будь-якою цивілізацією, котра перебуває на рівні можливого порозуміння, а з тією, що подібно до метелика вже випурхує з вікна — тріпоче крильцями біля його верхнього краю, саме там його повинен упіймати ентомолог. Для цієї операції потрібна була затримка часу в такій віддаленості від заселеної планети, щоби земні психонавти встигли її відвідати, поки її цивілізація не зійде з основного напрямку розвитку Ортеги-Нейсея. З цією метою експедицію було поділено на три етапи. Під час першого «Евридика» мала досягти колапсара в сузір'ї Гарпії, обраного місцем для розвідки й темпоральних маневрів. Цей колапсар вельми влучно було названо Аїдом. Адже попереду «Евридики» летів безлюдний велетень — снаряд одноразового використання «Орфей». Він був гравітаційною частиною космічного корабля, становлячи *gracer gravitation amplification by collimated excitation of resonance*^[38]. За сигналом «Евридики» «Орфей» мав змусити чорну діру вібрувати відповідно до частоти її власної амплітуди.

Хоча він був велетнем у земних масштабах, та проти колапсара, якого мав розгойдати, залишався порошинкою. Але «Орфей» міг скористатися гравітаційним резонансом. Передаючи Аїдові свій розколиханий подув, він змушував би його стиснутися та розслабитися, й тоді чорне пекло, роззявивши пащу, відкрило б «Евридичі» вхід до Чорної Діри, аби вона впливла у вири брадихронічних течій. Перед цією операцією належало пересвідчитися, чи Квінта, віддалена на п'ять світлових років, уже перебуває у розквіті технологічної ери, а тоді визначити, коли настане слухна мить для її відвідин. Після визначення часу «Евридика» мала утворити для себе темпоральну пристань в Аїді, розколиханому грасеровим випромінюванням «Орфея». Але його потужності вистачило б тільки на один постріл когезійної^[39] гравітації (цим пострілом він сам себе знищує), тож повторити операцію було неможливо. Якби з першого разу цього зробити не вдалося — через навігаційну помилку всередині темпоральних бур, через хибні висновки щодо темпів розвитку квінтянської цивілізації або з будь-якої іншої причини, — експедиції загрожувало фіаско. А це в найкращому випадку означало повернення на Землю з порожніми руками. План цей був ускладнений ще й наміром використати в Аїдовому пеклі ретрохрони — тобто увійти в загальний час усієї Галактики, що плине

назад, щоб експедиція могла повернутися до своєї Сонячної системи лише через кільканадцять років після старту, незважаючи на те, що Гарпію відділяли від Землі тисячі парсеків. Щоправда, точна дата повернення була не визначена: за ту частку секунди, впродовж якої корабель перебуватиме в брадихронах чи ретрохронах, віддалений від пресів і жорен гравітації, могли минути роки й роки.

Його розум не міг сприйняти цієї інформації — тут було повно суперечностей і головна з них така: «Евридіка» має завмерти у безчассі над колапсаром, чи, точніше, в часі, інакшому, ніж звичний. Розвідники полетять до Квінти й повернуться назад: це займе понад сімдесят тисяч годин або близько восьми років. Колапсар лише кілька хвилин має коливатися під ударами грасера, набуваючи форми то диска, то веретена, — так це видаватиметься далеким спостерігачам. Отож коли розвідники повернуться, вони вже не застануть корабля у колапсаровій пристані. Чорна діра задовго до їхнього повернення знову набере форми нерухомої кулі. Але «Гермес», незважаючи на це, має відшукати головний корабель у темпоральному порту. Як же він зможе це зробити, коли не застане того порту, який з'явиться, щоб одразу зникнути? Як погодити одне з іншим?

— Є фізики, — пояснив Маркові Лаугер, — котрі твердять, що розуміють існування подібних явищ так само, як розуміють, що таке камінь чи шафа. Насправді розуміють лише відповідність теорії результатам вимірів. Фізика, друже мій, — це вузька стежка, що пролягає над безоднею, недосяжною людській уяві. Це набір відповідей на певні запитання, які ми ставимо світові — світ дає нам відповіді лише за умови, якщо ми не ставитимемо йому інших запитань, тих, про які волає здоровий глузд. А що ж воно таке — здоровий глузд? Це те, що ми називаємо інтелектом, який ґрунтується на тих самих почуттях, що й почуття мавпи. Цей інтелект бажає пізнавати світ за правилами, сформованими його земною життєвою нішею. Але світ поза цією нішею, цим інкубатором мислячих мавполюдей, має цінності, яких не можна взяти в руки, побачити, вкусити, почути, обстукати і таким способом привласнити. Політ «Гермеса» триватиме для «Евридіки» лише кілька тижнів, поки вона залишатиметься у колаптечному порту. А екіпаж «Гермеса» перебуватиме в польоті майже півтори року. З них три місяці — це політ до Квінти, рік перебування на Квінті та чверть року на

повернення назад. Для спостерігачів, які не перебувають ані на «Гермесі», ні на «Евридці», «Гермес» виконає своє завдання за дев'ять років, «Евридика» зникне з їхніх очей на такий самий час. Відповідно до часу, який відлічують на її борту, вона перейде з п'ятниці в суботу, повернеться у п'ятницю, а тоді колапсар виплюне її у простір. На «Гермесі» час пливтиме повільніше, ніж на Землі, завдяки його швидкості — близької до світлової. Час на «Евридці» йтиме ще повільніше, а тоді полине назад завдяки її маневрам: адже вона зійде з брадихрону в ретрохрон, а звідти вискочить на галактохрони. Тобто перескочить із часу гравітаційно розтягнутого у час, обернений назад, а тоді вирине з нього і зустрине «Гермеса» в недеформованому часопросторі. Якщо «Евридика» схибить у своїх маневрах хоча б на секунду, рухаючись у варіохронах, то ніколи не відшукає «Гермеса». У цьому нема жодної суперечності з погляду, так би мовити, світу. Суперечності виникають при зіткненні Розуму, що виник у слабкому земному тяжінні, з явищами, які зародились в умовах тяжіння у більйони разів більшому. І це — найголовніше. Світ влаштований за універсальними правилами, що зветься Законами Природи, але те саме правило може проявлятися з різною силою. Ось, наприклад, для того, хто провалився вглиб чорної діри, простір набуває вигляду часу, тому що він уже не може повернутись у ньому назад. Так само, як неможливо рухатися назад у земному часі, тобто повертатися в минуле. Переживання такого «водолаза» несила уявити, якщо навіть припустити, що він не загине відразу ж, перетнувши горизонт подій. Попри це я вважаю, що світ влаштовано, так би мовити, доброзичливо, коли нам щастить оволодіти тим, що суперечить нашим почуттям. Зрештою, подумай сам: дитина здатна оволодіти мовою, не розуміючи принципів граматики, не знаючи ні синтаксису, ні внутрішніх суперечностей мови. Ти спонукав мене до філософствування. Людина прагне осягти якісь остаточні істини. Я гадаю, що так само поводитьсь будь-який смертний розум. А що воно таке — остаточна істина? Це кінець шляху, де вже нема ні таємниць, ані надії. Де ні про що вже не можна запитувати, бо прозвучали всі відповіді. Такого місця нема. Космос — це лабіринт, збудований із лабіринтів. У кожному відкривається наступний. Туди, куди ми не годні увійти самі, ми проникаємо за допомогою математики. Ладнаємо з неї візочки для пересування нелюдськими просторами світу. За допомогою

математики можна конструювати й позакосмічні світи, незалежно від того, існують вони чи ні. Крім того, можна полишити математику і змодельовані з її допомогою світи, спираючись на віру, увійти у потойбічний світ. Цим займаються люди, подібні до отця Араго. Різниця між мною і ним — це різниця між можливістю та сподіванням. Я за своїм фахом займаюся досяжним, він — тим, на що сподіваються, перед чим можна стати лицем до лица лише після смерті. Що ти осягнув після смерті? Що побачив?

— Нічого.

— Власне, у цьому полягає *differentia specifica*^[40] між знанням та вірою. Воскрешені нічого не побачили після смерті, але це, наскільки я знаю, не порушило догматів віри. Найновіша есхатологія християнства твердить, ніби воскресений забуває обставини перебування у потойбічному світі. Мовляв, це є актом Божественної цензури, яка забороняє людям тинятися з цього світу в той. Коли вже людина може присвятити своє життя такій еластичній вірі (доказом чого є Араго), то наскільки ж простіше прийняти за чисту монету реальні суперечності, вивчивши які, ти можеш опинитися серед квінтян. Сприйми фізику так, як Араго — свою віру. Хоча, на відміну од віри, фізика може помилятися. Ти маєш свободу вибору. Обміркуй усе. А тепер іди вже, я повинен працювати.

Наближалася північ, а Марк, опинившись у своїй каюті, не переставав думати про Лаугера та ченця. Фізик на своєму місці, а ось той, другий? На що він сподівається? На що розраховує? Невже на місіонерську діяльність? Чи, може, й справді виникла якась нова галузь теології, що займається нелюдськими дарами і творіннями Бога, а панотець Араго вважає себе її представником? Чому під час розмови він сказав, що там може панувати зло? Лише тепер Марк осягнув усю глибину страху, який мав відчувати чернець. Араго боявся не за себе, а за свою віру. Міг ставитися до Спокути як до ласки, якою ошчасливили і людство, і його — представника Церкви, котрий бере участь в експедиції до нелюдських істот. Туди, куди не сягає сила його Євангелія. Священик міг так думати. А через те, що вірив у Божу всюдисущість, вірив і у всюдисущість зла, бо диявол, який уводив Христа у спокусу, існував іще перед Благословенням і Зачаттям. Отже, чернець віз із собою догмати, якими жив, заради того, щоби наразити їх на ризик бути спростованими? Він похитав головою — не міг із цим

погодитися. У Лаугера міг питати про все, а у священника — не наважився б. У Євангелії нема жодного слова про те, що розповів Лазар після воскресіння з мертвих. Так само й він, Марк, нічим не може допомогти панотцеві Араго, хоча й повернувся з того світу. Віра, аби вберегти себе, надала подібному воскресінню іншу, мирську, тлінну назву, тож не зазнала втрат. Зрештою, він, Марк, на цьому не знався, але зрозумів нестерпну самотність ченця. Зрозумів тому, що сам перестав бути самітником, безпорадним і бездіяльним, випадково взятим на борт, нещасною жертвою аварії. Почав роздягатися, збираючись лягти спати, і прислухався до цілковитої тиші, що панувала на кораблі. «Євридика» летіла на межі світлової швидкості, а невдовзі мала реверсувати тягу. Тоді хронометри в усіх приміщеннях покажуть критичну годину, аби екіпаж встиг укластися в ліжка навznak і пристебнутися ремнями. У цей час кулі, що з'єднують корпус, виконують усередині броньованих сегментів поворот на сто вісімдесят градусів. Довкола все завирує, але хаос і сум'яття триватимуть лише якусь мить. Після цього все знову застигне у незворушному спокої. А пломінь тяги, замість того, щоби бурхати навколо корми, витягнеться вздовж носа вперед. Завдяки цьому зв'язок із Землею трохи поліпшиться. З багаторічним запізненням «Євридіку» наздоганятимуть вісті від тих, кого члени екіпажу полишили вдома. До нього, Марка, такий лазерний лист не надійде, адже на Землі в нього нікого не залишилося. Але замість минулого він мав майбутнє, заради якого варто жити.

Передісторія експедиції була сповнена драматичних зіткнень та суперечок. І хоча майже всі визнавали, що теоретично такий політ здійснити можливо, однак цей проект мав багато противників. Шанси на успіх обчислювали різним способом, і вони були зовсім мізерні. Перелік факторів, які могли призвести до загибелі експедиції, складався більш як із тисячі пунктів. Можливо, саме через це експедиція все-таки відбулася. Те, що вона не мала майже ніякої практичної користі, було неабияким викликом, і тут-таки знайшлися добровольці, готові взяти у ній участь. Але перш ніж «Євридика», нарощуючи прискорення, помчала у космічний простір, вартість програми зростала в геометричній прогресії — як, зрештою, слушно застерігали опоненти й критики. Але вкладені кошти мали вже самостійну силу і потягли за собою нові видатки; програму

лихоманило не гірш, як поверхню Титана після старту «Евридiки». Той, кого тепер називали Марком, заглибився у читання, але не зупинявся на всіх тих кризових ситуаціях, що виникали в процесі підготовки польоту, при будівництві кораблів і на тому, як рикошетом земні проблеми відбивалися на долі програми: недоброякісне обладнання, корупційні та політичні афери причетних до програми політиків і промисловців. Тепер, коли він уже й так летів на борту «Евридiки», його не обходили всі ті колізії підготовчої фази. Натомість Марк серйозно вивчав історію астронавтики, транссолярні подорожі й польоти до Альфи Центаври. Він вчитувався у донесення, що рясніли прізвищами працівників Грааля та Роембдена, можливо, сподіваючись пізнати серед них імена знайомих йому людей. І можливо навіть, як по нитці до клубка, він врешті добереться й до свого справжнього імені. Інколи, засинаючи або відразу після пробудження, в нього бували такі хвилини, коли він відчував: ось-ось пригадає, ким він є насправді. Особливо сильним було це відчуття після одного сну, в якому він був сам собою. Але, повертаючись зі сну в дійсність, розумів, що так і не віднайшов своєї справжньої ідентичності. Так минув рік. «Евридiка» гальмувала на світловому імпульсі колапсара, що зростав, немов справжня дірка у небі, — в тому місці зірок не було. Він тренувався, вчився, читав і врешті облишив спроби пригадати своє ім'я. Щоправда, не зовсім: наяву вже був одним зі змінних пілотів «Гермеса», але у снах, про які нікому не розповідав, усе ще залишався тією людиною, котра ввійшла у Бірнамський ліс.

Бета Гарпії

«Евридика» втрачала швидкість. Кілька годин вона летіла редукованим ходом за траєкторією, що зветься евольвентою, в бік Бети Гарпії — невидимої, бо вона була колапсаром. «Евридика» вже на значній відстані перетинала вигнуті ізограви, припливи та відпливи яких були ще стерині і для людей, і для корабля. Оптимально визначений курс гарантував безпеку, однак навряд чи можна було назвати політ безпроблемним. Ізограви, лінії, що проходять крізь точки космічного простору, який має ту ж саму кривизну, зивалися на ізолокаторах, мовби змії в чорному полум'ї. У рубці, що звалася стоячною (вона була призначена для управління кораблем лише в полі високозмінних сил тяжіння), сиділи чергові, дивилися на миготливі монітори, пили пиво з бляшанок і розмовляли про різні дурниці, аби розважитися. По суті, ці чергування були даниною традиції, спадком класичної ери астрогації. Ніхто б не зважився перейти на ручне управління — жодна людина не мала достатньо швидкої реакції для цього.

Колапсар відкрили досить пізно та з великими труднощами, бо він був самотником. Найлегше відкривати ті колапсари, що належать до подвійних систем і мають поблизу «живу» зірку. Ця зірка світиться, колапсар зриває з неї верхні шари атмосфери, які летять по спіралях, що звужуються, до чорної діри, тобто до колапсара, аби провалитися в нього під супровід найжорсткіших рентгенівських спалахів. Цей політ газів, украдених у товаришки, оточує колапсар могутнім шаром акреції^[41], небезпечної для великих об'єктів, а отже, й космічних кораблів, у такому місці не зможе пролетіти жоден зореліт, бо ще перед тим, як його затягне під «горизонт подій», радіація знищить і людей, і електроніку.

Самотній колапсар було відкрито у сузір'ї Гарпії завдяки збуренням Альфи, Гамми й Дельти. Влучно названий Аїдом, цей колапсар, перевищуючи масу Сонця в чотириста разів, ставав дедалі помітнішим і виказав себе відсутністю справжніх зірок та скупченням зірок несправжніх, бо для їхнього світла був гравітаційною лінзою. Його анігіляційна оболонка оберталася на екваторі зі швидкістю, рівною

двом третинам швидкості світла, а сили відцентрові та сили Коріоліса^[42] випинали оболонку. Через це Аїд не був ідеально круглою кулею. Якщо навіть горизонт подій і залишався абсолютно круглим, над ним пролітали гравітаційні бурі, стискаючи й розтискаючи ізограви. Причину виникнення цих бур чи циклонів пояснювали вісім різних теорій, кожна на свій лад. Найоригінальніша (хоча й не обов'язково найвірогідніша) теорія стверджувала, ніби Аїд у гіперпросторі стикається з іншим космосом і той заявляє про себе струсами жахливої «кісточки» колапсара, його центру, сингулярності, місця без місця і часу без часу, де просторово-часова кривизна досягає нескінченно великого значення. Теорія «зворотного боку» Аїдового ядра, в якому розтрощеному інфінітизмові часопростору дають, однак, раду трансфінальні інженери чужого *Universum*, була, власне кажучи, математичною фантазією астрономів, сп'янілих від тератології, найновішого і наймолодшого правнука старої теорії Кантора^[43]. Цей колапсар навіть збиралися назвати Кантором, але астроном, який відкрив його, волів звернутися до міфології. Ні земний штаб SETI, ні керівників польоту особливо не турбувало те, що насправді лежить ПІД горизонтом подій. Це пояснювалося міркуваннями настільки ж практичними, наскільки й очевидними. Горизонт визначав нездоланий рубіж, і, незважаючи на те, що приховував, він був брамою, яка вела до неминучої загибелі.

Летячи у високому вакуумі над Аїдом, «Евридика» відповідала необхідними маневрами на кожен зміню тяжіння, б'ючи з пускової установки потоком важких елементів, синтезованих циклом Олімоса з водню та дейтерію. Вивергала мільярди тонн, хитро повертаючи собі попередню масу, в той час коли Аїд, приневолений до такої взаємодії законами збереження енергії, постачав кораблеві значну частину енергії, яка вивільнялася з усього, що він поглинав, аби назавжди поховати у своїх нутрощах. «Евридика» чимось нагадувала повітряну кулю, яка для того, щоби не втратити висоти, позбувається мішків з баластом. Але порівняння з аеростатом вельми приблизне — адже жоден стерновий не був здатен із такою швидкістю реагувати на всі зміни тяжіння й управляти настільки небезпечною грою.

Багатосегментний корпус корабля, який складався з кілець, з'єднаних між собою шарнірами, здалеку схожий на гігантського кільчастого шовкопряда, що білою комою звивався над громаддям

чорної діри, мабуть, був би цікавим видовищем для стороннього спостерігача. Але такого спостерігача не було і не могло бути, бо на відважному товаришеві «Евридiки», «Орфей», який мав відкрити для неї вхід у пекло, не було людей. Підтримуючи постійний лазерний зв'язок із велетенською личинкою, «Орфей» чекав сигналу, котрий мав перетворити його на резонансну бомбу, що зветься одноімпульсним грасером. Подібний, хоча й у тисячі разів слабший, грасер було випробувано в Сонячній системі; тоді з його допомогою Сатурн позбавили одного з найбільших після Титана супутників. Лазерний зв'язок почав погіршуватися, тому «Орфей» отримав дефінітивну програму дії і, слухняно замовкнувши, розпочав усередині машинного відділення *countdown*^[44]. Підлетів до колалсара ближче, ніж «Евридiка», й світло, як і всі споріднені з ним електромагнітні хвилі, розпливалося та вигиналося, пробиваючись крізь недосяжні для будь-яких радіохвиль сфери. Поки Аїд терзав навколишній час і простір, розбиваючи їх на друзки над своїм руйнівним горизонтом, «Евридiка» здійснювала останні спостереження Квінти, п'ятої планети шостого Сонця Гарпії — основної мети експедиції. Орбітні астромати, вистрілені задалегідь у космічний простір, кружляли віддалік колалсара, утворюючи планетоскоп не з такою вже й великою апертурою^[45] — дві астрономічні одиниці. Зображення, а точніше тривимірна модель Квінти, сконцентрувалося на екрані головізора як імліста, вкрита хмарами куля, що зависла в залі обсерваторії між її багатоярусними галереями. Щоправда, туди ніхто не заглядав. Цей голоскоп був змонтований в обсерваторії, бо його подарував експедиції один японський промисловець задля реклами, щоби потім презентувати такі самі голоскопи й земним планетаріям. То було ефектне видовище, але астрофізики, власне, не мали з цього ніякої користі. Вони погодилися встановити його в обсерваторії, бо їхня апаратура займала стіни носової зали, а планетоскоп, розміщений під куполом як оздоба, заповнив порожню середину зали. Зображення туманностей і планет, що з'являлись у головізорі, приходили спостерігати гості, аби хоч таким способом побачити космічний пейзаж, схований за глухими стінами «Евридiки».

Астронавт, який зазнав аварії на Титані, тепер мав, окрім імені Марк, ще й прізвище — Темпе. Так звалася долина, де Орфей уперше зустрів Евридiку. Це прізвище дав йому Бар Гораб під час

конфіденційної зустрічі з майбутнім екіпажем розвідки. Власне, це не він так назвав його. Під таким іменем та прізвищем потерпілого з Титана було призначено на посаду другого змінного пілота «Гермеса», а командир поводився так, ніби нічого не знав. Лаугер також відмовився від «авторства», а точніше відбувся жартом, мовляв, усі на кораблі перейнялися духом грецької міфології. Поки тяжіння під час гальмування корабля все ще залишалося сталим, Марк Темпе частенько бував у Лаугера та з цікавістю дослухався до його суперечок із Голдом і Накамурую, астрофізиками, які дискутували про таємницю «надвіконних» цивілізацій. Тих, які випадали з основної лінії діаграми Ортеги-Нейсея. Про їхню долю не було нічого відомо, тому це стало неабияким викликом для уяви. Зацікавлених цією загадкою можна було дуже умовно поділити на дві групи: одні пояснювали мовчання соціологією, інші — космологією. Голд, хоча й був фізиком, дотримувався соціологічного пояснення таємниці, навіть крайньо-соціологічного, що звалося соціолізою. Входячи в епоху технологічного прискорення, суспільство спершу порушує своє життєве середовище; згодом може й хоче його врятувати, але консерваційні зусилля виявляються недостатніми. І тоді біосферу доводиться замінити — почасти з доброї волі, почасти з необхідності — на артефакти. Виникає цілком видозмінене, але не штучне в людському розумінні цього терміна середовище. Для людей штучним є те, що вони створили самі, а природним залишається те, що вони не зачіпали або лише використовували — як воду в гідротурбінах або ґрунт, оброблений для сільськогосподарських потреб. Над «вікном» ця різниця зникає. Бо коли все стає штучним, то ніщо не є штучним. Виробництво, розум, дослідницька робота піддаються «пересадці» в усе навколишнє середовище; електроніка або її незнані аналоги замінюють установи, законодавчі органи, адміністрацію, систему освіти, охорони здоров'я; відмирає етнічне розмаїття, зникають кордони, поліція, суди, університети так само, як і в'язниці. Може виникнути «другий печерний вік» — вік суцільної неграмотності й неробства. Щоби вижити, не треба працювати. Кожен може мати геть усе задарма й робити все, що заманеться. Це не обов'язково породжує стагнацію: середовище — слухняний опікун, але лише доти, доки в нього вистачить сил видозмінюватися за бажанням розумних істот. Може, так і відбувається прогрес? Ми не спроможні на це відповісти,

адже самі трактували концепцію прогресу по-різному, залежно від історичного моменту. Чи можна назвати поступом таке становище, коли спеціалізація розмежує діяльність на безліч галузей: пізнавальну, будівничу, інтелектуальну, творчу, так що кожен фах дедалі глибше занурюється у дедалі вужчу ділянку знань? Якщо машини підраховують усе швидше й краще, ніж люди, то навіщо тоді лічити? Якщо фотосинтетичні системи виробляють їжу різноманітнішу й поживнішу, ніж селяни, кухарі, пекарі, кондитери, — нащо обробляти землю, молоти зерно і випікати хліб? Чому цивілізація у такій соціології не шле в усі небесні далі рецепт власної досконалості й процвітання? А навіщо, власне, їй це робити, коли вона взагалі вже не існує як спільнота голодних шлунків і спраглих знань мізків?

Постає такий собі велетенський набір індивідів, серед яких насправді вже важко знайти бодай одного, хто б захотів посилати сигнали у космічний простір про те, як добре йому ведеться. Штучне середовище формується з такою інженерною продуманістю, щоб у її умовах не можна було досягти властивостей планетарного «Індивіда». Таке середовище — це НІХТО, яке нічим не відрізняється від луку, лісу, степу. Тільки й того, що воно зростає, квітне не для себе, а для когось. Для якихось істот. Чи вони через це дурнішають і перетворюються на тупих дармоїдів, котрі б'ють байдики, граючись цяцьками, що зробили для них планетарні опікуни? Не обов'язково. Усе залежить від погляду. Що для однієї людини примарне й безглузде, для іншої може бути мрією життя. Особливо нам бракує мір і оцінок, коли ми намагаємося зрозуміти істот іншого світу, іншої епохи, абсолютно відмінної від нашої.

Накамура й Лаугер дотримувалися космологічної гіпотези. Хто космос пізнає, той у космосі гине. Не через те, що втрачає там життя — афоризм має зовсім інше значення. Астрономія, астрофізика, космонавтика — це тільки скромні й незначні початки. Ми вже самі зробили наступний крок, опанувавши буквар сидеральної інженерії. Не йдеться також про експансію, про так звану «ударну хвилю Розуму», який, вийшовши за межі своєї планети й оволодівши чужими, поширює свій вплив і на інші галактики. Навіщо? Аби дедалі щільніше заселяти порожнечу? Тут не йдеться про «розмноження і заселення», а про діяльність, якої ми не здатні зрозуміти, а отже, й визначити її значення. Чи може мавпа зрозуміти терзання космогоніка? Чи

Універсум — це великий млинець, а цивілізація — дитина, яка силкується якнайшвидше той млинець проковтнути? Думка про космічні вторгнення — це проекція агресивних властивостей хижої напівмавпи. Вона б сама залюбки зробила ближньому те, що їй не до вподоби, і тому рівняє Високу Цивілізацію по собі. Цілі флоти галактичних дредноутів налітають на якусь бідолашну маленьку планетку, аби допасти до її грошей, діамантів, шоколаду і, звісна річ, до гарненьких жінок. А ті жінки потрібні їм так само, як нам — самиці крокодилів! То що ж роблять ті, котрі перебувають над «вікном»? Те, чого ми не можемо зрозуміти й водночас не хочемо погодитися з тим, що їхня діяльність вийшла за межі нашого розуміння. Ось вам приклад: ми повинні зробити дірку в Аїді, проткнути його темпоральну цибулину, щоби сховатись у ній. Але не треба гратися в піжмурки! Ми хочемо застати цивілізацію, поки вона ще не вилетіла з «вікна». Імовірність другої такої експедиції, як наша — мізерна. Наші нащадки, може, й ставитимуться до нас із повагою — з такою ж, як ми ставимось до аргонавтів, котрі вирушили за Золотим Руном.

Харгнер, буваючи у Лаугера, трактував спілкування з «цивілізацією поза межами контакту» по-своєму — як «розуміння через нерозуміння». Останнім часом Марк уже не міг брати участі в дискусіях, бо зореліт наближався до мети, тож доводилося майже постійно сидіти в диспетчерській. Він знав, що його звать якось інакше, та нікому про це не говорив (не бажаючи викликати підозру в медиків).

Тепер він вивчав перед сном склад екіпажу «Гермеса». З десятиох добре знав лише Герберта й маленького чорнявого Накамуру — через Лаугера. Про командира, під чиєю орудою мав летіти, не знав майже нічого. Командира звали Стіргард, він був першим заступником Бар Гораба. Другим його фахом стала соціодинамічна теорія ігор. Кожен учасник розвідки мусив дублювати іншого члена екіпажу, щоби зірвати завдання через нещасливий випадок чи хворобу котрогось із них. За технічне забезпечення польоту відповідав гравістик-сидератор Поласар. Марк Темпе не раз бачив цього чудового плавця в басейні «Евридіки», захоплювався його атлетичною статуєю, коли той, виконуючи потрібний гвинт, стрибав з вишки. Та басейн не був найкращим місцем для знайомства із сидеральною інженерією, отож Марк намагався гризти граніт складної науки самотужки. Марно. Адже

для того, щоби зрозуміти бодай вступ до неї, треба було розумітися на численних теоріях, які розвивали і доповнювали теорію відносності. Першим пілотом став Гаррах. Високий, кремезний, рвучкий, він також непогано знався на інформатиці й разом з астроматиком Албаном мав опікуватися комп'ютером «Гермеса». Чи, як одного разу повідомив сам комп'ютер, ці двоє були його підопічними. Він належав до покоління так званих «кінцевих», бо жодна інша обчислювальна машина не могла володіти більшою розрахунковою потужністю. Межі такої потужності визначалися властивостями матерії — такими, як стала Планка^[46] та швидкість світла. Більшу розрахункову потужність могли б мати хіба що комп'ютери, які спроектували теоретики — люди, які займалися чистою математикою, відірвані від реального світу. Дилема, яка постала перед конструкторами, полягала в тому, щоби поєднати дві протилежні умови: вмістити якомога більше нейронів у якнайменший об'єм. Швидкість руху сигналів не може бути більшою від швидкості реакції складових елементів комп'ютера. Інакше швидкість руху обмежує розрахункову швидкість. Найновіші давачі реагували за одну стомільярдну частку секунди. Мали розмір атома. Тому діаметр такого комп'ютера становив лише три сантиметри! Будь-який більший працював би повільніше. Щоправда, комп'ютер «Гермеса» займав половину рубки, але тут стояла й допоміжна апаратура, що в даний момент не працювала. Натомість в екстремальних ситуаціях блискавично вирішувало ядро комп'ютера, не більше від голубиноного яйця. Комп'ютер цей звався GOD, General Operational Device^[47]. Дехто вважав, що ця аббревіатура не випадкова. На «Гермесі» працювало два GODи, а на «Євридії» — вісімнадцять.

Окрім Стіргарда, Накамури, Герберта, Поласара і Гарраха, яких призначили в розвідку ще до старту корабля, в ній мали взяти участь Араго як резервний лікар, що було несподіванкою (голосували таємно), Марк Темпе на посаді другого пілота, логістик Ротмонт, а також двоє експертів, обраних з кільканадцяти екзобіологів та інших спостерігачів земної ради SETI, — Кірстінг та Ель-Салям. Останні тижні всі десятеро жили у п'ятому сегменті «Євридії», де містилася точна копія внутрішніх приміщень «Гермеса», — для того, щоби краще познайомитись один із одним та із завданням, яке на них чекало. Вони щодня програвали на тренажерах різні варіанти наближення до Квінти, а також методи налагодження контакту з мешканцями планети. Тетес,

керівник цих тренувальних занять, добряче надокучив майбутньому екіпажеві «Гермеса», примушуючи шукати вихід із найфантастичніших ситуацій, коли, наприклад, «Гермес» потрапляв у аварію, а в цей час на нього спадала ціла злива незрозумілих сигналів, що імітували голоси чужої планети. Не знати чому серед членів екіпажу стало звичкою називати апостольського посланця не отцем, а доктором Араго. Маркові здавалося, що священник сам цього хотів. Тренування припинилися ще до закінчення програми підготовчих занять — Бар Гораб викликав до себе розвідників, аби повідомити їм про останні спостереження за системою Дзети. Із восьми планет цієї спокійної зірки класу К чотири внутрішні, малі, з масою Меркурія та Марса, за великої вулканічної активності мали слабку атмосферу. Здалеку навколо Дзети кружляло три газові, багатокільцеві гіганти, ряду Юпітера, з потужними й бурхливими атмосферами, які переходили у водень, стиснутий до металевої густини. Септа, вдвічі важча за Юпітер, викидала у космічний простір більше енергії, ніж одержувала від свого Сонця: їй залишалося зовсім небагато для того, щоби самій стати зіркою. І тільки Квінта, з півторарічним циклом обертання навколо Дзети, голубіла, немов Земля. Крізь розриви білих хмар, що оточували Квінту, можна було роздивитися контури океанів і материків. Спостерігати з відстані п'яти світлових років було нелегко. Розподільна здатність оптичних приладів «Евридіки» не давала змоги як слід впоратись із цим завданням. Зображення, які передавали вислані вперед орбітери, виявилися недостатньо чіткими. Якщо дивитися на Квінту з корабля, то вона перебувала у другій чверті. Половина її диску світилась, і саме над ним було виявлено спектральні смуги значних мас води й гідроксилу. Так, уздовж екватора Квінту оперізувала змієподібна смуга незвично згущеної водяної пари. Смуга ця тяглася над атмосферою. Можливо, то було крижане кільце, що внутрішнім краєм терлось об верхні шари атмосфери. Якби ця гіпотеза виявилася правильною, то перстень мав би невдовзі розпастись. Астрофізики оцінювали його масу в три-чотири трильйони тонн. Якщо перстень утворився з води, взятої з океану, то океан втратив близько 20 000 кубічних кілометрів: не більш як один відсоток від усього об'єму. Коли ж ці явища були не природного, а штучного походження, то дуже ймовірним здавалося таке пояснення: мешканці Квінти здійснювали роботи, пов'язані з пониженням рівня морів, — щоби відкрити шельфи

й заселити їх. Отже, операцію було виконано дуже невдало. Крижаний перстень був виведений на недостатньо високу орбіту і мав через кілька років упасти назад в океан. За таких масштабів робіт це було незрозумілим та дивним. На Квінті особливо помітними були швидкоплинні явища — ще загадковіші від штучно створеного крижаного кільця. Нерівномірний електромагнітний шум, який емітувався з багатьох точок планети, за якийсь час значно посилювався. Так, наче квінтяни одночасно задіяли сотні максвеллівських радіопередавачів. Водночас із цим зросло випромінення інфрачервоного спектра з дрібними спалахами у центрі. То могли бути велетенські дзеркала, які концентрують сонячне світло у силових установках. Однак невдовзі виявилось, що термічна компонента емісії випромінювання невелика. Спектри спалахів не були повторенням спектрів Дзети (так було б, якби Сонце концентрувалося в якихось дзеркалах) і не нагадували спектрів ядерного вибуху. Натомість радіошум продовжував зростати. Він був коротко- і середньохвильовий, на багатьох діапазонах. Метрове випромінювання нагадувало модульоване.

Це повідомлення викликало сенсацію ще й тому, що хтось його переінакшив: нібито випромінення спрямовувалось як радарне; одне слово, це означало, що планета помітила «Євридіку». Астрофізики спростували чутку. Жоден радар не зміг би виявити наявності корабля поблизу колапсара. Незважаючи на це, у годину Зеро на кораблі панував піднесений настрій. Поза всяким сумнівом, Квінту населяла цивілізація настільки розвинена технічно, що змогла вийти у космос не лише за допомогою маленьких літальних апаратів. Вона оволоділа енергією, яку могла скеровувати у космічний простір.

Приготування до старту корабля-розвідника здійснювалися на змінній орбіті, у порівняно спокійному афелії^[48] Аїда. Ущух писк п'єзоелектричних індикаторів, який супроводжував постійну зміну напруги у шпангоутах та стрінгерах^[49] корпусу. Водночас на досі сліпих екранах спалахнула, навскіс перетявши простір, спіраль Галактики; за великого бажання й багатої фантазії серед білястих клубочків зірок і темних хмар можна було розрізнити Дзету Гарпії, яка тьмяно світилась у нерухомому космічному пилу. Неозброєним оком її планет не було видно. Техніки готували «Гермес» до відшвартування. У кормових трюмах рухалися підйомники, працювали фланцеві

трубопроводи, якими «Евридiка» за допомогою pomp перекачувала гiпергол до резервуарiв корабля-розвiдника. Штаб перевiряв системи тяги, навігацiї, кліматизацiї, готовнiсть динатронiв i за допомогою GOD, i паралельними лiнiями передачі. Цифрові блоки по черзі доповідали про готовнiсть своїх програм, були перевiрені радіолокаторні випромiнювачі, нiби роги велетенського слимака, висувалися й ховались антени, лунав густий бас турбiн, що накачували у тунелі нижнiх палуб «Гермеса» кисень. Ложе «Гермеса» — його вiдчинений док — ледь вiбрував, i, поки тривала уся ця мурашина метушня, «Евридiка» повiльно поверталася кормою у бiк Дзети Гарпiї, нiби гармата, що ось-ось мала вистрiлити.

Екіпаж «Гермеса» прощався з командиром i друзями. Надто багато людей було на головному судні, тож учасники космічної розвiдки не мали змоги навіть потиснути всiм руки. Потiм Бар Гораб разом iз тими, хто мiг покинути свої робочі мiсця, провiв екіпаж «Гермеса» i спинився у мiжсегментному цилiндрі. За розвiдниками зачинилися великі ворота доку, замкнулися маленькі особисті люки, й «Гермес» почав потроху впливати в космічний простiр крiзь пусковий вiдсiк «Евридiки». Гiдравліка дюйм за дюймом виштовхувала сніжно-бiлий корабель-розвiдник, адже сто вiсiмдесят тисяч тонн його маси, попри невагомiсть, зберiгали iнерцiю. Техніки «Евридiки» разом з бiологами Терном i Хрусом уже готували екіпаж «Гермеса» до багаторiчного сну. Сон той був не крижаний i не гiбернацiйний: їх пiддавали ембріонацiї. Ембріонацiя нiби повертала людей у той перiод, який вони переживали перед народженням, — вони мали перебувати в стані, максимально наближеному до ембріонального, до життя без самостiйного дихання. Уже перші несміливі кроки в космос виявили, наскiльки людина є земною iстотою, непристосованою до перевантажень, що їх потребують перельоти на далекі вiдстані впродовж невеликого промiжку часу. Стрiмке прискорення руху руйнує тiло, особливо легені, заповнені повітрям, стискає грудну клiтку i паралiзує кровообiг. Законiв природи не можна подолати, тому довелося пристосовувати до них астронавтiв. Саме це й здiйснила ембріонацiя. Насамперед треба було замiнити кров рiдким носiєм кисню, що мав ще й iнші властивості крові — вiд здатності згортатися до iмунних функцiй. Такою кровозамiнною рiдиною став бiлий, як молоко, онакс. Пiсля охолодження тiла до температури, характерної для тварин, котрi

залигають у зимову сплячку, було приведено в дію врощені судини, такі, якими колись плід обмінювався кров'ю з плацентою в лоні матері. Серце й далі працювало, але газообмін у легенях припинявся, адже легені западали і їх виповнював онакс. Коли ні в грудній клітці, ні у внутрішніх органах не залишалося повітря, непритомного астронавта занурювали в рідину, що не піддавалася стисканню, як вода. Потім астронавта вкладали в ембріонатор — двометровий контейнер, схожий на торпеду. У таких ембріонаторах підтримували температуру, близьку до нуля, і забезпечували живлення тіла, постачання киснем за допомогою онакса, який штучними судинами нагнітали в організм через пуп. Людина, препарована таким чином, могла без усякої шкоди для себе витримати величезний тиск, як глибоководні риби, що їх не розчавлює навіть на глибині багатьох миль, бо тиск іззовні врівноважується тиском внутрішнім. Рідина ембріонатора стискала до сотень атмосфер. Кожен такий контейнер висів на маятникових підвісках, затиснутий лещатами. Астронавти, немов велетенські личинки, спочивали у броньованих коконах, так щоб сили прискорення й гальмування рівномірно тиснули на них від грудей до хребта. Людське тіло, містячи 85 відсотків води й онаксу, вже бездиханне, могло протидіяти стисканню не гірше, ніж вода. Завдяки цим властивостям можна було, не турбуючись про астронавтів, підтримувати постійне прискорення корабля, у двадцять разів більше від земного тяжіння. За такого прискорення тіло важить дві тонни, і виконувати дихальні рухи ребрами — непосильне завдання навіть для атлета. Саме тому люди в ембріонаторах не дихали, а межі їхньої витривалості у міжзоряному польоті визначала тендітна молекулярна тканина.

Коли десять сердець у повній ембріональній компресії вже билися лише кілька разів на хвилину, подальшу турботу про «заколисаних» астронавтів перебрав на себе GOD, а екіпаж «Євридіки» повернувся на свій корабель. Оператори від'єднали комп'ютери головного судна від апаратури «Гермеса», і, крім мертвих кабелів (крізь них уже не проходив струм), обидвох кораблів більше не зв'язувало нічого.

«Євридіка» виштовхнула корабель-розвідник зі своєї широко відкритої корми, оточеної пластинами розгорнутих фотонних дзеркал. З неї висунулися сталеві лапи, рвучи, мов нитки, непотрібні тепер кабелі й виштовхуючи корпус «Гермеса» в космічну порожнечу.

Бортові двигуни розвідувального судна засвітилися блідим іоновим вогнем, ще надто слабеньким, щоби зрушити його з місця, — така величезна маса не в змозі враз розвинути великої швидкості. «Евридіка» вже втягала свої катапульти, замикала кормові шлюзи, а всі, хто спостерігав за стартом у рубці управління, полегшено зітхнули — GOD почав діяти з точністю до частки секунди. Гіперголові бустери «Гермеса», що досі мовчали, дали залп. Іонові двигуни запрацювали на повну потужність, їхнє прозоре блакитне полум'я змішалось зі сліпучим вогнем бустерів, корпус корабля, огорнутий тремтливим жаром, рівно та легко полинув у вічну ніч. У напівтемряві рубки управління відблиск з екранів падав на обличчя людей, і вони здавалися смертельно блідими. «Гермес» віддалявся від них, набираючи швидкість і вивергаючи дедалі сильніше полум'я. Коли дальноміри «Евридіки» показали необхідну відстань, на самому краєчку екрана було видно безладно тремтячий циліндр, що до останньої хвилини з'єднував «Гермес» із «Евридікою». Тепер, відокремлений, він полетів у морок, а кормове дзеркало мільярднотонного корабля склалося, крізь центральний отвір поволі висунувся тупий конус випромінювача й зблиснув — раз, удруге, втретє, аж поки сніп світла полинув у безодню і влучив у «Гермес». В обох рубках «Евридіки» пролунав крик радості й подиву — мало хто сподівався, що все піде настільки гладенько. Невдовзі «Гермес» зник із візуальних моніторів. На екранах було видно лише щоразу менші блискучі кілечка, ніби невидимий велетень палив серед зірок і пускав з рота кільця білого цигаркового диму. Врешті ці кільця злилися в одну тремку точку — то дзеркало корабля-розвідника відбивало промінь лазера «Евридіки», набираючи швидкість.

Не дочекавшись кінця видовища, Бар Гораб повернувся до своєї каюти. Попереду було сімдесят дев'ять годин найважчих сидеральних операцій — за допомогою грасера «Орфей» мусив утворити у гравітаційних резонансах темпоральний порт і влетіти у нього чи, точніше, зануритися. Це означало, що «Евридіка» буде абсолютно відрізана від усього світу.

Висланий «Орфею» наказ, що мав його задіяти, йшов до нього дві доби. І саме в цей час на Квінті почалося щось незрозуміле. До останнього моменту, поки прилади їхнього корабля могли спостерігати за всією галактичною емісією в районі сузір'я Гарпії, спектри Альфи,

Дельти і навіть Дзети були незмінні — це давало змогу вести високоякісні спостереження за Квінтою. Випромінювання, що доходило до «Евридіки» з Квінти, фільтрувалось, а відфільтроване порівнювали, накладали одне на одне й уточнювали за допомогою каскадних підсилювачів комп'ютерів. У найбільшому візуальному наближенні система Дзети була меншою за сірникову голівку.

Усю увагу планетологи зосередили, звісно, на Квінті, її спектр і голограми були не стільки зображенням планети, скільки комп'ютерними фантазіями на цю тему. Джерелом інформації залишався жмуток нерівномірно розпорошених по спектру всіх можливих випромінювань фотонів. Отож в обсерваторії «Евридіки», наче у далекому минулому — біля перших телескопів, — не було згоди в головному: що видно насправді, а що лише здається видимим.

Розум людини, як і будь-яка система, що опрацьовує інформацію, не міг чітко розмежувати явищ реальних і уявних. Спостереження ускладнювали Сонце Квінти — Дзета, — газовий хвіст найбільшої планети — Септіми, — а також сильне випромінення зоряного фону. На цей час було встановлено, що Квінта багато чим нагадує Землю, її атмосфера містила 29 відсотків кисню, чимало водяної пари та близько 60 відсотків азоту. Білі полярні шапки полюсів завдяки високій відбивній спроможності поверхні були помічені ще з району земного Сонця. Крижаний перстень з'явився вже, напевне, під час польоту «Евридіки» або принаймні набув таких розмірів, що став видимий. Тепер, з невеликої відстані, штучний характер сигналів не викликав сумнівів. Розряди атмосферних бур не варто було брати до уваги. Частота радіосигналів у діапазоні коротких хвиль на Квінті була такою ж, як аналогічне випромінення її сонця. Подібне відбувалося й на Землі — після глобального поширення телебачення.

Результати спостережень, проведених перед зануренням «Евридіки» у гравітаційну пристань, були цілковитою несподіванкою, отож Бар Гораб скликав експертів на нараду, хоча й знав, що вже не встигне передати її висновків на «Гермес». Він виніс на обговорення лише одне питання — як швидше пояснити те, що відбувається на Квінті, та як вислати відомості навздогін кораблеві-розвіднику. Закодований шрифтом високоенергетичних квантів лист наздожене «Гермес», коли його екіпаж буде непритомний, а отже, відомості прийме GOD і передасть їх астронавтам аж після реанімації, коли вони

перебуватимуть на краю системи Дзети. Міжзоряне послання було вирішено зашифрувати так, щоби лише GOD міг його прочитати. Обережність не вважали зайвою: те, що відбулося на Квінті, викликало занепокоєння.

Було зареєстровано серію коротких спалахів над термосферою й іоносферою планети, а також між нею та її супутником, приблизно за двісті кілометрів від Квінти. Спалахи ці спостерігалися впродовж кільканадцяти наносекунд. Спектрально вони відповідали сонячному випромінюванню з відсіченим ультрафіолетовим та інфрачервоним випроміненнями. Після кожної серії таких спалахів, яка займала кілька годин, на диску планети, в районі тропіків, з обох боків крижаного персня проступали темні смуги. У той же час зросло випромінювання хвиль метрового порядку, що перевищувало максимум, який спостерігався досі, й разом з тим слабшало випромінювання південної півкулі.

Якраз перед початком засідання болометр, спрямований у середину планети, показав раптовий спад температури до ста вісімдесяти градусів за Кельвіном — з поступовою релаксацією. Холодна пляма захопила площу, рівну Австралії, й водночас над плямою утворився шлейф хмар, оточуючи її з усіх боків надзвичайно яскравою облямівкою. Поки хмари не повернулися і пляма була відкритою, болометр локалізував точкове «джерело холоду» в самому центрі плями. Отже, раптове охолодження поширювалося колоподібно з джерела, природа якого була невідома.

На великому Місяці Квінти — на його темній півкулі, відвернутій від Сонця — з'явився точковий спалах, який тремтів так, наче рухався незалежно від місячної кори. Ніби над самою поверхнею супутника чи в радіусі однієї десятитисячної секунди палало вогнище ядерної плазми з температурою мільйон градусів за Кельвіном.

На початку засідання холодна пляма зникла за хмарами, а хмарність на Квінті зросла, вкривши 92 відсотки поверхні планети.

Не важко уявити, як розійшлися думки фахівців. Найпростішу гіпотезу про те, що це серія ядерних вибухів — чи випробувальних, чи військових — можна було відкинути відразу, без обговорення. Спалахи за своїм спектром не мали нічого спільного ні з вибухами уранідів, ні з термоядерними реакціями. Винятком виявилась ота плазмова іскра на Місяці, однак її термоядерний спектр був постійний. Це нашттовхувало

на думку про відкритий воднево-гелієвий реактор у магнітних лещатах. Для ядерників призначення такого реактора було загадкою. Спалахи в навколопланетному просторі могли виникнути або внаслідок роботи спеціально згрупованих лазерів, що мали влучити в якийсь металевий об'єкт (можливо, у нікелево-магнетитові метеорити), або були викликані фронтальним зіткненням тіл з великим вмістом заліза, нікелю й титану, за швидкості 80-100 км/сек. Однак не можна було унеможливити і того, що джерело спалахів — це дзеркала-перетворювачі, які поглинають частину сонячних хвиль і вибухають при аварії.

Засідання перетворилося на запеклу суперечку, розділивши спеціалістів на два табори. Одні говорили про регуляцію клімату за допомогою надзвичайно великих фотоконвертерів, про фотоелектричні елементи, що, однак, не узгоджувалося з наявністю джерела холоду біля екватора. Проте найдивнішими виявилися результати аналізу всього радіоспектра Квінти за методом Фур'є^[50]. Сліди будь-якої модуляції зникли, водночас потужність передавачів зросла. Радіолокаційна карта планети вказувала на сотні передавачів білого шуму, що зливався у безформні плямки. Квінта емітувала цей шум на всіх діапазонах хвиль. Він означав або передавання сигналів типу «білого шуму», тобто різновид зашифрованого зв'язку, замаскованого вдаваним хаосом, або штучно створений радіобезлад.

Бар Гораб вимагав негайної відповіді на запитання: ЩО слід передати на «Гермес» упродовж найближчих кільканадцяти годин — пізніше зв'язок з ним припиниться зовсім. А ще точніше: ДО ЧОГО мають бути готові розвідники, отже, ЯК мусять діяти, опинившись у системі Дзети?

Програма розвідки була розроблена вже давно, але не передбачала щойно виявлених феноменів. Передбачити це було абсолютно неможливо. Ніхто не хотів першим брати слово. Врешті астроматик Туїма, представник дорадчої групи SETI, явно вагаючись, сказав, що жодних корисних порад на «Гермес» передати не вдасться, натомість слід запропонувати перелік фактів та їхню гіпотетичну інтерпретацію, а вирішувати розвідники мають самі. Бар Гораб хотів вислухати всі гіпотези, попри їхню взаємну суперечливість.

— Хоч би чим були викликані зміни на Квінті, їх не можна сприймати як сигнали, спрямовані до нас, — сказав Туїма. — З цим ми

всі згодні. Дехто вважає, що Квінта помітила нашу присутність і готується, на свій лад, прийняти «Гермес». Це припущення не спирається на реальні дані. Це просто, на мою думку, або вияв неспокою, або, просто кажучи, страху. Дуже старого, первісного страху, який породив колись поняття космічного вторгнення як катастрофи. Я вважаю подібне пояснення цих явищ безглуздим.

Бар Гораб зажадав конкретних доказів. А те, варто їм боятися чи ні, розвідники вирішать самі. Йдеться про механізм нових явищ.

— Колеги астрофізики мають конкретні гіпотези, ото ж можуть їх озвучити, — відказав Туїма, не зважаючи на іронію, приховану в словах командира, бо вона була адресована не йому.

— А саме? — спитав Бар Гораб.

Туїма вказав на Ністена й Ла-Піре.

— Перепади температури й альбедо^[51] могли спричинити вторгнення у систему Квінти рою метеоритів, які стикалися зі штучними супутниками. Це, ймовірно, й викликало спалахи, — мовив Ністен.

— А як ти пояснюєш подібність спалахів на поверхні Квінти зі спектром Дзети?

— Можливо, частина супутників Квінти — це крижані брили, що відкололись од зовнішніх країв кільця. Вони відбивають сонячне світло в наш бік лише тоді, коли кут падіння та відбиття збігаються випадково: це можуть бути брили неправильної форми з різними обертовими моментами.

— А що ви скажете про пляму інею? — запитав командир. — Хто має припущення щодо її походження?

— Цього ми не розуміємо, хоч якийсь вірогідний механізм можна знайти...

— Як гіпотезу *ad hoc*^[52], — перебив Туїма.

— Я говорив про це з хіміками, — озвався Лаугер. — Там могли виникнути ендотермічні реакції. Мені, щоправда, таке пояснення не до вподоби, хоч і є сполуки, спроможні поглинати тепло, вступаючи в реакцію. Явища, якими супроводжуються ці спалахи, примушують шукати інше пояснення — небезпечніше.

— Яке? — уточнив Бар Гораб.

— Неприродне, хоча це й не обов'язково свідчить про усвідомлені дії. Припустімо, це може бути велика аварія на якихось велетенських

холодильних кріотронових установках. Подібно до пожежі на промисловому підприємстві, тільки зі знаком мінус. Але мені це також здається малоімовірним. Я не маю жодних конкретних доказів, щоби стверджувати це. А втім, їх не має ніхто. Проте вже сам незначний розрив у часі між усіма цими змінами вказує на те, що між ними є якийсь зв'язок.

— Цінність цієї гіпотези також мінусова, — зауважив хтось із фізиків.

— Не думаю. Приведення ряду невідомих до спільного невідомого знаменника — це набуток, а не втрата інформації, — усміхнувся Лаугер.

— Прошу, продовжуй, — звернувся до нього командир.

Лаугер підвівся.

— Добре, я скажу, що зможу. Немовля, несвідомо всміхаючись, робить це відповідно до передумов, які привели його на світ. Подібних статистичних передумов відомо багато: рожеві плями, котрі розрізняють його оченята, — то людські обличчя, а люди зазвичай позитивно реагують на усміх малої дитини і так далі.

— До чого ти ведеш?

— До того, що все завжди базується на визначених передумовах, хоча, здебільшого, це сприймають як само собою зрозуміле. Дискусія ведеться навколо реальних подій, і малоімовірно, щоб вони були незалежні одна від одної. Спалахи, хаотизація випромінювання, зміни альbedo Квінти, плазма на Місяці... Звідки вони взялися? Із цивілізаційної діяльності. Чи це щось пояснює? Навпаки: заплутує, бо ми за мовчазною згодою приймаємо тезу, що зможемо зрозуміти діяльність квінтян. Пригадайте, колись Марс вважали старим дідом, а Венеру — молодого дівчиною порівняно із Землею: прадідусі наших астрономів мимохіть припустили, що Земля така сама, як Марс і Венера, от тільки трохи молодша за першого і старша від другої. Звідси пішли канали Марса, дикі джунглі Венери й таке інше, аж поки все це перейшло у світ казок. Гадаю, ніщо не поводитьсь нерозумніше, ніж Розум. На Квінті можливі дії Розуму, а точніше — Розумів, неосяжних для нас через розмаїття проявів.

— Війна?

Голос долинув із глибини зали. Лаугер, продовжуючи стояти, вів далі:

— Війну не слід розуміти як низку об'єднаних процесів, що раз і назавжди розв'язують конфлікти — з нищівними наслідками. Командире, не розраховуй на осяяння. Коли ми не маємо ні вихідних даних, ні граничних, то ніщо не зможе перетворити невідоме у відоме. Допомогти «Гермесові» ми можемо лише тим, що попередимо його про небезпеку. Хочеш конкретнішої поради? Можлива лише така альтернатива: діяння розумних істот або нерозумні, або незрозумілі для нас, бо не вміщуються у категорії нашого мислення. Але це лише моє припущення, не більше.

Квінта

Перед зануренням «Евридiки» локатори востаннє принесли звістку про «Гермес», показуючи, як він рухається по відрізьку величезної гіперболи, безперервно підіймаючись над рукавом галактичної спіралі, аби у високому вакуумі летіти зі швидкістю, близькою до світлової. Врешті радіовідлуння почало надходити все рідше, а це означало, що на «Гермес» впливають релятивістичні ефекти і його бортовий час дедалі більше розходитьсь з часом «Евридiки». Зв'язок між кораблем-розвідником і головним кораблем перервався остаточно, коли сигнали автоматичного радіопередавача збільшили довжину хвиль, розтяглись у багатометрові пасма й ослабли так, що останній сигнал був зафіксований найчутливішим індикатором лише через сімдесят годин після старту. Це сталося тоді, коли Аїд, поцілений «Орфеєм»-самогубцем, зойкнув гравітаційним резонансом та відкрив темпоральні щелепи. Хоч би що могло трапитись із кораблем-розвідником і людьми, які в ньому перебували, відтепер це було таємницею на багато років.

Для тих, хто був занурений в ембріональний сон, подібний до смерті, позбавлений усяких видінь, і через це — відчуття часу, політ тривав недовго. Над білими саркофагами у тунелі ембріонатора крізь броньоване скло перископа світилась Альфа Гарпії, блакитний велетень, відірваний од інших зірок сузір'я асиметричним вибухом ще тоді, коли він був молодим сонцем і не врівноважився після ядерного спалення своїх надр. Після зникнення «Евридiки» GOD приступив до маневрування. Піднявшись над екліптикою «Гермес» каменем полетів до Аїда, віддаляючись од зірок, які були метою його подорожі, задля того, щоби потім, розігнавшись за рахунок гравітаційної потужності гіганта, наздогнати їх. Адже «Гермес» облетів колапсар так, що той дав йому своїм полем солідний розгін. Набувши майже світлової швидкості, «Гермес» висунув із бортів впускні отвори струменевих реакторів. Вакуум був такий високий, що тих атомів, які втягали реактори, не вистачило би для запалення, отож GOD додавав до водню тритій, аж поки розпочався синтез. Жерла двигунів, досі чорні, осяяв блиск полум'я, що пульсувало дедалі сильніше, швидше, яскравіше, аж

поки в морок ударили вогняні стовпи гелію. Лазер «Евридiки» подав кораблеві-розвіднику меншу допомогу, ніж передбачали проектом, бо один із гіперголових бустерів дав погану тягу і кормове дзеркало відхилилось од курсу. А потім «Евридiка» щезла, немов поглинута порожнечою, але GOD швидко відновив втрати додатковою потужністю, запозиченою в Аїда.

При 99 відсотках швидкості світла вакуум у вхідних отворах двигунів густішав, водню було достатньо, тривале прискорення збільшувало масу корабля-розвідника вже сильніше, ніж його хід. GOD підтримував 20 g без найменших відхилень, і конструкція, розрахована на вчетверо вищі перевантаження, не постраждала. Жоден живий організм, більший від блохи, не витримав би власної ваги у такому польоті. Кожна людина важила понад дві тонни. Під таким пресом не можна було би поворухити ребрами, роблячи вдих, і серце розірвалося б, нагнітаючи рідину, набагато важчу за рідкий свинець. Однак вони не дихали, і їхні серця вже не билися, хоча ці люди й не померли. Екіпаж спочивав у рідині, що заміняла йому кров. Насоси, здатні працювати й у стократ більшому тяжінні (звичайно, такого тиску ембріоновані вже б не витримали), перекачували в їхні судини онакс, а серця скорочувалися раз або двічі на хвилину — не працювали, а лише пасивно приводилися в дію припливом життєдайної штучної крові.

У призначений час GOD змінив курс, і, прямуючи до скупчення зірок у коротаційному колі галактики^[53], «Гермес» викинув крізь отвір у носі захисний щит. Він випередив корабель на кілька миль і, ніби завмерши на цій відстані, виконував роль протипроменевої броні. Якби цього захисту не було, то за розвиненої швидкості космічне проміння знищило б надто багато нейронів у людському мозку. За кормою вже променіла блакитна Альфа. Усередині тунельної палуби, у довгій кормі «Гермеса», однак, не запанувала цілковита темрява, бо ізоляційні шари реакторів давали мікроскопічний витік квантів і біля стін жевріло випромінювання Черенкова^[54]. Ця бліда напівтемрява панувала у позірному безрухові, в ідеальній тиші, й лише двічі крізь масивне вікно перегородки, що відділяла ембріонатор од верхньої рубки управління, сюди проникли гострі, різкі спалахи. Першого разу досі сліпий контрольний монітор захисного щита зблиснув холодною білиною й одразу ж згас. Пробудившись за наносекунду, GOD віддав відповідний наказ. Струм повернув важіль, ніс корабля відкрився і

бурхнув полум'ям так, щоби новий вистрілений щит замінив розбитий, який його космічний пил умить перетворив на розжарену хмару атомів. «Гермес» пролетів крізь сонячний феєрверк, що розтягся за кормою довгим хвостом, і помчав далі. За кілька секунд автомат урівноважив безладне тремтіння нового щита, щоразу рідше блимаючи жовтогарячими контрольними лампочками бакборту та штирборту^[55], ніби чорний кіт по-змовницькому і заспокійливо кліпнув жовтими очима до GODa. Потім на кораблі все знову завмерло — аж до наступного зіткнення з метеоритним чи кометним пилом. Урешті цезієві годинники, блимаючи, подали умовний знак. GODу не треба було дивитися на покажчики — вони були його власними почуттями, і він читав їхні показання своїм мозком, який через його трисантиметровий розмір жартуни з «Евридіки» називали «курячим». GOD стежив за показаннями люменометрів, щоби не відхилятися од курсу при зменшенні тяги. Приглушені й реверсовані двигуни почали гальмування. І цей маневр пройшов бездоганно: навігаційні зірки на фокаторах навіть не здригнулись, отож запрограмована поправка траєкторії польоту не знадобилася. У принципі зменшення близькосвітлової швидкості до параболічної, приблизно до 80 км/сек лише за мікропарсек — перед Юноною, периферійною планетною системою, — потребувало простого реверсування тяги, аж поки вона сама згасне від нестачі водневого палива й перейде на гальмування гіперголами. Проте GOD вчасно прийняв попередження «Евридіки» і, перш ніж братися до реанімації, змінив програму гальмування. Сяйво воднево-гелієвих сопел так само, як і полум'я самозаймистих палив, розрізнити було легко, й тепер для GODa першим законом стала «надзвичайно обмежена довіра до Братів по Розуму». Він не копирсався в бібліїстиці, не аналізував сварок між Каїном і Авелем, а просто пригасив прямопотоківі двигуни у тіні Юнони і використав її тяжіння для зменшення швидкості та зміни курсу. Друге газове небесне тіло Дзети допомогло йому перейти на параболічну швидкість, і лише тоді він задіяв реаніматори.

Водночас GOD вислав назовні автомати з дистанційним управлінням, які натягли на сопла корми і носа маскувальну апаратуру — електромагнітні міксери. З цього моменту полум'я тяги розмазалося: його радіація була спектрально розсіяна. Найделікатніший етап гальмування відбувся на порозі системи

Юнони: GOD запланував та виконав його вправно, як і належало комп'ютерові останнього покоління. Він просто прорізав «Гермесом» найвищі шари атмосфери газового велетня. Перед кораблем утворилася подушка розпеченої плазми і, втрачаючи у ній швидкість, GOD витиснув із кліматизації «Гермеса» все, на що вона була спроможна, щоби температура в ембріонаторі не піднімалася більш як на два градуси. Плазмова подушка вмить знищила захисний щит, який і так був уже непотрібний, і замінила його іншим — він мав захищати корабель від пилу й уламків комет на планетних орбітах. «Гермес» розпікся у вогняному проході, але в тіні Юнони він охолов, і GOD переконався, що розпечені хмари, майже протуберанці, викликані гальмівним маневром, опадають відповідно до закону Ньютона на важку планету. GOD не лише замасковував присутність «Гермеса», а й замітав усі його сліди. Корабель із погашеними двигунами дрейфував у далекому афелії, коли в ембріонаторі засвітилися усі лампи, а головки медикомів зависли над контейнерами, готові до роботи.

За програмою першим мав прокинутися Герберт, щоби за потреби долучитись як лікар до операції пробудження. Однак цю послідовність було порушено: біологічний фактор залишався найслабшою ланкою таких складних операцій. Ембріонатор містився на середній палубі й порівняно з кораблем здавався мікроскопічною шкаралупкою, оточеною багатьма шарами броні та протипроменевою ізоляцією з двома люками, які вели до житлових приміщень. Центр «Гермеса», званий «містечком», з'єднувався комунікаційними шахтами з рубкою управління, розділеною на два яруси. Між носовими перегородками тяглися лабораторні палуби, призначені для роботи як у стані невагомості, так і при гравітації. Енергетичні ресурси були розташовані на кормі — в анігіляційних контейнерах, у недосяжному для людей сидеральному машинному залі й у камерах спеціального призначення. Між зовнішньою та внутрішньою бронею корми були шасі, щоби корабель міг приземлитися на планетах і ставати на вигнуті членистоногі сталеві балки. Посадці мала передувати перевірка витривалості ґрунту, бо на кожну з велетенських лап ракети припадало 30 000 тонн ваги. На середній палубі вздовж штирборту було складено розвідувальні зонди та допоміжне оснащення для них, уздовж бакборту — автомати для внутрішнього й зовнішнього обслуговування, здатні самостійно вести далеку розвідку,

пересуваючись поверхнею чи здійснюючи перельоти. Були серед них і велетоходи.

Коли GOD увімкнув реанімаційні системи, на «Гермесі» панувала сприятлива для операції невагомість. До Герберта повернулися нормальний пульс і температура тіла, але він не прокидався. GOD докладно обстежив його і завагався. Мав приймати рішення самостійно. Власне, він не вагавсь, а порівнював шанси на успіх різних медичних процедур. Можна було почати з реанімації командира Стіргарда або витягти лікаря з ембріонатора і перенести його до операційної. GOD вчинив так, як людина, котра, опинившись перед вибором, підкидає монету. Коли не відомо, що вибрати, нема тактики, ліпшої за лотерею. Генератор випадкових величин вказав на командира, й GOD його послухався. Через дві години Стіргард, іще напівпритомний, сів у відкритому ембріонаторі, розірвавши прозору оболонку, що огортала його голе тіло. Озирнувшись навкруги, він пошукав очима Герберта. Репродуктор щось йому сказав. Стіргард поволі зрозумів, що це механічний голос і що з Гербертом щось сталося. Він спробував підвестись і вдарився головою об покрішку ембріонатора — вона була не до кінця відчинена. Стіргардові на мить забило памороки. Першим звуком людської мови, що пролунав у системі Дзети, була добірна лайка. Липка, біла рідина стікала Стіргарду з волосся на обличчя й груди. Він порачкував уздовж усіх контейнерів із людьми аж до відчиненого у стіні люка. Сперся плечима на м'яку оббивку стіни у кутку між порогом та стелею й, витерши молочну рідину, що липла до пальців і повік, обвів поглядом увесь циліндричний ембріонатор. У проміжку між саркофагами з піднятими покрішками темніли вже відчинені проходи до ванн. Стіргард прислухався до голосу машини. Герберт, як і решта, був живий, але не прокидався. У цьому не було нічого страшного: всі енцефалографи та електрокардіографи показували норму.

— Де ми? — запитав Стіргард.

— За Юноною, — відповів GOD. — Політ пройшов без відхилень.

Чи слід перенести Герберта до операційної?

Стіргард замислився.

— Ні. Я сам ним займуся. У якому стані корабель?

— У повній готовності.

— Чи надходили радіограми з «Евридіки»?

- Так.
- Якої категорії важливості?
- Першої. Переказати зміст?
- Про що там ідеться?
- Про зміну процедури. Переказати?
- Якого обсягу текст?
- Три тисячі шістсот шістдесят слів. Переказати?
- Скорочено.
- Я не можу скорочувати невідомі.
- Скільки невідомих?
- І це невідомо.

Поки вони перемовлялися, Стіргард відштовхнувся від стелі. Летючи до зелено-червоного світла над кріотейнером Герберта, він встиг помітити в дзеркалі проходу до ванни свій тренований торс, що лиснів від онаксу, який краплями витікав з обірваної та підв'язаної пуповини, мов у величезного немовляти, з якого стікають пологові води.

— Що сталося? — спитав командир.

Зачепившись босими ногами за контейнер лікаря, Стіргард приклав йому руку до грудей. Серце билось розмірено. На ледь розтулених губах білів липкий онакс.

— Перекажи те, що в цьому повідомленні точно! — мовив Стіргард до GODa.

Говорячи це, він устромив пальці лікареві в рота, заглянув у горло. Відчувши тепло подиху, обережно торкнувся піднебіння. Герберт здригнувся і розплющив очі. Вони були повні сліз, ясних та чистих, неначе вода. Стіргард вдоволено подумав про дієвість такої примітивної процедури. Герберт не пробудився, бо затискачі на його пуповині не були ще цілком вимкнуті. Командир натиснув на катетер, і той відскочив, прискаючи білою рідиною. Пуп стулився сам. Стіргард обіруч натиснув на груди непритомного, відчуваючи, як липнуть до них долоні. Герберт дивився на нього широко розплющеними очима, немов закляк від подиву.

- Усе в порядку, — мовив Стіргард.
- Здавалося, Герберт його не чує.
- GOD!
- Слухаю.

— Що сталося? «Евридiка» чи Квінта?

— Зміни на Квінті.

— Підсумуй дані.

— Сума невизначених є невизначеною.

— Кажі, що знаєш.

— Перед зануренням були зафіксовані швидкозмінні стрибки альbedo, радіовипромiнення досягло трьохсот гігават білого шуму. На Місяці тремтить біла цятка, визначена як плазма у магнітному кільці.

— Які рекомендації?

— Обережна розвідка.

— А ще?

— Діяти на власний розсуд.

— Відстань до Квінти?

— Мільярд триста мільйонів миль по прямій.

— Маскування?

— Виконав.

— Мікс?

— Так.

— Програму змінив?

— Тільки на етапі наближення. Корабель перебуває в тіні Юнони.

— Готовність корабля повна?

— Повна. Чи слід реанімувати екіпаж?

— Ні. Спостерігав за Квінтою?

— Ні. Втратив зв'язок у термосфері Юнони.

— Ну добре. Тепер мовчи і чекай.

— Мовчу і чекаю.

«Цікавий початок», — подумав Стіргард, масажуючи груди лікаря.

Той вдихнув повітря і поворухнувся.

— Ти мене бачиш? — запитав його голий командир. — Не розмовляй. Кліпни.

Герберт закліпав і усміхнувся. Стіргард обливався потом, але не переставав масажувати.

— *Diadochokynesis*^[56]?.. — запропонував Стіргард.

Лікар заплющив очі й невпевнено торкнувся пальцем кінчика свого носа. Потім вони поглянули один на одного й усміхнулися. Лікар зігнув коліна.

— Хочеш встати? Не поспішай.

Не відповідаючи, Герберт захопився руками за краї свого ложа й підтягнуся. Та замість того, щоби підвестися, він злетів у повітря.

— Обережно — невагомість, — нагадав йому Стіргард. — Помалу...

Герберт оглядав ембріонатор, уже цілком отямившись.

— Як решта? — спитав він, відкидаючи волосся, що прилипло до чола.

— Реанімація триває.

— Потрібна допомога, докторе Герберт? — спитав GOD.

— Ні, — кинув лікар.

Він сам по черзі перевірив контрольні покажчики над саркофагами. Торкався грудей, зазірав у зіниці, досліджував кон'юнктивальні реакції. До нього долинув шум води з ванни. Стіргард приймав душ. Поки лікар дійшов до останнього, Накамури, командир, уже вдягнений у шорти і чорну трикотажну теніску, повернувся зі своєї каюти.

— Як там? — запитав він у Герберта.

— Усі в нормі. У Ротмонта сліди аритмії.

— Залишайся біля них. Я займуся поштою...

— Є відомості?

— П'ятирічної давнини.

— Хороші чи погані?

— Незрозумілі. Бар Гораб порадив змінити програму. Вони щось помітили на Квінті перед зануренням. І на Місяці.

— Що це може бути?

Стіргард стояв біля входу. Лікар допомагав Ротмонтові. Троє вже мились, інші плавали довкола, впізнавали один одного, розглядали себе в дзеркалі, намагаючись розмовляти.

— Покличеш мене, коли вони отямляться. Часу в нас досить, — із цими словами командир відштовхнувся від люка, пролетів між голими астронавтами, як між білими рибами під водою, і зник у напрямку рубки управління.

Проаналізувавши ситуацію, Стіргард підняв корабель над площиною екліптики на найслабшому ході, вийшов зі смуги тіні, щоб уперше обстежити Квінту. Вона маячила біля Сонця, немов серп. Усю планету вкривали хмари, її шум зріс до чотирьох гігават. Аналізатори Фур'є не виявили жодних модуляцій. «Гермес» уже огорнувся в захисну оболонку, щоб його не можна було виявити радіолокацією.

Стіргард вважав, що надмірна обережність краща за невиправданий ризик. Технічна цивілізація передбачала розвиток астрономії, астрономія — чутливі болометри, тож навіть астероїд, тепліший од вакууму, міг привернути до себе увагу. Тому й до водяної пари Стіргард домішав трохи сульфідів, характерних для сейсмічного газу. Щоправда, астероїди з діючими вулканами — це рідкість, особливо при такій малій масі, як маса корабля-розвідника, але завбачливий командир вислав у космічний простір зонди і спрямував їх на себе, аби впевнитися, що необхідні для дальшої корекції польоту парові турбіни залишаться майже непомітними навіть при наближенні до Квінти. Хотів підійти до неї з боку Місяця, щоб докладно її дослідити.

Усі вже зібралися в рубці. Гравітації тут не було — рубка нагадувала середину великого глобуса з конусоподібним ухилом, закритим стіною моніторів, з кріслами, до яких людина прилипала. Досить було тільки вхопитися руками за бильце й притиснутися до сидіння, щоб тебе присмоктало. Коли ж ти хотів підвестися, слід було просто різко відштовхнутися. Це було краще за ремені. Отож вони сиділи вдесьятьох, наче в малому проекційному залі, а сорок моніторів показували їм планету, кожен в іншому спектральному діапазоні. Найбільший центральний монітор міг синтезувати монохромні зображення, при потребі накладаючи їх одне на одне. У розривах хмар, розігнаних пасатами й циклонами, ледь вирізнялися сильно порізані контури материків. Світло, яке почергово фільтрували, давало змогу бачити то поверхню хмарного моря, то поверхню планети. Водночас усі слухали монотонну доповідь GODa. Він повторював останню радіограму «Євридіки». Б'єла припускав, що, можливо, землетрусами пошкоджено технічну інфраструктуру квінтян. Лакатос і ще дехто обстоювали гіпотезу, що мала назву «натуралістичної». Жителі планети викинули частину океанічних вод у космічний простір, щоби збільшити поверхню суходолу. Тиск океану на його дно зменшився, і внаслідок цього порушилася рівновага в літосфері. Під тиском, який ішов ізсередини, почалося розтріскування найтонших ділянок океанічного дна. Через це було припинено подальший викид вод у космос. Одне слово, діяльність планетян викликала катастрофічний рикошет. На думку інших, ця гіпотеза була хибною, бо не могла пояснити багатьох явищ. Окрім того, істоти, здатні проводити роботи в планетарному масштабі, передбачили б сейсмічні наслідки. За

підрахунками, в яких використовували земний досвід, катаклізми у літосфері могли б щонайменше на чверть зменшити об'єм океану. Зменшення тиску, спричинене викидом навіть шести трильйонів тонн води, не призвело б до глобальних спустошень. Згідно з контргіпотезою катастрофа відбувалася за «принципом доміно». Тобто це був непередбачений ефект експериментів, що ґрунтувалися на недосконалому знанні гравітології. Інші припущення стосувалися свідомої деструкції, руйнування застарілої технологічної бази, випадкового порушення кліматичних умов під час викиду вод у космічний простір або цивілізаційного хаосу невідомого походження. Жодна гіпотеза не змогла охопити всіх помічених явищ так, щоб утворити з них єдине ціле. Тому радіограма, яку Бар Гораб відправив перед самим зануренням в Аїд, давала розвідникам повноваження на будь-які самостійні дії, включно з відмовою від усіх усталених варіантів програми, якщо це буде визнано за необхідне.

Полювання

В афелії Дзети, віддалік од найбільших її планет, Стіргард перевів корабель на еліптичну орбіту, щоб астрофізики могли провести перші спостереження за Квінтою. Як в усіх подібних системах, у космічному просторі плавали рештки старих комет з відірваними газовими хвостами, пошматовані на застигли уламки через багаторазове проходження біля Сонця. Серед цих розпорочених брил та згустків пилу GOD помітив за чотири тисячі кілометрів об'єкт, не схожий на метеор. Коли його торкнувся промінь радіолокатора, це виявився метал. Об'єкт не міг бути магнітною брилою з великим вмістом заліза — мав надто правильні форми. Нагадував нічного метелика з маленьким товстим черевцем та обрубками крил. На чотири градуси тепліший від інших заледенілих уламків, предмет цей не обертався, як годилося би метеорові чи фрагменту ядра комети, а летів прямо вперед, без слідів тяги. GOD оглянув його в усіх спектральних смугах і зрештою виявив причину такої стабільності: слабкий витік розрідженого аргону, через це майже непомітний. То міг бути космічний зонд або невеликий корабель.

— Упіймаємо цього нічного метелика, — вирішив Стіргард.

Отож «Гермес» рушив навздогін, а за милю від об'єкта вистрілив пристроєм з чіпкими лещатами. Лещата широко розкрилися над самим хребтом химерного нічного метелика й обхопили його з боків. Інертне створіння поводитися ніби пасивно, але за хвилю його температура зросла і струмінь газу, що бив іззаду, подужчав. Монітор, який пильно стежив за цим полюванням, зблиснув знаками запитання.

— Увімкнути енергопоглиначі? — запитав GOD.

— Ні, — відказав Стіргард, дивлячись на болометр.

Захоплений об'єкт розігрівся до трьохсот, чотирьохсот, п'ятисот градусів за Кельвіном, але швидкість його майже не збільшилася. Потім крива температури задрижала й почала спадати. Упольований об'єкт холонував.

— Яка тяга? — спитав командир.

Усі в рубці управління мовчали, переводячи погляд з візуального монітора на бічні, що показували рівень позасвітлової емісії. Світився

тільки болометричний.

— Радіоактивність нуль?

— Нуль, — запевнив командира GOD. — Витік слабшає. Що робити?

— Нічого. Чекай.

Так вони летіли довго.

— Візьмемо це на борт? — врешті запитав Ель Салям. — Чи, може, спершу просвітимо?

— Не варто. Він уже здихає — тяга в нього спадає, він захолов. GODE, покажи його зблизька.

Електронними очима мисливця-пастки вони побачили чорний панцир у віспі ерозії.

— Абордаж? — спитав GOD.

— Ще ні. Стукни його зо два рази. Але не сильно.

Із середини довгоруких лещат вистромився стрижень. Він методично бив у затиснутий корпус, із якого сипалась обгоріла луска.

— Там може бути безударний детонатор, — зауважив Поласар. — Я б його все-таки просвітив...

— Добре, — несподівано погодився Стіргард. — GODE, проспінографуй його.

Два веретеноподібні зонди, вистрілені з носа корабля, наздогнали череватого метелика й полетіли обабіч нього. Верхні монітори рубки управління ожили, відтворюючи заплутані смуги, пасма, тіні, а водночас із цим по краях екранів вискакували атомні символи: вуглецю, водню, кремнію, марганцю, хрому; ці стовпчики зростали, аж поки Ротмонт сказав:

— Це нічого не дасть. Його треба взяти на борт.

— Ризиковано, — пробурмотів Накамура. — Краще демонтувати на відстані.

Командир спитав у GODa.

— Можна, — відповів GOD. — Це займе від п'яти до десяти годин. Починати?

— Ні. Розріж йому панцир у найтоншому місці й передай зображення зі середини об'єкта.

— Просвердлити?

— Так.

До зондів, що оточували здобич, приєднався ще один. Алмазне свердло не брало.

— Тільки лазер, — вирішив GOD.

— Нічого не вдієш. Але — мінімальний імпульс, щоб у середині нічого не розплавалося.

— Гарантувати не можу, — відказав GOD. — Вмикаю лазер?

— Обережно.

GOD втягнув свердло. На шерехатій поверхні заряхтіла біла точка, пішов дим, а коли хмарка диму розвіялась, у витоплену пробоїну ввійшла головка телеоб'єктива. Стало видно обсмалені труби, що входили в опуклу плиту, а все зображення ледь тремтіло. Озався GOD:

— Увага: за даними спінографії в центрі об'єкта розташовані екситони^[57], а віртуальні квазічастини стиснули конфігураційний простір^[58] Фермі^[59].

— Далі! — поквапив Стіргард.

— Тиск у джерелі енергії — понад чотириста тисяч атмосфер, або квантові ефекти Голенбаха.

— Різновид бомби?

— Ні. Наймовірніше, джерело рушійної сили. Реактивною масою був аргон. Він уже вичерпався.

— Чи безпечно буде взяти це на борт?

— Безпечно. Баланс енергії дорівнює нулю.

Окрім фізиків, ніхто не розумів, що це означає.

— Беремо? — запитав Накамуру командир.

— GOD знає ліпше, — усміхнувся японець. — А ти що скажеш?

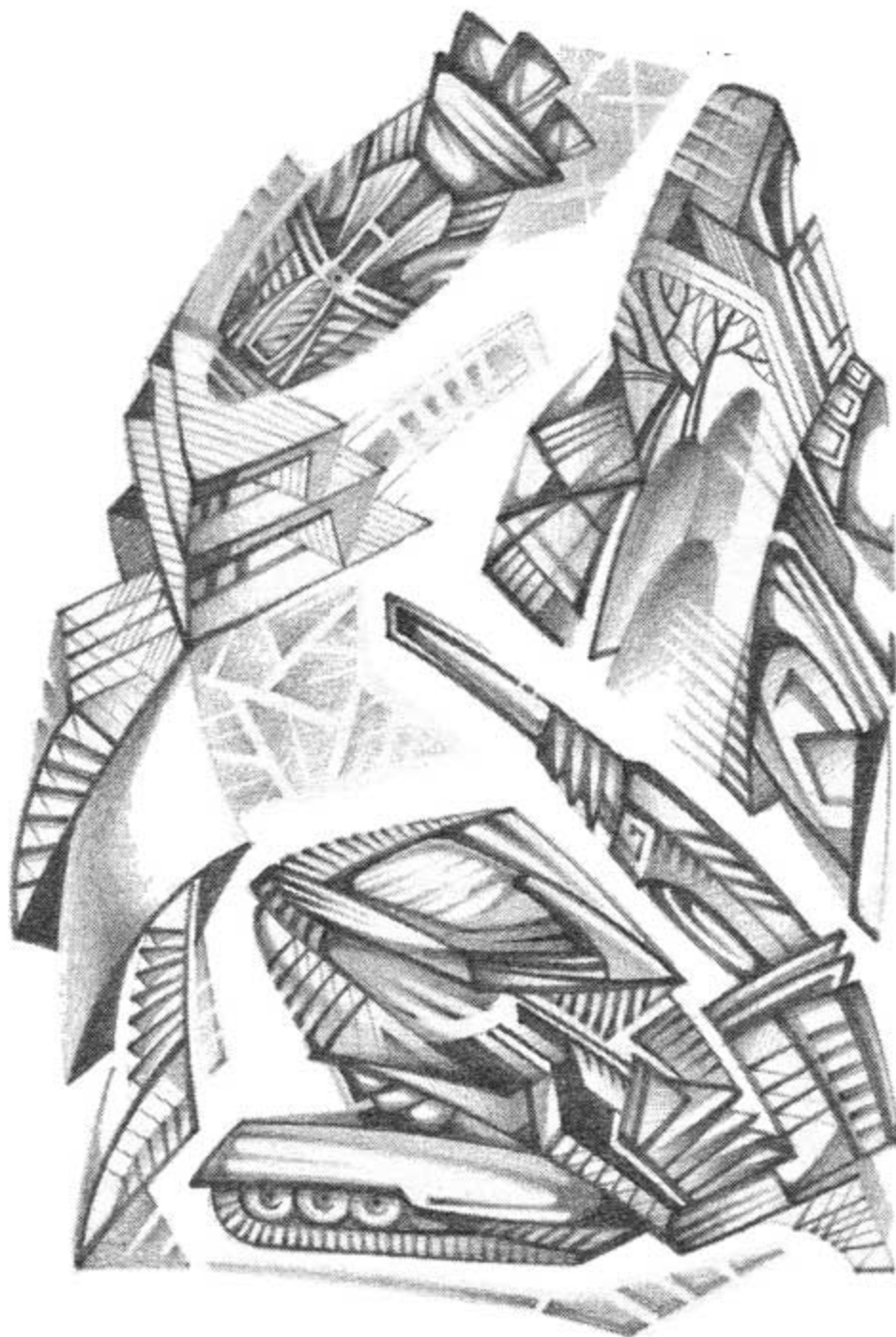
Ель Салям, до якого було звернене запитання, на знак згоди кивнув головою. Отож трофей було втягнуто до вакуум-камери на носі й для певності оточено енергопоглиначами. Ледве закінчили цю операцію, як GOD повідомив про інше відкриття. Він помітив об'єкт, значно менший від спійманого, вкритий оболонкою, що поглинала промені радіолокаторів; виявив його GOD завдяки спін-резонансу речовини, з якої був зроблений об'єкт: то була сигара масою якихось п'ять тонн. Орбітери знову полетіли до об'єкта і, розжаривши ізоляційне покриття, здерли його з лискучої металевої сигари. Спроби викликати його реакцію закінчилися нічим: то був труп, у боці якого зяяла

випалена дірка. Стан обшивки свідчив про те, що вона з'явилася не дуже давно. І цю здобич також завантажили на корабель.

Отож полювання пройшло легко. Клопоти почалися щойно при обстеженні та розтині здобичі.

Перше судно своєю двадцятитонною тушею нагадувало велетенську черепаху. Його шерехатий панцир був побитий безліччю зіткнень з мікрометеоритами й космічним пилом. Усе це свідчило про чи не столітній вік. Його орбіта виходила своїм афелієм за крайні планети Дзети. Анатомія солідно броньованої черепахи збентежила дослідників. Протокол складався з двох частин. У першій Накамура, Ротмонт та Ель Салям подали схожий опис обстежених приладів об'єкта. У другій думки про призначення цих приладів суттєво розійшлися. Поласар, який також брав участь в обстеженні, засумнівався в припущенні фізиків. Цей протокол має таку ж цінність, казав він, як опис єгипетської піраміди, що виконали пігмеї. Єдність думок у визначенні будівельного матеріалу аж ніяк не пояснює призначення апарата. Цей старий супутник мав особливе джерело енергії. Містив батареї п'єзоелектриків, що заряджалися за допомогою конверторів, з якими фізики досі не стикалися. П'єзоелектрики, спресовані у багатокаскадних лещатах суто механічних підсилювачів тиску, розтягаючись, давали струм порціями, дозованими дросельною системою з фазовою модуляцією, але могли також дати раптовий і повний розряд, якби сенсори броні замикали дросельний клапан. Тоді й увесь струм, оббігаючи двокотушкові бобіни, розірвав магніти. Між акумуляторами й обшивкою були мішки чи кишені, наповнені шлаком. Туди тяглися напівпрозорі дроти із затуманеною дзеркальною серединою, можливо, роз'їдені ерозією світловоди. Накамура припускав, що цей мертвий корабель колись зазнав перегріву, який розтопив у ньому частину підсистем та знищив сенсори. Ротмонт, однак, вважав, що руйнування відбулося без нагрівання — каталітичним шляхом. Так, ніби якісь мікропаразити — ясна річ, неживі — зжували у супутнику мережу зв'язку в його носовій частині, й то дуже давно. Внутрішню поверхню броні вкривали кількома шарами чарунки, трохи подібні до бджолиних стільників, але значно дрібніші. Лише за допомогою хроматографії пощастило виявити в їхньому попелі силікокислоти — кремнієвий еквівалент амінокислот із подвійною водневою сполукою. І саме тут думки вчених остаточно

розійшлися. Поласар вважав ці рештки внутрішньою ізоляцією броні, в той час як Кірстінг — проміжною системою між живою та мертвою тканинами, плодом технобіології невідомого походження і функцій.

Сперечалися довго. Екіпаж «Гермеса» користувався даними, що свідчили про рівень розвитку технології столітньої давності. У загальних рисах, теоретичні основи інженерної науки квінтян давали

підстави прирівнювати її до земних знань кінця ХХ століття. Водночас інтуїція більше, ніж речові докази, підказувала астронавтам, що головний напрям розвитку чужої фізики вже й сто років тому відхилився од земного. Не може бути ні синтетичної вірусології, ні технобіотики без попереднього опанування квантової механіки, а та, своєю чергою, ледь розвинувшись, веде до розпаду й синтезу атомних ядер. У цю епоху найкращим джерелом енергії для супутників і зондів, які здійснюють космічні польоти, є атомні мікрореактори. А в цьому супутнику не виявлено жодних слідів радіоактивності. Невже квінтяни, перескочивши через вибухову та ланцюгову ядерну енергетику, відразу досягли наступного етапу — конверсії тяжіння у кванти сильних взаємодій? З цим не узгоджувалася наявність п'єзоелектричної батареї на старому супутнику. Гірше було з іншим, молодшим супутником. У ньому виявили батареї мінусової енергії, яка виникає при близькосвітловій швидкості у полях тяжіння великих планет. Пульсуюча система тяги супутника порушилася через те, що в неї, можливо, влучив гігаджоулевий постріл когерентного світла. Радіоактивності в ньому також не виявили. Внутрішні підпори були з мономолекулярного вуглеволокна — неабиякого досягнення інженерної статистики. В уцілілому відділенні знайшли за енергетичною камерою розтріскані трубки з надпровідними сполуками, на жаль, обірваними там, де, на думку Поласара, було щось найцікавіше. Що там могло бути? Фізики висловлювали припущення, яких би не наважилися робити за сприятливіших обставин. Можливо, це уламки апарату, що виробляв нестійкі надважкі ядра? Аномалони? Навіщо? Коли б то була автоматична дослідна лабораторія, це мало б сенс. Але чи було судно лабораторією? І чому розплавлений метал нагадував архаїчний іскровий розрядник? А надпровідний ніобієвий сплав виявляв у нерозтрісканих каналах порожнини, випалені ендотермічним каталізом. Так, ніби якісь «еровіруси» були занесені туди струмом чи, радше, надпровідниками. Найдивнішими видавалися невеликі осередки руйнування, виявлені в обох супутниках. Знищення сталося несподівано й миттєво, але до нього не були причетні жодні зовнішні сили. Найчастіше з'єднання дротів були наче пожовані й переґризені. Ротмонт, до котрого звернулися за допомогою як до хіміка, визнав, що це — наслідки діяльності активних багатомолекулярних сполук. Йому пощастило виділити їх досить багато. Вони мали форму асинхронних

кришталіків і не втратили селективної агресивності. Одні атакували тільки надпровідники. Ротмонт показав колегам під електронним мікроскопом, як ці неживі паразити вгризаються у нитки надпровідної сполуки ніобію, котрі були їхнім живильним середовищем. Ротмонт не припускав, щоб ці «віроїди», як він їх назвав, виникли всередині супутника самостійно. Вважав, що апаратура була заражена «віроїдами» ще на етапі монтажу. Навіщо? Для експерименту? Але в такому разі не варто було запускати супутники у космічний простір.

Отож напрошувалася думка про саботаж під час будівництва цих приладів. Припущення було, щоправда, надто ризиковане. Якщо так, то тут міг критися якийсь конфлікт. Можливо, це — наслідок зіткнення протилежних інтересів? Щоправда, декому здавалося, що ця концепція відгонить антропоцентричним шовінізмом. Чи не могла це й справді бути хвороба апаратури на молекулярному рівні? Щось на взірєць раку? Хімік Ротмонт унеможлиблював це для першого, старого супутника-черепахи, якого під час переслідування охрестили нічним метеликом. Що ж до другого, то у Ротмонта не було такої певності. Хоча астронавти й не розуміли призначення обох космічних апаратів, технічний прогрес, який відбувся в період між будівництвом першого й другого супутника, впадав у вічі. Попри це «еровіруси» знайшли собі поживу в обох апаратах. Дійшовши цього висновку, Ротмонт і далі наполягав на своєму. Мікроелектронне обстеження проб, узятих із супутників, відбулося швидко, бо цим зайнявся аналізатор під контролем GODa. Якби не таке прискорення, для цієї некрогістології не вистачило б і року. Результати засвідчили: певні елементи обох супутників набули своєрідного імунітету на каталітичне руйнування, подібно до живих організмів та мікробів. В уяві астронавтів уже повставала картина мікромілітарної війни — без солдатів, гармат, бомб; війни, в якій особливо точною таємною зброєю є псевдокристалічні квазіферменти. Та, як це трапляється при наполегливих дослідженнях, замість того щоби спрощуватися, проблема дедалі більше ускладнювалася.

Фізики, хімік та Кірстінг майже не виходили з головної корабельної лабораторії. На мертвих живильних сполуках розмножилося кільканадцять типів сполук «захисту» й «атаки». Водночас межа між тим, що було інтегральною частиною чужої техніки, й тим, що в неї вдерлося для руйнування, стерлася. Кірстінг зауважив: це взагалі не

межа в абсолютно об'єктивному розумінні. Припустимо, на Землю прибуває надзвичайно мудрий суперкомп'ютер, який нічого не знає про життєві явища, бо його електронні пращури вже забули, що їх збудували якісь біологічні істоти. Він обстежує людину, яка має нежить і бактерії в кишках. Наявність вірусів у носі цієї людини є її невід'ємною природною властивістю чи ні? Скажімо, людина впала й набила собі на лобі гулю. Гуля — це підшкірний крововилив. Пошкоджено судини. Але ця гуля може також бути визнана за різновид амортизатора, утвореного для кращого захисту черепної коробки перед наступним ударом. Хіба таке пояснення неможливе? Для нас це звучить смішно, але йдеться не про жарти, а про позалюдське сприйняття дійсності.

Вислухавши посварених експертів, Стіргард тільки похитав головою і дав їм ще п'ять днів для досліджень. Це був справжній удар. Земна технологія вже піввіку йшла іншими стежками. Так звану «некроеволюцію» було визнано нераціональною. Навіть не припускалися, що колись виникне будь-яке «машинне видоутворення». Але ніхто не міг категорично твердити, що на Квінті нічого такого нема. Врешті командир запитав у фахівців лише про те, чи можна визнати гіпотетичний конфлікт між квінтянськими виробниками достатньою передумовою для того, щоби продовжити розвідку? Але на даному етапі досліджень експерти не хотіли говорити про жодні передумови. Аксиома не гіпотеза, а гіпотеза — не аксіома. Вони знали вже достатньо, щоби зрозуміти, на яких хистких даних базувалось їхнє знання. Додатковим ускладненням була відсутність і в молодшому супутникові системи зв'язку, бодай трохи схожої на ту, що походила з теорії кінцевих автоматів та інформатики. Може, «віроїди» зжерли цю псевдонервову мережу до решти? Однак від них повинні були залишитися сліди. Рештки. Може, і залишились, але вчені не могли їх виявити. Хіба можна за допомогою транзисторного лічильника, що потрапив під гідравлічний прес, вивести теорію Шеннона або Масквелла^[60]? Остання нарада була винятково напруженою. Стіргард не цікавився позитивними визначеннями. Він запитував тільки, чи можна стверджувати, що квінтяни володіють сидеральною інженерією. Це для нього було найважливішим. Але, якщо хтось і здогадувався про це, то мовчав. «Гермес» поволі дрейфував у темряві, а вони блукали в хащах невідомості. Пілоти — Гаррах і Темпе — мовчки прислухалися

до обговорення. Лікарі також не брали слова. Араго скинув чернечий одяг і вже нікого не запитував: «А якщо там панує зло?». Коли Герберт сказав, що сподівання ніколи не виправдовуються при зіткненні з реальністю, Араго заперечив. Скільки перепон вони подолали — таких, що їхні предки у двадцятому столітті вважали нездоланими! Як гладенько відбувалася подорож — без втрат проскочили крізь світлові роки, «Евридика» точно увійшла в Аїд, а вони досягли центру сузір'я Гарпії, і від населеної планети їх відділяють дні або й години.

— Панотець займається психотерапією, — всміхнувся Герберт.

Він і досі називав так домініканця, йому важко було б називати його «колегою».

— Кажу правду і нічого поза цим, — відповів Араго. — Я не знаю, що з нами буде. Таке незнання є нашим природним станом.

— А я знаю, про що ви, панотче, — імпульсивно випалив Герберт. — Що Творець не хотів таких експедицій, такого «спілкування цивілізацій», і тому розділив їх безоднями. А ми ж не тільки зробили компот з райського яблука, а вже й пиляємо Дерево Пізнання...

— Якщо ви хочете дізнатися мою думку — я до ваших послуг, — озвався Араго. — Гадаю, Творець ні в чому нас не обмежив. Але при цьому невідомо, що виросте зі щепи Дерева Пізнання...

Пілоти не могли довідатися про дальший хід теологічної дискусії, бо їх викликав командир і звелів узяти курс на Квінту. Після ознайомлення з навігаційною траєкторією він додав:

— На борту панує настрій, якого я не сподівався. Буяння фантазії повинно мати межі. Як ви знаєте, весь час тривають розмови про незрозумілі конфлікти, мікромашини, нанобалістику, битви. Але ж усе це — лише баласт упереджень, який засліплює нас. Якщо ми й далі тремтітимемо через розтин кількох мертвяків, то цілком дезорієнтуємось, і кожен крок уперед видаватиметься нам занадто ризикованим. Я сказав про це науковцям, кажу й вам. А тепер — щасливої дороги. До Септіми курс може тримати GOD. Потім ви мусите чергувати в рубці — графік складіть самі.

Корабель уже йшов на тязі, й знову з'явилося, хоча й слабке, тяжіння. Гаррах пішов з Темпе по стару книжку, взяту з «Евридики». Коли вони прощались у дверях каюти, Гаррах, вищий на зріст, нахилившись так, ніби мав відкрити якусь таємницю, мовив:

— Бар Гораб знав, кого призначити командиром на «Гермесі».
Правда? Ти зустрічав кращих?

— Може, й зустрічав, але не кращих. Таких, як він.

Місяць

Планету оточувало величезне мінливе кільце з льодових брил. Обчислення, котрі Лакатос та Бієла здійснили перед самісіньким зануренням «Євридіки», підтвердилися. Розчленоване однією великою й трьома меншими тріщинами, що виникли внаслідок пертурбацій, спричинених тяжінням Квінти, кільце не могло існувати довше, ніж тисячу років, бо збільшувалось у діаметрі й водночас утрачало масу. Його зовнішні краї розширювалися під дією відцентрових сил, а внутрішні, тручись об атмосферу, кришилися і танули, тож частина вод, викинутих невідомим чином у простір, поверталася на планету безперервними дощами. Важко було припустити, ніби квінтяни свідомо влаштували собі цей справжній потоп. Кільце, яке спочатку складалося з трьох або чотирьох трильйонів тонн криги, щороку втрачало мільярди тонн. Це було дуже дивно. Порушився клімат усієї планети. Крім заливних дощів, величезна тінь кільця під час обертання навколо сонця Квінти затуляла то північну, то південну півкулі. Воно відбивало сонячне світло, не тільки знижуючи середню температуру планети, а й порушуючи циркуляцію пасатів у атмосфері. На просторах обабіч відкидуваної тіні шаленіли бурі й циклони.

Якщо жителі Квінти змогли понизити рівень океанів, то вони, мабуть, володіли достатньою енергетикою для того, щоб надати водоспадам чи, точніше, водольотам Другу космічну швидкість і цим самим вимести крижані маси з безпосередньої близькості планети, аби, розтоплені під Сонцем, вони безслідно випарувались або у вигляді льодових метеорів загубилися серед астероїдів.

Нестача потужностей змусила би проєктантів зупинити роботи, приречені на провал. Прогнозувати крах було елементарним завданням. Отож не помилка планетної інженерії, а щось інше перешкодило роботам, розпочатим багато років тому. Такий висновок здавався єдино можливим. Плaskий диск із діркою діаметром п'ятнадцять тисяч кілометрів, у якій перебувала планета, в серединних пасмах складався з крижаних брил, а на зовнішніх краях — із дрібних поляризованих кристаликів льоду, що теж було, мабуть, наслідком свідомого втручання. Одне слово, спершу кільце підкорялося

квінтянам. Його було утворено в площині екватора, але з внутрішнього боку, над самим екватором, воно становило хаотичну масу. Загалом кільце нагадувало космічну споруду, чомусь незавершену. Чому?

З океанів підіймалися два великі континенти й один менший, завбільшки як три Австралії. Цей континент був біля Північного полярного кола, через що розвідники назвали його Норстралією. Інфралокатори виявили на континентах тепліші, але несеїсмічні місця; мабуть, там діяли великі енергетичні станції. То не були ні теплоцентралі, які працюють на нафті чи вугіллі, ні ядерні установки. Над першими було б забруднене повітря, другі давали б радіоактивний попіл. Як відомо, на ранній фазі ядерної енергетики найбільше мороки земляни мали з тим попелом. Але для техніків, здатних викинути з гравітаційної воронки частину океанів, захоронення радіоактивного продукту згорання не становило б жодних труднощів. І все ж крига кільця не показала й сліду радіоактивності. Або квінтяни виробляли інший вид ядерної енергетики, або користувалися зовсім не відомою людям енергетикою. Якою ж саме?

За планетою тягся хвіст водяної пари, що походила головним чином із кільця. Зависнувши на стаціонарній орбіті за Секстою, схожою на Марс, тільки значно більшого розміру, з густою атмосферою, отруєною безперервними викидами вулканів і газовими сполуками ціану, «Гермес» послав для спостереження Квінти шість орбітерів. Вони безперервно передавали результати спостереження, а GOD складав із них детальний портрет Квінти. Найзагадковішим був її радіошум. На великих материках без проявів фазової чи частотної модуляції працювало щонайменше кількасот потужних передавачів. Їхнім випромінюванням був хаотичний білий шум. Антени пощастило точно локалізувати: вони емітували спрямовано або ізотропно, так наче квінтяни вирішили закрити собі всі канали електромагнітного зв'язку — від найкоротших хвиль до кілометрових. Квінтяни могли користуватися тільки кабельним зв'язком, тоді навіщо їм був потрібен цей гігаватний шум? Ще дивнішими — а «дивовижі» планети не мали меж — виявилися штучні супутники; їх було нараховано близько мільйона — на високих та низьких орбітах, на майже кругових і на еліптичних, з афеліями, що сягали далеко поза природний супутник Місяць. Зонди «Гермеса» виявили також супутники поблизу себе, а кілька — лише за якихось вісім-десять мільйонів кілометрів. Вони

суттєво відрізнялись один від одного розмірами й масою. Найбільші були, очевидно, порожнисті — мов роздуті у вакуумі некеровані аеростати. Частина сплющилася після витоку газів. Через кожних кілька днів котрийсь із мертвих супутників зіштовхувався з крижаним кільцем, і тоді виникало ефектне видовище веселкових спалахів, оскільки сонячне проміння у хмарах кристалів льоду піддавалося дисперсії. Хмара, що виникла таким способом, повільно розсіювалася у просторі. Зате деякі активні супутники, що рухалися по вимушених орбітах, потребували постійної корекції курсу, інші незбагненим способом змінювали свою форму, ніби величезні сувої металевої фольги, але ні ті, ні другі ніколи не зіштовхувалися з кільцем Квінти. Тривимірною голографічною картою супутників на перший погляд нагадувала величезний рій бджіл, шершнів та мікроскопічних мушок, який кружляв довкола планети. Це багат шарове скупчення не було хаосом. Із самого початку в ньому вдалося побачити просту закономірність — супутники на близьких орбітах часто йшли парами або трійками, а інші, надто біля стаціонарного кола, яким небесні тіла рухаються синхронно з поверхнею планети, йшли від перигелію до афелію, мов у фігурах танцю.

У міру надходження даних вимірів GOD створював систему координат — рід сферичної системи діаграм. Відрізнити «мертві» супутники від «живих», пасивно дрейфуючі від керованих чи самокерованих, виявилось дуже важко, оскільки це була проблема багатьох мікроскопічних мас, котрі рухаються в полі тяжіння великих мас Квінти, її Місяця і Сонця. Нарешті старанне обстеження виявило міриади уламків ракет та супутників, які часто падали на Сонце. Деякі з них мали форму тороїда, тобто кільця, з якого стирчали нитчасті шипи, найбільші з них, кружляючи між планетою та її Місяцем, проявляли певну активність. Шипи були дипольними антенами, тож їхнє випромінювання, відфільтроване від шумового фону планети, вдалося відокремити як шум в ультракоротких позарадіохвилях. Частина цього шуму припадала на жорстке рентгенівське випромінювання, нездатне досягти поверхні Квінти, бо його поглинала атмосфера. Щодень до маси отриманих даних GOD долучав нову інформацію, й коли Накамура, Поласар, Ротмонт і Стіргард сушили собі голови над складним ребусом, пілоти, не втручаючись у наукові обговорення, мали вже власну думку: Квінта — планета інженерів, одержимих

якоюсь манією, а ще точніше, SETI вклав мільярди у те, щоби відкрити цю божевільну цивілізацію. Але й вони відчули в тому навіженстві певний метод. Можливо, там тривала «радіовійна», доведена до цілковитого абсурду: сторони вже нічого не передають, а намагаються лише глушити одна одну.

Фізики силкувалися підтримати GODa найкарколомнішими гіпотезами. Можливо, жителі Квінти настільки принципово відрізняються від людей своєю анатомією та фізіологією, що образи й мову їм замінюють якісь інші, неакустичні, позазорові відчуття чи коди? Може, тактильні? Нюхові? Перцепційно пов'язані з тяжінням? Може, шум — це пересилання енергії, а не інформації? Може, інформація біжить по хвилеводах потоками, яких не можна виявити астрофізично? Може, не варто всіма способами фільтрувати це ніби безглузде електромагнітне ревіння, а слід провести принципову ревізію всієї аналітичної програми? GOD відповідав зі звичною бездушною терплячістю. Чимало знаючи про людські емоції, сам він не звідав жодної.

Якщо це — передача енергії, то повинні діяти приймальні системи, котрі давали би певний мінімум витоків або втрат, оскільки стовідсоткова передача неможлива. Але на планеті не видно було жодних установок, здатних приймати відповідні потужності. Частина енергії, подолавши атмосферу, йшла до багатьох орбітерів. Але інші передавачі й інші орбітери заглушували те цільове випромінювання, до того ж вельми ефективним способом. Складалося враження, мовби перемовлявся величезний натовп, причому говорили всі люди зразу й дедалі голосніше. Якби навіть кожен із них був мудрецем, рівнодіюча утворювала б дикий хорівий вереск.

По-друге, коли б якісь лінії служили для зв'язку, вони при заповненні передавальних каналів могли б нагадувати білий шум, а квінтянський шум виявляв цікаву характеристику. Це не був «абсолютний хаос». То була радше рівнодіюча протибіжних випромінювань. Довжину хвилі кожний передавач витримував надзвичайно точно. Інші передавачі заглушували його або забивали шляхом змін у фазі амплітуди передавання. GOD наочно продемонстрував цей стан електромагнітних речей, пересунувши радіоспектри в оптичну сферу. Білу, спокійну повню планети змінило зображення різнобарвних коливань. Коли GOD надав когерентним

випромінювачам зеленого кольору, реле — білого, а контрвипромінювачам — пурпурового, то диск Квінти зарябів од їхньої взаємодії. Розлитий пурпур огортав ретранслятори, рум'яючи їхню білину, і водночас туди вливалася зелень; виникала павутина кольорів, що розмазувались; іноді один з них починав сильно контрастувати, і його відразу ж затирали.

Тим часом надійшла інформація від зондів, посланих на дистанційну розвідку Місяця Квінти. Два з п'яти загадково зникли в периселенії^[61], невидимому з «Гермеса». За цю необережність Стіргард вичитав Гаррахові: той не послав услід за дозором резервного зонда, що дав би змогу провадити постійний нагляд також у позамісячному просторі. Однак три зонди облетіли довкола природного супутника планети і, неспроможні пробити своїми сигналами гущу шумів, переслали одержані знімки лазерним кодом. Спершу інформацію було так стиснено, що один імпульс містив тисячу бітів у наносекунді. Через неповну хвилину, впродовж якої тривало випромінювання, GOD доповів, що з апоселенію в бік патрульних зондів стартували три квінтянські орбітери, яких він досі не помічав, бо вони були надто маленькі. Виявити їх йому допомогло тепло їхніх двигунів, а також прискорення за ефектом Доплера^[62]. Ніщо не свідчило про те, що квінтяни вирішили перехопити земних дозорців. А втім, на це не вистачило б уже й часу, бо сліпучі цятки йшли на лобове зіткнення. Командир наказав уникнути зіткнення. Отож дозир із трьох зондів пустив у хід свою бутафорію, плюючи перед собою великою кількістю металевої фольги та повітряних куль. Це не вплинуло на перехоплювачів, і тоді дозорці вистрелили хмару натрію й упорснули в неї кисень. Утворилася вогняна хмара. Тільки-но в ній зникли квінтянські ракети, дозорці по спіралі вислизнули з хмари вогню, однак не полетіли до корабля, а на повній швидкості зіткнулися між собою, щоб розвіятися димом. Стіргард стягнув на борт корабля всі спостережні зонди з їхніх орбітальних пунктів, а GOD тим часом демонстрував дані розвідки. На зворотній пустельній півкулі Місяця, поритій кратерами, снував туди-сюди вогник зі спектром ядерної плазми. Він рухався так швидко, що якби його не затримувало належно сконцентроване магнітне поле, то він вилетів би у простір і відразу б згас. Що, власне, рухалося там, між двома старими кратерами, зі швидкістю шістдесят кілометрів за секунду? Що це був за мандрівний

племінець? GOD запевняв: планета ще не виявила «Гермеса», принаймні ніщо не свідчило про це. Тим часом GOD фіксував постійний шум і потріскування, яке було спричинене входженням супутників у атмосферу, а також їхнім зіткненням з льодовим диском, бо атмосфера Сексти замінювала йому лінзи радіоскопів.

Думки про те, що робити далі, розділилися. Повідомляти квінтян про своє прибуття не хотілося. Не слід було виявляти себе доти, доки пощастить розгадати бодай одну із безлічі загадок. Аргонавти розмірковували: послати безпілотний спускний апарат на зворотний бік Місяця чи краще посадити на нього корабель? Про шанси цієї альтернативи GOD знав рівно стільки, скільки й люди; відверто кажучи, нічого. Аускультация^[63], здійснена дозором, давала підстави вважати Місяць незаселеним, хоча він і мав атмосферу. У півтори рази масивніший од земного, він, однак, не міг її утримати. До того ж новим ребусом виявився й склад атмосфери: інертні гази аргон, криптон і ксенон з домішкою гелію. Без постійного поповнення ця атмосфера розсіялася б упродовж кількох сотень років.

Про інженерну діяльність на Місяці ще переконливіше свідчив отой вогник плазми, однак сам Місяць мовчав; не мав він і магнітного поля, й Стіргард зважився на посадку. Якщо там і жили якісь істоти, то тільки в підземеллях, глибоко під скелястим панцирем, подірявленим кратерами й кальдерами. Вилюкували моря застиглої лави, які величезними колами розбігалися від найбільшого кратера. Стіргард вирішив сідати, обернувши «Гермеса» на комету. Корпусні кінгстони, відкриті вздовж бортів, почали випускати з резервуарів піну; вона оповила весь корабель великим коконом з нерівномірно затужавілих пухирів. У цій губчастій масі «Гермес» стримів, як кісточка в плоді. Навіть зблизька він скидався на довгасту брилу, вкриту воронками кратерів. Тріснуті пухирі зробили його оболонку схожою на астероїд, справіку бомбардований хмарами пилу й метеоритами. Шлейф викидних газів мав прибрати подобу хвоста комети, що в міру її руху до перигелію відхиляється з орбіти в афелій. Цю ілюзію створювали дефлектори тяги. Щоправда, детальний спектральний аналіз виявив би імпульс і склад газів, який не трапляється в комет. Але такої можливості важко було уникнути. «Гермес» із гіперболічною швидкістю перейшов від Сексти до орбіти Квінти — врешті-решт бувають, хоч і рідко, такі спритні позасистемні комети, — після двох

тижнів навігації, загальмувавши за Місяцем свій стрімкий рух, висунув назовні маніпулятори з телевізійними очима. Ілюзія старої, пощербленої скелі була просто-таки чудова — тільки під енергійним ударом псевдовалуни еластично вгиналися, мовби повітряна куля. Самої посадки приховати не пощастило. Входячи кормою в атмосферу Місяця, «Гермес» вогнем спалив кожух своїх сопел, решту довершило тертя об атмосферу. З корабля здерло розпечений камуфляж, і голий броньований велет, спресовуючи під собою полум'я, шістьма розчепіченими лапами став на ґрунт, попередньо випробувавши його міцність серією снарядів. Із корабля дощем посипалися рештки кожуха. Коли цей дощ ущух, люди оглянули місцевість аж до обріїв. Від плазмового маятника їх відділяв випуклий край великого кратера. При тисковій чотирьох гектопаскалів, який тут існував, для повітряної розвідки можна було застосувати вертольоти, і то відкрито: починалася гра за невідомими правилами, хоча й із відомою ставкою. Вісім гвинтокрилів, розісланих у тисячомильному радіусі, ніхто не зачепив. З їхніх знімків склалася карта, що охоплювала вісім тисяч квадратних кілометрів. Карта типового безповітряного небесного тіла з хаотичним розписом кратерів, частково заповнених вулканічним туфом. Тільки на північному сході відеомагнітофони зафіксували вогняну кулю, що літала над скелястим ґрунтом, розтопленим у неглибоку улоговину. Цей район гвинтокрили обстежили повторно, щоби зробити спектральний аналіз під час польоту й після посадки. Один із гвинтокрилів навмисне наблизили до плазмової кулі. Перш ніж спалахнути, апарат устиг передати докладно її температуру та силу випромінювання порядку тераджоуля. Її живило й спрямовувало змінне магнітне поле, яке сягало 10^{10} гаусів.

Після глибоких зондувань магнітного підґрунтя улоговини Стіргард звелів GODові скласти схему виявленої там мережі з вузлами, від яких глибоко під літосферу вели численні вертикальні шахти. І не дуже здивувався, ознайомившись із поданим висновком. Призначення цієї гігантської установки було незрозуміле, однак не виникало сумніву, що роботи перервано в повному розпалі, й усі входи, які вели до штреків і шахт, було закрито чи, точніше, засипано за допомогою вибухів, після того, як у тунель і колодязь скинули все важке устаткування. Плазматичне мікросонце живили термоелектричні перетворювачі

завдяки системі магнетоводів, черпаючи енергію з глибин літосфери, — близько 50 кілометрів під зовнішньою оболонкою місячної кори.

Хоча Стіргард і послав туди важкі всюдиходи для ґрунтовніших досліджень та дочекався їхнього повернення, він звелів швидко стартувати. Зачаровані розмірами «підземного» енергетичного комплексу, фізики раді були б залишитися тут надовше, можливо, навіть відкрити засипані тунелі, та Стіргард не дозволив. Його пантеличили спіймані супутники, бентежило й будівництво, розпочате на пустищі з таким розмахом; але ще незрозумілішим було, чому припинено ці роботи. «Наче в панічній евакуації», — подумав він, одначе фізикам не сказав нічого. Думку, що раптом сяйнула йому в голові, залишив при собі.

Детальне дослідження невідомої технології було марною справою, її фрагменти, як скалки розбитого дзеркала, не давали суцільного зображення. Вони стали невиразним наслідком того, що його розбило.

Дилема полягала не в знаряддях цієї цивілізації, а в ній самій. І саме тієї хвилини, коли Стіргард, усвідомлюючи це, відчув на своїх плечах усю вагу дорученого йому завдання, Араго запитав через інтерком, чи можна зайти на розмову.

— Якщо ненадовго, то можна: менш як за годину ми стартуємо, — відповів Стіргард, хоч і не мав ніякого бажання зараз розмовляти з ченцем.

Араго зайшов буквально за хвилину.

— Сподіваюсь, я вам не завадив...

— Звичайно, завадили, ваша світлосте, — відповів Стіргард, не підводячись, і показав духовному отцеві на крісло. — Однак, враховуючи характер вашої... місії, слухаю.

— Я тут без виняткових повноважень і не виконую жодної місії. Мене просто послано на моє місце, так само як вас на ваше, — спокійно мовив домініканець. — З однією лише різницею: від моїх рішень не залежить нічого. А від ваших залежить усе.

— Я про це знаю.

— Жителі цієї планети — все одно, що живий організм, який можна всіляко досліджувати, але який не можна запитувати про сенс його існування.

— Медуза на таке запитання справді не відповість, зате людина...

Стіргард глянув на домініканця більш ніж зацікавлено, немовби чекаючи серйозної відповіді.

— Людина — так, але не людство. Медузи не відповідають ні за що. А кожен з нас відповідає за все, що робить.

— Я здогадуюся, що має на увазі ваша світлість. Ви хочете знати, яке я прийняв рішення.

— Так.

— Ми підніmemo забороло.

— Вимагатимете контакту?

— Так.

— А якщо вони неспроможні виконати цю вимогу?

Стіргард роздратовано підвівся — Араго розгадав його прихований намір. Стоячи біля ченця так близько, що майже торкався його колін, він тихо запитав:

— Що ж нам тоді робити?

Араго підвівся, взяв його правицю й стиснув її.

— Ця справа в добрих руках, — сказав він і вийшов.

Благовіщення

Після старту командир спрямував новозакамуфльований корабель на стаціонарну орбіту Місяця над півкулею, невидимою з Квінти, і по черзі викликав до себе товаришів, щоб кожний пояснив йому, як він розуміє нову ситуацію й що зробив би на його місці. Думки розійшлися. Накамура дотримувався космічної гіпотези. Рівень квінтянської технології передбачав високий рівень розвитку астрономії. Дзета зі своїми планетами летить крізь міжплечове розширення галактичної спіралі й за якихось п'ять тисяч років небезпечно наблизиться до Гадеса. Точно визначити критичне зближення не можна, бо тут нерозв'язна проблема взаємного впливу багатьох мас. Некатастрофічний пасаж повз колапсар, однак, малоймовірний. Цивілізація, над якою нависла небезпека, намагається рятуватися. З'являються різноманітні проекти: переселитися на Місяць, перетворити його на керовану планету й перенести в систему Ети Гарпії, до якої лише чотири світлових роки. І, що найістотніше, — вона віддаляється від колапсара. На початковій фазі реалізації цього проекту ресурси науки й енергії виявляються недостатніми. Можливо також, що частина цивілізації, один блок держав, виступає за цей проект, а другий опирається йому. Як відомо, експерти з різних галузей дуже рідко доходять повної згоди в найскладнішому. Виникає інший проект — еміграція або, інакше кажучи, астрономічна втеча. Ця концепція викликає кризу: населення Квінти, безперечно, можна рахувати на мільярди, й для будівництва флоту, здатного здійснити *Exodus*^[64] усіх із планетної колиски, не вистачить корабельних верфей. Якщо вдатися до земної аналогії, то окремі держави значно відрізняються своїм промисловим потенціалом. Провідна група буде космічний флот для себе, покинувши роботи на Місяці. Можливо, ті, хто працює на верф'ях, переконані, що рятувальні кораблі призначені не для них, і вдаються до саботажу. Можливо, це викликає репресії, безпорядки, анархічні інциденти й пропагандистську радіовійну. Через це й той проект зупинено на початковому етапі, а незліченна кількість супутників, які блукають системою, — то його невдалі сліди. Незважаючи на те, що ця оцінка ситуації вельми гіпотетична, її не варт

зовсім відкидати. Тому треба негайно сконтактувати із Квінтою. Сидеральна інженерія, переслана квінтянам, може їх урятувати.

Поласар, обізнаний з концепцією японця, бачив у ній перекручені факти, надумані для того, щоби підперти ними припущення про планетарну еміграцію. Сидеральна інженерія не з'являється наче грім з ясного неба. Потужність, яку використовує астоносферична установка на Місяці, на три порядки відрізняється від потужності, що робить гравітологію доступною для промислового застосування. Крім того, ніщо не свідчить, що квінтяни визнали систему Ети гостинною. Ета через кілька мільйонів років витратить увесь свій водень, унаслідок чого стане червоним гігантом. І, нарешті, Накамура так попереставляв дані руху Гарпії і Гадеса в проміжку гравітаційної невизначеності, що ймовірність критичного проходження Дзети поблизу колапсара скоротилася до п'ятдесяти століть. Якщо врахувати пертурбації, спричинені спіральними відгалуженнями Галактики, то на пасаж чекає запізнення двісті з лишком тисяч років. Повідомлення про те, що катастрофа настане через двісті п'ятдесят століть, може викликати паніку лише серед нерозсудливих істот. Наука в пелюшках — саме такою була земна наука дев'ятнадцятого століття — може визнавати, що її прогрес наближається до межі. Зріла наука, хоча й не владна передбачити свої майбутні відкриття, знає, що вони зростають у показниковій прогресії. З часом можна буде за кілька років здобути значно більше знань, аніж за всі попередні тисячоліття. Невідомо, що відбувається на Квінті, але контакт із нею треба встановити. Це ризиковано та, разом з тим, необхідно.

Кірстінг вважав «усе можливим». Висока технологія не заперечує релігійних вірувань. Піраміди єгиптян й ацтеків також не відкрили б гостям з інших світів свого призначення, як і готичні собори. Знахідки на Місяці можуть бути продуктом якоїсь віри. Культ сонця — та ще й штучного. Вівтар з ядерної плазми. Предмет поклоніння. Символ могутності або влади над матерією — й водночас схизми, віровідступництва, ересі. Не хрестові походи, а радіовійни. Електромагнітне насильство для «конверсії» еретиків чи, радше, їхніх інформаційних сакральних машин: *Deus est in Machina*^[65]. Не можна сказати, що це було ймовірне чи прямодоказове. Символ віри, так само як і витвори ідеології, не відкриває свого сенсу пришельцям із чужих країв. Фізика не знищує метафізику. Щоби дійти до єдності намірів

людей різних земних культур та епох, треба принаймні знати: матеріальне буття ніде не вважалось найосновнішим чинником, який забезпечує людське існування. Це припущення можна потрактувати як курйоз. Передбачити, що технологія завжди розходиться із *Sacrum*^[66]. Але технологія завше має супертехнологічну мету. А коли *Sacrum* зникає, прогалину, яка виникає в культурі, щось мусить заповнити. Кірстінг так побожно ставився до прихильників інженерії, що Стіргард ледве дослухав його до кінця. Ну, а контакт? Певна річ, він, Кірстінг, теж за контакт.

Жоден пілот не мав із цього приводу власної думки — роздування загадок за допомогою уяви не було в їхньому характері. Ротмонт був готовий обговорити технічні аспекти контакту. Насамперед — як уберегти корабель від роїв квінтянських супутників. Він припускав, що Квінту вже відвідала в минулому інша цивілізація, що це погано закінчилося й що квінтяни зробили з цього для себе належний висновок — застрахувалися від вторгнення, виробивши технологію універсальної недовіри. Тому їх найперше треба переконати в мирних намірах людей. Послати їм «вітальні дарунки», а коли квінтяни з ними познайомляться, чекати їхньої реакції. Ель Салям і Герберт були такої самої думки.

Стіргард учинив по-своєму. «Вітальні дарунки» могли бути там знищені перед посадкою. Про це свідчила доля п'ятьох дозорців, посланих до Місяця. Через те Стіргард вистрелив великим орбітером у бік Сонця, щоби він як дистанційно керований посол вручив Квінті «вірчі грамоти». «Посол» слав ці листи у вигляді лазерних сигналів, здатних пробити шумову оболонку планети; цим аж надто зрозумілим кодом підказував квінтянам, як вони можуть сконтактувати з ними. Орбітер безперервно передавав цю програму кількаторазів. У відповідь — мовчання.

Зміст послання що три тижні змінювали всіма можливими способами — реакції ніякої. Потужність променя було збільшено, лазерна голка ходила по всій планеті — в інфрачервоних променях, в ультрафіолетових, модульована й так і сяк. Планета не відповідала.

Тим часом «Посол» зібрав багато відомостей про зовнішній вигляд Квінти. На континентах помічено агломерації завбільшки з великі земні метрополії. Однак уночі їх ніщо не освітлювало. Ці зірчасті утворення з кущистими відгалуженнями виявилися напівметалевими.

Од відгалужень ішли прямі лінії, ніби комунікаційні артерії. Однак по них ніщо не рухалося. Що чіткішими були зображення («Посол» потроху обертався на шпигуна), то більше спростовувалися припущення землян. Виявилося, що лінії — не дороги й не трубопроводи. Територія між ними часто нагадувала лісові масиви. Ці позірні ліси становили безліч блоків правильної форми з розчепіреним пагінням, їхнє альbedo дорівнювало майже нулеві: вони поглинали понад 99 відсотків сонячного світла, яке падало на них. Через те вони скидалися на фоторецептори.

То, може, Квінта поглинула й «вірчі грамоти», сприйнявши їх як енергетичну поживу, а не як інформацію? Невидимий досі на тлі сонячного диска «Посол» послав усе, що в ньому було закладене. Інфрачервоними променями він передавав «грамоти», в сто разів перевищуючи радіацію Сонця. Найвірогідніше — цим когезійним світлом він вивів з ладу поглиначі хвиль, отож якісь технічні бригади мали би помітити аварію та її причини. Рано чи пізно фахівці вищого рівня мали б розпізнати сигналізаційну природу проміння. Але знову минали дні за днями, та нічого не змінювалося. Знімки нічної та денної півкулі планети тільки посилили їхню загадковість. Після заходу сонця ніщо не розсіювало темряву — обидва великі континенти, які виринули з океану, зі стрімкими, засніженими гірськими кряжами, виблискували вночі тільки під примарним світлом полярного сьйва, проте й це сьйво, яке перетоплювало безхмарні полярні льоди у примарне зелене золото, не блукало де завгодно, а ніби величезною невидимою рукою було спрямоване проти руху Квінти. Ні на внутрішніх морях обох континентів, ні в океані не виявлено жодного корабля; непорушність панувала і на розгонах прямих ліній, що стрімко перетинали «лісисті» рівнини та нагромадження скелястих хребтів; отже, вони не могли служити комунікаційним цілям. Із океану південної півкулі здіймалися згаслі вулкани начебто теж незаселених архіпелагів, незліченними намистинами розсипаних по його безмежних водах. Єдиний континент цієї півкулі біля самого полюса був укритий величезним льодовиком. Із тьмяного срібла його вічних снігів виростали самотні скелясті верхи, шпилі восьмитисячників, закутих у крижаний панцир. У смузі тропіків, під обручем замерзлого кільця, день та ніч шаленіли тропічні бурі, їхні громові розряди фіолетовими розбризками посилювала крижана площина небесного

персня, що, ніби дзеркало, крутився з карколомною швидкістю. Не було ні слідів цивілізаційної метушні, ні портових міст у гирлах великих річок, а гірські улоговини були вкриті вигнутою металевою бронею, що зовні нічим не відрізнялася від природної скелі; не було авіаруху також біля оточених низькими будівлями гладеньких бетонованих космодромів, яких виявлено близько сотні... Усе це неспростовно доводило, що якесь віковичне лихо загнало квінтян у підземелля, звідки вони мусять спостерігати за небесними просторами й космосом металевим зором радіоелектроніки. Термічні виміри виявили в Норстралії і Гепарії з'єднані між собою «підземними» розгалуженнями термічні плями, схожі на печерні міста. Одначе тонкий аналіз їхнього випромінювання мовби спростовував це припущення. Усі ці плями, кожна з яких сягала сорока миль у діаметрі, відзначалися дивним градієнтом випромінюваного тепла: найгарячішим був центр, а джерело тепла перебувало під літосферою на межі з мантією. Невже квінтяни черпають енергію з розтоплених надр своєї планети? Величезні, геометрично правильні території — їх спочатку сприйняли за сільськогосподарські угіддя — насправді були скупченням мільйонів конічних головок: мов керамічні гриби, висаджені на десятках кілометрів. Це передавально-приймальні радарні антени — заявили нарешті фізики. Планета в хмарах, бурях, циклонах мовби навмисне завмерла й причаїлася, зачувши невмовкаючий голос сигналізації, яка просила хоч якое відгукнутися.

Спостереження, що мали виявити сліди історичного минулого — руїни міст, якусь культову архітектуру, святилища, піраміди, стародавні столиці, — не дали вартих уваги результатів. Якщо війна спустошила планету або якщо людські очі не вміли всього того розпізнати, шукаючи земних аналогій, то мостом, перекинутим понад цією чужістю, могла бути тільки інженерна діяльність квінтян. Отож почали шукати установки, певна річ, гігантські, здатні викидати океанічні води в космічний простір. Розташування цих установок вдалося вирахувати. За напрямком обертання льодового кільця довкола екватора можна було визначити місце планетних водометів. Однак і тут плани шукачів розладнав фактор, що ускладнював розпізнання цих установок: їх було розташовано на берегах океану — в смузі, над якою оберталося скуте морозом кільце, але від постійного його тертя об розріджену атмосферу там не вщухали бурі та зливи, тому всі спроби

збагнути методи, до яких удались інженери Квінти в минулому столітті, щоби стріляти морями у вакуум, закінчилися крахом.

Численні фотографії екваторіальної смуги хоч і заповнили вщерть архіви корабля, мали не більшу цінність, аніж плями на таблицях тестів Роршаха^[67]. Незрозумілі контури зірчатих утворень, що часто повторювалися на континентах, люди могли тлумачити як завгодно, не обмежуючи своєї земної фантазії. GOD виявився безпорадним проти тисяч цих знімків, й астронавти збагнули, що машина, призначена для нібито цілком об'єктивного аналізу інформації, перебуває під впливом зашкарублого антропоцентризму. «Ми нічого не довідалися про невідомий Розум, — зауважив Накамура, — натомість побачили, які міцні узи розумової спорідненості зв'язують людей із комп'ютерами». Невідома цивілізація, розташована трохи не на відстані випростаної руки, наче знущалася з безпорадних дослідників. Пришельцям скрізь увижалися підступні пастки, немовби для когось — але для кого? — дуже важило кинути їм сповнений надії виклик та ще й у самому кінці дороги, біля мети. Ті, кого мучила ця думка, таїлися з нею, щоби не заразити товаришів поразництвом.

Після семисот годин марної дипломатії Стіргард відважився послати на Квінту першу ракету — «Гавриїла». «Посол» дав сигнал про це за сорок вісім годин до старту, повідомляючи квінтян, що цей зонд, не оснащений жодною зброєю, здійснить посадку на Гепарії — великому північному континенті, за сто миль від зірчастої забудови; в пустелі з безпілотним посланцем гепарійці зможуть порозумітися машинною мовою. Незважаючи на те, що планета не відповіла й на це звернення «Гавриїла», двосегментну ракету з мікрокомп'ютером, який, окрім стандартних програм контакту, був також спроможний переглядати та змінювати їх за непередбачених обставин, усе ж таки було виведено на орбіту в апоселенії. Поласар оснастив «Гавриїла» найкращим з малих тераджоулевих двигунів, які були на борту «Гермеса», щоби ракета могла подолати чотириста тисяч кілометрів за кільканадцять хвилин. Швидкість шістсот кілометрів за секунду в апогеї «Гавриїл» мав розвинути тільки над іоносферою. Фізики лаштувалися підтримувати з ним постійний зв'язок за допомогою випущених поперед нього зондів-передавачів, але командир відхилив цей варіант. Він хотів, щоби «Гавриїл» діяв автономно і переслав їм дані тільки після м'якої посадки, пучком хвиль, який могла

сконцентрувати на «Гермес» атмосфера Місяця. Стіргард уважав, що завчасне розташування передавачів між Місяцем, за яким ховався «Гермес», і Квінтою можуть виявити на планеті, й це збільшить підозріливість представників параноїдної цивілізації. Політ «Гавриїла» наодинці підкреслював мирність його місії. «Гермес» спостерігав цей політ, який відбивався на дзеркальних екранах «Посла», з п'ятихвилинним запізненням через ретрансляційну відстань. Ідеально охолоджений, дзеркальний — рефлектор давав чудове зображення. «Гавриїл» виконав маневри, які унеможливлювали виявлення базового корабля, і незабаром з'явився у вигляді темної голки на тлі білих хмар, що оточували планету. Через вісім хвилин люди біля моніторів заціпеніли. Замість того, щоби летіти до визначеного місця посадки на Гепарії, «Гавриїл» рухався на південь по кривій зі зростаючим радіусом і передчасно втрачав швидкість. Причину повороту виявили відразу. Вище від тропічної смуги в напрямку «Гавриїла» по математично ідеальних траєкторіях наближалися чотири чорні цятки — дві зі сходу й дві із заходу. Східні винищувачі вже скорочували дистанцію, яка відділяла їх від «Гавриїла». Переслідуваний почав змінювати свою форму. З голки він обернувся на крапинку, оточену сліпучим сяйвом. Утративши швидкість з чотиристакратним перевантаженням, замість спускатися до планети, він стрельнув свічкою вгору. Всі чотири переслідувачі теж змінили курс і почали сходитися між собою. «Гавриїл» удавано непорушно застиг у центрі трапеції, грані якої творили винищувачі. Трапеція маліла на очах, тобто вони теж змінили орбітальний рух на гіперболічний і наблизились один до одного, сяючи жаром збільшеної тяги.

Стіргардові кортіло запитати Ротмонта як програміста, що тепер зробить «Гавриїл», бо, судячи зі сліпучого сяйва переслідувачів, вони володіли величезною рушійною силою. Уся п'ятірка віддалялась од планети, розвинувши таку силу віддачі, що в білому морі хмар під нею утворилася широка воронка. У затемненій стерновій рубці панувала мовчанка. Ніхто з людей, які спостерігали це неповторне видовище, не озивався. Чотири цятки наближалися до «Гавриїла». Доплерівський віддалемір й акселерометр жменями викидав на край поля бачення свої маленькі червоні цифри. Важко було стежити за швидкістю переслідувачів. «Гавриїл» почав уже втрачати перевагу, бо згаяв час на гальмування й зміни напрямку польоту, тимчасом як переслідувачі,

зайшовши йому з флангів, увесь час нарощували швидкість. GOD показав на моніторі прогнозовану точку сходження п'ятьох траєкторій. За показаннями віддалемірів і доплерівським зміщенням, винищувачі мали наздогнати «Гавриїла» через кільканадцять секунд. Кільканадцять секунд навіть для людини, яка думає в мільярд разів повільніше, ніж комп'ютери, чимало — особливо за граничної напруги уваги.

Стіргард і сам не знав, чи припустився помилки, не оснастивши зонди бодай захисною зброєю. Його охопив гнів безпорадності. На «Гавриїлі» не було навіть автодеструктивного заряду. «Чесні наміри теж повинні мати межі», — це було все, що він устиг подумати.

Квадрат гонитви зменшився до розмірів маленької літери. Хоча втікач і переслідувачі вже віддалилися від планети на цілий її діаметр, від удару їхніх тяг затремтіла поверхня моря пір'їстих хмар, і крізь вікно, яке утворилося в цьому морі, показалися океан та нерівна берегова лінія Гепарії. Рештки хмар зникали у вікні, мовби жмутики цукрової вати на сонці.

Темне тло океану погіршило видимість. Тільки червоні цифри віддалеміра, що все ще сипалися на екран, сповіщали про становище «Гавриїла». Переслідувачі оточували його з чотирьох боків. Вони були вже поряд. І раптом вікно в хмарах випнулося, немовби планета збільшилася до велетенських розмірів, гравіметри видали різкий тріск, монітори вмить почервоніли, й зображення відновилося. Лійкувате вікно білих хмар знову зробилося маленьке, далеке й абсолютно порожнє. Стіргард спочатку навіть не зрозумів, що сталося, і глянув на віддалеміри. Усі вони миготіли червоними нулями.

— Дав їм прочуханки! — задоволено мовив хтось — мабуть, Гаррах.

— Що сталося? — нічого не зрозумів Темпе.

Стіргард знав, однак мовчав. Він був абсолютно певен, що хоч і відновлюватиме спроби встановити контакт, вони швидше занапасться корабель, аніж доможуться успіху. Забувши вже про це перше зіткнення, Стіргард якусь хвилину розмірковував, чи продовжувати складену програму, і майже не дослухався до «запальних» голосів у стерновій рубці. Ротмонт намагався з'ясувати, що зробив «Гавриїл», бо план розвідки цього не передбачав. Виявилось, що він сидеральним бомбардуванням стиснув простір разом з переслідувачами.

— Але ж «Гавриїл» не мав сидератора! — здивувався Темпе.

— Не мав, але міг мати. Адже в нього був тератронний двигун. Він реверсував його коротким замиканням і завдяки цьому всю потужність приводу спрямував у своє нутро. Хитрий трюк. Це був покер, якого «Гавриїл» обернув на бридж. Походив найсильнішим козирем. Вищої масті за гравітаційний колапс нема. Через те він не дав спіймати себе...

— Стривай, — Темпе почав уже здогадуватися, що сталося. — Хіба це було закладено в його програмі?

— Ну що ти! Він мав теравати в анігіляційному двигуні й повну автономію. От і пішов *va banque*^[69]. Це машина, любий мій, а не людина, отже, це не було самогубство. Згідно з основною директивою, він міг дозволити маніпулювати собою, але тільки після посадки.

— А хіба з нього не могли вийняти цей тератрон після посадки? — здивувався Герберт.

— Яким чином? Увесь кормовий сегмент разом із тератроном мав розплавитися під час проходження атмосфери. Після початку плавлення статора внутрішній тиск розірвав би полюси, й разом із машинним відділенням усе розсипалося б на порошок. До того ж без будь-яких слідів радіоактивності. Здійснити посадку мав тільки верхній носовий модуль для дружніх бесід із господарями планети...

— До біса таку роботу! — обурився Гаррах. — Ми вважали, що їхні ракети не зможуть розвинути подібної потужності під час прискорення! «Гавриїл» мав пролетіти крізь їхній смітник супутників, наче куля крізь рій бджіл, і з гідністю сісти.

— А чому він не розплавив свого двигуна, коли влаштували гонитву? — запитав лікар.

— А чому курка не літає?

Ротмонт дав волю своєму роздратуванню.

— А чим він мав розплавити свій тератрон? Адже енергію для спалення кормового сегмента він мусив би брати ззовні — від тертя об атмосферу! Так його спроектовано. Хіба ви цього не знаєте? Отож вернімося до гонитви. Або він од них утік би, на що вже зовсім не було надії, або вони наздогнали б його у вакуумі, стягли б на орбіту й демонтували. Якби вони здавили його тягу і він тільки після цього зробив коротке замикання, стався б вибух, але тероїд з полюсами міг би вціліти. Цього не можна було допустити, отож він придумав чорну діру з подвійним горизонтом випадків, колапсом усмоктав у себе

переслідувачів, і коли внутрішня сфера почала западати, зовнішня відхилялася, бо в цьому діапазоні квантовані ефекти дорівнюють гравітаційним. Простір зійшовся — через те ми побачили Квінту наче крізь побільшувальне скло.

— Невже це справді не було запрограмовано? Такої можливості не передбачено навіть у проекті? — озвався Араго, який досі мовчав.

— Справді не передбачено! На щастя, машина мала розуму більше, ніж ми! — Ротмонт не приховував, що його дратують ці запитання. — Машина мала бути беззахисною, як немовля! Хоча тиратрон «Гавриїла» й не був призначений для гіпертермічного виробництва колапсарів замиканням, вони легко змогли б це висувати зі самої конструкції. Без сумніву змогли б, оскільки «Гавриїл» додумався до цього сам упродовж кількох секунд.

— Сам?

Це ченцеве запитання остаточно вивело Ротмонта з рівноваги.

— Сам! Скільки разів я повинен вам це повторювати? Адже в нього був люмінний комп'ютер із четвертою частиною спроможності GODa! Ви, отче, за п'ять років не придумаете стільки бітів, скільки «Гавриїл» за мікросекунду. Він оглянув себе, констатував, що може зруйнувати тератрон полем і при замиканні полюсів утвориться моноядерний сидератор. Щоправда, при цьому сам він розлетиться на шматки, але водночас із колапсом...

— Це можна було передбачити, — зауважив Накамура.

— Якщо ти підеш на прогулянку з палицею і на тебе нападе скажений собака, то можна передбачити, що ти зацідиш його цією палицею по лобі, — відповів Ротмонт. — Я дивуюся, що ми були такі наївні! У будь-якому випадку все скінчилося гаразд. Вони продемонстрували свою гостинність, а «Гавриїл» зрозумів її. Певна річ, його можна було оснастити звичайним саморуйнівним зарядом, однак командир не захотів...

— А хіба те, що сталося, краще? — запитав Араго.

— А хіба я міг оснастити його двигуном від мопеда? Йому потрібна була потужність, і він її отримав. А те, що тератрою своєю схемою нагадує сидератор, не моя примха, а закони фізики. Правду я кажу чи ні, колего Накамура?

— Так, правду, — погодився японець.

— У всякому разі, їм невідома ні сидеротехніка, ні гравістика — ручуся головою, — докинув Ротмонт.

— А ти звідки знаєш?

— Бо інакше вони б її застосували. Адже, з погляду сидерургії, весь цей закопаний на Місяці молох — дрантя. Навіщо пробивати штольні в магмі й астеносфері, якщо можна перетворити тяжіння так, щоб воно давало макроквантові ефекти? Їхня фізика пішла іншим шляхом, я сказав би навіть — кружним, — і віддалила їх від головного козиря. І це наше щастя, бо ми прагнемо контакту, а не війни.

— Так, але чи не розцінять вони те, що сталось, як війну?

— Можуть. Ясна річ, можуть!

— Чи можете ви бодай приблизно сказати, де зараз рештки тих переслідувачів, яких видмухнув «Гавриїл»? — обернувся Стіргард до фізиків.

— Навряд. Хіба що колапс був вельми асиметричний... Запитаю в GODa. Сумніваюся, щоби гравізатори встигли точно це зареєструвати... GODe!

— Я чую, — відповів комп'ютер. — Виявити рештки неможливо. Ударна хвиля, спричинена розкриттям зовнішньої оболонки Керра, кинула їх у бік афелію.

— А приблизно?

— Виникла неозначеність на парсек.

— Не може бути! — здивувався Поласар.

Накамура теж був здивований.

— Я не певен, чи доктор Ротмонт має слухність, — сказав GOD. — Можливо, я необ'єктивний, бо споріднений з «Гавриїлом» тісніше, ніж доктор Ротмонт. Окрім того, я обмежив його автономію за одержаними вказівками.

— Ступінь спорідненості тут ні до чого, — командир любив GODову кмітливість. — Кажи, що знаєш.

— Я припускаю, що «Гавриїл» хотів тільки зникнути. Обернутися на сингулярність. Він знав, що таким способом ні нам, ні їм не завдасть жодної шкоди, бо ймовірність зіткнення з цією сингулярністю практично нульова. Вона має 10^{50} діаметра протона. Швидше зіткнуться дві мухи, одна з яких вилетіла з Парижа, а друга — з Нью-Йорка.

— Кого ти, власне, захищаєш? Доктора Ротмонта чи себе?

— Нікого не захищаю. Хоч я й не людина, але розмовляю з людьми. Імена «Гермес» та «Евридіка» походять із Греції. Тож нехай мої слова прозвучать, як колись під мурами Трої: оскільки ви не довіряєте тим, хто запрограмував і послав «Гавриїла», я клянусь олімпійцями, що виверт через колапс не було закладено в жоден блок пам'яті «Гавриїла». Він одержав максимум часу на прийняття рішення, тобто наносекундність еврези вздовж усіх її стовбурів, тобто 10^{32} — таким було основне число його комбінаторної множини. Як він скористався цією можливістю, не знаю, зате знаю, скільки в нього було часу на вирішення. Від трьох до чотирьох секунд. Занадто мало... Отож він опинився перед альтернативою: все або нічого. Якби не замкнув простору колапсом, то вибухнув би, як сто термоядерних бомб. Бо вивільнена під час короткого замикання сила була б вибухом. Тут він переборщив у протилежний бік, що гарантувало імплізію^[70] в сингулярність і заодно всмоктало снаряди квінтян під оболонку Керра^[71].

GOD замовк. Стіргард обвів поглядом членів екіпажу.

— Гаразд, я беру це до відома. «Гавриїл» віддав Богові душу. А в тому, чи він дав мат Квінті, ми ще пересвідчимося. Поки що залишаємося на місці. Хто чергує?

— Я, — сказав Темпе.

— Гаразд. Решта можуть іти спати. На випадок чого прошу мене розбудити.

— GOD не спить ніколи, — озвався GOD.

Залишившись у стерновій рубці наодинці з погашеними вогнями, пілот, мовби плавець у невидимій воді, обплив її вздовж матових, сліпих моніторів, здійнявся під стелю й, осяяний несподіваною ідеєю, відштовхнувся так, щоб долетіти до головного візоскопа.

— GODe, — негучно покликав він.

— Слухаю.

— Покажи мені ще раз останню фазу гонитви. У п'ятикратно сповільненому темпі.

— Оптично?

— Оптично, в інфрачервоних променях, але так, щоби зображення не дуже розмазувалося.

— Це справа смаку, — відповів GOD.

Тієї ж миті екран засвітився. Біля рамки вискочили цифри віддалеміра. Вони миготіли не так блискавично, як раніше.

— Дай сітку на зображення.

— Слухаю.

Стереометричне порізане зображення вкрилося білими хмарами. Зненацька воно заколивалось, немовби його заливала вода. Лінії геодезичної сітки почали вигинатися. Відстань між голкою «Гавриїла» та переслідувачами зменшувалася. Через уповільненість усе діялося, мов у краплині води під мікроскопом, коли до чорної пилінки зависі пливуть комоподібні бацили.

— Диференціальний віддалемір Доплера! — сказав пілот.

— Евклідів простір утрачає свої властивості, — відгукнувся GOD, але увімкнув диференціатор.

Вічка сітки тремтіли й вигинались, однак він приблизно визначив відстань. Коми були за кількасот метрів від «Гавриїла». Тоді величезний обшир планети під п'ятіркою скупчених чорних цяток раптово почав розростатися, щоб одразу ж після цього повернутися до звичного вигляду, але всі чорні цятки зникли. Місце, де вони темніли хвилину тому, тремтіло, наче марево. Потім спалахнуло сліпучим пурпуром, наче фонтан світної крові, яка, зблиснувши ясно-червоним пухирем, побуріла й згасла. Хмари, на тисячі миль розкидані вибухом, ліниво клубочилися над поверхнею океану, темнішою за континентальний берег на сході. Вікно зяло й далі, розчинене навстіж, але порожнє.

— Гравіметри! — сказав пілот.

— Слухаю.

Зображення не змінилося, тільки геодезичні лінії почали звиватися посередині, мовби клубок переплутаних ниток.

— Мікрогравіскопія! GODe, ти ж знаєш, що мені треба!

— Слухаю.

GOD говорив як завжди безбарвним голосом, однак пілотові вчулися нотки зухвальства. Немовби машина, яка перевершувала його своєю кмітливістю, виконувала накази з підкресленою нехиттю. Клубок переплутаних геодезичних ліній ледь помітно затремтів; трем сколихнув густу сітку й щез. Геодезична плутанина почала розпрямлятися. На тлі білої планети з вирвою у хмарах, схожою на

величезне око циклона, знову проступила прямокутна сітка гравітаційних координат.

— «Гавриїл» вистрелив у себе теравольтовими нуклонами, так? — уточнив пілот.

— Так.

— Де він узяв додаткову енергію? Адже в нього була надто мала маса для того, щоби стиснути відстань до розмірів мікродірки...

— Тераатрон при замиканні діє як сидератор. Убирає в себе енергію ззовні.

— Виникає дефіцит?

— Так.

— У вигляді негативної енергії?

— Еге ж.

— У якому радіусі?

— Із надсвітловою швидкістю в позাপросторі — «Гавриїл» узяв її в радіусі мільйона кілометрів.

— Чому цього не відчули ні Квінта, ні її Місяць, ні ми?

— Бо це квантова позика в проміжку Голенбаха. Пояснювати далі?

— Необов'язково, — відповів пілот. — Оскільки колапс стався впродовж мільйонної часточки наносекунди, то виникли два концентричні горизонти ефектів Рамана-Керра^[72].

— Так, — мовив GOD.

Він не вмів дивуватись, однак пілот відчув у цьому слові повагу.

— Це означає, що сингулярності, яка залишилася від «Гавриїла», вже нема в цьому світі. Полічи, щоби переконатися, чи я маю слухність.

— Я вже полічив, — відповів GOD, — з імовірністю один до ста тисяч — сингулярності нема.

— Тоді навіщо ти розповідав оту баєчку про мух? — запитав пілот.

— Імовірність усе-таки не нульова. За геодезичними рухами, колапс має сильне геліофугальне бокове випинання і, звівши маси всіх тіл системи до точок, можна вирахувати фокус, де викинуло ті їхні ракети...

— Макротунельним ефектом. Так?

— Еге ж.

— Розмазування не може сягати розмірів парсека. Воно мусить бути коротшим. Рахувати вмієш?

— Умію.

— Отже?

— Прокладання тунелю відбувається з певною ймовірністю, а незалежні ймовірності множаться.

— Перекладімо це мовою здорового глузду. Крім Дзети, в цій системі налічується дев'ять планет. Виникає нелінійна система рівнянь, яка не піддається інтегруванню, але планети перейняли обертовий момент протосонця, й масу всієї системи можна перевести у центр.

— Це дуже неточно.

— Неточно, але не на парсек.

— Ви що, належите до так званих феноменальних рахівників? — запитав GOD.

— Ні. Я народився в ті часи, коли рахували й без комп'ютерів. Інакше кажучи, рахували приблизно. Ті з моїх колег, які не вміли цього робити, повмирали молодими. Чого мовчиш?

— Не знаю, що казати.

— Скажи, що ти — не є непогрішним.

— Я — не є непогрішним.

— І не повинен називати себе GODом.

— То не я так себе назвав.

— Навіть жінка не здатна перебалакати комп'ютера. GODe, ти повинен вирахувати дистрибуцію ймовірності вздовж цього твого парсека — вона має бути двомодальна. Цей район нанесеш на зоряну карту і вранці передаси командирові разом з поясненням, що тобі не хотілося цього вираховувати.

— Мені ніхто не наказував.

— Я тобі наказую. Зрозумів?

— Так.

На цьому нічна розмова в рубці керування закінчилася.

Напад

Математично надзвичайно малоімовірне має ту особливість, що воно все ж таки іноді трапляється. Від трьох переслідувачів, усмоктаних углиб стисненого простору й викинутих гравітаційною релаксацією в напрямку афелію, не залишилося й сліду, однак четвертого «Гермес» знайшов і взяв на борт тільки через вісім діб. GOD пояснив цей справді рідкісний випадок витонченою версією топологічного аналізу із застосуванням трансфінальних дериватів ергодики, але Накамура, який довідався від Стіргарда про нічну дискусію пілота з GODом, зауважив: до того, що сталося насправді, завжди можна підігнати розрахунки спритними прийомами, відомими кожному, хто займається прикладною математикою. Коли підйомники втягували на борт корабля розпоротий і зім'ятий кістяк переслідувача, Накамура, прагнучи задовольнити власну цікавість, запитав пілота, як той дійшов такого чудового висновку. Темпе засміявся.

— Математик з мене нікудишній. Якщо я про це й розмірковував, то не знаю, чи правильно. Не пригадую, хто й коли переконав мене: якщо людина хоче визначити ймовірність власного народження, то, вертаючись по генеалогічному дереву до батьків, бабусь, дідусів, прадідів, вона отримає ймовірність, близьку до нуля. Якщо не батьки зустрілися випадково, то діди. А коли дійдеш до середньовіччя, то безлік цілком імовірних подій, які унеможливили б усі інші зачаття й пологи, необхідні для того, щоб вона народилася, більша за безлік усіх атомів у космосі. Іншими словами, кожен з нас не має анінайменшого сумніву, що він існує, хоча цього жодною стохастикою^[73] не вдалося би передбачити кількасот років тому.

— Звісна річ, але який стосунок це має до ефектів сингулярності в проміжку Голенбаха?

— Уявлення не маю. Мабуть, ніякого. На сингулярностях я не розуміюся.

— На них ніхто не розуміється. Папський представник, можливо, сказав би, що це було осяяння згори.

— Згори? Навряд. Просто я уважно придивився до загибелі «Гавриїла». Я знав, що він не хотів знищувати своїх переслідувачів,

через те робив усе що міг, аби не зтягти їх під горизонт Керра. Я бачив — ці винищувачі не йшли ідеально прямо за «Гавриїлом». Якщо вони відрізнялися дистанцією, то могли відрізнятись і долею.

— І на цій підставі...

Японець усміхнувся й собі.

— Не тільки. Розрахункова потужність має свою межу. Межа ця називається *limes computibilitatis*. GOD стоїть на цій межі. Він не чіпає розрахунків, про які йому відомо, що вони транскомп'ютабельні, й він їх не вгризе. Тому навіть не пробував цього зробити, а я мав таке щастя. Що каже фізика про щастя?

— Те саме, що й про оплески однією рукою, — відповів японець.

— То із дзену?

— Так. А тепер прошу за мною — вас чекає винагорода за знахідку.

У сьайві вогнів посеред зали, на дюралевій плиті чорнів каркас, схожий на обвуглену рибину. Секція виявила відому вже дрібноклітинну будову, люмінові двигуни приводу значної потужності й розплавлений пристрій у носовій частині. На думку Поласара, це був лазеромет, але Накамура вважав, що це радше особливий тип світлового вогнегасника тяги, оскільки йшлося про полонення «Гавриїла», а не про його деструкцію. Поласар запропонував викинути з корабля ці сорокаметрові рештки, бо вони разом зі спійманими раніше зайняли майже півзали. Навіщо обертати залу на склад мотлоху? Ель Саям запротестував. Він хотів зберегти бодай один екземпляр, найкраще — останній, хоча, коли командир запитав його, яка в цьому потреба, він не зміг виставити жодного раціонального аргументу. Розв'язувати проблему довелося Стіргардові. Вважаючи, що становище радикально змінилося, він хотів почути від своїх людей, який крок вони вважають тепер найкращим. Після викинення за борт решток супутників мала відбутися нарада. Обидва фізики пішли спершу до Ротмонта, щоб, як сердито кинув Поласар, «підготувати вступну доповідь і поглибити бібліографію».

І справді, ця трійка прагнула виробити спільну позицію, бо з моменту загибелі «Гавриїла» серед екіпажу можна було помітити симптоми розколу.

Важко сказати, хто перший вимовив слова «демонстрація сили». Гаррах висловився за таку тактику відразу, Ель Саям — із застереженнями, фізики з Ротмонтом були проти, а Стіргард, хоча він

тільки слухав, здавалося, був на їхньому боці. Інші утрималися від обговорення. Під час наради думки обох груп різко розійшлися. Кірстінг, мабуть, сам того не бажаючи, підтримав прихильників демонстрації сили.

— Насильство — аргумент неспростовний, — заявив нарешті Стіргард. — У мене є три застереження проти цієї стратегії, і кожне з них — запитання. Чи ми справді маємо перевагу? Чи може такий шантаж сприяти встановленню контакту? І чи будемо готові здійснити наші погрози, якщо квінтяни нам не підкоряться? Запитання риторичні. Ніхто з нас не зможе на них відповісти. Наслідки стратегії, яка спирається на демонстрацію сили, передбачити важко. Якщо хтось дотримується іншої думки, то нехай висловиться.

Десять осіб у каюті командира вичікувально презиралися.

— Стосовно мене й Ель Саляма, — озвався Гаррах, — то хочемо, щоби командир запропонував свою альтернативу. Ми жодної альтернативи не бачимо. Вважаємо, що ми — в безвиході. Мабуть, це всі розуміють. Погрози, демонстрація сили, шантаж — ці слова звучать просто гидко. Реалізовані, вони можуть призвести до катастрофічних наслідків. Наша перевага важить зараз найменше. Справа не в тому, володіємо ми цією перевагою чи ні, а в тому, чи думатимуть так вони і чи здадуться нам без бою.

— Бою?.. — луною повторив чернець.

— Сутички. Зіткнення. Так для вас, отче, звучить краще? Евфемізмів, себто будь-яких пом'якшувальних слів, треба уникати. Погроза силою, байдуже, якого вона роду, мусить бути реальна, бо погрози, за якими не стоїть шанс виконання, тактично й стратегічно нічого не варті.

— Недомовок теж слід уникати, — кивнув головою Стіргард. — Щоправда, можливий також блеф...

— Ні, — запротестував Кірстінг. — Блеф передбачає бодай мінімум обізнаності з правилами гри. Ми ж не знаємо жодних правил.

— Гаразд, — погодився Стіргард. — Припустімо, ми маємо солідну перевагу й можемо її продемонструвати, не завдаючи їм безпосередньо ніякої шкоди. Це була б явна погроза. Якщо такі вмовляння ні до чого не приведуть, Гаррашу, то, за твоєю версією, ми змушені будемо дати їм бій, або, як мінімум, прийняти його й відбити. Це не дуже сприятливі передумови для порозуміння.

— Справді, не дуже, — підтримав командира Накамура. — Це найгірша з вихідних позицій, які тільки можна уявити. Але іншого виходу в нас нема.

— Чи можна мені докинути слово? — озвався Араго. — Ми не знаємо, чому вони намагалися захопити «Гавриїла». Найімовірніше, аби зробити з ним те саме, що зробили ми з двома їхніми супутниками поблизу Юони. А ми не вважаємо себе агресорами. Ми хотіли ознайомитися з творіннями їхньої техніки. Вони хотіли ознайомитися з нашими. Це — проста симетрія. Отож не треба говорити про показову деструкцію, демонстрацію сили, війну. Помилка — то не обов'язково злочин. Але вона може бути й злочином.

— Тут нема ніякої симетрії, — заперечив Кірстінг. — Загалом ми послали вісім мільйонів бітів інформації. Сигнали з «Посла» ми подавали впродовж більш як сімдесяти годин на всіх смугах. Ми передали коди й інструкції для розшифрування. Послали спускний апарат без жодного грама вибухівки. Що стосується переданих відомостей — ми повідомили координати нашої Сонячної системи, надіслали зображення Землі, контур виникнення земної біосфери, дані про антропогенез — цілу енциклопедію. І фізичні сталі, поширені в усьому космосі, що їх вони мають добре знати.

— Але про сидеральну інженерію, про голенбахівську фораміністику, про одиниці Гайзенберга там, мабуть, не було ні слова, правда ж? — запитав Ротмонт.

— І про наші повідневі системи та гравітаційну локацію, про весь проект SETI, про «Евридіку», про грасерів, про Гадеса...

— Ні. Ти найкраще знаєш, чого там не було, бо саме ти складав цю програму для «Посіла», — сказав Ель Салям. — Ні про табори знищення, ні про світові війни, ні про вогнища та про відьом. Адже коли хтось приходить з першим візитом, то не викладає все на стіл про свої гріхи, про гріхи батька, матері й так далі. Якби ми в загальних рисах і цілком щиро повідомили, що вміємо робити з планет, більших за їхній Місяць, речі, котрі вміщуються у замковій шпарині, то нині отець Араго сказав би, що з нашого боку це був початок морального шантажу.

— Пропоную себе на роль арбітра, — втрутився Темпе. — Якщо квінтяни і не сидять у печерах, не викрешують вогню із каменя й астронавтика в них — нормальна річ, принаймні у центрі їхньої

системи, то вони добре розуміють, що ми прибули до них не на веслах і не на вітрильнику. І саме те, що ми попросту прилетіли з відстані сотень парсеків, означає більше, ніж демонстрація біцепсів.

— *Recte. Habet*^[74], — шепнув Араго.

— Темпе має слухність, — погодився командир. — Уже самою своєю появою ми могли їх стривожити. Особливо, якщо вони ще не здатні до галактодромії, але вже знають, які потужності в ній необхідні... Аж до запуску «Посла» ми вважали, ніби вони про нас нічого не знають. Якщо помітили наш «Гермес» набагато раніше — а ми кружляємо тут уже третій місяць, — то наша мовчанка й маскуванню могли викликати у них жах.

— Перебільшуєш, астрогаторе, — роздратовано знизав плечима Гаррах.

— Нітрохи. Уяви собі, що над Землею тисяча дев'ятсот п'ятдесятого чи тисяча дев'ятсот дев'яностого року повисли міжгалактичні крейсери завдовжки мілью. Навіть якби з них сипався самий шоколад, зчинилися б неймовірне сум'яття, переполох, політичні кризи, паніка. Кожна цивілізація на стадії великодержавності не може не мати безлічі внутрішніх конфліктів. Не треба ніякої демонстрації сили, бо саме вже подолання ста парсеків є такою демонстрацією...

— Ну гаразд, командире. Що, по-твоєму, нам тепер треба робити? Як ми маємо їм довести, що прибули з мирними, дружелюбними намірами? Як можемо запевнити їх, що нічим їм не загрожуємо, що ми — екскурсія добрих скаутів під опікою священника, коли чотири їхні найдосконаліші бойові машини, у п'ятдесят разів важчі за нашого архангела, «Гавриїл» здмухнув у позачасовий простір, мов ті порошинки? Ель Саям і я, бачу, помилялися. Прийшли гості з квіточками, у дворі на них напав господарів собака, один із гостей замахнувся на нього парасолькою і ненавмисно штрикнув господареву тітку. Нічого розводитися про демонстрацію сили, бо це все одно, що балакати про торішній сніг. Демонстрація вже відбулася! — не без роздратування провадив Гаррах, широко всміхаючись до командира й дивлячись на ченця.

— Асиметрія зовсім не там, де вам здається, — сказав домініканець. — Тим, хто нас не розуміє, ми не можемо принести добрих новин. Янгольських намірів не можна довести, поки це тільки

наміри. Замість цього можна довести ЗЛО, заподіючи шкоду. Це *circulus vitiosus*^[75]: аби порозумітися, ми маємо переконати квінтян у наших миролюбних намірах, а щоби переконати їх у наших миролюбних намірах, з ними спершу треба порозумітися...

— Як же всього того, що сталося й що іще може статися, не враховували наші великі мислителі, автори проекту й директори SETI і SETI? — запитав Темпе, розлютившись. — І тепер це впало на нас, як грім з ясного неба! Просто якесь нечуване безглуздя!

Каюту виповнювали запальні голоси. Стіргард мовчав. Він думав про те, що, не усвідомлюючи всієї серйозності справи, у цій безглуздій суперечці вони дають вихід злості, неспроможні налагодити контакт із Квінтою. Це було наслідком тривожних ночей, марних сподівань від досліджень Місяця, будування гіпотез, які замість дати доступ до незнайомої цивілізації, розсипалися, мовби карткові будиночки. Одні відчували себе через це в тісному кільці нерозв'язних загадок, а інших надихнула підозра «тих» у колективній паранойї. Якщо на Квінті й справді панувала паранойя, то в заразній формі. Стіргард помітив: індикатор над його столиком біля ліжка у глибині каюти темний. Хтось ішов до нього й перекинув у рубці керування рубильник, відрізаючи центральний мозок корабля від його кабіни, немовби бажав уникнути моторошної й логічної присутності GODa. Стіргард не запитав, хто це зробив. Знав, що серед екіпажу нема боягуза чи брехуна, який відперся б од цього вчинку; це могло бути просто неусвідомленим актом, як, скажімо, прикриття власної наготи перед сторонніми, інстинктивне й швидше, ніж почуття сорому. Отож командир нічого не сказав, однак увімкнув терміналь і зажадав від GODa оптимального прогнозу рішень.

GOD застеріг, що бракує даних для оптимізації заходів. Підтекст — неминучий антропоцентризм. Люди висловлюються про себе й про інших добре або погано. Те ж саме стосується їхньої історії. Багато хто вважає її нагромадженням жорстокості, безглуздох завоювань, безглуздох навіть з погляду етики, бо ні нападникам, ні жертвам вони не приносили нічого, крім плюндрування культур, занепаду імперій, на руїнах яких виростили нові. Одне слово, безліч людей ставиться до своєї історії зі зневагою, але майже ніхто не вважає її кошмарним, найстрахотливішим з можливих психозоїчних ексцесів у всьому Всесвіті, не вважає Землю планетою вбивць, єдиним із мільйонів

небесних тіл, залитим кров'ю та кривдою як наслідками Розуму. Загалом люди в глибині душі несвідомо, бо ніколи не вдаються до таких роздумів, усю земну історію від палеопітеків й австралопітеків аж до сучасності вважають «нормальною», типовим елементом, що нібито часто проявляється в усьому космічному безмірі. Однак у цьому питанні нічого ще невідомо й нема методу, який дав би змогу вивести з інформаційного нуля щось більше, ніж нуль. Діаграма Ортеги-Нейссла показує тільки середній час, що відділяє народження протокультури від технологічного вибуху. Крива діаграми, так звана головна лінія психозоїків, не враховує ні біологічних, ані соціальних, ані культурних, ані політичних факторів, які спільно формують конкретну історію Розумних. На цю винятковість дає право земний досвід, бо впливи різних вірувань і культур, суспільних форм й ідеології, колонізації та деколонізації, розквіту й занепаду земних імперій ні в чому не порушили руху кривої технічного зростання. Це параболічна крива, байдужа у своєму розвитку до всіх перешкод — нашесть, епідемій, геноциду, — оскільки технологія, зміцнівши один раз, стає змінною, незалежною від цивілізаторського підґрунтя, інтегрованою логічною кривою автокаталізу. Видимі у мікроскопічному масштабі відкриття і винаходи здійснювали люди, поодинці або групами, тільки бухгалтерія може вивести творців за дужки, бо винаходи породжують винаходи, відкриття приводять до нових відкриттів, і цей прискорений рух творить власне параболу, яка позірно злітає в нескінченність. Ця крива згинається завжди у критичній точці, бо якщо технологіям експансії не допоможуть технології порятунку або заміни біосфери, дана цивілізація увійде у фазу знищення як криза криз. Коли стане нічим дихати, не буде кому робити нові відкриття й одержувати Нобелівські премії.

Отже, за даними космології й астрофізики, головна лінія Ортеги-Нейссла враховує тільки межову несучість даної біосфери, яка називається також її межевою технологічною вантажопідйомністю, але межа несучості залежить не від анатомії чи суспільних форм колективного життя, а від фізико-хімічних властивостей планети, її екосферичного розташування та інших космічних факторів, охоплюючи зоряні, галактичні впливи і так далі. Там, де біосфера має межу вантажопідйомності, головна лінія розривається. Це означає, що окремі цивілізації змушені глобально вирішувати з приводу своєї

подальшої долі, а коли вони не хочуть чи не можуть їх прийняти задля самопорятунку, то гинуть. Розрив головної лінії збігається з так званою горішньою рамою вікна контакту. Ця рама, або межа, що має назву також бар'єру зростання, свідчить про те, що від суцільного стовбура, яким є головна лінія, відходять відгалуження, бо різноманітні цивілізації продовжують своє даліше існування неоднаковим способом. Хоча досі справа ще не дійшла до обміну інформацією з жодним психозоїком, із розрахунків відомо, що нема тільки одного оптимального рішення як найдосконалішого виходу з небезпеки, спричиненої пошкодженням біосфери з боку техносфери. Об'єднана цивілізація також не має перед собою єдиного шляху, що якнайкраще рятував би її від усіх нагромаджених дилем і небезпек.

Ну, а дана ситуація — то наслідок неправильних дій, викликаних відхиленням од програми експедиції. Згідно з GODом, зроблено низку хибних кроків з тієї простої причини, що коли їх робили, вони не здавалися хибними, їхній досить-таки фатальний баланс виявився лише в ретроспекції. Коротше кажучи, «Гермес» було введено у парадокс Ерроу^[76], який полягає ось у чому: той, хто на щось відважується, намагається реалізувати конкретні цінності, причому кожна з них вельми важлива, але вони однаковою мірою нездійсненні. У габариті між максимальним ризиком і максимальною обережністю виникла рівнодіюча, з якої нелегко буде вибратися. GOD не вважав, що командир має відповідати за безвихідь, у якій вони опинилися, бо він, командир, прагнув поєднати ризик із завбачливістю. Після захоплення квінтянських орбітерів за Юноною і виявлення їхніх віроїдів Стіргард упав у надмірну обережність — маскував корабель і не посилав Квінті сигналів, котрі сповіщали про візит із космосу. Ціна такої завбачливості проявляється зараз.

Другою помилкою було надання «Гавриїлові» надто великої автономії, тобто надмірної самостійності. Цей парадокс також виник від зайвої обережності й хибної передумови, ніби «Гавриїл», переважаючи швидкістю орбітери чи ракети Квінти, здійснить посадку, не давши себе перехопити. Щоби він міг розвинути таку швидкість, його оснастили тератронним приводом. А щоби після посадки він міг належно реагувати на несподівану поведінку господарів, його забезпечили аж надто розумним комп'ютером. Програма SETI передбачала послання перших легких зондів, але від

цього довелося відмовитися, коли дипломатичні радіооперації «Посла» закінчилися крахом. Хоча ніхто й не вважав, що «Гавриїл» перетворить свій повідневий агрегат у сидеральну ядерну гармату, це все-таки сталося. Через надмірну винахідливість «Гавриїлового» комп'ютера, замість виконати програму, всі опинились у пастці. Тепер уже не можна було посилати нових зондів, так ніби нічого й не сталося. Нова ситуація потребувала нової тактики. Для її обміркування GODові знадобиться двадцять годин. На тому й порішили.

Після вечірнього чергування пілот не міг заснути. Він подумки вертався до наради, з якої не виніс для себе нічого, крім посиленої відрази до GODа. Цей найвищий електронний розум, може, й володів прекрасною логікою, проте ефекти її були вкрай фарисейські. Унаслідок допущених помилок вони відхилилися від програми, але в цьому не завинили ні командир, ні GOD, що він зумів дуже швидко довести. Парадокси Ерроу, багатий лихими наслідками камуфляж — через надмірну підозріливість квінтян, викликану «саботажницькою» гіпотезою походження віроїдів, тепер це блискуче довів GOD... А хто весь час прислужувався своїми порадами командирові?

Прив'язаний до ліжка, бо на кораблі панував стан невагомості, Темпе зрештою так розлютився, що про сон не могло бути й мови. Тоді він увімкнув над узголів'ям індивідуальну лампу, витягнув з-під ліжка «Програму корабля „Гермес“» і заходився читати. Спершу переглянув загальні постулати, які стосувалися Квінти. Книжку цю видрукував комп'ютер перед самісіньким стартом з «Евридiки» на основі зібраних та опрацьованих астрофізичних спостережень: квінтяни володіють енергією приблизно 10^{39} ергів. Отже, їхня цивілізація перебуває на досидеральному рівні. Головні джерела енергії — очевидно, термоядерні реакції зоряного типу, але силові установки НЕ виведено у космічний простір. Імовірно, їхня енергетика після вичерпання викопних видів палива пройшла, як і земна, період використання уранідів, подальша експлуатація яких після освоєння циклу Бете^[77] виявилася нерентабельною. Здається малоімовірним, щоби планета впродовж останніх ста років зазнала війн із застосуванням ядерної зброї. Холодна екваторіальна пляма не могла бути наслідком такої війни. Постатомна ядерна зима огорнула би практично всю планету, оскільки підняті у стратосферу маси пилу збільшують альбедо всієї

кулі. Причини припинення будівництва льодового кільця з океанічних вод невідомі. Темпе пропустив під пальцями сторінки, заповнені діаграмами і таблицями, аж поки знайшов розділ «*Рівень цивілізації. Гіпотези*».

«1. Квінту роздирають внутрішні конфлікти, значною мірою спричинені технологічними факторами. На таку думку наводить наявність антагоністичних держав або інших агрегацій. Ера явних збройних інцидентів уже минула й до наслідку типу „переможці-переможені“ не призвела, а повільно перейшла у фазу таємного військового протистояння».

У цьому місці, вже на борту «Гермеса», було вклеєно вставку GODового авторства: «Один із аргументів на користь криптовоєнного конфлікту — паразити двох супутників Місяця. При цій інтерпретації блоки супротивників співіснують у такому стані, який не є ні класичним миром, ані класичною війною в розумінні Клаузевіца^[78]. Окрім боротьби на фронтах криптомахічного типу, вони обмінюються кліматичними ударами, взаємною каталітичною ерозією технопродукуючих потенціалів. Це могло зірвати творення льодового кільця, оскільки тут потрібне було загальне співробітництво».

Наступний висновок походив знову з «Евридiки»: «Якщо існують такі антагоністичні групи й вони змагаються між собою некласичним способом, то контакт із будь-яким космічним пришельцем може бути значно утруднений. Априорі здобуття космічного союзника — малоімовірний шанс для кожної зі сторін, якщо їх тільки дві. Бо інопланетяни не матимуть жодної вигоди ставати в конфлікті на той чи той бік. Контакт може відразу ж виявитися капсулем, який тиха, постійно тліюча і вперта криптомахічна війна оберне на лобове зіткнення обох сторін та сил. Приклад: хай на планеті існують блоки А, Б і В, які воюють між собою. Якщо Б вступить у контакт із пришельцем, то це буде викликом для А і В, які відчують для себе велику небезпеку. Вони можуть або атакувати пришельця — щоби він не збільшив потенціалу Б, — або разом атакувати Б. Бо ситуація стане нестабільною, а в будь-якій нестабільності достатньо стороннього фактора з великим технічним потенціалом (таким потенціалом повинен володіти пришелець, якщо він зумів здійснити галактичний стрибок) — щоби справа дійшла до ескалації ворожих дій».

«2. Квінта — федерація або протекторат. На ній нема рівносильних антагоністів, оскільки одна великодержавна сторона підкорила всю планету. Таке підкорення — внаслідок чи то переможної війни, чи мирних дій — також не створює передумов для контакту з галактичним прибульцем. Не треба приписувати всепланетній державі ні демонічних, ані імперіалістичних намірів щодо інопланетян. У намірах змодельованої таким способом Квінти — не знищення прибульця, а розладнання його планів установити контакт — зокрема висадитися на планеті. Технологічні дари, яких можна сподіватися від прибульця, легко можуть виявитися дарами згубними. Спроби утримати прибульця в послуху, аби він не порушив пануючої соціополітичної рівноваги, можуть рикошетом ударити саме по цій рівновазі. Отож і в такій системі можливе небажання контакту. Це — спрямована в космос політика під назвою *PERFIS* (*Perfect Isolation*^[79]), за аналогією до історичної британської *splendid isolation*^[80]. Висота інформаційних бар'єрів контакту, який повинен подолати прибулець, неозначена».

«3. За твердженням Гольгера, Кроха та їхніх послідовників, об'єднана планета, на якій нема ні переможених, ані переможців, сильної влади й поневолених, теж може не прагнути контакту. Головні дилеми такої цивілізації, яка сходить з лінії Ортеги-Нейссла поблизу верхньої зони вікна, змішуються на стику її культури і технології. Культура завжди відзначається регулятивним відставанням створюваних правових та звичаєво-етичних норм щодо технології в параболітичному прискоренні. Технологія уможлиблює вже те, що забороняє культурна традиція.

Приклади: генетична інженерія, застосовувана до людиноподібних істот; регулювання статі; трансплантація мозку і т. д. Розглядуваний у цьому світлі контакт із прибульцями виявляє двоїстість. Планетарна сторона, відкидаючи контакт, необов'язково повинна цим самим приписувати пришельцям ворожі наміри. Побоювання суттєвіші. Уведення радикально нових технологій може дестабілізувати суспільні взаємини, наслідків не можна передбачити. Це не стосується ні радіо, ні всіх інших дистанційних контактів, оскільки приймачі сигналів можуть на власний розсуд використати одержану інформацію або знехтувати нею».

Темпе вже стомився, але сон ще не брав його. Він перегорнув кілька розділів і заходився читати останній — про здійснення процедури контакту. Проект SETI враховував усі описані вище труднощі порозуміння гостя з потенційним господарем. Отже, експедицію слід оснастити спеціальними засобами зв'язку, а також автоматами, які теж без попередніх переговорів повинні перед посадкою сповістити про мирний характер експедиції. Вступна процедура — різноваріантна. Першим попередженням про прибуття корабля із Землі буде посилення променів на зазначених у додатку діапазонах радіо-, теплових, світлових, ультрафіолетових хвиль, а також променів у корпускулярній смузі. Водночас за відсутності відповіді, а також при отриманні відповіді незрозумілої на всі континенти буде послано спускні апарати, чиї навідні сенсори націляться у значні скупчення забудов.

У книжці було теж багато малюнків, схем та описів. Кожен спускний апарат містив у собі передавально-приймальне устаткування, а також дані про Землю та її жителів. Якби й цей крок не викликав сподіваної реакції та не посприяв налагодженню зв'язку, мали здійснити посадку скинуті з борту важчі зонди, оснащені комп'ютерами, здатними давати пояснення, привчати до візуальних, тактильних, а також акустичних кодів. Ця процедура — неминуха, оскільки кожен наступний крок був продовженням попереднього. Перші спускні апарати містили індикаційні емітери одноразового використання, які могло задіяти тільки грубе пошкодження їхнього кожуха, спричинене не аварією чи жорсткою посадкою, а навмисним бездискурсивним демонтажем. Пілотові дуже подобався такий науковий спосіб визначення ситуації, коли якийсь троглодит почне розбивати кремінною сокирою транзисторного посланця людства; «бездискурсивний демонтаж» відбувається і тоді, подумав він, коли зацідити у когось так, що всі його зуби вилітають без зайвих слів. Індикатори, вирощені з монокристалів, відзначалися такою стійкістю, що могли послати сигнал, навіть якби спускний апарат було знищено за мить, наприклад, вибухівкою. Далі програма детально ознайомлювала з моделями цих посланців, описувала залпи, якими їх треба синхронно спрямовувати в обрані місця посадки, щоби жоден континент, жоден район не був поставлений у привілейоване становище або навпаки — обійдений увагою, і так далі.

Книжка містила також *votum separatum*^[81] групи експертів SETI, виразників крайнього песимізму. Нема, запевняли вони, жодних матеріальних засобів, пересилань чи легких для розшифрування запевнень, котрі не можна було би витлумачити як підступне прикриття агресивних намірів. Причина цього — неминуча різниця в технологічному рівні. Явище, яке в XIX, а надто у XX столітті називали гонкою озброєнь, започатковане разом із появою палеопітека, коли він замість сокири застосував довгі стегові кістки антилоп, трошачи черепи не лише шимпанзе, адже в категоріях гастрономії був канібалом.

Однак коли наука, матір технології, що розвивалася швидкими темпами, виникла на перехресті середземноморських культур, воєнні успіхи європейських, а потім і позаєвропейських держав, які воювали між собою, не забезпечили жодній з них вирішальної переваги над іншими. Єдиний виняток із цього правила — атомна зброя, проте Сполучені Штати утримували на неї монополію лише незначний час.

Зате технологічна прірва між цивілізаціями в космосі має бути величезною. Ба, навіть більше — потрапляння на цивілізацію, котра досягла такого рівня розвитку, як земна, практично неможливе.

Було в цьому грубому томі ще багато вчених спекуляцій. Прибулець, який хоче відкрити недорозвиненим господарям усі таємниці сидеральної інженерії, краще б уже давав дітям гратися гранатами з вийнятою чекою. Якщо ж він НЕ відкриє їм своїх знань, то наразиться на підозру у дволикості, у бажанні панувати над ними, що так погано і так недобре.

Глибина висновків нарешті здолала читача, який завдяки програмі SETI заснув міцним сном з книжкою в руці та при світлі лампочки.

...Він ішов вузькою вуличкою повз освітлені сонцем будинки. Біля брами бавилися діти, поміж вікнами висіла на шворках білизна. Нерівний брук, укритий сміттям, шкірками бананів, огризками, перетинала стічна канава. Далеко внизу очам відкрився порт, забитий вітрильниками, на пляж ліниво накочувалися дрібні хвильки, між витягненими на пісок човнами сохли рибальські сіті, на морі, гладенькому аж до обрію, блищала сонячна доріжка. Його супроводжував важкий дух смаженої риби, сечі, олії; він не знав, як тут опинився. А втім, ні: він знав це дуже добре — адже то був

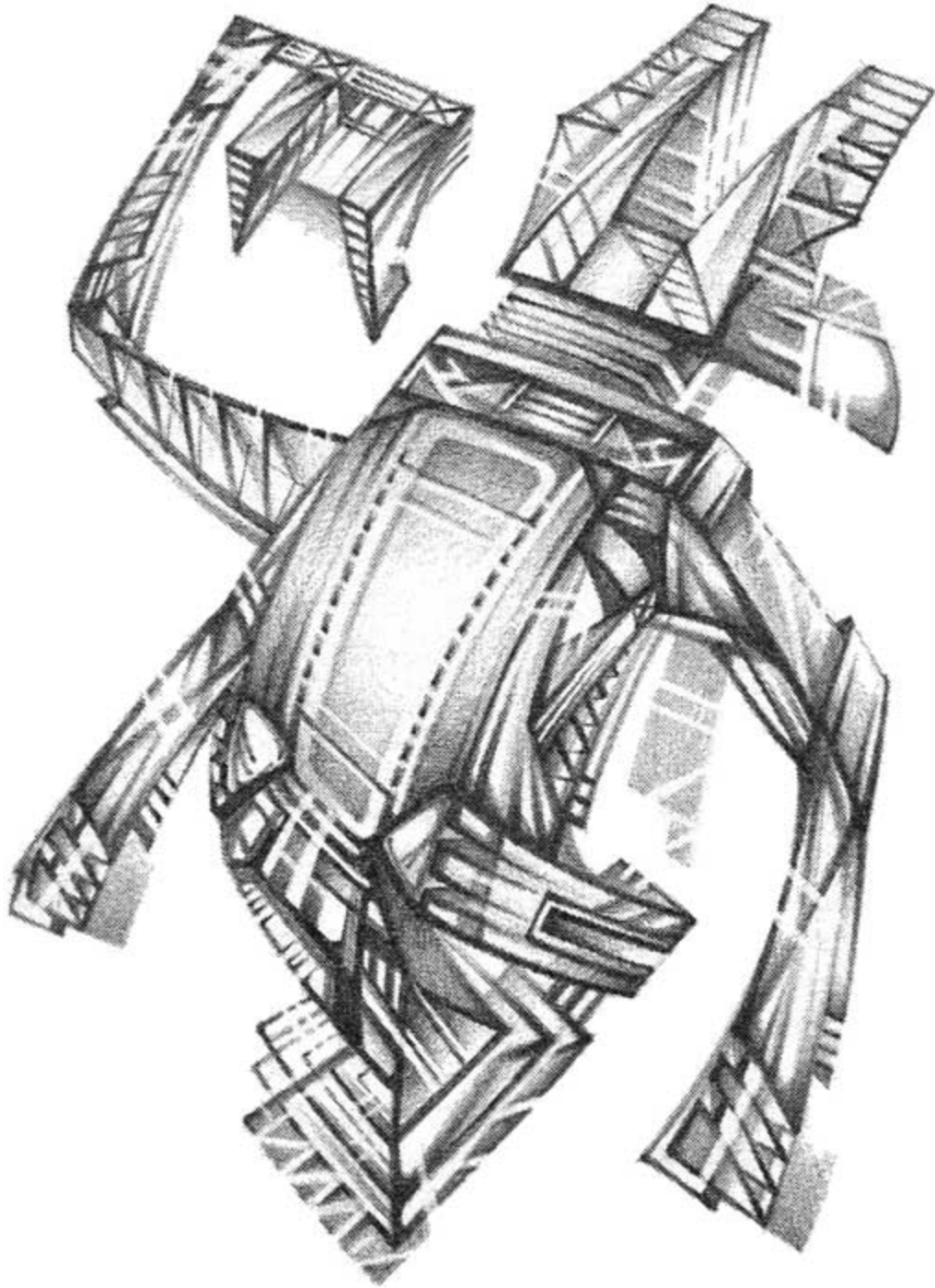
Неаполь, мале смагляве дівча з криком бігло за хлопцем, який утікав із м'ячем, зупинявся, вдавав, що віддає малій м'яч, а коли воно підбігало, знову втікав. Інші діти щось вигукували італійською, жінка, яка вихилилася з вікна, розпатлана, в нічній сорочці, знімала з мотузки, натягнутої над вуличкою, висохлі комбінації та спідниці. Нижче починалися потріскані кам'яні сходи. Зненацька все здригнулося, залунали крики, стіни почали падати, він, мов укопаний, стояв у хмарах вапняного пилу, засліплений, щось завалилося позад нього, і крики, лемент жінок, гуркіт цегли заглушив гуркіт землетрусу. *Terramoto, terramoto*^[82]. — ці вигуки потонули в іншому гуркоті, який поволі наростав, посипалися шматки штукатурки, він затулив руками голову, відчув удар в обличчя й прокинувся, але землетрус не припинявся. Страхітлива сила вдавлювала його у постіль, він намагався підхопитись, але тримали застебнуті ремені, книжка вдарила його в лоб і полетіла на стелю.

Це був «Гермес», не Неаполь, але гуркотіло, як там, і лягали стіни, він чув, як уся каюта ходить ходором, лампочка мерехтіла, він бачив розгорнену книжку, светр, розпластані під ним на стелі, з перекинутих полиць летіли рулони фільмів, то був уже не сон, і цей гуркіт — теж. Завили сирени тривоги. Світло ослабло, востаннє спалахнуло й згасло, у кутках стелі, яка тепер була підлогою, загорілись аварійні люмінесцентні лампи. Він силкувався намацати застібки ременів, щоби відчепитись, але марно — на них тиснуло його тіло. Руки наливалися свинцем, кров ударила в голову, він перестав смикатися, ним кидало на всі боки, із силою втискувало то в ремені, то в ліжку. Він усе зрозумів. Чекав. Невже кінець?

Минула північ, у темному приміщенні не було нікого. Кірстінг усівся перед згаслим візоскопом, пристебнувся навпомацки, наче сліпий, знайшов контакт і запустив стрічку. У білий прямокутник екрана один за одним входили майже чорні гомографічні знімки, з клубами світліших круглих контурів. Вони були схожі на рентгенівські тіні, пересувалися кадр за кадром, аж поки він зупиняв стрічку. Кірстінг переглядав поверхневі спінограми Квінти. Обережно крутив мікрометричний гвинт, вирівнюючи зображення. У центрі було куцисте скупчення, наче атомне ядро, що розлітається під ударом променистих уламків. Кірстінг пересував зображення із безформної

молочної плазми до її розрідженого краю. Ніхто не міг напевно сказати, що це житлова забудова, величезне місто. На цьому кадрі був її розріз, вимальований нуклеонами елементів, важчих од кисню. Таке поширене просвітлювання астрономічних об'єктів, відоме з давніх-давен, виявлялось ефективним тільки щодо охололих у чорні карлики зірок і планет. За всієї своєї унікальності спіновізія мала межі. Розподільність була недостатня, щоби вирізнити поодинокі кістяки, навіть якби вони перевершували розмірами гігантозаврів мезозою та крейдяного періодів. І все ж таки Кірстінг силкувався розпізнати скелети квінтянських створінь. Мабуть, цей багатомільйонний мегаполіс населяли тільки розумні істоти, якщо те поселення було справді мегаполісом. Кірстінг доходив до межі розподільності й переступав її. Після цього дрібненькі фантоми з білястих тремтячих волокон розсипалися. Екран мерехтів хаосом застиглої грануляції. Тоді Кірстінг злегенька, як тільки міг, повертав мікрометричний гвинт назад, і попереднє імлісте зображення верталось. Він вибирав найгостріші спінограми критичного меридіана, накладав їх одна на одну, поки випуклі контури Квінти вкрилися ними, як ціла пака рентгенівських знімків, зроблених моментальною чергою і складених до купи. Псевдомісто лежало на екваторі, етнографії були виконані вздовж осі магнітного поля Квінти, по дотичній, там, де атмосфера закінчувалася біля оболонки планети, отож якщо це була забудова тридцятимильної довжини, то знімки прошивали її наскрізь, ніби рентгеном, установленим в одному з передмість, щоби він просвітив усі вулиці, площі, будинки. Це давало небагато. Той, хто дивиться на людський натовп згори, бачить його вертикально стисненим. Дивлячись на людей у вертикальній площині, побачить тільки найближчих, у гирлах вулиць; просвітлена юрба постане перед ним хаосом величезної кількості кістяків. Щоправда, була змога відрізнити будівлі від перехожих. Будівля не рухалась, тож усе, що на тисячі спінограм перебувало в непорушності, усунула фільтрація. Транспортні засоби теж удалося забрати ретушшю, яка ліквідувала все, що рухалося швидше, ніж піша людина. Якби він мав перед собою велике земне місто, зі знімків зникли б також будинки, мости, промислові підприємства, машини чи поїзди, zostалися б тільки тіні перехожих. Передумови з такою сильною гео- й антропоцентричністю мали надто сумнівну вартість. Незважаючи на це, він розраховував на

щасливий випадок. Кірстінг стільки разів уже заходив уночі до темної кімнати, стільки разів переглядав сувої знімків, але не втрачав надії на випадкове відкриття, вибираючи й накладаючи одну на одну відповідні етнографії. Щоби побачити бодай невиразно, бодай у затуманених обрисах скелети цих створінь. Чи могли вони бути людиноподібними? Чи належали до хребетних? Чи був кальцій основою їхніх кістяків, як у земних хребетних? Екзобіологія визнавала їхню людиноподібність мало ймовірною, але цілком припускала остеологічну подібність до земних скелетів з огляду на масу планети, отже, на її тяжіння, на склад атмосфери, який передбачав наявність на планеті рослин. Про них свідчив вільний кисень, а рослини, як відомо, не займаються астронавтикою, тим паче — ракетобудуванням.

Кіртінг не сподівався виявити людиноподібної будови кістки. Вона виникла внаслідок складних і заплутаних шляхів еволюції земних видів. Зрештою, навіть двоногість та випростана постава ще не підтвердили би антропоморфізму. Адже тисячі викопних рептилій ходили на двох ногах, і якби скласти спінографії стада ігуанодонтів, котрі біжать, у масштабі планети, їх не можна було би відрізнити від

марафонців. Чутливість апаратури далеко перевершила найсміливіші уявлення батьків спінографії. За допомогою кальцієвого резонансу Кірстінг міг побачити шкаралупу курячого яйця на відстані ста тисяч кілометрів. Іноді йому здавалося, що серед каламутних плям він помічає мікроскопічні ниточки, ясніші від тла, як сфотографований через телескоп застиглий танець гольбейнівських скелетів^[83]. Йому здавалося, що коли посилять збільшення, то він побачить їх насправді й вони перестануть бути тим, що приписував тремтячим волоконцям, таким сумнівним і короткочасним, наче канали, котрі давні астрономи бачили на Марсі, бо дуже хотіли їх побачити. Коли він надто довго вдивлявся у скупчення блідих, застиглих іскринок, стомлений зір скорявся волі їй, здавалось, от-от помітить молочні цятинки черепів і тонші від волосини кістки хребетних стовпів та кінцівок. Однак досить було закліпати пекучими від напруження очима, щоби ця ілюзія зникла.

Кірстінг вимкнув апарат і підвівся. Склепивши у цілковитій темряві повіки, відновив в уяві зображення, яке щойно спостерігав, і знову в оксамитній чорноті зафосфоресціювали дрібні кістяки-привиди. Він, мовби незрячий, відпустив опору, за яку тримався, й поплив до рубінового вогника над виходом. Засліплений після тривалого перебування в темряві, замість рушити до ліфта, втиснувся у дверну нішу, вистелену товстим пінопластом, і це його врятувало, коли разом з гуркотом його наздогнав гравітаційний удар. Нічні лампи денного світла згасли, в усьому коридорі, що обертався разом із кораблем, спалахнули аварійні вогні, але він цього вже не бачив, бо знепритомнів.

Після наради Стіргард не міг спати, бо знав, що GOD, незалежно від варіантів тактики, які він придумає, поставить його перед вибором, котрий вестиме до альтернативи непередбачуваного ризику або відступу. Під час дискусії Стіргард зберігав удавану рішучість, але коли залишився на самоті, відчув себе безпорадним, як ніколи до цього. Йому дедалі важче вдавалось опиратися бажанню звіритися на долю. В одній зі стінних шафок каюти серед його особистих дрібничок лежала старовинна, важка бронзова монета з профілем Цезаря та пучком фасцій^[84] на зворотному боці — пам'ятка про батька-нумізмата. Відчиняючи шафку, Стіргард іще не був певен, чи довірять

у такий спосіб корабель, екіпаж, долю експедиції, найбільшої в історії людства, цій монеті, хоча вже подумав, що лікторський пучок різок означає втечу. Бо чим іншим був би їхній відступ, як не втечею? А стертий профіль масивного обличчя — це те, що, можливо, буде їхньою загибеллю. Він перемиг внутрішній спротив, відчиняючи у півсутіні шафку, і навпомацки дістав з-поміж перегородок плаский футляр з монетою. Вийнявши її, покрутив у пальцях. Чи мав він право?.. Кидок в умовах невагомості був неможливий. Стіргард утиснув монету в сталеву скріпку, ввімкнув закріплений під дошкою письмового столика електромагніт, що притримував фотограми чи карти за допомогою сталевих кубиків, котрі правили йому за прес-пап'є. Розсунувши стоси паперів і стрічок, крутнув, наче маленький хлопець, монету дзигною. Вона крутилася на вістрі скріпки дедалі повільніше, описуючи невеликі кола, й нарешті впала, притягнена магнітом, зворотним боком догори. Відступ. Щоби сісти, Стіргард схопився за бильце обертового крісла і, щойно комбінезон прилип до спинки, перш ніж устиг усвідомити, відчув струс. Спочатку струс був незначний, а потім почав наростати, й нарешті велетенська сила змела плівки, папери, прес-пап'є і темно-бронзову монету з письмового столика, а його, Стіргарда, втиснула у крісло. Перевантаження зросло моментально. Потьмареним зором, бо кров уже відливала йому від очей, Стіргард іще побачив світло круглої настільної лампи, що розмазувалося від блискавичних коливань, почув, як під обшивкою сталевих стін глухо застогнали всі пази, шви і крізь шум незакріплених предметів, апаратів, одежі, котрі летіли на нього зусібіч, пробивалося далеке виття сирен тривоги. Враження було таке, ніби вили не мембрани, а сам корабель, уражений у сто вісімдесят тисяч тонн своєї маси, і якщо Кірстінга, який чув це завивання і протяглий грім, засліплював страхітливий тягар, що втискував налите свинцем тіло у крісло, то Стіргард в останню мить відчув полегкість.

Так. Полегкість, бо відступ став уже неможливим.

Зір повернувся до нього через кілька секунд, хоча стрілка Гравіметра ще тремтіла на червоних рисках шкали. «Гермес» уникнув прямого попадання. Воно було неможливе. Хоч би що його атакувало, GOD, який постійно був наготові, відбив удар, завданий спритно й несподівано. Позбавлений часу вибрати належне прикриття, GOD упав у крайність. Вал гравітації не можна було пробити в цьому космосі

нічим, хіба що сингулярністю, тож «Гермес» уцілів, але сила такого раптового удару відповіла неминучим рикошетом і, наче гармата, що відкотилася після пострілу, весь корабель в епіцентрі розряду сидераторів затремтів, хоча прийняв лише невелику часточку випущеного в нього заряду. Навіть не намагаючись підвестися, бо тіло все ще наче перебувало під пресом, Стіргард широко розплющеними очима бачив, як велика стрілка, слабо здригаючись, міліметр за міліметром сповзає з червоного сектора круглої шкали. Гранично напружені м'язи почали вже коритися. Гравіметр понизився до чорної двійки, і тільки сирени тривоги досі пронизливо вили на всіх палубах.

Відштовхуючись обома руками від бильця крісла, Стіргард насилу підвівся і, ставши на ноги, змушений був, згорбившись, спертися долонями на край столика — як та мавпа, що звикла допомагати своїм ногам руками. Він не міг собі пояснити, чому в нього цієї хвилини виникла така думка. Серед безладної купи стрічок і карт на підлозі він побачив батьківську монету, яка й далі показувала решку, тобто відступ. Стіргард усміхнувся, бо це рішення побив уже вищий козир. Гравіметр показував одиницю. Треба було поквапитися до стернової рубки й довідатися передусім про людей. Стіргард був уже біля дверей, але раптом повернувся, підняв монету й поклав її у шафку. Ніхто не смів довідатися про його хвилину слабкість. Слабкість не входила в категорії гри, бо коли бракує мінімаксових рішень, то рішень, кращих за суто лотерейні, нема. Отож він міг бодай перед самим собою виправдатись у цьому вчинку, але не бажав. Посередині тунельного коридору до нього повернулася невагомість. Стіргард не хотів війни, однак знав своїх людей і розумів, що, крім папського делегата, на втечу не погодиться ніхто.

Демонстрація сили

Розпізнати засоби, застосовані проти «Гермеса», не пощастило, бо, незалежно від того, що це було, рештки його зникли з часопростору. GODів запис пам'яті захисту підтвердив те, що припускали фізики. Націлені на всі боки оптиметри підмітали вакуум довкола «Гермеса» аж до зовнішнього периметра оборони, виявляючи радарні відгомони частинок міліметрового розміру в радіусі ста тисяч миль. Удар був не променевий, інакше він залишив би спектральну смужку. Раптова поява кількох десятків об'єктів невиразних обрисів довкола «Гермеса», цілого рою, що концентрично мчав до корабля, до того ж майже одночасно, здавалася спочатку загадкою. Вони з'явилися на незначній відстані, від милі до двох. Сушачи собі голови, що б це могло означати, фізики обмірковували, як ці об'єкти змогли непомітно проникнути крізь систему ретельного захисту. Можливі були три варіанти. Хмари часточок, не більших за бактерії, могли стиснутись у багатотонні маси, що передбачало неабияке вміння виробляти молекули, здатні самотискатись і спрямовуватися на ціль потужною дисперсією. Щось на зразок хмар мікрочастинки, які вже всередині периметра, подолавши лінію зовнішньої оборони, стискаються в лавину.

Окремі молекули, сконденсовані не абияк, а сформовані власною інерцією в снаряди, повинні були відзначатися надзвичайно тонкою будовою. За десять секунд до удару корабельні магнетри зареєстрували стрибок магнітного поля довкола бортів: в апогеї воно досягло мільярда гаусів, а за кілька наносекунд знизилося майже до нуля. Проти цього припущення промовляла відсутність будь-якої електромагнітної активності раніше. Фізики не могли розгадати механізму творення поля такої інтенсивності, джерела якого, без попереднього виявлення, не зафіксували б навіть чутливі оптиметри. Теоретично крізь захист могли проникнути диполі, якщо їхня хмара нейтралізувалася взаємною орієнтацією білйонів молекул. Це припускало наявність технології, яку досі на Землі ніхто не проектував, а отже, й не перевіряв експериментально.

Друга ймовірність — надзвичайно абстрактний спосіб використання квантових ефектів вакууму. А коли так, то жодна

матеріальна часточка не проникла через захисний бар'єр і на всьому сферичному передпіллі не було жодної молекули, а фізичний вакуум містить безліч віртуальних частинок, які можуть матеріалізуватися за імпульсного посилення завдяки енергії, докладеній ззовні. Цей варіант розгадки не тільки припускав оточення корабля найжорсткішим ультрарентгенівським гамма-промінням, а й відцентрову розрядку, яка на зразок кулястої хвилі, що скорочується зі швидкістю світла, дала саме на стику з охороною тунельний ефект: кванти енергії, виділеної довкола корабля, витіснили з вакууму чимало адронів, щоби вони ринули з усіх боків на «Гермес». Метод цілком реальний, хоч і потребує, однак, витонченої апаратури, з точною дислокацією в просторі, а також якнайретельнішого маскування орбітерів. Це здавалося малоімовірним.

Третій варіант припускав, зрештою, застосування негативної енергії поза периметром оборони. Але це було неможливим без опанування сидеральної енергії і до того ж у її макроквантовому вигляді, з попереднім усмоктуванням сили Сонця. Адже силові установки, здатні розвивати необхідну потужність на планеті, вже під час пуску викрили б себе: «Гермес» міг зафіксувати нагрівання довколишніх районів.

Захоплений зненацька, GOD удався до гравітаційного захисту. Використавши всю потужність обох головних силових установок, які були в його розпорядженні, він оточив корабель тороїдними кільцями^[85] тяжіння. Всередині цих торів, ніби у центрі перехрещених автомобільних шин, стримів «Гермес», і спрямовані в нього снаряди полетіли по Шварцшильдовій кривій^[86]. Кожен матеріальний об'єкт, який потрапляє на неї, втрачає всі свої фізичні властивості, за винятком електричного струму, обертального моменту й маси. Словом, перетворюється на безформну гравітаційну могилу. Ось чому від випущених снарядів не залишилося й сліду. Тори у вигляді непробивного панцира діяли не більш як кільканадцять секунд, що коштувало кораблеві 10^{21} джоулів енергії. «Гермеса» не спіткала доля «Гавриїла», тобто він не знищив себе у момент самозахисту завдяки тороїдній конфігурації імпульсних гравітаційних валів. Та оскільки їх неможливо швидко сконцентрувати біля самого випромінювача, то корабель прийняв близько однієї стотисячної вивільненої енергії. Уже

кілька двохсоттисячних розчавили б його, наче молот — порожню яєчну шкаралупину.

Люди вийшли з цієї неприємної ситуації цілі й неушкоджені. Крім Стіргарда й Кірстінга, всі спали чи принаймні лежали, прив'язані до ліжок, як Темпе. Корабель не мав бойового оснащення. Поласар вимагав будь-якою ціною підняти на перигелій, щоби поповнити запаси енергії, втраченої під час відбиття нападу. Дорогою «Гермес» перетнув хмару розрідженого газу, взяту в протуберанці, які розсіювались у сонячному вихорі, але сенсори попередили, що на панцир налипло безліч молекул, котрі його каталітично роз'їдають. Проби виявили їхню специфічну вірулентність, властиву відомим уже віроїдам. Отже, Стіргард зробив те, що у розмові з папським делегатом назвав «зняттям заборола». «Гермес» розсіяв хмару серією термічних ударів, а прилиплі до бортів еровіруси знищив найпростішим способом: із холодильниками, увімкненими на всю потужність, прорвався, обертаючись, як печеня на рожні, крізь вершину сонячного протуберанця, що розкинувся лише за кілька світлових секунд над фотосферою, після чого зменшив швидкість до стаціонарної та, повернувшись до Дзети кормою, відкрив енерговбирачі. Частина всмоктуваної енергії підтримувала роботу холодильників, решту вбирали сидеральні агрегати.

У цей час екіпаж розділився на три групи.

Гаррах, Поласар і Ротмонт сприйняли пригоду з хмарою за другу атаку квінтян. Кірстінг та Ель Саям витлумачили її не як спрямований по них умисний удар, а як своєрідну випадковість — немовби «Гермес» потрапив на територію, заміновану й озброєну задовго до їхнього прибуття. Накамура займав проміжну позицію: хмара — то не пастка, наставлена на «Гермес» чи на квінтянські орбітери, а «смітник» мікромахічної зброї, застосовуваної з мілітаристською метою над планетою; на перигелій її загнав гравітаційний дрейф Сонця — всупереч намірам воюючих сторін.

Араго мовчав. GOD був зайнятий програмуванням стратегії оборонних, наступальних і погоджувальних дій. Жодній із них він не віддав переваги: дані для оптимізації кожної процедури були надзвичайно скупі.

Герберт єдиним виходом уважав відмову від контакту, від демонстрації сили, але зберіг за собою право участі в дискусіях, які

дедалі загострювалися. Темпе, якого викликав Стіргард, коли вони поповнювали розтрачену енергію, сказав, що він не експерт SETI й не командує кораблем.

— Тут ніхто не експерт — сподіваюся, ти це помітив? — відповів Стіргард. — І я теж. Та, попри це, кожен має якусь думку. І ти також. Не чекаю від тебе поради — хочу тільки почути твою думку.

— GOD знає краще за мене, — усміхнувся Темпе.

— GOD може запропонувати двадцять тактик або й сто. На більше він не здатний. Я знаю — тобі відомо те, що відомо GODові й нашим експертам. У відступі лежить мінімум ризику.

— Ну звісно ж! — Темпе, який сидів навпроти командира, весь час усміхався.

— Що тут смішного? — запитав Стіргард.

— Ви хочете знати мою особисту думку, астрогаторе, чи це наказ?

— Наказ.

— Як на мене, то ситуація невесела. Але я вже пізнав вас цілком достатньо, щоби сказати, чого ви не зробите нізащо. Ви не втечете.

— Ти цього певен?

— Абсолютно.

— Чому? Як гадаєш: скільки разів нас було атаковано — раз чи двічі?

— Це не має значення. Так чи так вони не бажають контакту з нами. Не маю уявлення, що іще вони нам приготували.

— Небезпечними стануть будь-які спроби.

— Ну звісно.

— Отже?

— Я не приховую, що люблю небезпеки. Якби не любив їх, то вже кількасот років лежав би під могильною плитою на Землі, бо помер би у ліжку, оточений засмученою родиною.

— Інакше кажучи, демонстрацію сили ти вважаєш доконечною потребою?

— І так, і ні. Це крайність, якої нам не уникнути.

Притиснутий сталевим кубиком, на письмовому столику Стіргарда лежав стосик аркушів з друкованим текстом і з кресленням на першій сторінці. Пілот упізнав його. Годину тому він отримав копію від Ель Саляма.

— Ви вже прочитали це? — запитав Темпе.

— Ні.

— Ні? — здивувався він.

— Іще одна гіпотеза фізиків. Я хотів поговорити спершу з тобою.

— Будь ласка, прочитайте. Звичайно, гіпотеза. Але мене вона переконала.

— Можеш іти.

Працю, названу «Система Дзети як космічна сферомахія», підписали Ротмонт, Поласар та Ель Салям. «Тутешня цивілізація не тільки знищила бездротовий зв'язок типу радіо й телебачення, заповнивши всю іоносферу білим шумом, що забиває будь-який сигнал. Вона, крім цього, вкладає левову частку загальної продукції й енергії у виробництво видів зброї, що заповнюють її позапланетний простір. Отже, така цивілізація здається неможливою, бо вона — абсурдна. Однак слід зважити, що цей стан цивілізація сама собі не планувала, він виник поступово, внаслідок поглиблення конфлікту. За основу визнаємо становище, за якого війна на багато фронтів призводить до тотального знищення. Гонка озброєнь, досягнувши цієї критичної точки, перейшла в космос. При цьому жодна з антагоністичних сторін не прагнула перетворити всієї тутешньої Сонячної системи на суцільний воєнний плацдарм, а просто намагалася контролювати дії супротивника. Коли справа дійшла до конфронтації в космічному просторі, зупинити її не могло вже ніщо; про укладення миру навіть не йшлося.

Бо на випадок такої боротьби симуляційний аналіз за теорією ігор про ненульову функцію виплати виявляє: коли нема віри в силу укладеного договору про роззброєння, то є межа можливого порозуміння шляхом переговорів. І це тому, що порозуміння, за відсутності віри в добру волю супротивника, віри з класичною назвою *pacta sunt servanda*^[87], передбачає взаємний контроль за озброєнням, тобто допуску на власну територію експертів супротивної сторони.

Проте коли змагання в досягненні дедалі вищої бойової готовності переходить на шлях мікромініатюризації, контроль без довіри втрачає сенс. Тоді зброярні, лабораторії й арсенали можна надійно приховати. За таких умов неможливо досягти порозуміння навіть на *мінімальному* рівні взаємодовіри (що той, хто відмовляється від застосування мікрозброї, тим самим не стане на шлях поразки). Тим більше не

можна ліквідувати наявного озброєння, спираючись на запевнення супротивників, що вони чинять саме так.

Постає запитання: чому замість прогнозованої колісії на Землі ери біомілітарних методів боротьби ми довкола Квінти наштовхнулися на мертву сферомахію? Напевне, тому, що супротивники і в галузі біологічних видів зброї досягли потенціалу, здатного знищити всю біосферу, так само як раніше її міг знищити стратегічний обмін ядерними ударами. Внаслідок цього ніхто вже не зважиться застосувати першим ані тих, ані других видів зброї.

Що ж до криптомілітарної макроальтернативи або завдання псевдостихійних поразок супротивникові, через маніпулювання кліматом або землетрусами, такі дії, можливо, й справді були, однак вони нікому не дали стратегічної переваги, бо той, хто здатен вести приховану війну сам, зуміє розпізнати й аналогічні дії з боку супротивника».

Після цього вступу автори подавали модель сферомахії. Її становить сфера з Квінтою в центрі. Прадавні локальні війни переросли у війни світові, а після них — у гарячкову гонку озброєнь на суходолі, воді та в повітрі. Край великим традиційним війнам поклала атомістика. Відтоді змагання в умовах миру складалося з трьох компонентів: засобів знищення, засобів зв'язку між ними, а також засобів, спрямованих проти двох перших.

Виникнення сферомахії передбачає наявність оперативних штабів, які на прогрес супротивника відповідають технічним нововведенням на анахронізацію його арсеналів та методів їхнього скоординованого застосування.

Кожен із цих етапів має свою межу. Щоразу, коли антагоністи досягають її, настає тимчасова рівновага сил. Тоді котрась зі сторін намагається порушити цю рівновагу. За межу передкосмічної фази можна вважати стан, у якому кожна сторона зуміє не тільки визначити місце розташування бойових засобів супротивника, котрі служать або для завдання першого удару, або удару у відповідь, а й знищити їх. На межі цієї фази знищення загрожує також глобальним балістичним ракетам, розташованим глибоко в планетній корі, мобільним пусковим установкам на суходолі й захованим під товщею океану — або на плавучих засобах, або на самому дні.

За виробленої таким чином рівноваги взаємного ураження найчутливішими ланками стають система зв'язку, виведена в безповітряний простір супутників стеження, а також зв'язок цих супутників зі штабами й бойовими засобами. Щоби вивести і таку систему з-під несподіваного удару, який може розладнати її або засліпити, створюють систему зв'язку вищого орбітального порядку. Внаслідок цього сферомахія починає розширюватись, і що ширшою стає, то більша загроза знищення нависає над її зв'язком з наземними штабами. Штаби намагаються вийти з-під цієї загрози. Так само, як морські острови є непотоплювальними аеродромами в епоху традиційних воєн, найближча планета, тобто Місяць, стає незнищеною базою для сторони, котра першою його захопить. Оскільки Місяць лише один, то тільки-но ним заволодіє котрась зі сторін, друга, щоби запобігти новому зростанню загрози для себе, мусить або розробити засоби, які перервали би зв'язок планети з Місяцем, або силою витиснути з нього ворога.

Якщо сили тих, хто вторгається, і тих, хто захищає Місяць, приблизно рівні, ніхто не може повністю захопити всієї його території. Ймовірно, сталося саме так: бази на Місяці мала тільки одна сторона. Згодом вона опинилася в скрутному становищі й змушена була покинути Місяць, а супротивникові не стало снаги його окупувати.

Відступ міг бути викликаний й іншою причиною — новими успіхами ворога у галузі виведення з ладу засобів дистанційного зв'язку. Якщо так, то Місяць утратив стратегічне значення як позапланетна база керування операціями.

Абстрактна модель космомахії — багатофазовий простір з критичними поверхнями переходів із фази, якої вже досягнуто цілком, у наступну фазу. Роздуваючись в астрономічних масштабах, сферомахія вимагає безпрецедентних методів боротьби й від супротивників.

Єдиною оптимальною у стратегічному плані реакцією на заволодіння супротивною стороною потенціалом виведення з ладу зв'язку оперативних штабів з їхніми базами та військовими підрозділами на суходолі, воді, в повітрі й космосі є надання власним військам і базам дедалі ширшої бойової автономії.

Виникає ситуація, за якої всі штаби розуміють марність централізованого керування операціями. Постає запитання: як

продовжувати наступально-оборонну стратегію, коли нема зв'язку з власними силами на планеті та в космосі?

Ніхто сам собі каналів розвідки й керування не перекриває. Це відбувається внаслідок так званого ефекту дзеркала: кожен робить своєму супротивникові те, що самому неприємно, — виводить з ладу його зв'язок. Ну й одержує аналогічну відплату. Боротьба за влучність та руйнівну силу балістичних ракет переходить у боротьбу за виживання засобів зв'язку. Нагромадження засобів руйнування згодом змінюється «війною засобів зв'язку». Битви за виведення з ладу і врятування засобів зв'язку реальні, хоча не призводять ні до руйнування, ні до кривавих жертв. Поступово заповнюючи радіоканали шумом, супротивники втрачають контроль і над власними військовими підрозділами в місцях дислокації, а також контроль над озброєнням та боєготовністю ворога.

Чи означає це, що паралізування командної здатності штабів переносить битви в космос як у поле безперервних наступів і контрнаступів самостійних військових підрозділів? Чи є завданням цих частин автономне знищення ворожих орбітерів? Аж ніяк. Примат боротьби за зв'язок триває далі. Супротивника треба засліпити скрізь.

Спершу виникає неподоланий бар'єр на шляху лобового зіткнення — коли сила зарядів, балістична влучність і потенційний ефект обох сторін — смертельна ядерна зима — вимагають негайно закінчити війну.

Неспроможні ні на що інше, супротивники знищують навзаєм контроль над арсеналом. Усі діапазони радіохвиль глушаться. На всіх каналах — суцільний шум. Упродовж досить короткого періоду боротьба стає суперництвом потужностей глушильних установок із потужностями розвідувально-командної сигналізації. Але й ця ескаляція зрештою заводить у безвихідь.

Якийсь час розвиваються ще мазерний і лазерний зв'язки. Але парадоксальна річ — унаслідок зростання випромінювальних потужностей електронна війна й тут призводить до пата: лазер, достатньо потужний для того, щоби пробити захист, із розвідника обертається руйнівником. Образно кажучи, складається ситуація, за якої сліпий, опинившись у тумані, дедалі жвавіше розмахує своїм білим ціпочком: зі зняття, що служить для орієнтації, ціпочок стає ломакою.

Передбачаючи близький пат, кожна сторона працює над виробництвом такої зброї, яка б розвинула тактичну, а відтак і стратегічну автономію. Бойові засоби унезалежнюються від їхніх творців, операторів та баз командування.

Коли б головним завданням зброї, яку вже запускають у космос, було знищення зброї ворога, зіткнення в будь-якій точці сфери стало б апогеєм баталії, пожежею, що поширилася б на саму планету. Це призвело б до загального обміну ударами найвищої сили, отже, до тотальної загибелі. Тому ці види зброї не повинні вступати один з одним у раптові сутички. Вони мають оголошувати один одному шах, а якщо й знищувати, то підступно, як мікроби, а не як бомби. Їхній машинний розум намагається підкорити собі розум ворожої зброї, уразити їх або за допомогою так званих програмних мікровірусів спричиняти «дезертирство» чужих орбітерів, що в історії Землі має далекий історичний аналог в особі яничарів — дітей, яких Туреччина примушувала нищити їхніх же кривих.

Подана модель сферомехії дуже спрощена. Усі її фази розростання можуть супроводжуватися шпигунськими, терористичними, маскувальними і маневрувальними акціями з єдиною метою: ввести супротивника в оману, ослабити або навіть знищити його. Дротяний зв'язок, а також електронні імпульсні засоби дають ворогам змогу зберегти сконцентровану штабну готовність у певному радіусі, якого не вдається встановити, тим більше, що він змінюється під впливом технічних нововведень. У словнику наших понять бракує визначень для сферомехії квінтанського типу, бо вона є ні війною, ні миром, а перманентним конфліктом, який утягує в себе супротивників, взаємно виснажуючи їх.

Чи можна, отже, визнати сферомехію космічним варіантом матеріальної війни, в якій програє сторона, слабша за ресурсами, енергетично й із погляду винахідництва? На це традиційне запитання є нетрадиційна відповідь. Жителі планети не мають у своєму розпорядженні ні невичерпних резервів корисних копалин, ані невичерпних джерел енергії. Незважаючи ні на що, це нікому не гарантує перемоги. Модель останньої фази становить собою просто зірку.

Зірка, як відомо, завдячує своїм існуванням термоядерним реакціям перетворення водню на гелій, що відбуваються в її ядрі за мільйонних

температур і величезного тиску. Після вигоряння водню в центрі зірка внаслідок тяжіння починає стискуватися. Це підвищує температуру всередині її, що призводить до виникнення ядерних реакцій вуглецю. Водночас довкола внутрішнього ядра гелію, яке є «попелом» вигорілого водню, реакція його решток триває далі й цей сферичний вогняний фронт розгоряється в зірці дедалі дужче. Зрештою динамічна рівновага піддається раптовому порушенню, і зірка, вибухнувши, скидає зі себе зовнішні газові оболонки.

Отже, подібно до того, як у старіючому Сонці виникає сфера, котра розширюється внаслідок чергового перетворення водню в гелій, гелію у вуглець і так далі, в міжпланетній сфероматичній кулі виникають поверхні відповідно до освоєваних етапів гонки озброєнь.

У центрі, тобто на Квінті, між військовими з'єднаннями кожної сторони ще є мінімум зв'язку. Діють і системи автономних видів зброї, які тримають супротивників під загрозою, їхня самостійність підлягає, проте, обмеженню з боку штабних програмістів, щоби, воюючи, вони не могли розпочати ланцюгової реакції, котра перенесла би полум'я війни на планету.

Однак програмісти дедалі активніше захищаються на два боки. Що витонченішу самостійну зброю викидає у простір супротивник, то більше наступально-оборонної суверенності він мусить надавати своїм бойовим системам. Як розрахункова, так і аналогова симуляція сфероматії після війни, що триває добрих сто років, не веде до однозначної розв'язки. Проте автори моделі, спираючись на варіанти, розіграні на комп'ютерах, припускають, що в програмуванні автономії бойових засобів є поріг обмеження і що вище від того порога види зброї можуть стати із лише самостійних — свавільними. Цей образ віддаляється од моделі зірки й наближається до моделі природної еволюції. Автономні види зброї — все одно, що нижчі організми, наділені агресивністю у вигляді інстинкту самозбереження. Види свавільної зброї — все одно, що вищі організми, які стали винахідливими, і з метикуватих чи кмітливих підлеглих, котрими були досі, перетворилися на ініціаторів нової тактики. Такі види зброї визволяються з-під опосередкованого контролю виробників. Говорячи, що виробники опиняються між двома вогнями, автори моделі вважають: поразка загрожує як тим, хто стримує зростання розуму своєї зброї, так і тим, хто це зростання стимулює. В обох випадках у

міру розростання сферомахія втрачає динамічну стабільність і, хоч її майбутня доля не підлягає однозначному передбаченню, вона йде далі інтересів сторін, які розпочали війну. Нині до такого стану ще далеко. Спалахи, зафіксовані на «Евридці», могли бути сутичками високоефективних бойових підрозділів на периферії системи Дзети. Зіткнення їх за мільярди миль од Квінти означає, що справжні баталії можуть точитися на фронтах, астрономічно дуже віддалених од планети. Там війна може бути вже «гарячою». Може також у майбутньому зробити непередбачені стрибки вглиб сферомахії. Відверто кажучи, ніхто з обізнаних із постклаузевіцівською стратегією вже не може розраховувати на переможний фінал боротьби. Проте обізнані стратеги перебувають у вимушеній позиції гравця, який не спроможний встати з-за столу, бо всі свої капітали кинув у гру. У цьому, власне, й полягає принцип дзеркала. Колись головне питання — хто розпочав гонку — втратило будь-яке значення. Мироловність або агресивність намірів воюючих сторін уже нічого не важить. Гра не обіцяє нічого доброго всім її учасникам і закінчиться не інакше, як пірровою перемогою.

Яким за такого стану речей бачиться шанс контакту? Цього автори меморіалу не знають. Поки на космічній шахівниці рухаються чорні та білі фігури аналогічної сили, вони взагалі не вдаються до війни, тільки погрожують один одному. Зате цілком нові й незнайомі підлягають розвідці боєм. Це схоже на сутички, які раніше називалися турнірами. Можливо, не планета, не її держави, штаби, уряди атакували «Гермес», можливо, він став об'єктом нападу як «абсолютно чуже тіло», як витвір гігантський, технічний і загадковий водночас. Не так, як перехожий, на котрого напали бандити, а як мікроби, на котрих накидаються захисні лімфоцити всередині організму.

Обмеження гонки озброєнь нікчемні. Можливе повернення застарілих бойових орбітерів на планету. А для зброї типу віроїдів, мікромініатюризованих паразитів, молекул, які самозливаються й черпають енергію Сонця, потрібна величезна конструкторська винахідливість, а сировини — небагато.

На закінчення Поласар, Ротмонт та Ель Саям підсумували свої уявлення про Квінту. Як витвір боротьби за гегемонію, що триває вже добре століття, цей штучний організм, сферомахія із сімома мільярдами миль у радіусі, може бути визнаний за організм, котрого

роз'їдає рак. Його космічні органи є менш чи більш злякисними метастазами конфлікту. І тут виникає аналогія із живим створінням, бо навіть у зародку ця цілість ніколи не була «здоровою», а вже в самому зачатті заражена антагонізмом закладених у ній технологій. Вона позбавлена будь-яких «нормальних тканин», і перебувати в динамічній рівновазі їй дають змогу протидіючі «новоутворення». Щоб утримувати таку специфічну рівновагу, вони повинні навзаєм розпізнавати одне одного. Як тільки десь з'являються, серед планет внутрішніх чи зовнішніх, нові, радикально відмінні, вони роззброюють їх, тримають під загрозою або «конвертують» (мається на увазі їхнє «яничарське» захоплення) технічні «антитіла», котрі дбають не про якесь лікування (бо немає кого й кому лікувати), а про збереження динамічного *status quo ante fuit*^[88], або пата. Якщо так, то «Гермес» спершу натрапив на рештки прадавніх зіткнень, а потім уторгся в «замінований простір», чим викликав раптову нічну атаку. Якщо це й справді так, то відсутність відповіді на дії «Посла» цілком зрозуміла. Якщо відмову від контакту не брати до уваги, то всі розроблені види тактики SETI треба визнати непридатними й шукати інші, такі, що обіцяють позитивний результат. Чи є ефективна тактика — автори сферомахічної моделі не знають. Вони висловлюються за вихід із підготовленої програми й спробу розробити стратегію, яка не має прецеденту.

Трактат цей підписали також Гаррах та Кірстінг.

То чого ж іншого можна було сподіватися, крім чергової наради? Хоча «Гермес» і поповнив розтрачені сили, найбезпечнішою позицією Стіргард визнав орбіту в перигелії й маневрував так, щоби корабель висів над Дзетою, використовуючи її жар для власного охолодження. Оскільки орбіта ця була вимушеною (вона не була стаціонарною ні щодо Сонця, ні щодо Квінти), то неминуча велика тяга спричиняла тяжіння.

Ідучи з Гаррахом на нараду, Темпе сказав, що космодромія складається з катастроф і засідань, яких пощастило уникнути в останню хвилину.

Накамура першим піддав критиці модель сферомахії, незалежної від планети. Бойові засоби, може, й не підкоряються їхнім творцям здалеку від Квінти, але оперативна діяльність штабів триває, хоч і в

меншому радіусі. Інакше «Гавриїл» не піддався б скоординованому обома сторонами нападу.

Океан північної півкулі, з білою шапкою полярної криги, розділяв два континенти — західний, якого земляни назвали Норстралія, вдвічі більший за Африку, і східний, Гепарія, названий так через форму розпластаної печінки. На підставі знімків, зроблених під час польоту «Гавриїла», який збирався сісти біля зірчастого утворення на Гепарії, Накамура визначив місце старту тих чотирьох квінтянських ракет: вони піднялися з тропіка, тільки на протилежних материках. Справді затулені хмарами, ракети не виявили себе типовим полум'ям віддачі, однак Накамура визнав, що їх було або катапультовано, або їхня тяга мала незначний термічний складник. Незалежно від того, чи ракети було катапультовано з незапущеними двигунами, чи з холодним корпускулярним струменем, вони розігрілися, долаючи звуковий бар'єр, що дало змогу виявити гарячу частину їхніх трас і способом ретрополяції визначити місце пускових установок.

Якщо ракети вискочили з хмар майже одночасно, дві зі сходу, а дві із заходу, то це свідчить про попередню синхронізацію акції й, отже, про співробітництво штабів обох ворогуючих сторін.

Автори моделі не погодилися з думкою Накамури. Атмосфера Квінти густо іскрилася світними цятками; члени екіпажу вважали, що це — крижини з кільця, яке повільно дробилося. На їхнє переконання, саме ці цятки Накамура вважав слідами ракет.

Якість зображень, отриманих на кораблі, була радше посередньою, оскільки «Гермес» одержував їх зі своїх зондів, своєрідних електронних очей, а сам ховався за Місяцем у периселенії. Крім того, довкола Квінти кружляли тисячі супутників — або в унісон її обертання довкола осі, або в протилежному напрямку. Напрямок руху по орбіті нічого не говорив про їхнє походження, бо супротивники могли вистрелювати свої бойові супутники коротацийно або антиротацийно. Те, що супутники не зіштовхувалися та не воювали один з одним, утверджувало авторів «відчуженої сфероматії» на думці, що воєнна гра залишається «холодною» і полягає в тому, щоби тримати супротивника під загрозою, а не знищувати його бойові засоби. Якби супутники почали збивати один одного, то це свідчило б, що холодна війна вступила у фазу гарячої ескалації. Отже, орбітери супротивників тримали один одного під загрозою постійного удару. Щоб зберегти

рівновагу сил, космічні системи обох сторін мусили розпізнавати одна одну. Що ж до «Гавриїла», то він для всіх був пришельцем із чужого світу, через те його й атаковано. Ротмонт наочно пояснив цей погляд на такому прикладі: два пси гарчать один на одного, що свідчить про їхню взаємну антипатію, але тільки-но вибігає заєць, вони разом кидаються навздогін за ним.

Незважаючи на це, Поласар підтримав Накамуру. Справді, невідомо, чи «Гавриїла» повинні були перехопити ракети однієї сторони, чи обох, але атака почалася з точністю, що свідчила про заздалегідь узгоджений план операції. Сигнали, котрі посилав «Посол», було, поза всяким сумнівом, на планеті прийнято, й відсутність відповіді не означала пасивності. Стіргард не приєднався до жодної зі сторін. Питання, чи «Гавриїла» було піддано нападу, запланованому на Квінті, чи це зробили самостійні орбітери, він вважав другорядним. Головне те, що планета відмовляє їм у контакті, отож їм треба зараз вирішити, чи можна її до цього примусити.

— Тільки не вмовляннями, — стверджував Гаррах. — І не реалізацією первісної програми. Що більше пошлемо спускних апаратів, то більше буде сутичок. Вони примусять наших посланців оборонятися та відступити або прийняти бій. Оскільки війна нам ні до чого, а відступ не входить у плани, то замість делікатно жалити їх і щипати, ми повинні продемонструвати рішучість. З горилою не можна ні заприятитися, ні умиритворити її, помаленьку кусаючи за хвіст.

— У горили хвоста нема, — зауважив Кірстінг.

— Ну то в крокодила є. Не лови мене на слові. Єдине, що нам залишилося, — це демонстрація сили. Якщо хтось має кращу ідею, прошу висловитися.

Ніхто із присутніх не озивався.

— У тебе є конкретний план? — запитав Стіргард Кірстінга.

— Так. Кавітація^[89] Місяця. Максимальний ефект з мінімумом шкоди. З планети це побачать, однак не відчують. Я вже давно думав про це. GOD щойно все підрахував. Місяць розпадеться, але його уламки залишаться на орбіті. Центр мас зміни не зачеплять.

— Чому? — поцікавився домініканець.

— Бо фрагменти обертаються довкола Квінти по тій самій орбіті, що й Місяць. Планета становить з ним двоїсту систему, а оскільки вона значно важча, то центр обертання системи перебуває

поблизу неї. Цифр я не пам'ятаю. У всякому разі, динамічний розподіл мас не зміниться.

— Зміняться гравітаційні припливи та відпливи, — втрутився у розмову Накамура. — Ти це врахував?

— Урахував GOD. Літосфера навіть не здригнеться. Щонайбільше активізуються неглибокі сейсмічні вогнища. Припливи та відпливи в океані стануть слабшими. Це все.

— І яка ж від цього буде користь? — запитав Араго.

— Це буде не тільки демонстрація сили, а й повідомлення. Перед цим ми пошлемо їм попередження. Пояснити докладніше?

— Тільки коротко, — сказав командир.

— Я не хочу, щоб хтось бачив у мені чудовисько, — з незворушним спокоєм відповів перший пілот. — Іще на самому початку ми передали їм логічний розрахунок, а також твердження на кшталт «Якщо А, то Б», «Якщо не А, то В» і так далі. Ми заявимо їм: «Якщо ви не відповісте на наші сигнали, ми знищимо ваш Місяць — і це буде перше попередження про нашу рішучість домогтися контакту». Ну і ще раз усе те, про що їм сигналізував «Посол»: мовляв, ми прибули з мирними намірами, і якщо вони перебувають у якомусь конфлікті, то ми збережемо в ньому нейтралітет. Отець Араго може все це прочитати, це благовіщення висить у стерновій рубці, й кожен член екіпажу отримав окремий примірник.

— Я читав, — відповів Араго, — а що буде опісля?

— Усе залежатиме від їхньої реакції.

— Ти вважаєш, що ми повинні встановити їм певний термін? — запитав Ротмонт. — Це був би ультиматум.

— Називай це як хочеш. Можемо не встановлювати точного терміну: вистачить чітко заявити, доки ми утримуватимемося від дій.

— Чи є ще якісь пропозиції, крім відступу? — запитав Стіргард. — Нема? Тоді хто за проект Гарраха?

Поласар, Темпе, Гаррах, Ель Салям і Ротмонт підняли руки. Накамура завагавсь, однак, зрештою, теж приєднався до них.

— Чи враховуєте ви те, що вони можуть відповісти нам достроково, але не сигналами? — запитав Стіргард.

Усі десятеро сиділи довкола величезної плити, що, мов стіл на одній ніжці, спиралася на ажурний перетин ланжеронів, які відділяли верхню, гравітаційну стернову рубку від навігаторської, а вона зараз

була порожня. Тільки блимання моніторів над розташованими вздовж стін пультами оживляло простір під ними грою світла й тіні.

— Цілком можливо, — озвався Темпе. — Я не знаюся на латині так добре, як отець Араго. Якби я прилетів сюди тільки з власної волі, то не голосував би «за». Але ми тут не просто десять звичайних астронавтів. Якщо «Гермес» після всіх його спроб установити мирний контакт усе-таки було піддано нападу, то це означає, що вчинено напад на Землю, бо нас сюди прислала вона. Через те Земля має право заявити нашими вустами: «*Nemo me impune lacessit*»^[90].

Пароксизм

Сидеральні операції, феномени астрономічних розмірів, через силу, що вивільняється в них, не дають спостерігачеві таких глибоких, вражаючих переживань, як повінь чи тайфун. Навіть звичайний землетрус, подія для Космосу ультрамікроскопічна, виходить уже за сприйнятливість людських органів чуття. Справжній жах або захват викликають у нас події ні надто гігантського, ні надто малого масштабу. Ніхто не здатен пересвідчитися, що таке зірка — камінь чи діамант. Найменша зірка, океан океанів вічного вогню, вже з відстані мільйона кілометрів обертається на стіну жару, котра виходить аж за горизонти, а при наближенні до неї втрачає будь-яку форму, розпадаючись на хаотичні вихори полум'я, що засліплюють з однаковою силою: тільки з великої далечі холодніші воронки хромосфери зменшуються до розмірів сонячних плям.

Зрештою така сама закономірність, що зводить нанівець переживання як відчуття огрому, діє серед самих людей. Можна співчувати мукам певного індивідуума, родини, але загибель тисяч, так само як і мільйонів жителів, — замкнена в числах абстракція, екзистенціальний зміст якої осягти неможливо.

Через те кавітаційне розбиття небесного тіла, планети чи її супутника-місяця — собою надзвичайно скромне видовище, яке не лише відбувається зі сонною повільністю, а й завдяки беззвучному та лінивому перебігові здається штучним, удаваним, тим більше, що для того, аби його побачити й при цьому не загинути, треба спостерігати у телескоп або на екрані монітора. А сидеральні хірурги спостерігають космічні вибухи через фільтри, якими по черзі оснащують об'єктиви апаратури, щоби можна було пильно стежити за фазами розпаду. Через те картина, яку вони вибірково сприймають у монохроматичних смугах спектра, — то жовта, як солома, то червона, наче цинобра — справляє враження невинної калейдоскопічної забави, а не страхітливого з людського погляду катаклізму.

Квінта мовчала до години нуль. Кавітацію Місяця мали спричинити вісімнадцять снарядів, які летіли до його екваторіальної поверхні траєкторіями типу евольвенти^[91].

На жаль, GOD мав слухність, виводячи цю операцію з обойми заходів, що піддаються точному програмуванню.

Якби всі боєголовки влучили в оболонку пустельного супутника під одним і тим самим кутом, якби, зробивши в ньому тунельні пробоїни, збіглися довкола його важкого ядра та якби із запрограмованою до секунд точністю обернули це неохололе, напіввідинне ядро в газ, уламки розколотого Місяця, проти яких Гімалаї — дрібні крихти, розлетілися би попередньою орбітою, а ударна хвиля раптово вивільненої сили спричинила б тільки помірний землетрус і штовхнула до берегів континентів серію довгих хвиль цунамі.

Однак в операцію втрутилася Квінта. Три снаряди «Гермеса», котрі летіли до Місяця з боку планетного диска, було перестрінуто важкими балістичними ракетами, обернуто на вогняні клуби газу, що й спричинило передчасне загоряння сидеральних зарядів. Унаслідок цього запланована концентрація всіх ударів у місячне ядро не відбулась, і це викликало ексцентричну кавітацію. Уламки південного континенту градом скелястих мас сипнули на Квінту, а решта — приблизно шість сьомих маси природного супутника — піднялася на вищу орбіту. Це сталося через те, що доквінтянські сидератори повинні були вторгнутися через кору в ядро по спіралях, тобто штовхати розтрощену кулю до Квінти, а відквінтянські — до Дзети. Оскільки саме ті, що мали захищати планету від метеорного граду, було протаранено, близько ста трильйонів тонн гірських порід по незліченній кількості еліптичних траєкторій упало на Квінту. Частина згоріла в атмосфері, найбільші уламки, трильйони тонн, широко розсіялися в океані, а крайні бомбардували узбережжя Норстралії. У бік планети влучив уламок Місяця, наче заряд, випущений під гострим кутом.

Через дві сотих секунди після загоряння кавітаційних головок увесь Місяць укрився жовтавою хмарою, такою густою, що супутник розрісся, мовби розбух. Потім він неквапом, ніби у сповільненому фільмі, почав розколюватися на несиметричні шматки, як апельсин, котрий розривають невидимі пазури, а з тріщин кори довгими пострілами бив ясно-вогняний пал, схожий на сонячний. На восьмій секунді кавітації клуби вогняних ударних хвиль надали шматованому Місяцеві форму велетенської неопалимої купини у вакуумі. Сліпуче

сяйво затьмарило найближчі зірки. У гравітаційній рубці всі покам'яніли біля моніторів. Чути було тільки цокіт хронометрів, які відлічували хід луноклазму, а з клубовиння вогню вилітали огорнені курявою й розриваючись, мов картеч, альпи, Кордильєри, везувії. Нарешті ця потворна хмара, що спершу схожа була на круглий куш, почала поволі розтягуватися. Не треба було дивитися на прилади, щоби зрозуміти: через кілька годин Місяць почне падати на планету. Добре це чи погано — він влучив у неї віддалік од льодового кільця, і тільки близько півночі рій уламків, стикаючись один з одним і спалахуючи фейерверком над самою атмосферою, прошив його льодову поверхню.

Так демонстрація сили обернулася на катаклізм.

Космічна есхатологія

Наступного дня після обіду Стіргард запросив до себе Накамуру та обох пілотів. Одразу ж після катастрофи, застосувавши всю силу маневрового агрегати, «Гермес» піднявся над екліптикою, щоб уникнути хмари місячних уламків, і взяв параболічний курс на Сонце. Водночас він викидав за корму радіозонди й трансмітери. Вони передавали дані, на підставі яких стало зрозуміло, що Квінта стягла на себе всі уламки розбитого Місяця, бо залп балістичних ракет настільки порушив кавітацію, що удар зрикошетив планету.

Його наслідки, за якими спостерігали оптично, хоча корабель уже потроїв відстань од Квінти, були страхітливі. З океанічного епіцентру розбіглися цунамі. Маса води, піднятої на стократну висоту найбільших припливів, залили передусім східне узбережжя Гепарії і тисячомильним фронтом затопили її величезну рівнинну територію. Океан ринув углиб суходолу, утворюючи озера завбільшки з море, бо глибоку плиту літосферичної мантії Квінти було зім'ято, й води заповнили депресії на поверхні.

Водночас більйони тонн води, виштовхнеш кипучою парою над стратосферу, оточили суцільним шаром хмар усю планету, і тільки тонке льодове кільце блищало над ним на сонці, наче бритва.

Стіргард зажадав од Накамури доповіді про результати спіноскопії, яка ні на секунду не переривалася після луноклазму. Зразу ж після того, як луноклазм закінчився, Стіргард наказав вистрелити з борту корабля і вивести на орбіту Квінти поперед неї та позад неї найважчі магнетронні агрегати — справжні молохи разом із сидеральними живильниками, кожен масою сім тисяч тонн, й оточити планету, аби захиститися від можливої атаки металників когезійного тиснення. Це були бомбові ґрасери одноразового використання. За планом, що розробив штаб SETI, вони мали служити для анігіляції астероїдів, якби «Гермес» зустрів їх дорогою до Квінти й через свою світлову швидкість нездатний був би маневрувати з метою обминання перешкод, зіткнення з якими не витримали б захисні щити.

Перш ніж Накамура встиг поінформувати командира про дані спіноскопії, той несподівано запитав другого пілота, Темпе, звідки він

знає стародавній латинський девіз «Nemo me impune lacessit», яким закінчив недавню нараду.

Темпе не пригадував.

— Навряд чи ти коли був філологом. Імовіріше, читав По. «Барильце амонтальядо»^[92].

Темпе розгублено похитав головою.

— По? Того, який писав фантастичні оповідання? Хтозна... А втім, я не пригадую, що читав... перед Титаном. Хіба це так важливо?

— Це ми ще побачимо, але трохи згодом. А зараз прошу результати етнографії.

Накамура ще й рота не встиг розтулити, як Стіргард докинув:

— Апаратуру теж було атаковано?

— Двічі. Ґрасери знищили кілька десятків ракет. Голенбахівські дифракції перервали прийом спінограм без шкоди для зображення.

— Звідки стартували ці ракети?

— Із бомбардованого материка, але з території, яка уникла катастрофи.

— А точніше?

— Із чотирьох пунктів гірської системи, що на п'ятнадцять градусів нижче від полярного кола. Пускові установки розташовані в глибині імітованих скель. Таких установок там чимало — аж до тропіка. Зйомки виявили їх добру тисячу. Безперечно, їх значно більше, але найчіткіше вдалося розрізнити ті, які стояли перпендикулярно до імпульсного поля. Планета обертається, а поле залишається непорушним. За безперервної спіноскопії виникло б зображення, яке не мало б жодної цінності, — все одно, що людина, котра крутиться перед рентгеном на всі боки, коли їй роблять знімки. Через те ми перейшли на моментальну томографію в мікросекундах. Досі зібрано кільканадцять мільйонів кадрів. Я хотів дочекатися повного оберту Квінти, а вже тоді передати всі стрічки GODові...

— Розумію, — кивнув Стіргард. — GOD іще не одержав знімків і не підсумував їх?

— Повністю — ще ні. Я встиг переглянути зведення щогодинних томограм.

— Усе-таки це щось! Я слухаю.

— Я волів би, щоб ви, астрогаторе, самі переглянули найчіткіші спінограми. Словесний опис може бути необ'єктивним. Майже все

видиме на плівці дає підстави для певної інтерпретації, але не для точного діагнозу.

— Гаразд.

Вони підвелися. Накамура встромив диск у відеомагнітофон, і його монітор засвітився. Екраном побігли розмазані тремтячі смуги, фізик хвилину налаштовував, зображення потемніло, але всі побачили кулястий спектр із круглою чорною плямою в центрі й нерівномірним сьайвом навколо. Накамура пересував зображення доти, аж доки випукла поверхня планети Квінти опинилася в нижній половині екрана. Над кривизною літосфери, непроглядно чорною, так само вигиналася пасмом біляста імла, найгустіша вздовж лінії обрїю. То була атмосфера з мікроскопічними клаптиками хмар. Фізик відрегулював спектр, переходячи від легких елементів до щоразу важчих. Атмосферні гази зникли, немовби їх здмухнули, і непроникна досі чорнота континентальної плити почала прояснюватися.

Темпе стояв між Гаррахом і командиром, утупившись в екран. З планетарною спіноскопією він ознайомився ще на борту «Євридїки», але застосованої з такою силою досі йому не доводилося бачити. Нуклеоскоп астрономічної дальності брав планету в чаші магнітних полів з напругою Гаусса^[93], яка на піках імпульсів дорівнювала магнітосфері мікропульсара. Планета просвітлювалася наскрізь, і виниклі зображення, які утворювалися завдяки резонансові атомних спінів, можна було краяти або томографувати зосередженням керованого поля на чергових шарах небесного тіла, починаючи з поверхневих і посуваючись углиб, до дедалі гарячіших шарів мантії та керна.

Так само як мікротом крає застигли тканини, щоби їх можна було по черзі оглянути під мікроскопом, нуклеоскоп давав змогу робити знімки, які шар за шаром показували внутрішню атомну структуру небесного тіла, недоступну ні для радіолокації, ні для нейтронного зондування. Для радіолокаторів планета була абсолютно непрозорою, для потоків нейтрино — прозорою аж занадто, через те ніщо, крім магнітокогезійної багатополюсної спіноскопії, не давало змоги зазирнути вглиб космічних тіл — щоправда, тільки захололих, таких як планети та їхні природні супутники.

Темпе чимало начитався про це. Дистанційно фокусовані магнетичні потенціали вишиковували спіни атомних ядер уздовж

силової лінії, а після вимкнення поля ядра примушували їх брати енергію. Кожен елемент таблиці Менделєєва коливався тоді властивим йому резонансом. Зафіксоване у рецепторі зображення ставало термоядерним портретом перетину, на якому секстильйони атомів виконували роль точок звичайної поліграфічної друкарської сітки. Позитивним боком нуклеоскопії великої потужності була її нешкідливість для просвітлюваних матеріальних об'єктів, а отже, й для живих істот, а негативним — те, що, застосовуючи таку потужність, не можна приховати її трансляційних джерел.

На замовлення фізиків GOD відфільтрував зі знімків кожної січної площини спінограми елементів, особливо придатних для технологічного використання. Цей вибір спирався на єдину, але цілком надійну передумову, що й була в їхньому розпорядженні, а саме: аналогію квінтянської і земної техносфери, хоча б часткову. Ось чому в глиб кори просвітленого небесного тіла входила невиразно вимальована сітка ванадієвих, хромових і платинових елементів з групи важких, таких як осмій та іридій. Підповерхневі нитки міді наводили на думку про енергетичні кабелі. Спінограми території, враженої луноклазмом, виявили хаотичні мікровогнища спустошень, а переріз зірчастого утворення, котре назвали Медузою, нагадував безладні руїни зі слідами уранідів. Там також виявлено кальцій. Для руїн житлових будівель його було замало; осадових закам'янілостей ґрунт не показував узагалі, через що було висунуто припущення, що це мільйонні рештки живих істот, підданих перед смертю або після смерті радіоактивному зараженню, оскільки його ізотопом був великий відсоток кальцію, а, як відомо, цей ізотоп виникає лише в кістках опромінених хребетних. Це відкриття, щоправда, тільки як непрямий доказ, за всієї своєї жорстокості подавало й крихту надії. Досі не могли встановити, чи населення Квінти складається із живих істот, чи, може, це якісь небіологічні автомати, спадкоємці згаслої, колись живої цивілізації. Не відкидали й страхітливої гіпотези, що гонку озброєнь, яка знищила життя разом з його рештками, загнаними у сховища та печери, продовжують її механічні спадкоємці.

Саме цього найдужче боявся Стіргард після перших сутічок, хоч і не афішував такої концепції. Він уважав, що можливий такий хід подій, за якого живу силу заступають при секулярній тривалості воєнних дій машини — не тільки в космосі, у чому астронавти вже

переконались, а й на планеті. Бойові автомати, позбавлені інстинкту самозбереження, призначені для смертельної боротьби, нелегко схилилися б до будь-яких переговорів із космічним пришельцем. Щоправда, інстинктом самозбереження і тоді зобов'язані були б керуватися військові штаби, навіть повністю комп'ютеризовані, але, ставлячи на перший план директиву здобуття переваги в ході стратегічних дій, вони також не дозволили б звести себе до ролі парламентарів.

Зате шанс порозуміння живих із живими був вищим од нуля. Оптимізм, який виник після перегляду спінограм і можливого розпізнання гекатомби скелетів на підставі співвідношення кальцію з його ізотопом, був, можна сказати, більше ніж скромним. Важко було б назвати його й добрим побажанням. Коли пілоти і командир слухали Накамуру, який демонстрував знімки, коментуючи їх переважно здогадами, пролунав зумер інтеркома. Слухавку взяв командир:

— Стіргард слухає.

Усі чули голос того, хто говорив, але слів зрозуміти не могли. Коли голос урвався, Стіргард добру хвилину мовчав.

— Гаразд. Зараз? Будь ласка. Я чекаю, — він поклав трубку, обернувся до присутніх і сказав: — Це Араго.

— Нам вийти? — запитав Темпе.

— Ні. Залиштесь.

І, ніби мимохіть, у нього вихопилося:

— Це буде не сповідь.

Домініканець зайшов у білому, хоч і не в сутані: на ньому був довгий светр, а про те, що він носив на грудях хрест, свідчив темний шнурок, який обвивав йому шию. Побачивши, що Стіргард не сам, Араго зупинився на порозі:

— Я не знав, що ви, астрогаторе, проводите нараду...

— Сідайте, всечесний отче. Це не нарада. Час парламентських засідань з голосуванням закінчився.

І, мовби відчувши, що ці його слова пролунали надто безцеремонно, додав:

— Я не хотів цього. Однак факти впертіші за мої бажання. Прошу всіх сідати.

Усі сіли, бо хоч останню фразу він вимовив з усміхом, це був наказ. Чернець готувався до розмови віч-на-віч. А можливо, його вразила

Стіргардова категоричність. Здогадуючись про причини його вагання, астрогатор сказав:

— *C'est le ton qui fait la chanson*^[94]. Але я не створив цієї музики. Хоча пробував — піанісімо.

— Вона закінчилася на ієрихонських трубах^[95], — відповів чернець. — Але, може, досить перифраз.

— Звичайно. Я не збираюся говорити натяками. Годину тому в мене був Ротмонт, і я знаю зміст розмови, екзегези^[96]. Ні, вважаймо це все-таки розмовою, яку спровокував GOD. Вона стосувалась... астробіології.

— Не тільки, — зауважив домініканець.

— Знаю. Через те хочу запитати, в якій ролі приймаю нового гостя: як лікаря чи як папського нунція?

— Я не нунцій.

— Із волі чи без волі папського престолу — так. *In partibus infidelium*^[97]. А може, *in partibus daemonis*^[98]. Я кажу це у зв'язку з пам'ятним висловом не доктора астробіології, а отця Араго на борту «Евридіки», в Бар Гораба. Я там був, усе чув і запам'ятав. А тепер слухаю.

— Я бачу тут ті самі знімки, які розтлумачив мені Ротмонт, — мовив отець Араго. — Моє вторгнення справді спровокував GOD.

— Кальцієвою гіпотезою? — уточнив командир.

— Так. Ротмонт запитав у GODa, чи смужка, яка повторюється в спектральному аналізі певних пунктів, бува, не ізотоп кальцію. GOD не унеможливив цього припущення.

— Мені відомі всі деталі. Якщо то кістки, то їх мільйони. Гори трупів.

— Критичне місце — велика агломерація; мабуть, там квінтяни, — мовив чернець. Він здавався блідішим, аніж звичайно. — Навряд, щоб це був звіринець діаметром п'ятдесят миль. Отже, там дійшло до геноциду. Кладовище жертв — не найкраща сцена для безпрецедентної події нашої історії. Батьки проекту SETI не намічали собі за мету встановлювати контакт з Розумом на бойовищі, заваленому трупами господарів.

— Ситуація набагато гірша, — відповів Стіргард. — Я повторюю: сталося щось значно гірше, ніж катастрофа, викликана збігом ніким не

передбачених обставин. Можливо, ці спектральні лінії — від ізотопів скелетного кальцію. Ми не заперечуємо цього зі стовідсотковою певністю. Я сказав, що планета може випередити наш ультиматум. Через крайню підозріливість квінтян. Однак я не допускав, що вони зловмисне стягнуть кавітований Місяць на себе. Ми стали катами за максимою одного італійського єретика: «Від надміру чесноти перемагають сили пекла».

— Як я маю це зрозуміти? — запитав приголомшений Араго.

— За канонами фізики. Ми попередили їх, що розстрошимо їхній Місяць, аби продемонструвати свою перевагу, й запевнили, що ця сидеральна операція не завдасть їм ніякої шкоди. Як знавці небесної механіки вони розуміли, що мінімальною кількістю енергії можна розбити планету, нарощуючи тиск у її ядрі. Розуміли, що тільки вибух, точно спрямований у центр Місяця, не змінить орбіти його уламків. Якби вони перехопили наші сидератори із сонячного боку Місяця або з його чільного боку по дотичній до орбіти, то розтягнену масу було б виштовхнуто на вищу орбіту. Тільки перехоплення наших снарядів біля місячної півкулі, поверненої до Квінти, мусило стягти ексцентричні результати кавітації на самих себе.

— Як я можу в це повірити? Ви стверджуєте, що вони вирішили з нашою допомогою вчинити самогубство?

— Не я так стверджую, а так свідчать факти. Визнаю: в такій інтерпретації їхня поведінка скидається на безумство, але відтворений хід катаклізму виявляє ознаки його раціональності. Ми розпочали луноклазм у той момент, коли в Гепарії сходило Сонце, а в Норстралії — заходило. Балістичні снаряди, скеровані назустріч нашим сидераторам, були вистрелені з тієї частини Гепарії, яка перебувала ще за термінатором, отже, вночі. Снарядам треба було п'ять годин, щоби досягти периселенію й зіткнутися з нашими ракетами. Аби ми не змогли вчасно їх знищити, квінтяни вивели снаряди на еліптичну орбіту, до того ж таку, щоби спуститися з неї до Місяця за якихось дванадцять хвилин перед луноклазмом. Двох думок тут бути не може: їхні снаряди чатували на наші, рухаючись по сектору еліпса, найдальшому від Квінти і найближчому до Місяця. Усі вони полетіли в бік наших кавітаторів, позбавлених прикриття, оскільки такої протидії ми навіть не припускали. Я сам у першу хвилину подумав, що

катастрофу спричинили їхні хибні розрахунки. Однак аналіз перебігу подій заперечив це.

— Я цього не можу зрозуміти, — похитав головою Араго. — Хоча... Невже це означає, що одна сторона намагалася спрямувати рикошетом удар на другу?

— І це було б не найгірше, — відповів Стіргард. — З позиції генерального штабу під час війни корисний та допустимий будь-який маневр, що завдає удару супротивникові. Та оскільки вони не могли знати ні сили наших гсавітаторів, ні часу, коли настане луноклазм, ні початкової швидкості уламків місячної маси, то мусили рахуватися з тим, що розкид скельних мас охопить і їхню власну територію. Ви здивовані, преподобний отче? Не довіряєте мені? *Phisica de motibus coelestis*^[99]. — головний свідок у цій справі. Подивіться, будь ласка, на цю ситуацію поглядом штабістів столітньої війни. Над Квінтою з'явився космічний прибулець із миртовою гілочкою, він прагне сердечних стосунків із тутешньою цивілізацією і, замість відповісти атакою на атаку, намагається бути помірковано поблажливим. Не хоче атакувати? Тоді треба його до цього примусити! Чи довідається населення планети, що сталося насправді? Піддане кривавій розправі, як воно зможе засумніватися в тому, що пояснить йому уряд, а саме: ніби прибулець — нещадний, безмежно жорстокий агресор? Бо хіба він не зруйнував їхніх міст? Хіба не збомбардував усіх континентів, роздробивши з цією метою Місяць? Жертви з власного боку? Їх буде списано на рахунок прибульця. Якщо ми стали співвинуватцями, то тільки від надлишку добрих намірів, бо такого повороту справи не передбачали. Відступ після того, що сталося, залишив би на планеті чутку про нашу експедицію як спробу згубного для них вторгнення. Через те ми не відступимо, ваша світлосте. Ставка цієї гри вже із самого початку була високою. Вони підняли її так, що примусили нас грати далі...

— Контакт за всяку ціну? — уточнив домініканець.

— Навіть за найвищу, яку тільки ми здатні сплатити. Оскільки я здивував папського делегата, заявивши, що на борту корабля вже минув час демократичного голосування й вагань, то вважаю, що повинен пояснити, чому, перебираючи надзвичайну роль і цим самим — цілковиту відповідальність за нас і за них, доведу цю гру до кінця. Як ви гадаєте: я повинен це зробити чи ні?

Стіргард підійшов до стінної шафи, відчинив її і, шукаючи щось у перегородах, сказав:

— Думка про нелокальну війну, винесену в космос, виникла у мене після того, як ми за Юною спіймали кістяки ракет. І не тільки в мене одного. Керуючись принципом *primum non nocere*^[100], я залишив ту думку при собі, щоб не заразити команду поразництвом. З історії давніх експедицій, на кшталт Колумбових і полярних, відомо, як легко ізольована група навіть найкращих людей може потрапити в загрозливе становище під впливом окремого індивідуума, особливо якщо це хтось такий, кого вважають зліпленим із ліпшого тіста, ніж решта. Тому найгіршу можливість я обмірковував тільки з GODом, ось тут є записи наших дискусій.

Із вистеленої коробочки, схожої на футляр для коштовного каміння, він вийняв кілька кристалів пам'яті й уклав один з них у щілину відтворювала.

У каюті залунав його голос, якому відповідав GOD:

«Як налагодити контакт із Квінтою, коли там існують блоки, що вже багато років воюють між собою?»

«Назви межу визначеного простору. Без початкової характеристики її не можна вирахувати стратегічно».

«Слід базуватися на припущенні про двох, а потім трьох супротивників із приблизно однаковим потенціалом, з межею знищення всіх при гарячій ескалації».

«Даних усе ще недостатньо».

«Дай мінімаксіву оцінку в нечисловій апроксимації».

«Величина в апроксимаціях теж не піддається визначенню».

«І все ж таки дай мені стохастично важкий пакет альтернатив».

«Це потребує додаткових передумов. Вони будуть довільні й непереконливі».

«Знаю. Починай».

«Для двох антагоністів, розташованих на протилежних континентах, вислати два передавачі крізь атмосферичне вікно інфрачервоного проміння з точковою гострою колімацією^[101]. Обидва в антирадарному камуфляжі, самонавідні на планетні радіостанції. Ця тактика приймає за очевидне все сумнівне. З першого ж погляду. Антагоністи можуть перекидати один одного належною їм територією по горизонталі та по вертикалі».

«Яким чином?»

«Якщо, наприклад, вони вступили в атомну фазу, озброєні тактикою відлякування, і кожен брав населення супротивника на мушку як заручників, погрозою нападу або відплати, після чого робили жорсткішими засоби удару й удару у відповідь, а після сатурації^[102] спустилися в підземелля, їхні території можуть розміщуватися під ґрунтом у вигляді глибоко видовбаних та укріплених поверхів. Те саме може виникати й над атмосферою».

«Невже подібна експедиція унеможлиблює будь-який контакт?»

«Вона унеможлиблює у запропонованій тактиці, бо при подібному розміщенні контакт не має роз'єднаних адресатів».

«Виходь із передумови про відсутність поселень, які підкопуються одне під одне».

«Де провести межу поміж супротивниками?»

«На меридіані серединою океану».

«Це найпростіше, але це буде цілком довільно».

«Починай».

«Слухаю. Я враховую передумови запускання зондів, випромінювання сигналів, а також отримання пошти. Вони одержали коди, які ми переслали. За такої передумови у мене на міні-максі — вилка. Або послати обом сторонам той самий постулат контакту з гарантією нейтральності межово правдивий, або винятково сфальшивлений».

«А може, повідомити кожному зі сторін, що ми звертаємось одночасно й до другої? Чи, навпаки, запевнити, ніби ми тільки її закликаємо до контакту?»

«Так».

«Подай навантаження цієї вилки ризиком».

«Відвертість дає кращі шанси при невдалому адресуванні й гірші шанси при невдалому адресуванні. Обман дає більші шанси при вдалому адресуванні та менші шанси при вдалому адресуванні».

«Але ж це явна суперечність».

«Так. Простір гри не дозволяє сквантувати себе мінімаксово».

«Покажи причину суперечності».

«Блок, який ми запевнимо у винятковості контакту з нами, буде схильний до позитивної реакції за умови, що він зможе цю винятковість перевірити сам, попри наше повідомлення. Якщо ж він

визнає, що супротивний блок перехопив наше послання, або, що ще гірше, якщо розпізнає лукавство нашої гри, шанси порозуміння знизяться до нуля. Може також виникнути негативна ймовірність контакту».

«Негативна?»

«Відмова — це нуль. Негативну цінність я приписую відповідям, котрі нас дезінформують».

«Наставляння пастки?»

«Цілком можливо. Тут вилка розгалужується у факторіали. Пастку можуть наставити або одна сторона, або обидві незалежно, або обидві в короткочасній спілці, визнавши, що коли вони укладуть тимчасовий кооперативний союз, щоби знищити нас або відбити у нас бажання до контакту, то піддадуть себе меншому ризикуві, ніж коли почнуть домагатися винятковості контакту з „Гермесом“».

«А як зі згодою на паралельний контакт нарізно?»

«У цьому варіанті в самій уже основі лежить суперечність. Щоб одержати такий паралелізм, ти як відправник повинен цілком певно гарантувати адресатам нашу нейтральність. Тобто ти даєш слово, що дотримаєш свого слова. Твердження як самоманевр не може себе підтвердити. Це типова антиномія».

«Якою міркою ти вимірюєш нюанси?»

«Виходжу з твоєї передумови, що на планеті є тільки двоє гравців, які оголосили один одному шах. І з того, що вони наполягають на законі мінімакса. Ціна гри для них — збереження *status quo ante fuit*, а для нас — контакт через вихід із глухого кута».

«А точніше?»

«Це досить тривіально. Я виходжу з існування двох імперій — А і Б. Оптимальний варіант вилки для нас: обидва адресати сконтактовують із нами, і кожен думає, що має на нього виняткове право. Якщо хоч один із них не впевнений у власній винятковості, то цим самим ставить під сумнів це виняткове право. Тоді, згідно із законом мінімакса, він вручить своєму супротивникові пропозицію укласти коаліцію проти нас, бо не бачить шансу вступити в коаліцію з нами. Це безперечно. Знаючи власну історію, вони знають і закони своїх конфліктів. Зате закони наших конфліктів їм невідомі. Якщо ми подамо будь-якій зі сторін оферт альянсу, то він буде неймовірний. *Primo*^[103]: оферт альянсу, що ми подали обом супротивникам, — це

абсурд. *Secundo*^[104]: стаючи на бік однієї сторони, ми підтримуємо її. Цим самим налаштуємо проти неї сторону супротивну, а самі з цього не здобуємо нічого, крім вступу у війну, яку вони ведуть між собою. До подібної стратегії контактів може вдатися тільки цивілізація ідіотів. Це навіть у межах метagalactики малоймовірно».

«Так. Вони можуть тимчасово об'єднатися проти нас. Яка гра виникає тоді?»

«Гра за правилами, які важко передбачити. Вони виникатимуть і змінюватимуться залежно від змагання. Через те невідомо, чи функція відплати містить у собі додаткові величини. Гра дасть у підсумку, наймовірніше, нуль, бо жоден із гравців, у тому числі ми, не матиме ніякого зиску. Всі зазнають збитків».

«Ризик не можна звести до нуля. Але де мінімум?»

«Я не маю достатніх даних».

«Давай без достатніх даних».

«Ослаблення фрустрації^[105] з приводу нерозв'язних проблем не лежить у сфері моєї розрахункової спроможності. Командире, не вимагай від мене неможливого. Деревце євреи не є божим деревом Пізнання».

Після останніх GODових слів запала тиша, і Стіргард уклав у відтворювач другий кристалик, повідомивши, що це — уривок діалогу з GODом одразу ж після луноклазму. І справді — всі знову почули голос машини:

«Раніше ризик був лише непередбачуваний. Тепер він набув сили трансфінальної, тобто незліченної численності. Мінімакс залишився тільки у відступі».

«Чи можемо ми примусити їх до капітуляції?»

«Теоретично — так. Наприклад, через поступове стискання техносфери їхніх сутічок».

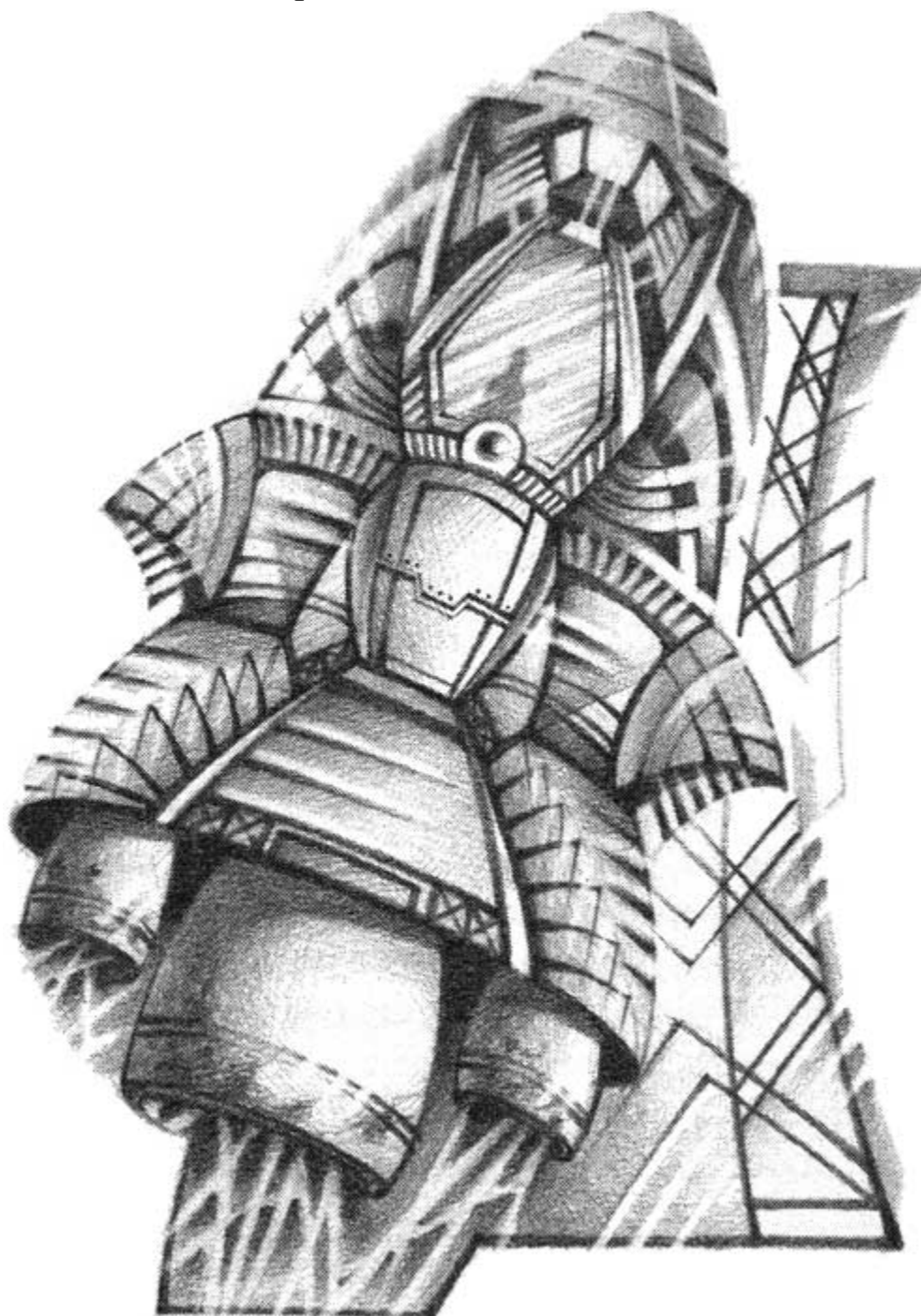
«Через деструкцію всіх бойових засобів у всьому просторі Дзети?»

«Так».

«Які шанси контакту за такої операції?»

«Мінімальні за найоптимістичніших передумов, а саме: що наше витрачання сидеральних потужностей триватиме без перебоїв; що квінтяни збережуть інертність роззяв при зніманні лушпиння з їхньої автомахічної цибулини в космосі, а також що, позбавлені цього лушпиння, вони вступлять у стагнацію озброєння. У категоріях теорії

ігор це було б таке саме диво, як і головний виграш у лотерею того, хто не придбав жодного лотерейного квитка».

«Познайом нас із варіантом роззброювання їхньої техносфери без чудес».

«Крива буде щонайменше двосідлова: вони вчинять нам опір або наступаючи, або обороняючись, а може, мирна деструкція холодної

сферомехії розпалить конфлікт, який постійно тліє на планеті, й унаслідок цього ми підштовхнемо їх до тотальної війни».

«Чи можна частково знищити їхню космічну автомахію без порушення рівноваги сил на планеті?»

«Можна. Для цього треба виводити з ладу орбітальні бойові засоби або скорочувати космічний воєнний потенціал сторін однаковою мірою, щоб не порушити динамічної рівноваги сил. Це можливе за двох умов: коли визначимо дальність, із якої вони керують своєю зброєю в космосі, тобто радіус їхньої командної ефективності; коли виявимо бойові системи спершу поза цим радіусом, щоб розбити їх, а після знищення автомахічного периметра виводитимемо цю цивілізацію зі стану володіння силами всередині сфери, над якою вона ще панує. *In abstracto*^[106] її можна якоюсь мірою оголити. Але якщо ми допустимо помилки в ідентифікації, хто й чим володіє у внутрішній сфері, тобто в просторі їхніх оперативних впливів, то розпалимо на планеті конфлікт, оскільки ослабимо одну сторону на користь другої. Цим самим виведемо супротивників із хисткої рівноваги гонки озброєнь у тотальну війну. Командире, ти віддаляєш мене й себе від реальності. Адаже ти прагнеш успіху?»

«Звичайно».

«Що він для тебе означає? Контакт? Але у цій взірцевій формі таке поняття успіху не є визначальним. Він залежить не тільки від того, чи „Гермес“ зможе, крім сферомехії, перемогти всю продукцію бойових засобів, що їх безперервно викидають у космос».

«Вестимемо непряму боротьбу, атакуючи не їх, а їхню зброю. Де певність, що, втягуючи у війну нові види техніки, вони не опанують тих джерел, котрі живлять і нас, а саме джерел сидеральних?»

«Виходь із передумови, що вони на таке не здатні».

«Гаразд. Окрім супутніх факторів, таких як сумнівні технологічні комплекти, явно мінімаксові, за оптимізаційними розрахунками, для логічних реакцій квінтян вирішальне значення мають і фактори ірраціональні, про які нам нічого не відомо. Однак ми знаємо, яку вагу мали саме ці фактори в земній історії».

На цьому запис розмови урвався. Та після короткої паузи всі почули новий діалог Стіргарда з машиною:

«Ти провів симуляцію органічних структур?»

«Так».

«У всіх гаданих варіантах цих структур та їхніх конфліктів?»

«Так».

«Яка величина коефіцієнта різниці цих структур для нашої гри в порозуміння? Назви інтервал статистичної вагомості або модальний розподіл впливу різниці на шанси контакту».

«Коефіцієнт дорівнює одиниці».

«Для всіх компонентів симуляції?»

«Так».

«Це означає, що конституціональні відмінності супротивників не мають жодного значення?»

«Так. Прискорювана тривалим конфліктом техномахічна еволюція стає змінною, незалежно від соціальної системи, бо таку еволюцію формує структура конфлікту, а не структура суспільства. Розгляньмо цю справу докладніше: на ранніх фазах конфлікту конституціональні відмінності позначаються на тактиці психологічної пропаганди, дипломатії, диверсії, шпигунства і гонки озброєнь. Поділ бюджетів на військові й невійськові — функція набору аргументів, цінність яких залежить від структури системи. Зростаюче прагнення до переваги у конфлікті врівноважує різницю в наборі аргументів. Цим самим воно уподібнюється до стратегії супротивників. Виникає ефект дзеркала. Не можна схилити дзеркало до того, щоб воно відбивало тільки розслаблені та вільні пози, а всі інші не відображало. Коли межу ефективності роззброєння подолано, дальше змагання за перевагу ліквідує залежність стратегії супротивників від їхніх конституціональних відмінностей. Ця залежність ідентична впливові людської мускулатури на запуск балістичної ракети. У добу палеоліту, в печерну епоху чи у середні віки мускулястіший супротивник панував над слабшим. В атомну епоху ракету може запустити дитина, натиснувши потрібну кнопку. Квінтяни не панують уже над стратегією, яку самі ж обрали, навпаки: ця стратегія панує над ними. Якщо вона наштовхнулася на конституціональні відмінності, то підпорядкувала їх собі аж до спрощення. Якби цього не сталося, конфлікт закінчився б перемогою однієї зі сторін. Активність сферомахії це спростовує».

«Назви оптимальні правила боротьби за контакт при такому діагнозі».

«Командні центри планети знають, що перехоплення наших кавітаторів спричинило катастрофу. Ніхто, крім них, не міг здійснити цієї акції».

«Чи означає це, що сферомахія підкоряється їм у радіусі, який відділяє орбіту Місяця від Квінти?»

«Необов'язково. Межею оперативної дальності їхньої дії не може бути куля з поверхнею, різко і плавно відмежованою од відчуженої сфери».

«Чи робиш ти з цього якийсь висновок про особистий склад штабів?»

«Я розумію підтекст. Ідея про небіологічні штаби, з якою носиться дехто з членів екіпажу, а отже, про мертве небесне тіло з комп'ютерами, котрі воюють після загибелі квінтян, — це абсурд. Комп'ютери, хоча вони й звільнилися від постулатів автопрезервації, діють раціонально. Це означає, що вони дотримуються мінімаксу з найдалекосяжнішими прогностичними випередженнями. Вони можуть воювати доти, доки триває альтернатива ефективності війни. Якщо винагородою їм у кінці гри буде цілковите знищення, то мінімакс зводиться до нуля. Концепцію божевільних комп'ютерів я відкидаю. Зрештою, спектральні та спінограмні дані свідчать про наявність живих істот».

«Гаразд. Отже?»

«У штабах не бракує обчислювальних машин, але там є й квінтяни. Наслідки луноклазму їх не зачепили: під час конфліктів такої тривалості й такого масштабу ніщо не оберігають ретельніше за штаби. Ти вже знаєш — утрати населення не є для органів влади аргументом, який примусив би її піти на контакт із нами».

«Наведи незаперечний аргумент».

«Отож-бо й воно. Настав час називати речі своїми іменами. Непрямого натиску замало. Ти повинен діяти навпростець, командире».

«Пригрозити штабам?»

«Так».

«Масованим ударом?»

«Так».

«Цікаво. Ти вважаєш убивство розумних істот, які поведуться нерозумно, найкращим способом налагодження з ними контакту?»

Невже ми повинні висадитися на цю планету як археологи цивілізації, котру самі знищили?»

«Ні. Ти повинен пригрозити сидеричним ударом усій планеті. Квінтяни бачили, як розсипався їхній Місяць».

«Але ж це буде блеф! Якщо ми відновлюємо вимогу контакту, то не можемо знищити своїх потенційних співрозмовників. Не треба мати великого розуму, щоби це збагнути. Погрозу вони визнають несерйозною — і цілком слушно».

«Погроза не повинна бути зовсім голослівна».

«Пошкодити кільце?»

«Командире, чому ти щоночі дискутуєш з машиною замість лягти спати, якщо сам знаєш, що треба зробити?»

GOD змовк. Стіргард встромив у щілину новий кристалик.

— Будь ласка, ще трохи, — сказав Стіргард. — Це вже остання розмова.

Блакитна контрольна лампочка засвітилася. Присутні знову почули монотонний GODів голос:

«Командире, можу тебе порадувати. Я помітив стабільність сфероматії, екстраполяцію в майбутнє, до межі прогностичної надійності. Незалежно від кількості супротивників і радіуса, на який пошириться війна, ця цивілізація загине. Найпростіша модель — картковий будиночок. Він не може бути якої завгодно висоти. Кожен з них, зрештою, завалюється — це очевидно й без розрахунків».

«Картковий будиночок? А конкретніше?»

«Теорія Голенбаха. У прогресі науки нема незамінних людей. Якби не було Планка, Фермі, Лізи Майтнер, Айнштейна, Бора, то атомну бомбу відкрив би хтось інший. Монополія, котру здобули американці, тривала недовго й луснула. За допомогою ядерних ракет супротивники можуть тримати один одного під загрозою впродовж десятків років. Можуть змагатись у своїй влучності та силі ураження. Сидерологія не дає таких шансів. До відкриття термоядерних реакцій, критичної маси і циклу Бете веде низка кроків. Зате сидеральну інженерію здобувають одним махом. До відкриття проміжку Голенбаха невідомо нічого, а після нього — все. У фазі оборотності озброєнь, поки можливі переговори між війною і миром, той, хто знайде термоядерний козир, може скористатися ним як найвищою мастю, але не обов'язково повинен ним походити. У фазі космічної сфероматії той, хто перший

відкриє сидерологію, походить козирем не зволікаючи. Шантажувати сидерологією не можна. Безпечні термоядерні реакції довго не можна було здійснити через термічні втрати плазми й погану стійкість полів, які її концентрують. Упродовж кількох десятків років прогрес у цій справі здавався неможливим. Труднощі оволодіння гравітацією подібні тільки в астрономічному масштабі. Не можна починати з малого: спершу виділити з уранової руди ізотоп з атомною масою 235, потім привести в рух ланцюгову реакцію у надкритичній масі, синтезувати плутоній і таким способом одержати підричник водневих бомб. Випробувальним полігоном має стати небесне тіло. Фазі сидерології передують фази тератронних аномалонів^[107]. Через те мене вразило захоплення фізиків тим, що зробив „Гавриїл“. Якби квінтяни його спіймали, то після демонтування збагнули би проміжок Голенбаха. „Гавриїл“ змушений був розплавити себе тератроном. Я пригадую, що пропонував умонтувати йому автодеструкційний заряд».

«Чому ти не пояснив цього докладніше?»

«Бо я — не всезнайко. Оперую тільки тими даними, які ви у мене закладаєте. Твої фізики, командире, вважали, що перехопити „Гавриїла“ неможливо, бо жоден з об'єктів сферомахії не розвинув навіть десятої частки тяги „Гавриїла“. У мене були щодо цього сумніви, але не аргументи. Цю неможливість вони взяли зі стелі. З другого боку, важко сказати, погано це чи добре, що мій далекий родич — „Гавриїл“ — виявив таку блискучу винахідливість. Якби він дозволив себе впіймати, то нічого було б і думати про контакт: єдине, що нам залишилося б, то це вибирати між відступом та сидеральною битвою з Квінтою як супротивником рівної з нами сили. А якщо винести за дужки їхній сидеральний удар у „Гермеса“, то ми щодуху втікали б руїнами сферомахії. Те, що розтратить її через п'ятдесят чи сто років, почалося б негайно. Блок, просвічений у галузі сидерології „Гавриїлом“, не став би чекати, коли супротивник зрівняється з ним. Він випередив би його ударом».

«Це спекуляції».

«Можливо. Але їх узято не зі стелі. Я припускаю, що хтось хотів обернути Місяць на експериментальний полігон. Він іще не знав, що жоден плазмотрон не дає сили, яка долає проміжок Голенбаха. І хоч би хто прогнав його з Місяця, він однаково не мав достатньої сили, щоб осісти там назавжди. Хтось оголосив королеві шах. Король виявився

недорослим інфантом. Але другий блок теж оголосив шах. Не знаю, якій фігурі. Виник пат. На Місяці. А поза ним гра тривала далі».

«Чому раніше ти не пояснив цього таким способом?»

«Якщо тепер ти назвав мої міркування спекуляцією, то перед луноклазмом назвав би їх маячною GODa. Чи бажаєш ти почути мою версію загальної історії Квінти?»

«Говори».

«Ключем, що відмикає цю історію в критичному розділі, є кільце. За повного прискорення індустріалізації планета несла на собі багато держав із сильно розвиненою провідною групою, яка співпрацювала з нею. Справа дійшла до виходу в космос і до черпання атомної енергії. Водночас стався демографічний вибух у державах, промислово слабше розвинених. Зате в них швидше зростало народонаселення, тож вони вирішили збільшити свої території пониженням рівня океану. Єдиним способом для досягнення цього було викидання вод у надатмосферний простір. Мені невідома техніка, яку застосовували для цього. Знаю лише те, що для цього непридатне. Сотні кубічних миль води не транспортували ні космічними кораблями, ні просто з допомогою pomp і водометів. Перший варіант потребував неуявлену масу пального й транспортних суден. Другий узагалі нездійснений, бо поки викидані струмені, а точніше, перевернуті водоспади одержать першу космічну швидкість, вода випарується від тертя об атмосферу й повернеться назад.

Однак є чимало здійснених методів. Назву один з них. Треба пробити атмосферу каналами блискавкових розрядів і вслід за кожним ударом блискавки, яка б'є з океанічного берега в термосферу по синергійній, стріляти водяною парою. Це вельми спрощена схема. Можна утворити в атмосфері своєрідні електромагнітні гармати — у вигляді тунелю імпульсів, що біжать відцентрово й розганяють іонізовану водяну пару. Можна надати воді дипольних нетермічних властивостей. На Землі такою гідроінженерією займався якийсь Рахман. Він довів, що можна розігнати воду тільки до першої космічної швидкості, внаслідок чого довкола планети почне утворюватися льодове кільце; однак кільце те не буде стабільне, тому з наступної фази його рух, уже у вакуумі, слід прискорювати, щоб кільце обернулося на центрифугу й розігналося з другою космічною швидкістю в часовому проміжку від двадцяти до сорока років. Інакше,

тобто при ослабленні вакуумної акселерації чи припиненні робіт від тертя об верхні шари атмосфери, на планету повертатиметься води більше, ніж у цей самий час викидають у простір водомети. Перелічувати нові подробиці нема потреби. Досить сказати, що вже з борта „Евридiки“ констатовано повільне відмирання кільця довкола Квінти і його сплющування, внаслідок чого розширюється зовнішнє оточення планети.

Це не могло принести користі нікому на Квінті. Води, які повертаються, — щось більше, ніж зливи: вони спричиняють потоп у тропіках, з мінливим зосередженням максимуму опадів у ті пори року, коли планета своєю віссю нахилена відносно екліптики майже так само, як Земля. Середня річна температура знизилася на два градуси Кельвіна. Льодовий диск затінює денну частину планети та відбиває сонячне світло. Цю технічну помилку цілком можливо було б ліквідувати через певний час, однак ніщо не свідчить про таку ліквідацію. Ненадійність планетарної інженерії не може бути причиною припинення робіт, її треба шукати десь-інде — в політичному розколі цивілізації. Про вихідні умови нам відомо тільки одне: вони сприяли проекту, який не міг бути реалізований інакше, ніж у глобальній консолідації сил, що потім ослабла. Епоха співробітництва, принаймні в період поступу технології, тривала років сто. Що призвело до відмови від спільного шляху? Локальні війни? Економічні кризи? Навряд. Розвиток політичних подій, який не піддається виведенню зі стану стагнації, можна вловити тільки у моделі, що має назву ланцюга Маркова^[108]. Це стохастичний процес, який затирає власні сліди. З того, що побачили б космічні пришельці на Землі двадцятого століття, вони в жодному разі — не звертаючись до хронік — не змогли б шляхом ретрополяції дійти до хрестових походів. Отож цю білу пляму я заповню такою ймовірністю: розростання держав у авангарді було нерівномірним. Зародок антагонізму тлів у самому вже їхньому співробітництві. Збройне панування головної сили на планеті було неможливе. Слабші брали участь у глобальному проекті, а кооперація зі справжньої перемінилася на видиму.

Антагонізм вийшов на поверхню — необов'язково навіть у формі агресії. Можливо, блоків було більше, три або чотири, тільки для ергодичного мінімуму вистачить двох — антагоністичних. Почалася

гонка озброєнь. Вона спричинила передусім припинення робіт, спрямованих на дисипацію^[109] льодового кільця в космосі. Виділені для цього засоби й резерви було вкладено в озброєння. Водночас роздроблення льодового кільця так, щоб його руйнування не зашкодило жителям усіх континентів, перестало бути вигідним для наддержави, яка зробила головний внесок у цей проект, оскільки з позитивних наслідків подальшої роботи скористався б також супротивник. Супротивник розмірковував і діяв аналогічним чином. Відтоді жодна сторона вже не зачіпала кільця. Хоча воно кришилося на планету, але, втягнені у виснажливу спіраль озброєнь, вони не могли з цим нічого вдіяти. Ескалація винесла це змагання в космічний простір. Такими могли бути пролог і перший акт. Ми прибули, коли йшла дія наступна, і, нічого не знаючи про це, пірнули вглиб багатощарової сфероматії, з безневинним сонцем посередині».

«Повторюю запитання: чому ти не подав цієї ретроспекції раніше? Нагоди для цього ти мав більше, ніж досить».

«Різноманітні версії того, що я нібито сказав, поширюються на кораблі, я їх висловив чи ні, але вони поширюються. Жодної з них не можна довести. Межі уяви лежать далеко поза межами теорій творчості. Фрагменти складної мозаїки даних прибували поступово. Поки їх було небагато, з них можна було скласти безліч ребусів, заповнюючи щілини й прогалини безпідставною вигадкою. Я — комбінаторична машина. Якби я обрушив на вас усі варіанти комбінаторики, якою займався, то вам довелося б тижнями вислуховувати лекції, повні застережень сумнівної вірогідності. Крім того, я одержував розпорядження, суперечливі з твоїми наказами. Доктор Ротмонт домагався спіноскопії Квінти. Я пояснив йому, що просвітлення Квінти усією наявною потужністю корабельних агрегатів не вдасться приховати і внаслідок цього наші шанси на контакт зменшаться. Оскільки він наполягав, я послав легкі спіноскопи, спроможні на камуфляж. Ти про це знаєш, командире. Ротмонт плекав надії побачити те, що таким способом углядіти неможливо. Надії його закінчилися крахом, але не з моєї вини. Я виконав його побажання, бо це не могло зашкодити Квінті. Гіпотези, що їх не приймають як трамплін для реальних дій, можуть бути хибними, але не згубними».

Блакитний вогник згас. Пілоти і Накамура, хоча сиділи за одним столом, так само поринувши у крісла, як Стіргард й Араго, скидалися

на привидів, котрі не можуть утритися в розіграну сцену. Здавалося, на них зовсім ніхто не звертає уваги.

— Це було пояснення, — сказав Стіргард. — Ваша світлосте, ви недавно сказали, ніби ця справа — в добрих руках. Я не тому нічого не відповів, що тим, кого хвалять, годиться мовчати, а тому, що знав, як по-різному розуміємо ми добро й зло. Я вже вирішив. Ніхто з нас не може вплинути на те, що буде далі. І я також. Я волів би не образити нікого з присутніх, однак час жорстоких дій — це час жорстокої відвертості. Наш другий пілот бовкнув дурницю. Ми прибули сюди не для того, щоб кинути виклик, і не вдаємося до поєдинку, щоби захищати Честь Землі. Якби це було так, я не прийняв би на себе командування розвідкою. Людина може осягти й утримати в свідомості небагато. Через те намір здійснити щось грандіозне розкладається в її голові на частини. Через те засоби так легко можуть заслонити мету й самі стати метою. Переймаючи командування, я попросив спершу дати мені час для роздумів, щоби трохи відступити й збагнути всю гігантську масу неймовірних зусиль СЕТІ й SETI. Мільйони робочих годин, праця кораблебудівельників, польоти до Титана, наради у земних столицях, фонди, нагромаджені в банках, — усе як прояв надії, що не була дешевою газетною сенсацією, колективи, які розігрували безліч варіантів боротьби за контакт, щоби знайти найнадійніший, у всякому разі найоптимальніший... Зваживши все, я усвідомив, що, незалежно від того, де перебуваю, — на «Євридці» чи на «Гермесі», я, мурашка людського мурашника, котрий заблукав у безмежних просторах космосу, перебираю непосильне завдання, мабуть, непосильне для будь-кого іншого. Ухилитися було легше. Даючи згоду, я не знав, що нас чекає. Знав лише, що виконаю свій обов'язок так, як того потребуватимуть обставини. Якби знову почав скликати наради, то не для вдосконалення наших дій, а для того, щоби скинути зі себе тягар. Перекласти відповідальність бодай почасти на інших. Я визнав, що не маю на це права, і все ж вирішив сам-один. Ніхто вже не має впливу на те, що станеться. Але кожен і далі має право висловити власну думку. І передусім ви, ваша світлосте.

— Ви, значить, вирішили роздробити крижане кільце?

— Так. Апаратуру вже монтують у кормі.

— Хочете відкинути кільце від планети?

— Навпаки: трильйони тонн упадуть на неї. Уламки будуть надто великі для того, щоби розтанути. Вони влучать у точки, які вважаються найкраще захищеними. Крім того, буде здуто верхні шари атмосфери. Це зменшить атмосферний тиск на якихось сто бар. Це буде пересторога.

— То буде вбивство.

— Мабуть.

— Примус до контакту такою ціною?

— Ні. Контакт — справа вже другорядна. Це буде спроба їх урятувати. Полишені самі на себе, вони ввійдуть у проміжок Голенбаха. Чи відомі вашому преподобію закони сидеристики?

— Настільки, наскільки вони можуть бути відомі дилетантові. Астрогаторе, ви виправдовуєте геноцид гіпотезоїд? І до того ж не власного, а тією, яку виробила машина?

— У нас нема нічого, крім гіпотез. І машина тут мені допомогла. Істотно. З іншого джерела мені відома ідіосинкразія, яку викликав у Церкви *Animus in Machina*^[110].

— Я її не відчуваю. Навзаєм за це пояснення, астрогаторе, я віддячу вам тим самим. Людина часто не помічає того, що бачать інші. GOD говорив про уніфікацію способів, якими воюють квінтянські супротивники. Вас це теж стосується.

— Не розумію...

— Ви ліквідували існуючий досі спосіб дій, усвідомивши, що парламентаризм слід замінити єдиновладдям. Я не сумніваюсь у чесності ваших намірів. Ви хочете взяти всю відповідальність за подальші дії на себе. Цим самим ви, завдяки ефектові дзеркала, програли квінтянам. Надто — жорстокістю власних рішень. Ви хочете відповісти ударом на їхній удар. Оскільки вони найнадійніше захистили свої штаби, ви бажаєте найдошкульніше вдарити по них. Цим самим — я навмисне вживаю ваші слова — ви підпорядкували дотеперішню структуру стосунків між людьми «Гермеса» структурі стратегії, яку виробляєте.

— Цей вислів належить GODові.

— Тим гірше. Не стверджую, що в дискусії машина перемогла вас. Я стверджую, що вона теж стала дзеркалом, яке побільшує вашу агресивність, спричинену розчаруванням.

На обличчі в Стіргарда вперше відобразився подив. Однак він мовчав, і чернець провадив далі:

— Воєнні операції потребують авторитарних штабів. До того ж нічого нового на планеті не сталося. Але ми не повинні встрявати у такі дії.

— Я не думаю про війну з Квінтою. Це інсинуація.

— На жаль, це правда. Війну можна вести і без оголошення, і без застосування цієї назви. Ми прибули сюди для обміну не ударами, а інформацією.

— Я охоче погодився б на такий обмін, але як?

— Це зрозуміло й дитині. Суворого правила військової таємниці на кораблі не дотримуються. Я знаю, що в цехах будують сонячний лазер, який має обстріляти планету.

— Не саму планету, а кільце.

— І атмосферу, яка становить життєву частину планети. Соляричний лазер — солазер, як кажуть фізики — можна використати не для руйнування, а для передачі інформації.

— Ми передавали її впродовж не однієї сотні годин, але результату ніякого.

— Це справді дивно, що саме я бачу змогу, якої не помічають фахівці разом із премудрою машиною. Сигнали нашого супутника «Посла» потребували спеціальних пристроїв для прийому, антен, декодерів... Я не знаюся на радіотехніці, але якщо Квінту охопила

війна, то всі тамтешні пристрої, здатні приймати радіосигнали, підлягли мілітаризації. Через те радіосигнали приймають генеральні штаби, а не населення Квінти. Якщо його взагалі було повідомлено про наше прибуття, то тільки таким способом, яким ви сказали, а саме брехливим та підступним, щоб ми в очах квінтян стали агресорами. Одне слово, їхніми запеклими ворогами. А ви, командире, самі обернете цю брехню на правду з допомогою солазера.

Стіргард слухав його з подивом — навіть більше, він, здавалося, утрачав недавню категоричну впевненість.

— Я про це не подумав...

— Бо це найпростіше. Ви з GODом піднялися на такий високий рівень рафінованості у теорії ігор, мінімаксу, квантування вирішального простору, людина й машина приготували собі крила такого високого лету, що з нього вже не видно дзеркалець, якими граються діти, пускаючи сонячні зайчики. Таким дзеркальцем для всієї Квінти може бути солазер. Адже він даватиме зблиски, ясніші за сонце, їх побачить кожен, хто підведе голову.

— Отче Араго, — мовив Стіргард, нахилившись до ченця через стіл, — благословенні убогі духом, бо їх чекає Царство Небесне. Ви перемогли мене. Я зазнав поразки нищівнішої, ніж GOD — від нашого пілота... Як ви про це здогадалися?

— Я бавився дзеркальцями, коли був малим хлопцем, — усміхнувся домініканець, — а GOD ніколи не був дитиною.

— Як ідея передачі інформації то це просто чудово, — озвався Накамура. — Але чи зуміють вони нам відповісти, якщо зрозуміють?

— Перед зачаттям було благовіщення, — відповів Араго. — Може, вони й не зуміють відповісти так, щоб ми їх зрозуміли. Тож нехай вони принаймні зрозуміють нас цілком чітко.

Темпе, який дивився на ченця з неприховуваним захопленням, не зміг більше мовчати.

— Це справді пролунало як «еврика!». А хіба в них нема дзеркал? Їх же не конфіскує ніхто навіть під час війни...

Чернець, здавалося, нічого не чув. Він про щось напружено думав. Потім тихо, неквапливо мовив:

— Маю до вас прохання. Я хотів би обмінятися кількома словами з астрогатором віч-на-віч; якщо він погодиться, звичайно... Вас це не образить?

— Гарзд. Ми в боргу перед святим отцем. Накамуро, солазер треба буде належно переробити, щоби він зміг оббігти променем усю планету, а крім проблем оптичних, є ще й інформаційні. Така сигналізація базується на принципі, що приймальники перебувають на рівні елементарного розвитку.

Коли фізик та пілоти вийшли, Араго підвівся.

— Прошу вибачити мені те, що я говорив напочатку. Я був абсолютно переконаний, що застану вас тут самого, астрогаторе. Не ставлюся надто оптимістично до ідеї з дзеркальцями. Я також міг — і навіть збирався — подати її на нижчому рівні як пропозицію нефаківця для оцінки на рівні компетентних знавців. Така сигналізація може дати осічку або перенести нас із дощу та під ринву. Вже в самому своєму принципі ідея ця антропоцентрична: ви спершу відчули обурення, образу, а вже потім полегкість.

— Припустімо. Але куди ви, отче, хилите?

— Не до втіхи духовної. Щоб опрацювати технічний аспект цього експерименту, вам і всім іншим доведеться залучити до нього GODa.

— Звісна річ. Він зробить належні розрахунки і все інше. Ну й що з цього? Складе програму. Зробить усе, що в межах можливого. Сподіваюся, ви, отче, не вважаєте, що це *advocatus diaboli*?

— Ні. А я не з'явився тут як *doctor angelicus*^[11]. Гадаю, мені не треба переконувати вас, що я — християнин?

Такий раптовий поворот розмови знову здивував Стіргарда.

— Куди ви, отче, хилите? — повторив він.

— До теології. Щоб ви могли мене краще зрозуміти, я перекладу її мовою не лише світською — в моїх устах це, по суті, прозвучить блюзнірськи. Я в душі виправдовуюся безпрецедентною ситуацією. Мова фізики вам ближча, ніж герменевтика релігієзнавства. У перекладі на понятійний апарат фізики гетероморфізм *sacrum* відповідає різним спектральним лініям матерії, повсюдної та однакової у всьому світі. У цьому порівнянні можна сказати, що, крім спектра тіл, є спектр вірувань. Він простягається від анімізму, тотемізму, політеїзму аж до віри в самого Бога. Земна лінія моєї віри — це родина, людська і Божа водночас. Чи відомо вам про дискусії, що ведуть у теології через SETI, — особливо відколи пошуки інших породили цю експедицію?

— Щиро кажучи, ні. А ви, отче, вважаєте, що я повинен бути з ними обізнаний?

— Зовсім ні. Однак це був мій обов'язок. Щодо цього позиції в моїй Церкві розійшлись. Одні стверджували, що зіпсуття природи Створінь може бути повсюдним і така повсюдність виходить за земне поняття вислову *katholikos*^[112]. Що можливі світи, в яких до жертви Спокути справа не дійшла і через те вони приречені. Інші — що спасіння як вибір між Добром і Злом, дане ласкою, з'явилося скрізь. Суперечка ця поставила під загрозу Церкву. Організатори й учасники експедиції були зайняті своєю справою, через те їх не дивували сенсації, що збільшували накладі газет. Злочинність і секс уже набридли, а експедиція «Євридіки» мимохідь збудила споживацький інтерес. Як оригінальні та кумедні іграшки, попри те, що *credo quia absurdum est*^[113], здобуло множник, котрий компрометує його досить ефективно. Як марево незліченних планет з величезною кількістю райських яблук там, де нема яблунь, олив, яких навіть син Божий не прокляне, бо там не ростуть оливи, дивізій пілатів, котрі вмивають руки в мільярдах посудин, лісу розп'ять, юрб юд, маси непорочних зачатъ істот, чия фізіологія розмноження не дає підстави на таке поняття, бо вони розмножуються копуляцією^[114] — одне слово, помноження Євангелія на всі витки всіх галактичних спіралей робило наше *Credo* карикатурною пародією віри. Завдяки цим арифметичним фокусам Церква втратила багато пастви. Чому вона не втратила мене? Тому, що християнство вимагає від людини більше, ніж можна вимагати. Воно не вимагає лише відмови від жорстокості, підлості й брехні. Воно вимагає любові, скерованої до жорстоких людей, облудників, катів і тиранів, і цієї вимоги ніщо не знищить. Прошу не надто дивуватися цій катехизації на борту такого корабля. Мій обов'язок — дивитися далі від розвідки, яка має з'єднати невідомі один одному розуми. Ваші обов'язки — інші. Спробую це пояснити. Якби ви стояли на вже переповненому рятувальному човні, а нові й нові потопельники чіплялися б за його борти, внаслідок чого човен міг би перекинутись і затонути, — ви почали би відрубувати їм руки. Так чи ні?

— Боюся, що так. Якби не було іншого рятунку.

— Саме в цьому й відмінність між нами. Це означає, що назад ви не повернете.

— Ваша правда. Я розумію притчу з човном. Не чекатиму, поки він піде на дно. Я намагатимуся рятувати цю цивілізацію всіма силами, які в мене є.

— А в крайньому разі — навіть геноцидом?

— Так.

— Отже, ми повернулися до вихідної позиції. Мені пощастило трохи відтермінувати цю крайність. Більше нічого. Так я кажу?

— Так.

— Ви готові рятувати життя одних, позбавляючи його інших?

— Адже в цьому й полягає сенс вашої притчі, отче Араго. Я обираю менше зло.

— Стаючи убивцею?

— Не відкидаю цього визначення. Можливо, я нікого не врятую. Занапащу і нас, і їх. Але я не вмию рук од цієї справи. Якщо ми загинемо, «Евридика» одержить відповідне повідомлення. Про стан справи і про те, що я відмовивсь од повернення назад.

— У моїй есхатології малого зла нема, — сказав Араго. — Разом з кожною убитою істотою гине цілий світ. Тому арифметика робить етику невимірною. Невідворотне зло — невимірне, — він підвівся. — Не забиратиму у вас більше часу. Мабуть, ви хочете продовжити розмову з людьми, яку я перервав?

— Ні. Хочу побути на самоті.

Казка

Перегородки, що звичайно розділяли обидва цехи в кормовій частині «Гермеса», було знято, їхні сталеві стіни увійшли в центральну частину корабля, і тільки широкі темні лежа хитних підшипників свідчили, де досі вони були. Величезний інтер'єр нагадував тепер покинутий ангар. Поверхів за двадцять над лежами втягнених перегородок, недалеко від випуклої стелі, ніби дві білі мушки, котрі сіли на лонжероні, який вів уперек від правого борта до бакборта, висіли пілоти, Гаррах і Темпе, — на зачепах своїх пасів, щоб якимсь сильнішим повівом їх не здуло в невагомості. Через те не можна було з певністю сказати, що вони дивляться вниз, хоч їм так і здавалось. У безлюдному гігантському нутрі корабля тривала розмірена, швидка, невпинна праця. Виблискуючи емаллю, жовті, голубі, чорні автомати, поперемінно переводячи чіпкі важелі вбік і вперед, синхронно, ніби ряди гімнастів, сягали позад себе, до інших, які подавали їм у щипцях монтажні деталі. Вони монтували солазер.

Це була гратчасто-ажурна конструкція завбільшки з міноносець. Налівготовий каркас скидався на складений, спірально вигнутий парасоль велета, замість тканини обтягнений сегментами дзеркальних лусок, що находили одна на одну. Завдяки цьому він асоціювався також з допотопною рибиною чи з якоюсь вимерлою морською рептилією, кістяк якої становлять машини замість палеонтологів. У віддаленій од пілотів передній частині, там, де тулуб гіганта мав би мати голову, іскрилися тисячі цівок синявого диму — на кільцях якоря спалахувало лазерне зварювання.

Солазер, запроектований як фотонOMET, що працює на сонячній енергії, було перетворено на дзеркальце для пускання світляних зайчиків. Щоправда, тераджоулевих.

Його концепція народилася з побоювання фізиків, що повторне застосування сидеральної технології з вельми своєрідними ефектами, не лише гравітаційними, дасть планеті небажані рекомендації: наведе її майстрів зброї на слід, що наближає до проміжку Голенбаха. Через те, замість удатися до джерел цього проміжку, вирішили застосувати техніку, вже трохи застарілу, — радіаційні трансформатори.

Зависнувши перед сонячним диском, солазер повинен був розгорнутися віялом, оберненими до Сонця рецепторами вбирати його хаотичне, вседіапазонне випромінювання і стискувати в монохроматичний таран. Майже половина вбираної енергії служила солазерові для охолодження, без якого він моментально випарувався би від сонячного палу. Але ефективною потужності вистачило на те, щоби стовп зв'язного світла діаметром двісті метрів на виході випромінювача й неминучим потроєним розсіюванням біля орбіти Квінти міг краяти її оболонку, наче нагрітий ніж — масло. Під цим далекосяжним вогняним вістрям десятикілометрова товща океанічних вод розверзлася б аж до дна. Тиск окропу, що з усіх боків ринув би у безодню, не завдав би світловому мечу жодної шкоди. Крізь клубок кипучого океану, порівняно з якими гриб термоядерного вибуху — ніщо, солазер міг протнути підокеанічну плиту, літосферу й проникнути вглиб Квінти на чверть її радіуса. Такої катастрофи ніхто не планував. Солазер повинен був легко торкнутися льодового кільця і термосфери планети. Оскільки відмовилися й від цього, то виявилось, що переробити світлову батарею на сигналізатор зовсім неважко. Ель Салям і Накамура хотіли коштом найменшої перебудови розв'язати два завдання зразу. Треба було дійти до всіх можливих адресатів одночасно та якнайефективніше. Такий контакт, хоч і односторонній, урахував ту очевидну передумову, що планету населяють істоти, обдаровані зором, а також достатнім інтелектом, аби зрозуміти зміст послання.

Перша умова не залежала від відправників. Вони не змогли б обдарувати очима істот, якби ті їх не мали. Друга умова потребувала неабиякої винахідливості, головним чином тому, що влада Квінти, мабуть, не хотіла безпосереднього контакту космічних пришельців з населенням. Через те сигналізація мала впасти світляним дощем на всі континенти планети, пробиваючи густу запону її хмар. При цьому суцільна хмарність була корисна, оскільки світляних голок, що прошивали її, ніхто, хто мав хоч крихту розуму, не сприйняв би за сонячне проміння.

Найважчим видавалася форма послання. Навчати абетки, посилати як паролі числа, універсальні сталі фізичні матерії було б нонсенсом. Солазер стояв у цеху корми, готовий до старту, однак у дорогу не вирушав. Фізики, інформатики, екзобіологи зайшли в глухий кут. У них було все, крім програми. Самоз'ясувальних кодів не існувало.

Йшлося про барви веселки: похмурі кольори фіолетових відтінків, центральна смуга — ясніша, зелень — це рослини, буйне життя, червінь поєднується з агресією — певна річ, тільки в людей. А коду у вигляді низки сигнальних одиниць, котрі щось означають, зі смуг спектра не складеш. Тоді другий пілот запропонував свій варіант. Мовляв, треба розповісти квінтянам казку. Обернути вкрите хмарами небо на екран. Висвітлити на ньому серію картин. Над кожним континентом. Як згодом пожартував присутній при цьому Араго, *obstupuerunt omnes*^[115]. Спеціалісти й справді остовпіли.

— А технічно це можливо? — запитав Темпе.

— Технічно — так. Але що це дасть? Вистава на небі? Чого?

— Казка, — повторив пілот.

— Ідіотизм, — розсердився Кірстінг, який двадцять років присвятив вивченню космолінгвістики. — Може, малюнками ти й справді зміг би показати щось пігмеям або австралійським чи індіанським тубільцям. Усі людські раси і культури мають спільні риси. А на Квінті людей нема.

— Пусте. Там існує технічна цивілізація, і вони вже воюють у космосі. Це означає, що раніше у них була цивілізація палеоліту. Вони вже навіть тоді воювали. Й епохи льодовиків теж були на цій планеті. Коли ще не споруджували ні будинків, ні вігвамів, а жили, мабуть, у печерах. На стінах малювали знаки плодючості й звірів, на яких полювали, щоби це принесло їм ловецьке щастя. Це було чаклунство. Або казки. Але про те, що це казки, вони дізналися від ерудованих мужів через кілька тисяч років. Таких, як доктор Кірстінг. Докторе, хочеш закластися зі мною, що вони знають, що таке казка?

Накамура вже не міг стримати сміху. Інші теж, окрім Кірстінга. Однак цей екзобіолог і космолінгвіст в одній особі не належав до тих, хто вперто захищає власні позиції.

— Хто його знає... — завагався він. — Якщо ця ідея не ідіотська, то вона — геніальна. Припустімо, ми справді покажемо їм казку. Але яку?

— О, то вже не мій клопіт. Я не палеоетнолог. Що ж до самої ідеї, то це спало на думку не тільки мені. Доктор Герберт іще на «Евридіці» дав мені том фантастичних оповідань. Інколи гортаю його. Мабуть, цю ідею я запозичив звідти...

— Палеоетнографія?.. — вголос розмірковував Кірстінг. — Я хіба приблизно ознайомлений з нею. А ви?

Фахівця такого профілю на борту не виявилось.

— Може, GOD?.. — озвався японець. — Про всяк випадок варто пошукати в його пам'яті, тільки, мабуть, не казку. Це має бути міф. А ще точніше, спільний елемент, мотив, наявний у найдавніших міфах.

— Із дописемної ери?

— Звичайно.

— Так. Із початків їхньої протокультури, — здався Кірстінг. Він навіть запалився цією ідеєю, але його тут же поїняли сумніви: — Стривайте. А чи не повинні ми об'явитись їм в образі богів?

Араго запротестував.

— Це буде дуже важко зробити саме тому, що маємо продемонструвати їм не нашу перевагу і не себе самих. Ідеться про ідею добра. Про добру ідею. В усякому разі я саме її вкладаю у пропозицію нашого пілота, бо казки закінчуються, як правило, перемогою добра.

Так почалися роздуми про те, які спільні риси можуть мати Земля та Квінта; які особливості тамтешнього життєвого середовища, а також рослин і тварин, що виникли в ньому: згадували легенди, міфи, перекази, ритуальні обряди й звичаї, щоби виокремити з них найдавніші, зі сенсом, не втраченим упродовж наступних історичних епох.

У першій групі ймовірних інваріантів опинилися: двостатевість, найповніше виражена у хребетних, пожива тварин, а отже, й істот розумних на суші; чергування ночі та дня, значить, Місяця і Сонця, а також теплих та холодних пір року; травоїдні й м'ясоїдні як передумова виникнення тварин, яких поїдають, і тварин, які поїдають інших, — здобич і хижаків, оскільки повсюдність вегетаріанства можна вважати вельми сумнівною. Якщо так, то вже в протокультурі з'явилися лови, канібалізм, полювання на створіння свого виду в еоліті чи палеоліті — явище можливе, хоча не обов'язково неминуче; так чи так мисливство — своєрідна початкова школа, бо поряд з теорією еволюції воно сприяє розвиткові розуму.

Відкриття стадії мавполюдей, тварин-приматів натрапило свого часу на рішучий опір, було кваліфіковане як наклепництво на людство, як мізантропічна вигадка проповідників природної еволюції, ще образливіша за проголошувану ними спорідненість людей і мавп.

Однак археологія підтвердила цю гіпотезу, зібравши неспростовні докази на її користь. Щоправда, м'ясоїдство не веде всіх хижаків до виникнення у них розуму — таке можливе тільки за збігу багатьох незвичайних обставин. Хижим рептиліям епохи мезозою було далеко до розуму, й ніщо не свідчить про те, що якби їх не знищила катастрофа на рубежі крейдяного і тріасового періодів, спричинена гігантським метеоритом, котрий розірвав ланцюг живлення глобальним охолодженням клімату, найголовніші на той час рептилії досягли б людиноподібного інтелекту. Але наявність розумних істот на Квінті не викликала жодного сумніву. Розвинулися вони з рептилій чи, може, з виду, який на Землі не виник, особливих дебатів не викликало. Важливим був тип їхнього розмноження. Але якщо квінтяни не належали ні до плацентарних ссавців, ані до сумчастих, то їхню двостатевість доводила генетика: згідно з нею біологічна еволюція віддає першість розмноженню у цій формі. Суто біологічна інформація захована в генеративних клітинах і не відкриває шансів культурогенезу, бо сприяє виникненню видових змін у темпі, який вимірюється мільйонами років. Акселерація розвитку мозку потребує скорочення інстинктів, успадкованих біологічно, на користь знань, здобутих від батьків. Створіння, яке, приходячи на світ, завдяки генетично природженому запрограмуванню знає «все або майже все», що необхідне для життя, може блискуче давати собі раду, але не здатне радикально видозмінювати життєвої тактики. А хто на це не здатний, того не можна вважати розумним.

Отже, на початку й тут була двостатевість, було, без сумніву, мисливство, й довкола цих перших плодів розросталася протокультура. Такі її дволанковий початок і серцевина.

А чим він відбивається й проявляється у протокультурі? Увагою, зверненою на ці ланки: використання статі та використання ловів. Перед виникненням письма, перед розвитком незвірячих способів застосування тіла й спритності, якої потребує мисливство, переносить реальне життя у зображення; це ще не символи, а магічне заохочування Природи, щоби вона дала мисливцям бажане; візерунки, які можна малювати; вирізьблені на камені подоби того, що можна й що хочеться вирізьбити.

І так далі. Відштовхнувшись від цих передумов, GOD виконав поставлене завдання — пристосувати до статевих та ловецьких зусиль

сконцентрований у послідовності образів міф чи радше легенду, передачу, видовище з акторами: сонцем, танцями на тлі веселок, поклонами; але це був епілог; спочатку була боротьба. Кого? Невиразних, проте гордо випростаних істот. Таких самих. Напад і боротьба, що закінчилися спільним танцем.

Солазер повторював цей «планетарний спектакль» у кількох варіантах упродовж трьох днів, з короткими перервами, котрі означали кінець та початок, і з такою сфокусованою колімацією, щоб він з'являвся на похмурому небі планети в межах зору або з обмеженням до площі хмарових екранів над кожним континентом уночі та вдень. Гаррах і Поласар скептицизму свого не змінили. Припустімо, квінтяни побачать і навіть зрозуміють це видовище. Ну й що з цього? Хіба ми не розбили на друзки їхній Місяць? Це був куди сумніший спектакль, але промовистіший. Та припустімо, що вони витлумачать це як мирний жест. Хто? Населення? Хіба думка населення взагалі має якесь значення під час столітньої космічної війни? Хіба на Землі перемагали пацифісти? Що вони можуть зробити, щоби бодай писнути, не перед нами, а хоча б перед своїми володарями? Спробуй переконати дітей, що війна — це бека. Що з цього вийде?

Тим часом замість задоволення від своєї ідеї Темпе відчув тривогу, яка паралізувала його. Щоби струснути її з себе, він пішов трохи прогулятися. «Гермес» був, по суті, безлюдним гігантом — житлова частина разом зі стерновими рубками і лабораторіями зосереджувалася в ядрі, не більшому за шестиповерховий будинок. Там, окрім диспетчерської, були лікарняні приміщення, мала зала для нарад, де ніхто ще ні разу не збирався, під ним — кают-компанія з автоматичними плитами, а далі рекреаційні відділи, тренажна, купальний басейн, який наповнювали тільки тоді, коли це дозволяв корабель, ідучи тягою достатньої сили, щоб вода не злітала в повітря краплями. Був тут і напівовальний амфітеатр, призначений теж для розваг та видовищ, хоч і в ньому ніколи не було живої душі. Ці вигоди, про які так сумлінно подбали будівники, виявилися п'ятим колесом у возі. Бо кому б спало на думку дивитися тут найвигадливіші голографічні вистави? Для екіпажу ця центральна частина корабля ніби не існувала взагалі — можливо, її ігнорували через те, що з огляду на останні події вона вже кілька місяців просто дратувала всіх. Проекційний і купальний зали завдяки архітектурній винахідливості,

так само, як і відділення розваг (у ньому не бракувало ні бару, ні павільйонів, як у луна-парку маленького містечка), мали підтримувати в них ілюзію земного життя, але тут, стверджував Герберт, проектувальники забули спитати поради в психологів. Через те цю ілюзію сприймали як лицемірство, і Темпе, вирушивши на прогулянку, пішов у зовсім інший бік.

Між місцем перебування розвідників і зовнішнім панцирем корабля на всі боки тягнувся простір, поділений уздовж бортових та кільових лонжеронів і балок перегородами, з безліччю вимкнених та діючих агрегатів. Увійти сюди можна було через люки в обох кінцях палуби, які зачинялися герметично, біля корми — за санітарними приміщеннями, а на носі — з коридору верхньої стернової рубки. Вхід у глиб корми перекривали наглухо зачинені й навхрест заблоковані ворота з написами, на яких постійно горіло застережне червоне світло, бо там, у недоступних для людей камерах, перебували в удаваному заціпенінні сидеральні перетворювачі, колоси, наче в легендарній гробниці Магомета^[116], підвішені у порожнечі на невидимих магнітних подушках. Однак можна було податися за носову перегородку — і Темпе спрямував туди свою ходу. Йому довелося пройти через стернову рубку, де він застав Гарраха за дивним заняттям, котре за інших обставин розсмішило б його: Гаррах, який чергував, вирішив напиться соку з бляшанки, надто енергійно відкрив її й тепер, пливучи навскоси до стелі, наздоганяв жовту кулю апельсинового соку, що м'яко хвилювалася, мовби велика мильна булька, — зі соломинкою в роті, щоб усмоктати її, перш ніж вона обліле йому обличчя. Відчинивши двері, Темпе зупинився, аби струмінь повітря не розсіяв кулю соку на тисячу краплин, зачекав, поки Гаррах щасливо завершив своє полювання, і тільки після цього, вправно відштовхнувшись, полетів в обраному напрямку.

У невагомості звична координація рухів розладнується, але Темпе швидко згадав давній досвід. Тепер йому не треба було замислюватися над тим, на яку ширину розчепірити ноги, ніби альпініст у скелястій розколіні, щоби відкрити обидва замкові, гвинтові маховики люка. Необізнаний із цією справою, мабуть, сам перекинувся б, силкуючись відкрити маховики зі спицями, схожі на ті, які застосовують у банківських сейфах. Темпе швидко замкнув люк за собою, бо хоча носові перегородки й заповнювало повітря, воно, не відсвіжуване,

просякло гіркуватими випарами хімікатів, мов на промисловому комбінаті. Попереду відкрився простір, який вдалині звужувався й був тьмяно освітлений довгими лініями люмінесцентних ламп, з подвійними решітчастими розпірками біля бортових стін, і Темпе не поспішаючи пірнув туди. Проминав, звикаючи до гіркоти в роті й горлі, окисовані тіла турбін, компресорів, термогравітори з їхніми галерейками, ганками, драбинками, спритно обпливаючи величезні товстостінні трубопроводи як аркові прольоти біля резервуарів води, гелію, кисню, з розложистими фланцями у кільцях гвинтів, і присів на одному з них, наче мушка. Він і справді був мушкою в нутрощах сталевого кита. Кожен резервуар перевищував тут костьольну вежу. Стара люмінесцентна лампа рівномірно мерехтіла, і в цьому непевному світлі окисовані випуклості резервуарів то темніли, то яснішали, наче опилені сріблом. Він тут добре орієнтувався. Від перегородок із запасними резервуарами поплив туди, де у масивній ізоляції центрального ярусу в сяйві власних ламп блищали нуклеоспінові блоки, підвішені до порталних кранів, із закупореними отворами. Нараз повіяло різким холодом, і він побачив укріті інеєм гелієводи кріотронних систем. Мороз був такий міцний, що Темпе завбачливо схопився за найближчий тримач, аби не торкнутися цих труб, бо миттю примерз би до них, борсаючись, як мушка в павутинні. Тут не було чого робити, через це Темпе почувався, мов на прогулянці. Похмура безлюдність свідчила про могутність корабля й викликала підсвідоме захоплення. У донних трюмах стояли самохідні екскаватори, важкі та легкі спускні апарати, далі рядами — контейнери: зелені, білі, голубі для інструментального цеху, для ремонтних автоматів, а біля самого носа — два великоходи з гігантськими обертовими ковпаками замість голів. Випадково, а може, й навмисне, Темпе потрапив під сильний струмінь повітря, виштовхуваного з термічних вентиляційних сит, і його віднесло до бакбортових шпангоутів внутрішньої броні, завбільшки як мостові прогони, але він уміло скористався наданою швидкістю та відштовхнувся од них. Наче стрибун із трампліна, полетів головою вперед, рухаючись сповільненими обертами навскоси, до поруччя критої листовим металом носової галереї. Він любив це місце. Сівши на поруччя, точніше підтягнувшись до нього обома руками, він побачив перед собою мільйон кубічних метрів корабельних носових

трюмів: у їхній глибині високо горіли три зелені вогники над люком, крізь який він увійшов сюди. Під ним — у всякому разі під ногами, що, як завжди в невагомості, здавалися чимось абсолютно зайвим, на платформах, прикріплених до бремсбергів, зараз піднятих — стояли літальні самокеровані апарати на повітряній подушці, була там і труба катапульти, схожа на жерло гармати неймовірного калібру. Та тільки-но Темпе спинивсь, як його огорнула та сама тривога, точніше почуття незрозумілої марноти, яке нарінуло на нього невідомо звідки. Що це? Непевність? Страх? Чого ж йому боятися? Він навіть не міг позбутися, мабуть, ще ніколи не звідуюваного відчуття внутрішнього безсилля. І далі бачив перед собою це громаддя, яке несло його маленькою часточкою своєї могуті через вічну безодню, повне сили, котра пульсувала в реакторах жаром, більшим за сонячний. Усе довкола було для нього Землею, що послала його до зірок, тут була рідна планета, її розум, згуслий в енергію, взяту від зір, а не у салонних храмах із їхнім безглуздим затишком та комфортом, приготвленим для лякливих хлопців. Темпе відчував за плечима чотиришаровий панцир, переділений енергоємними камерами, заповненими матеріалом, який при ударі ставав твердим, мов алмаз, і плавився особливим способом, оскільки ця субстанція мала властивість самозакупорюватися, бо корабель, ніби організм, мертвий та живий водночас, мав запрограмовану здатність до регенерації. І нараз, ніби в якомусь осяянні, Темпе знайшов потрібне слово для означення того відчуття, що його охопило: відчай.

Десь за годину він пішов до Герберта, чия каюта, відокремлена від інших, містилась у кінці другого міжпалубного простору. Лікар вибрав її, мабуть, тому, що вона була така простора й мала вікно на всю стіну, яке виходило на оранжерею. Там росли тільки різні мохи, трава й вовчі ягоди, а обабіч гідропонного басейну зеленіли сіруваті, волохаті кулі кактусів. Дерев тут не було зовсім, лише кущі ліщини, віття якої могло під час польоту витримати великі перевантаження. Герберт цінував цю зелень за вікном і називав її своїм садом. Із коридору можна було ввійти туди й гуляти доріжками серед рабатов, щоправда, не без гравітації, до того ж недавній струс, викликаний нічним нападом, спричинив там чималі спустошення. Темпе і Гаррах рятували після нього все, що ще можна було врятувати.

Згідно з рішенням, яке під час підготовки експедиції прийняли експерти SETI, GOD спостерігав за поведінкою всіх людей на палубі «Гермеса», визначаючи їхній психічний стан, що ні для кого не було таємницею.

Ішлося про те, чи під впливом довготривалого стресу, якому вони піддаватимуться, полишені тільки самі на себе, не виникнуть відхилення від душевної норми у формах, типових для психодинаміки груп, роками відрізаних од звичайного родинного та суспільного середовищ. У подібній ізоляції може зазнати відхилень навіть індивідуальність, яка досі була врівноважена й стійка до душевних травм; фрустрація переходить у депресію або в агресивність, а ті, з ким таке відбувається, майже ніколи цього не усвідомлюють.

Наявність на борту корабля лікаря, теж обізнаного з психологією та розладами людської психіки, не гарантує розпізнання патологічних симптомів, бо медик також може піддатися стресам, згубним навіть для найстійкішого характеру. Адже лікарі теж люди. Зате машинна програма відзначається непохитністю, отже, вона буде ефективна як об'єктивний діагностик і незворушний спостерігач, хоч би навіть сталася катастрофа і весь корабель загинув.

Щоправда, ця безпека розвідників од колективного душевного схибнення загрожувала просто-таки неподоланною суперечністю. Але GODові доводилося бути водночас підлеглим і начальником команди, виконувати накази й стежити за душевним станом розпорядників. Цим самим його підняли до рангу слухняного знаряддя й аподиктичного [\[117\]](#) начальника. З-під постійного GODового контролю не був виведений навіть командир. Заковика полягала в тому, що усвідомлення нагляду, мета якого полягала у вчасному виявленні душевних травм, само було своєрідною травмою. Однак ніхто не знав на це ліків. Якби GOD виконував свою функцію без відома людей, йому довелося б виявити це, повідомляючи їх про констатовану аберацію, внаслідок чого його повідомлення із психотерапії обернулося б на шок. Тому це зачароване коло вдалося розірвати тільки шляхом перехрещення взаємної відповідальності людей та комп'ютера. GOD переказував свої діагнози передусім командирові й Гербертові, коли вважав це за необхідне, залишаючись пасивним порадиником. Ясна річ, ніхто з ентузіазмом не схвалив такого компромісу, але ніхто разом із душезнавчими машинами не знайшов кращого виходу з цієї дилеми. GOD, комп'ютер

останнього покоління, не міг піддаватись емоціям як піднесений до найвищого ступеня екстракт раціональних дій. Позбавлений будь-яких почуттів чи інстинкту самозбереження, він не був електронно збільшеним людським мозком, не мав жодної з рис, які називались особистими, характерологічними, не мав і жодних пристрастей, хіба що прагнення до здобуття максимуму інформації, але в жодному разі — не влади. Перші винахідники машин, які допомагали не м'язам, а думці, піддалися ілюзії, котра одних приваблювала, а інших навпаки жахала: ніби вони так збільшують розум мертвих автоматів, унаслідок чого ті згодом уподібняться до людини, а потім її ще й перевершать. Знадобилося сто з гаком років, аби їхні наступники пересвідчилися, що батьків інформатики й кібернетики заповонила антропоцентрична ілюзія, оскільки людський мозок — це душа машини, яка не є машиною. Творячи нерозривну єдність із тілом, мозок водночас слугує йому, а воно, своєю чергою, обслуговує його. Тож якби хтось захотів надати автоматові такої людської подоби, щоб він нічим не відрізнявся інтелектом од людини, то, за всієї його досконалості, це виявилось б абсурдом. У міру вдосконалення наступні покоління машин справді ставатимуть дедалі подібнішими до людей і водночас од них буде дедалі менше користі. Єдиною істотною різницею між людиною, народженою від батька й матері, та ідеально гуманізованою машиною залишиться тільки будівельний матеріал, у першому випадку живий, а в другому — мертвий. Автомат з людською подобою буде самотямущий, але й так само ненадійний, неповноцінний і підвладний емоційним орієнтаціям, як і людина. З погляду майстерного наслідування плодів природної еволюції, увінчаної антропогенезисом, це буде чудове інженерне досягнення й водночас курйозом, з яким невідомо, що робити. Це був би створений з небіологічного матеріалу світловий фальсифікат живої істоти типу хребетних, класу ссавців, родини приматів, живородних, двоногих, з мозком із двох півкуль, бо саме шляхом цієї симетрії у формуванні хребетних тварин пішла еволюція на Землі. Невідомо тільки, яку вигоду від такого геніального плагіату здобуло би людство. Це було б щось подібне до того, зауважив один історик науки, якби завдяки колосальним капіталовкладенням і теоретичним працям пощастило збудувати фабрику, що продукує шпинат або артишоки, здатні до фотосинтезу, як усі рослини, і взагалі ні в чому не відмінні від справжнього шпинату й артишоків, крім

одного — вони неїстівні. Такий шпинат можна було б показувати на виставках і хвалитися його синтезом, але не можна було б їсти, отож усю працю було б зведено до абсурду. Перші проєктанти і проповідники «штучного інтелекту» самі, либонь, як слід не знали, куди йдуть і на що сподіваються. Чи для них важливо те, щоби з машиною можна було розмовляти так, як із мудрою чи бодай пересічною людиною? Це можливо, й цього справді було вже досягнуто, коли людство нараховувало чотирнадцять мільярдів й останньою доконечною потребою стало створення машин, подібних інтелектом до людей. Коротко кажучи, комп'ютерний розум дедалі різкіше розходився з людським, сприяв людському, доповнював його, продовжував, допомагав виконувати завдання, розв'язувати проблеми, непосильні для людини, і саме через це не наслідував його й не повторював. Шляхи їхні розійшлись остаточно.

Машину запрограмовано так, щоб ніхто, в тому числі творець, не міг відрізнити її в інтелектуальному контакті від домогосподарки чи професора міжнародного права. Вона — їхній імітатор, ефект тотожності триватиме доти, поки хтось спробує звабити ту «жінку» й мати з нею дітей, а того «професора» — запросити на сніданок. Якщо йому вдасться мати з нею дітей, а з ним поснідати, то це вже остаточно доведе ліквідацію різниці між природним та штучним. Але що з цього? Чи можна за допомогою сидеральної інженерії створювати синтетичні зірки, які до найменших деталей тотожні з космічними? Можна. Невідомо тільки навіщо. Історики кібернетики визнали, що її прародичам світила надія розгадати таємницю свідомості. Кінець тій надії поклали здобутки середини ХХІ століття, коли комп'ютер тридцятого покоління, надзвичайно балакучий, інтелігентний, чаруючи своєю людяністю живих співрозмовників, запитав їх, чи знають вони, що таке свідомість у тому розумінні, яке вони вкладають у це визначення. Бо він, мовляв, не знає. Це був комп'ютер, здатний до заданого самопрограмування, і, звільнившись із заданих йому директив, як дитина з пелюшок, він розвинув у собі здатність імітувати людей так, що вони не змогли його вже «демаскувати» як машину, котра імітує людину, хоча не є нею. Однак це ні на волосок не прояснювало таємниці свідомості, оскільки машина знала з цього питання рівно стільки, скільки й люди. А втім, хіба могло бути інакше? Вони вже мали перед собою кінцевий результат програми, яка

«автоантропізуться» і яка внаслідок цього знає про свідомість стільки, скільки й вони. Видатний фізик, присутній на тій дискусії, зауважив: те, що, можливо, й думає так само, як людина, знає про механізм власного мислення стільки, скільки й людина, тобто нічого. Чи то зі злості, чи щоби зм'якшити їхні розчарування, він сказав розчарованим тріумфаторам, що подібні труднощі переживали вчені його фаху, коли сто років тому вирішили приперти матерію до стіни так, щоби призналася: молекулярна вона за своєю природою чи хвильова. Матерія, на жаль, виявилася підступною, більше того — просто-таки злочинно підступною: затуманила свою відповідь поясненнями, мовляв, вона — і така, і така, а в перехресному вогні наступних дослідів остаточно збила їх з пантелику, бо що більше вони про неї довідувалися, то менше це узгоджувалося не лише зі здоровим глуздом, а й із логікою. Зрештою, довелося пристати на її покаяння: молекули почасти є хвилями, а хвилі — молекулами, абсолютний вакуум — аж ніяк не абсолютний, бо в ньому повно віртуальних молекул, які вдають, ніби їх нема; енергія здатна бути негативною і внаслідок цього її може бути менше, ніж нуль; мезони в проміжку Гайзенбергівської невизначенності вдаються до хитрих трюків, ламаючи священні закони поведінки, до того ж так швидко, що на цьому свинстві ніхто їх не спійме. Річ у тому, заспокоював їх той видатний фізик, лауреат Нобелівської премії, що на запитання про свою «остаточну суть» світ відмовляється дати «остаточні» відповіді. Незважаючи на те, що гравітацією можна вже орудувати, ніби палицею, ніхто й далі не знає «суті» гравітації. Тож нічого дивного, що машина поводить ся так, наче вона наділена свідомістю, але для того, аби з'ясувати, що вона в неї така ж, як і в людини, їй, людині, треба було б самій обернутися на цю машину. В науці необхідна стриманість щодо запитань, яких *не можна* ставити ні собі, ні світові, а той, хто їх усе-таки ставить, схожий на того, хто має претензії до дзеркала, що воно повторює кожен його рух, але не хоче пояснити, яке вольове джерело його рухів. Незважаючи на це, ми користуємося дзеркалами, квантовою механікою, сидерологією та комп'ютерами з неабиякою вигодою для себе.

Темпе не раз заходив до Герберта на такі розмови, що точилися довкола близької їм справи — ставлення до GODa. Цього разу він відвідав лікаря зі суто особистим, болючим питанням: Темпе не був

схильний до звірянь навіть перед людиною, яка повернула йому життя — а може, саме перед нею, коли завдячував їй дуже багато. Як правило, в присутності Герберта він тримав язик за зубами — остерігався говорити відтоді, як довідався на «Евридії» від Лаутера про таємницю обох лікарів: почуття провини, яке їх не полишало. Не розпач штовхнув Темпе на візит, а те, що це почуття спало невідомо звідки, зненацька, мовби хвороба, і він утратив певність, чи може й надалі виконувати свої обов'язки. Не мав права цього приховувати. Як дорого обійшлося йому це рішення, він зрозумів тільки тоді, коли відчинив двері: побачивши порожню каюту, відчув полегкість. Хоча корабель ішов без тяги й на його борту панувала невагомість, командир наказав усім приготуватися до можливого будь-якої хвилини гравітаційного стрибка, а особисті речі позамикати у стінних шафах. Незважаючи на це, він побачив у каюті страшний безлад: книжки, папери, стоси знімків були розкидані всупереч такій властивій Гербертові акуратності, близькій до педантизму. Темпе побачив лікаря крізь вікно на всю стіну; стоячи навколішках у своєму саду за склом, Герберт накладав на кактуси пластикові ковпаки. Виходить, він із цього почав рекомендовану підготовку? Пролетівши коридором до оранжереї, Темпе буркнув щось на знак вітання. Лікар, не обертаючись, відчепив пояс, який притискав його коліна до землі — справжньої землі, — і так само, як гість, піднявся в повітря. На протилежному боці похилою сіткою вилися рослини з дрібними, пухнастими листочками. Темпе вже не раз хотів запитати, як називаються ці виткі рослини — він зовсім не знався на ботаніці, — але все якось забував. Лікар, нічого не кажучи, кинув лопатку, котру тримав у руці, так, що вона увігналася в газон, і скористався імпульсом, якого надав собі, щоби потягти за руку пілота. Обидва попливли в куток, де у ліщиновій гущавині, наче в альтанці, стояли плетені крісла з пристібними ременями.

Коли вони сіли й Темпе завагався, з чого почати, лікар сказав, що вже чекав на нього. Нічого дивного; «GOD дивиться на всіх».

Дані про душевний стан одержують не безпосередньо від машини, щоб уникнути синдрому Гікса — почуття цілковитої залежності від головного бортового комп'ютера. Це почуття може спричинити те, чому повинен запобігти психіатричний нагляд, а саме: манію переслідування та іншу параноїдну маячню. Окрім психоніків, ніхто не

знає, якою мірою кожна людина «душевно прозора» для програми стеження під назвою духу Ескулапа в машині. Нема нічого простішого, ніж довідатися про це і пересвідчитись, однак установлено, що навіть психоніки погано сприймають такі одкровення, коли їм говорять про них самих, і тим гірше це впливає на мораль команди під час далеких польотів.

GOD, як усякий комп'ютер, не був запрограмований так, щоб у ньому міг з'явитися бодай слід якоїсь індивідуальності, від людини в ньому було не більше, ніж у термометрі, який міряє їй температуру, але визначення температури тіла не викликає таких захисних рефлексів, як вимірювання душевного стану. Ніщо нам таке не близьке і ми нічого так не намагаємося приховати від середовища, як найінтимніших почувань власного «я», поки раптом виявиться, що апарат, ще мертвіший за єгипетську мумію, вміє наскрізь просвітити це «я» з усіма його закамарками. Для дилетантів це схоже на читання думок. Про телепатію тут не може бути й мови — просто машина знає кожного довіреного її опіці краще, ніж він сам себе разом із двадцятьма психологами. Спираючись на здійснені перед стартом дослідження, вона створює собі параметричну систему, котра моделює душевну норму кожного члена команди й оперує нею як формулою розмірності; до того ж вона завдяки сенсорам своїх терміналей повсюдна на кораблі й, мабуть, найбільше довідується про своїх підопічних, коли вони сплять: за ритмом дихання, рухом очних яблук, ба навіть хімічним складом поту, бо кожен пітніє неповторним способом, і порівняно з ольфактометром комп'ютера навіть найкращий гончак нічого не вартий. Адже пес, окрім нюху, не має діагностичної виучки. І це так, бо комп'ютери вже вщент розбили лікарів, так само, як і шахістів, і ми використовуємо їх у ролі помічників, а не докторів медицини, бо люди викликають у людей довіри більше, ніж автомати. Одне слово, Герберт говорив без поспіху, розтираючи в пучках зірваний з ліщинової гілочки листок, GOD тактовно супроводжував його під час «прогулянок» і вбачив у них ознаки кризи.

— Якої ще кризи? — не стримався пілот.

— Так він називає сумніви в доцільності нашої сізифової праці.

— Сумніви в тому, що у нас нема шансу на контакт?..

— Як психіатр GOD не цікавиться шансами контакту, тільки значенням, якого ми йому надаємо. За його висновком, ти вже сам не

віриш ні в реальність своєї ідеї, тієї, з «казкою», ні в сенс порозуміння з Квінтою — навіть якби до цього справді дійшло. Що на це скажеш?

Пілота огорнула страшенна апатія.

— Він нас чує?

— Звичайно. Та ти не хвилюйся. Адже тобі й так було відоме все те, про що я розповів. Ні, стривай, поки що помовч. Ти знав і водночас не знав, бо не хотів цього знати. Це — типова реакція самозахисту. Ти, шановний, не виняток. Якось ти запитував мене, ще на «Евридїці», навіщо все це і чи не можна від цього відмовитися. Пригадуєш?

— Так.

— От бачиш. Я пояснив тобі, що, за статистикою, експедиції з постійним психічним контролем мають більше шансів на успіх, аніж ті, які такого контролю позбавлені. Я навіть показував тобі цю статистику. Аргумент незаперечний, ото ж ти вдався до єдиного виходу, до якого вдаються всі: спробував про це забути. А як з діагнозом? Він слухний?..

— Слушний, — відповів пілот й обома руками взявся за ремінь на грудях.

Ліщина тихенько шуміла над ними під лагідними повіями вітерцю. Штучного.

— Я не знаю, як він міг, але це не так важливо. Так, це правда. Я не пам'ятаю, відколи ношуся з цим... Я... не маю звички мислити словами. Слова для мене якісь... надто повільні... А орієнтуватись я повинен швидко... мабуть, це давня звичка, ще з часів до «Евридїки»... Але нічого не вдієш: якщо треба... Ми б'ємося головами об стіну. Може, проб'ємо її... А що з цього? Про що ми можемо з ними говорити? Що вони можуть нам сказати? Так, тепер я переконаний, що цей трюк із казкою спав мені на думку як виверт. Щоб затягти гру... Надії нема ніякої. Це радше втеча від реальності. Спроба піти вперед, стоячи на місці...

Він змовк, марно добираючи потрібні слова. Ліщина обвівала їх свіжістю. Пілот розтулив рота, але нічого не сказав.

— А якщо вони дадуть згоду на посадку одного розвідника, ти полетиш? — запитав після тривалої паузи лікар.

— Ну звичайно, — вихопилось у пілота, потім він із подивом додав: — А як же інакше?.. Адже заради цього ми й прибули сюди.

— То може бути пастка... — тихо сказав Герберт, немовби хотів приховати ці слова від повсюдного GODa.

Так принаймні здалося пілотові, але він тут же вирішив, що це нонсенс, і в блискавичній наступній рефлексії констатував власну аномальність: він приписав GODові зло, а якщо не зло, то принаймні щось схоже на ворожість. Так, наче їхніми ворогами були не лише квінтяни, а й власний комп'ютер.

— Це може бути пастка, — повторив Темпе, ніби запізнiла луна. — Мабуть, твоя правда...

— І ти полетиш, незважаючи ні на що?..

— Якщо Стіргард дасть мені цей шанс. Мови про це ще не було. Якщо вони взагалі відгукнуться, то першими висадяться автомати. За програмою.

— За нашою програмою, — погодився Герберт. — Але в них буде своя програма. Тобі не здається?

— Ну звичайно. Для зустрічі першої людини вони виставлять дітей із квітами й простелять червоний килим. Автоматів не зачеплять. Це було би справжнім безглуздом — з їхнього погляду. Нас захочуть узяти в сак...

— Ти так думаєш і все одно хочеш полетіти?

У пілота затремтіли губи. Він усміхнувся.

— Докторе, я не прихильник мучеництва, але ти плутаєш дві речі: те, що я думаю, із задумом тих, хто і з якою метою нас сюди прислав. Не личить сперечатись із командиром, коли він картає тебе за нісенітницю. Скажи, докторе, як ти гадаєш: коли я не повернуся, він попросить священика помолитися за мою душу? Ручуся головою, він зробить цю дурницю.

Герберт вражено дивився на його проясніле обличчя.

— Це була би помста — не тільки страхітлива, а й безглузда. Контрударом він тебе не воскресить, а нас усе-таки послано сюди не для того, щоби знищити чужу цивілізацію. Як ти узгоджуєш одне з одним?

Пілот перестав усміхатися.

— Я боягуз, бо не наважувався признатися навіть самому собі, що вже не вірю у можливість контакту. Але не настільки, щоб ухилятися від дорученого завдання. Стіргард має своє завдання, і він теж від нього не відмовиться.

— Ти сам вважаєш це завдання нездійсненним.

— Тільки тому, що зважаю на передумову: ми повинні сконтактувати із квінтянами, а не воювати. Вони нам відмовили — на свій лад. Нападом. І не раз. Така вперта відмова — теж своєрідне порозуміння, вираз волі. Якби Гадес поглинув «Євридіку», Стіргард напевне не намагався би розірвати його за це на шматки. Інша справа — Квінта. Ми стукаємо до них у двері, бо так захотіла Земля. Якщо вони нам не відчинять, ми ці двері висадимо. Можливо, за ними не знайдемо нічого з того, на що сподівалися, вирушаючи сюди із Землі. Саме цього я найбільше боюся. Але ми висадимо ці двері, бо інакше не виконаємо волі Землі. Ти кажеш, докторе, що це було б жахливо і безглуздо? Твоя правда. Ми отримали завдання. Тепер воно здається нам нездійсненним. Якби люди, починаючи з печерної епохи, робили тільки те, що їм здавалося здійсненним, вони й досі сиділи б у печерах.

— Отже, ти все-таки ще маєш надію?

— Не знаю. Мені відомо одне: якщо виникне потреба, діятиму навіть без надій на успіх, — він збентежився й змовк. — Ти витягнув із мене те, про що не заведено говорити, докторе... точніше я сам недоречно заговорив про це *Nemo me impune lacessit* у командира, а він цілком слушно покартав мене, бо є обов'язки, якими ніколи не хваляться, але які треба виконувати. Що сказав тобі GOD про мене? Депресія? Клаустрофобія? Синдром фатальності?

— Ні. Це вже застарілі терміни. Тобі відомо, що таке груповий синдром Гікса?

— Так, дуже мало — з «Євридіки». Танатофілія? Ні, це зветься якось інакше — щось на кшталт смертельного відчаю, еге ж?

— Щось подібне. Поняття складне й широке...

— Він визнав мене непридатним до...

— GOD не може нікого відсторонити від виконання обов'язків. І тобі це, сподіваюся, відомо. Він може хіба дискваліфікувати своїм діагнозом, але не більше. Вирішує командир після погодження зі мною, а якби хтось із нас упав у психоз, командування може перебрати будь-хто з решти членів екіпажу. Про психоз поки що не йдеться. Я тільки волів би, щоб ти не дуже квапився з цією висадкою...

Пілот відстебнув ремінь, трохи піднявся і, щоби штучний легіт не відніс його вбік, схопився за ліщинову гілку.

— Докторе... ти помиляєшся разом із GODом...

Струмінь повітря штовхав його так сильно, що куш почав вигинатися на всі боки. Щоб не вирвати його з корінням, пілот пустився гілки й полетів до дверей.

— Лаугер ще на «Евридіці» сказав мені: «Ти побачиш квінтян», — і я полетів...

Корабель здригнувся. Темпе помітив це відразу — стіна оранжереї раптово рушила на нього. Він, наче кіт, який падає, вивернувся в повітрі, щоби пом'якшити удар, зсунувся по стіні на ґрунт, котрий давав міцну опору для ніг. За інерцією приблизно визначив силу тяги. Вона була не надто великою. Видно, щось сталося. Коридор залишався порожнім, сирени мовчали, тільки з усіх боків долинав голос GODa:

«Усім зайняти свої місця. Квінта відповіла. Усім зайняти свої місця. Квінта відповіла...»

Не чекаючи Герберта, Темпе стрибнув у найближчий ліфт. Ліфт підіймався цілу вічність, палуби, що він поминав, кидали на нього світло, підлога тиснула дедалі відчутніше. «Гермес» у прискоренні вже перевершував земне тяжіння, але, мабуть, не більше як на піводиниці. У горішній стерновій рубці, поринувши в гравітаційні глибокі сидіння з піднятими узголів'ями, сиділи Гаррах, Ротмонт, Накамура й Поласар, а Стіргард, міцно спершись на поручень головного монітора, як усі інші, дивився на зелені слова, що бігли на всю ширину екрана:

...ГАРАНТУЄМО ВАМ БЕЗПЕКУ НА НАШІЙ НЕЙТРАЛЬНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРАПКА 46 ГРАДУС ШИРОТИ 139 ДОВГОТИ КОСМОДРОМ НАШ ПОРУЧ ВАШОЇ СІТКИ МЕРКАТОРА КРАПКА МИ СУВЕРЕННІ НЕЙТРАЛЬНІ КРАПКА ПОВІДОМЛЕНІ СУСІДНІ СТОРОНИ СХВАЛИЛИ ПРИБУТТЯ ВАШИХ ЗОНДІВ БЕЗ ПОПЕРЕДНІХ УМОВ КРАПКА ПОВІДОМТЕ НЕОДИМОВИМ ЛАЗЕРОМ ТЕРМІН ПРИБУТТЯ ВАШОГО ПОСЛАНЦЯ ЗГІДНО З ЧАСОМ ЯКИЙ ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ОДНИМ ОБЕРТОМ ПЛАНЕТИ В БІНАРНОМУ ЧИСЛЕННІ КРАПКА ЧЕКАЄМО КРАПКА ЛАСКАВО ПРОСИМО КРАПКА.

Це повідомлення на екрані монітора Стіргард ще раз показав для Герберта й ченця, тільки-но вони з'явилися. Потім сів у своє крісло і звернувся до присутніх:

— Ми кілька хвилин тому отримали відповідь з вищеназваного пункту спалахами сонячного спектра. Колего Накамура, це було дзеркало?

— Цілком можливо. Світло незв'язне — через вікно у хмарах. Якщо це звичайне дзеркало, то площею принаймні кілька гектарів.

— Цікаво. А солазер прийняв ці спалахи?

— Ні. Вони були спрямовані на нас.

— Дуже цікаво. Яку кутову величину має зараз «Гермес», коли на нього дивитися з планети?

— Кілька сотих секунди дуги.

— Ще цікавіше. Світло не було колімоване?

— Було, але слабо.

— Як увігнути дзеркалом?

— Або низкою пласких, відповідно розставлених на великій території.

— Виходить, вони знали, де нас шукати. Але як довідалися про це? Усі мовчали.

— Прошу вас висловитися.

— Нас могли помітити, коли ми запустили солазер, — сказав Ель Салям.

Темпе досі його не бачив: фізик озвався з нижньої стернової рубки.

— Це сталося сорок годин тому, й після цього ми йшли без тяги, — заперечив Поласар.

— Поки що обличмо про це. Хто вірить у їхню шляхетність? Ніхто? Дуже дивно.

— Надто гарно, щоби бути правдою, — почув Темпе голос згори: на галереї стояв Кірстінг. — Та з іншого боку, якщо це пастка, то не настільки примітивна.

— Побачимо...

Командир підвівся. «Гермес» ішов так рівно, що всі гравіметри показували одиницю, немовби корабель стояв у земному доці.

— Прошу уваги. Колега Поласар під'єднав до GODa програмний блок СГ. Ель Салям вимкне солазер і замаскує його. Де Ротмонт? Гарзд, ти приготуєш два важкі спускні апарати. Пілоти та доктор Накамура залишаться в стерновій рубці, а я піду прийму душ і зразу ж повернуся. Ага! Гаррахе, Темпе, перевірте, чи все, що не любить 10 g, як слід закріплене. Без мого дозволу нікому не заходити до навігаторської. Все.

Стіргард обійшов пульти і, бачачи, що свої місця залишили тільки пілоти, кинув від дверей:

— Лікарів прошу зайняти свої робочі місця.

За хвилину стернова рубка спорожніла. Гаррах пересів і, забігавши пальцями по клавіатурі, почав переглядати на світних схемах інтерцепторів стан усіх агрегатів од носа аж до корми. Темпе, побачивши, що він Гаррашу непотрібний, підійшов до японця, який саме переглядав спектри квінтянських сигнальних спалахів, і запитав, що означає «блок СГ».

Гаррах і собі нашорошив вухо, бо теж досі нічого про нього не чув. Накамура відірвав очі від біноклярів і меланхолійно покивав головою.

— Отець Араго буде дуже засмучений.

— Переходимо на воєнний стан? Що означає «СГ»? — допитувався Темпе.

— Вміст кільового трюму ні для кого вже не таємниця, панове.

— Того замкненого? То, виходить, там нема ніяких великоходів?

— Ні. Там сюрприз для всіх. Навіть для GODa. Крім командира й моєї скромної особи, — побачивши подив на обличчі в пілотів, японець додав: — Штаб SETI визнав це за доцільне, панове. Усі ви пройшли імітаційний тренінг висадки поодинці. Цим самим кожен із вас може опинитись у становищі, м'яко кажучи, заручника.

— A GOD?

— Це машина. Комп'ютери останнього покоління теж не застраховані від злону, навіть дистанційного, і з них можуть витрусити весь уміст програм.

— Але ж кілька особливих блоків пам'яті не можуть займати цілий трюм?

— Там нема ніяких блоків. Там «Гермес». Своєрідний макет. Бездоганно імітований. Для приманки.

— А додаткові програми?..

Японець зітхнув.

— Це символи, дуже давні. Ближчі для вас, аніж для мене. С — Содом, а Г — Гоморра. Дуже неприємні — особливо для папського делегата. Я йому співчуваю.

Содом і Гоморра

Звичайно, коли корабель ішов своїм ходом, на борту чи хоча б у кают-компанії настрої у всіх поліпшувалися, бо можна було бодай під час їди забути про гордіїв вузол, що затягувався дедалі тугіше. Вже сам той факт, що вони сідали за столи, що можна було нормально насипати в тарілки юшку, а в склянки наливати пиво, подавати один одному сіль, цукром підсолоджувати з ложечки каву, звільняв людей од неминучих дій у стані невагомості, бо, як було сказано вже тисячу разів, невагомість звільняє від пут гравітації і є цілковитою свободою, яка не тільки побут людини, а й кожен рух її тіла робить кумедним. Неуважний астронавт увесь, зазвичай, у синцях, у гулях, одяг його облитий різними напоями, він плаває по каюті за паперами, які розлітаються навсідч, а якщо опиниться у великому приміщенні, без «реактивних матеріалів», то стає безпораднішим од немовляти, бо ніяк не вирачує зі стану зависнення в повітрі. Забудькам для порятунку з такого скрутного стану доводилося застосовувати наручні годинники, а коли цього виявлялося замало, то й куртки та светри, бо закони ньютонівської механіки проявляли тут усю свою жорстокість: якщо на тіло в стані непорушності не діє жодна сила, то його не приведе в рух ніщо, крім закону дії та протидії. У той час, коли йому ще хотілося жартувати, Гаррах якось сказав, що на орбіті досконале вбивство можна вчинити дуже легко, і він сумнівається, чи будь-який суд міг би засудити вбивцю, бо досить намовити приреченого роздягтися перед купанням і дати йому легкого щигля, як він зависне між стінами та стелею і корчитиметься там, аж поки помре з голоду. А трибуналові можна пояснити, що ти пішов по рушник і забув повернутися. Те, що ти не приніс його — аж ніяк не злочин, а як відомо — *nullum crimen sine lege*^[118]: карне право чомусь не передбачає невагомості в її кримінальних наслідках.

Після того, як було віддано нові розпорядження, що, на думку Темпе, оголошували «воєнний стан», настрої навіть під час вечірньої підживи нітрохи не поліпшились. Хтось міг би подумати, що кают-компанія — це монастирська трапезна зі суворими правилами мовчання: їли, не дуже знаючи, що їдять, перекалавши всю

відповідальність за наслідки на шлунки, бо самі переварювали те, що їм повідомив після обіду Стіргард. Він виклав план операції, говорячи так тихо, що його ледве було чути. Хто його знав, той розумів, що цей незворушний спокій свідчить про лють.

— Це запрошення — пастка. Якщо я помиляюся, чого дуже хотів би, після нього настане контакт. Однак не бачу жодних підстав для оптимізму. Наявність на планеті держави, яка дотримується нейтралітету у війні з космічною сферомахією, що триває вже мінімум сто років, цілком реальна, але неможливо, щоби вона прийняла космічного гостя без згоди держав, які воюють між собою. За повідомленням, ці держави погодились. Я спробував уявити, що ми — один з генеральних штабів Квінти, і відповісти на запитання, як реагувати на відозву, звернену через пришельця до всього населення. Такий штаб знає вже чимало про потенціал пришельця. Знає, що не зможе ліквідувати його в просторі, бо вже намагався це зробити доступними йому способами — хоча, можливо, ще не всіма. Знає, що пришелець, щиро кажучи, не агресивний, хоча намагався домогтися контакту демонстрацією сили, але застосував її проти безлюдного Місяця, хоча й значно меншою затратою засобів міг дошкульно вдарити у льодове кільце, якому вже й так небагато бракує до розпаду. Знає, безперечно, також те, що коли не він сам чи, можливо, в короткочасному альянсі зі супротивниками, то в усякому разі Квінта — головний винуватець луноклазму з катастрофічними наслідками; я підкреслюю: він знає це напевне, бо не можна вести воєнних дій у космічному масштабі без висококваліфікованих науковців. Нові штабні знання можна здобути тільки на підставі непрямих доказів. Задовго до опанування гравітацією пізнають її властивості аж до граничних у вигляді колапсів Чорних Дірок. Спосіб, яким ми відбили їхній нічний напад, був для них несподіванкою. Та якщо в них є чогось варті фізики, то вони зрозуміють, що гравітаційна оборона для корабля на планеті самогубна так само, як і наступ. На підставі релятивістики не можна вивести такої конфігурації поля щільного тяжіння, щоби корабель, який випромінює це поле, не знищив себе разом із планетою.

Я збираюся послати два спускні апарати у вказаний район і припускаю, що вони не наразяться там на бодай найменшу небезпеку. Якщо квінтяни хочуть заманити «Гермес» на планету, то наші посланці повернуться. Вони не можуть повернутися з нічим; для них там щось

уже буде інсценовано, щоби викликати у нас довіру й зацікавлення. Гостинні квінтяни дадуть нам на здогад, що справжній контакт — це зустріч живих істот із живими істотами, а не з машинами. Це важко заперечити. Тож якщо події розвиватимуться приблизно так, як я сказав, «Гермес» здійснить посадку, й тоді станеться остаточна розв'язка. Повернувши з планети спускні апарати — на борт ми їх не братимемо, бо після всього, що сталося, я волюю сто разів перестрахуватись, аніж раз проявити необережність, — ми повідомимо їх про посадку.

Переходжу до деталей операції. Після запуску апаратів ми на середній швидкості полетимо від Квінти у бік Сексти. Обидві планети корисні для нас — вони приблизно однаково розміщені по обидва боки від Сонця. Наші зонди вже дослідили Сексту. І ми знаємо, що це — безповітряне небесне тіло з високою сейсмічністю й через те непридатне ні для колонізації, ні для розміщення на ньому військових баз. Значно більшу загрозу, ніж ворог, для них становила б сама планета. Ми увійдемо в тінь Сексти, а «Гермес», який у цей час вийде з-за неї, нічим не відрізнятиметься здалеку від нашого корабля. Інша річ зблизка, але я припускаю, що вони, напевно, не чинитимуть йому перешкоди аж до входу в атмосферу. З погляду сидеристики вони могли б атакувати його вже в іоносфері, але я не вірю, що вони це зроблять. Корабель після м'якої, нормальної посадки буде для них набагато ціннішою здобиччю, ніж корабель розбитий, а також буде менше готовий до агресивних дій, аніж корабель, який робить посадку кормою вниз на стовпі вогню й завдяки цьому має шанси на маневрування або й утечу.

Цей «Гермес» посилатиме й прийматиме радіосигнали, буде оснащений силовою установкою, яка зробить можливою посадку, щоправда, тільки одноразову. Жодного безпосереднього зв'язку з нами він не матиме. Я закінчую: наша відповідь залежатиме від того, як його там зустрінуть.

— Содом і Гоморра? — запитав нарешті Араго.

Стіргард добру хвилину дивився на ченця, а потім відповів з неприхованим роздратуванням:

— Ми не переступимо Святого Письма, ваше преподобносте. Звернемося тільки до першого видання. Нове втратило актуальність, бо ми вже не раз підставляли щоку. Нової дискусії не буде. Вона

безпредметна, оскільки не ми вибираємо між Старим і Новим Заповітами, а вони. Солазер уже перебудовано?

Ель Салям це підтвердив.

— А GOD працює за програмою «СГ»? Гарзд. Тепер обговорімо питання про спускний апарат. Цим займуться колеги Ротмонт і Накамура. Але після вечері.

Ніхто не бачив старту спускних апаратів; запущені опівночі під контролем автоматів, вони полетіли до Квінти, а «Гермес» забезпечив їм тили й контролював прискорення аж до світанку: досягнення Сексти, до якої було 70 мільйонів кілометрів, потребувало майже вісімдесят годин льоту за гіперболічної швидкості. В електронних лабораторіях розпочалося виробництво досі не застосовуваних у розвідці диспертів — «дисперсійних диверсантів», яких називали ще бджолиними очима. Це були мільйонні рої мікроскопічних кристаликів; розсіяні в мільйоні кубічних миль вакууму біля Сексти, вони повинні були обернутися на зір «Гермеса». Розсіювані вслід за кораблем, вони творили його невидимі, далекозорі очі. На Землі ці кристалики служили апікографії; кожен кристалик, менший за піщинку, прозора голочка, був еквівалентом одного *ommatidium*^[119]. — палички бджолиного ока, розсіяного на тисячі миль. «Гермес» тягнув за собою цей видющий хвіст, щоби зайти за Сексту і з-за неї стежити за долею своїх комп'ютерних посланців. Водночас, подолавши певний відтинок орбіти, корабель викинув телевізійні зонди з віддачею, що супроводжувалася вибухом полум'я, — свої «офіційні очі», котрі могли, ба навіть більше — повинні були помітити квінтян. У стерновій рубці чергував Темпе. Гаррах застав його зі старою газетою в руках; газета викликала в нього справжню лють, і він не став приховувати цього від товариша. Газета походила з тих часів, коли на Землі точилися люті суперечки з приводу участі жінок в експедиції. Спершу він прочитав вступ, присвячений родинному життю, яке має знайти законне місце в експедиції, разом з образами. Їх кидали представниці за всіх часів кривдженої жіночої статі на адресу SETI, котру захопила чоловіча мафія. Ось чому Гаррах розлютився, аж ладен був пошматувати газету. Темпе, сміючись, притримав його за руку — що не кажи, це був раритет, варта поваги в сузір'ї Гарпії пам'ятка, котра невідомо як потрапила в Гаррахів багаж. У всякому разі він так стверджував. Темпе ж був іншої думки, але не висловлював її.

Гаррахові з його бурхливим темпераментом такі статті були потрібні для того, щоби вергати в них громами. Ідіотизм, що проглядав з вимог цієї рівноправності, був настільки очевидний, що йому не варто було вділяти навіть крихти уваги. Жінки — отже, дружини, матері, отже, діти, ясла, дитячий садок — у той час, коли вони летіли із зарядженими сидераторами, на борту корабля за всієї своєї могуті вельми нікчемному порівняно з незнайомою цивілізацією, яка захопила їх викидуваною в космос упродовж століть сферомехією. Але ж цілі моря друкарської фарби було вилито з цього приводу. Так, мусульмани послали на фронт дванадцятирічних хлопців, зате ж не дітей у колисках. Гаррах страшенно шкодував, що не може зараз тут, без свідків, виповісти авторці цієї маячні все, що він про неї думає, а Темпе знову сів до пульта керування й то звіряв на моніторах курс та контури серпа Сексти, що більшав на очах, то позирав на Гарраха, який усе ще вітійствував перед єдиним слухачем, і не перебивав його — не хотів підкладати дров у багаття, тим паче, що вони були тут не самі: GOD стежив за ними і в стерновій рубці. Темпе не розумівся на структурі комп'ютерів настільки, аби мати певність, що машина, хоча вона й кмітлива, розумна і пам'ятлива, позбавлена й крихти індивідуальності. Йому мало було запевнянь підручників і фахівців, він волів сам у цьому пересвідчитись, але не знав як. А крім того, його хвилювали серйозніші проблеми. Чи Накамура й справді співчував отцеві Араго? Темпе всипало морозом на саму думку про те, що він теж міг би опинитись у шкурі папського делегата.

Тим часом Араго, за дорученням командира, розмірковував з Гербертом про те, чи можуть квінтяни розпізнати біологічні риси людей, оглядаючи спускні апарати, які вони збудували. Хоч їх було ретельно стерилізовано перед відправленням до планети, щоб на їхній поверхні не залишилося жодної клітинки епідермісу пальців, жодної бактерії, яких не може зовсім позбутися людський організм. Хоча це були автомати, збудовані без участі людей, а їхні енергетичні живильники й апаратура, здатна обмінюватись інформацією, відповідали земній техніці вісімдесятирічної давнини, Стіргард не збирався приймати на борт електронних посланців, коли вони повернуться. Він вважав це надто ризикованим. Адже вже перші старі продукти цієї цивілізації, спіймані «Гермесом», засвідчили дивовижну майстерність квінтян у галузі паразитарної інженерії. Отож спускні

апарати, крім відомостей, настільки вагомих, наскільки й безневинних, могли принести їм загибель — у вигляді не мікробів, які їх негайно атакують, а вірусів чи ультравірусів з довгим періодом прихованої дії. Через те він запитав лікарів та Кірстінга про надійні запобіжні засоби.

Буцімто нейтральна держава, яка висловила свою згоду на прийняття спускних апаратів, під час подальших переговорів попередила, що апарати не повинні підтримувати зв'язку з «Гермесом», бо така умова «сусідніх сторін». Ось чому планета, поглинувши своєю атмосферою обидва зонди, оточила себе посиленою шумовою оболонкою на всіх діапазонах хвиль. Якби земляни оснастили посланців лазерами, здатними пробити цю шумову оболонку, то порушили б згадану умову; вони зробили б це тим відвертіше, якби «Гермес» почав колоти моря хмар і хаос радіосигналів жалами лазерів.

Тож не залишалось нічого іншого, як стежити за Квінтою із-за Сексти хмарами голографічних очок. Операцію було синхронізовано так, щоб обидва апарати повільно спускалися небосхилом і опинилися над Квінтою, коли «Гермес» увійде в тінь Сексти. Усі зібралися в стерновій рубці й чекали критичної години. Планета заповнювала головний монітор від рами до рами, з добре видимими роями бойових супутників, які чорними цятками снували над її повитим білими хмарами диском. Щоби спостерігати входження обох ракет в атмосферу, до їхнього гіперголевого приводня домішали натрій і технецій; перший надавав їхньому реактивному полум'ю яскраво-жовтого блиску, другий вирізняв їх своєю спектральною смужкою — його бракувало у спектрі тутешнього Сонця й квінтянських орбітерів. Щойно вони пірнули у хмари, вогняні нитки, що утворювалися від їхнього тертя об повітря та віддачі гальмових пристроїв, почали розмазуватися: тоді мільярди очок, розвіяні непомітною гривою на мільйон миль за кільватером «Гермеса», сконцентрували увагу вздовж дотичної у точці запланованої висадки. І не дарма: осідаючи на твердому ґрунті з інтервалом кілька секунд, обидва апарати повідомили про закінчення подорожі подвійним, заздалегідь змодульованим миттєвим спалахом натрію. Цим самим операція вступила у наступну фазу. Дно «Гермеса» розкрилося на два боки, наче величезні склепінчасті ворота, і підіймачі виштовхнули у вакуум із цього «Сезаму» величезний металевий циліндр, призначений для

лабораторного карантину зондів. Гаррах, здавалося, був дуже задоволений. Оскільки інші схвалили тактику Стіргарда, усі працювали дружно, хоч і без ентузіазму: не було чого радіти. Зате перший пілот навіть не приховував злорадства з приводу того, що цій войовничій планетній бестії вони тепер скрутять в'язи. Він просто-таки не міг дочекатися повернення спускних апаратів, до того ж із найстрашнішою заразою, так наче задумом експедиції була жорстока конфронтація сил. Слухаючи його одкровення, несхильний до балачок Темпе думав про те, які саме психічні зміни Гарраха фіксує GOD, і просто-таки відчув сором за свого колегу, оскільки бували такі хвилини, коли він сам не зміг би сказати, що воліє: аби лютий гнів, який охопив увесь екіпаж, виявився безпідставним чи щоби квінтяни змусили їх, землян, прийняти найгірше з усіх можливих рішень. Так, він теж уже бачив у цій цивілізації ворога, жорстоке зло, яке самою своєю суттю виправдовує їхні дії. Ніщо вже не було повите таємницею. Солазер, вимкнений і замаскований, заряджався сонячною енергією не для посилення сигналів, а для лазерних ударів. Через 48 годин голографічна хмара повідомила, що посланці вертаються. Спускні апарати повинні були озватись в ультракороткій смузі поза орбітою, якою кружляли рештки Місяця: виразно почав сигналізувати тільки один. Другий передавав незрозумілу мішанину кодів. Стіргард розділив людей на три групи: пілотам доручив вивести імітованого «Гермеса» на траєкторію до перигелію, фізикам — прийняти спускні апарати у циліндричну камеру, віддалену на кілька десятків миль від «Гермеса», а лікарям та Кірстінгові — піддати їх біологічній аускультатії, якщо друга група вважатиме це допустимим. Незважаючи на це, екіпаж добре орієнтувався у загальній ситуації. Стежачи за порожнім гігантом, який неквапливо вирушив у подорож, хоча на його корпусі ще іскрилися вогники автоматичних зварювальних апаратів, Гаррах і Темпе підтримували через інтерком постійний зв'язок з групою Накамури, яка очікувала на спускні апарати. Поласар не унеможлиблював аварії в передавачі, що плів усілякі нісенітниці; Гаррах більше схилився до думки, що це — робота квінтян. Він попросту хотів, щоби підступ квінтян виявився якомога швидше і щоб став їм лазерною кісткою у горлі. Темпе мовчав, розмірковуючи про те, чи така озлоблена людина ще може виконувати відповідальну функцію першого стернового. Видно, що могла, якщо GOD не доповів

командирові про Гаррахів стан. А може, всі вже побожеволіли? Карантинний циліндр, увесь залитий світлом прожекторів, які кружляли довкола нього, прийняв у свою роззявлену пащу спускні апарати. На центральному вузлі контролю фізики після попереднього огляду не могли дійти спільної думки: жертвою випадкового пошкодження чи, навпаки, зумисного став один із них. Гарраха це дуже розгнівало, бо він добре знав: це робота квінтян! Та за годину з'ясувалося, що під час зіткнення з якимсь невеликим метеоритним осколком або уламком металу зонд утратив частину антени й носового випромінювача. Таке зіткнення було цілком можливе.

На порожньому близнюкові «Гермеса», який віддалявся від них, мерехтіли в п'ятні останні зварювальні шви. Вже можна було увімкнути його тягу, але пілоти чекали наказу командира. Однак той не озивався, бо, своєю чергою, чекав даних експертизи: в якому стані повернулися спускні апарати, які привезли новини? Це було *last but not least*^[120].

Новини виявилися несподіваними, а спускні апарати — якщо не зважати на випадок, що, мабуть, не мав прямого стосунку до справи — цілі й незаражені. Почувши про це, Гаррах не стримався й вигукнув:

— Яка підступність!

— Зрештою, навіть у Содомі був якийсь Лот^[121], — зауважив Темпе. Йому страшенно кортіло почути сенсацію, яку чомусь довго приховували від стернової рубки.

Накамура зглянувся над пілотами й пояснив їм результати розвідки, передані з вакуумної камери поза межами корабля. Сенсація починалася з казки — тієї самої, яку переслав планеті солазер. Потім довгою серією на екрані монітора бігли краєвиди: мабуть, то були заповідники, не зачеплені цивілізацією. Морські узбережжя, хвилі, які згасали на піску, червоний захід сонця у низьких хмарах, лісові масиви з набагато темнішою, ніж земна, зеленню; велетенські крони деяких дерев були майже темно-сині. На цьому тлі, яке весь час змінювалося, заясніли літери:

ПИТАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ВАШОГО РАКЕТНОГО СНАРЯДА
МАСОЮ ДО 300 000 МЕТРИЧНИХ ТОНН ВИРШЕНЕ ПОЗИТИВНО
ЗА УМОВИ ГАРАНТІЇ ВАШОЇ ПАСИВНОСТІ Й ДОБРОЇ ВОЛІ
КРАПКА КОСМОДРОМ КРАПКА

Із густої зеленої імли виринула величезна площина, видима з піднебесся... Вона нагадувала застиглу матову ртуть. Дивовижними голками стояли на ній з рівномірними інтервалами, наче фігури на шахівниці, сталагміти, бездоганно білі, кінчасті, й росли на очах. Так, росли, а точніше висувалися вгору, кожен огорнений біля підніжжя прозірчастою золотавою сіткою. Нарешті все завмерло. На тлі далекого небосхилу, зовсім безхмарного, летіли птахи — кожен з чотирма вільно розпростертими крилами. Мабуть, ці птахи були велетенські. Вони тяглися, наче журавлі, що покидають холодні краї. Внизу, біля підніжжя сталагмітів — а очі людські почали вже розпізнавати в них ракети, — роїлася кольорова й темна дрібнота — цілі хмари, які вливалися в кораблі широкими похилими площинами. Усі члени екіпажу широко розкривали очі, напружуючи зір, щоби побачити нарешті, який вигляд у квінтян, але результат був такий самий, якби прибулець із Нептуна спробував за мілью роздивитися людей на заповненому олімпійському стадіоні. Строкатий натовп увесь час юрмився біля похилих площин і вливався річками у сліпучо-білі, як сніг, кораблі. На їхніх корпусах вертикальними рядами незрозумілих ієрогліфів блищали написи. Натовп уже порідшав, і земляни чекали неминучого старту цієї білої флотилії, але вона з величавою повільністю почала занурюватись у «ртуть».

Золотаво-бронзові прозорі сіті спадали з корпусів, немов зітлілі, утворюючи неправильні кола. Вже тільки білі носи стирчали над озером «ртуті», та нарешті й вони опустилися в червоний морок шахт, і не якісь там люки чи ворота зімкнулися над ними — а ця сама поматовіла «ртуть». Екран спорожнів, потім з-за берега поволі виповзла багатоніжка, явно механічне, а не живе створіння, із пласким скошеним писком. З нього били фонтани ясно-жовтої рідини, розливаючись та булькаючи, як окріп, і коли вся рідина википіла, «ртуть» зробилася чорна, наче бітум. Багатоніжка вигнулася дугою, так що її середні ноги повисли в повітрі, обернулася просто до астронавтів, які дивилися на неї, й розплющила четверо очей. Може, то були вікна? Або рефлектори? Ні, все-таки вони скидалися на великі риб'ячі, круглі, здивовані очі з вузьким обрамленням металевої райдужної оболонки і чорнуватими, блискучими зіницями. Цей механічний засіб пересування, здавалося, стежить за людьми з тривожною задумою. Немовби дивився на них чотирма зіницями, які

були вже не круглі, а звужувалися, наче в kota, й водночас усередині в них щось згасало, мерехтіло блакитним світлом. Потім багатоніжка знову припала до чорного ґрунту та, гойдаючись на всі боки, підтюпцем зникла з поля зору. Птахів у небі вже не було — там ясніли тільки написи:

ЦЕ НАШ КОСМОДРОМ ПОГОДЖУЄМОСЯ НА ВАШЕ ПРИБУТТЯ ЧЕКАЙТЕ ПРОДОВЖЕННЯ КРАПКА

І справді — продовження з'явилося, спершу у вигляді бурі з блискавками, зливи, яка скісними потоками заливала каскадні будівлі, з'єднані між собою безліччю віадуків. Дивне місто під заливним дощем — вода струмала по овальних дахах, біла з гаргуль біля підніжжя мостів, але це були все-таки не мости, а радше тунелі з еліптичними вікнами, всередині яких мерехтіли смуги світла. Надземний транспорт? Ані живої душі ніде. Оскільки будівлі були каскадні, мовби вилиті з металу піраміди тольтеків^[122], вулиць там, по суті, не було. Не можна було визначити й меж міста — якщо це було місто, — дощ лив, гнаний шпарким вітром, по гігантських будівлях перекочувалися сріблясті хвилі зливи, блискавки били без грому, з пірамідальних споруд вода спадала дивно: її збирали жолобки, схожі на ринви, але задерті так високо, що струмені води злітали в повітря й змішувалися з невщухаючим дощем. Раптом одна з блискавок переламалася і стужавіла вогнистими словами:

БУРІ НА НАШІЙ ПЛАНЕТІ — ЧАСТЕ ЯВИЩЕ КРАПКА

Зображення посіріло й згасло. З брудної сіризни проступили невиразні контури. У глибині дрижала амальгама вогню й хмар чи диму. Горами лежали уламки величезних конструкцій. На першому плані виднілися рівні ряди білястих плям, схожі на голих, розшматованих, вимощених багном створінь. Над цим кладовищем кольору заліза зясніли літери:

ЦЕ МІСТО ЗНИЩИВ ВАШ ЛУНОКЛАЗМ КРАПКА

Напис пропав, а телеоб'єктив далі мандрував руїнами, показуючи побільшені незбагненні споруди. Одна, обнесена надзвичайно товстим укріпленням з металу, тріснула, в центрі — тут телеоб'єктив зробив найзд — знову розшарпані рештки з незбагненною формою, схожі на людські трупи, коли їх витягують з братських могил, — землісті, вже наполовину зітлілі. А в раптовому відкоті знову з'явилося безмежне руйновище з глибокими котлованами, і в них, наче тупокрилі комахи,

в'їдались у щебінь хоботами смугасто-червоні присадкуваті штовхачі, посуваючись уперто, над силу, б'ючи в центр алебастрово-молочного розколотого фронтона, обпаленого пожежею. Нарешті й ця стіна впала, і курява, здіймаючись рудим клуб'ям, заповнила увесь екран. Кілька хвилин у стерновій рубці чулися тільки прискорене дихання і цокіт секундоміра. Потім екран знову зяснив. З'явилася дивна діадема з кристалю, прозорого, мовби сльоза; діадема була розміром більша за людський череп, мала ніжки, що ряхтіли, наче діаманти, в діадемі тремтів компактний, упаяний у формі додекаедра блідо-рожевий шпінель. Над ним світився напис: УВІНЧАННЯ КРАПКА КІНЕЦЬ Але це ще не був кінець: у галогенному сліпучому світлі на пологому гірському узбіччі проступили чорні безголові ракоподібні істоти, мов череда худоби на альпійському лузі. Око марно силкувалося розпізнати, що це таке — великі черепахи чи гігантські жуки. Телеоб'єктив піднявся, поповз дедалі стрімкішою скелястою стіною з чорними отворами гротів і печер, із яких витікала, мабуть, не вода, а рідке кришиво, брунотно-жовта блювотина. Відтак по фіолетовому тлі, яке м'яко хвилювалося, побігли слова:

**СХВАЛЮЄМО ВАШЕ ПРИБУТТЯ КОРАБЛЕМ ДО 300 000
МЕТРИЧНИХ ТОНН МАСИ СПОКОЮ КРАПКА НА
ЗОБРАЖЕНОМУ КОСМОДРОМІ АА035 КРАПКА ПОВІДОМТЕ
ТЕРМІН ГАРАНТУЄМО ВАМ МИР ЗАБУТТЯ**

**ЗГІДНО З ВАШОЮ ЦИЛІНДРИЧНОЮ ПРОЕКЦІЄЮ
МЕРКАТОРА МЕРИДІАН 135 ПАРАЛЕЛЬ 48 ЧЕКАЄМО ВАШОГО
СИГНАЛУ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРИБУТТЯ КРАПКА КРАПКА
КРАПКА КРАПКА КРАПКА КРАПКА**

Монітор згас, і стернову рубку залило денне світло. Другий пілот, страшенно блідий, притиснувши руки до грудей, усе ще дивився на порожній екран. Гаррах боровся сам із собою: піт градом котився йому з лоба й осідав на густих світлих бровах.

— Це... це шантаж... — пробелькотав він. — На нас звалюють провину за це... там...

Темпе здригнувся, ніби раптом прокинувшись зі сну.

— А знаєш, — тихо мовив він, — це все-таки правда... Хіба нас хтось сюди запрошував?.. Ми прибули в момент, коли їхнє нещастя досягло кульмінації, щоб іще збільшити його.

— Облиш! — буркнув Гаррах. — Якщо хочеш покаятися, то йди до свого священника, а мене не переконуй. Це не тільки шантаж... це підступність. О, я вже бачу, нас хочуть спіймати на гачок! Опам'ятайся, чоловіче, нашої провини тут нема — це все вони...

— Опам'ятайся ти! — Темпе підвівся, бо більше не міг спокійно всидіти на місці. — Незалежно від того, як закінчиться ця гра, зробленого вже не зміниш. Контакт Розумів, боже мій! Якщо вже ти доконче муσιш когось проклинати, то проклинай SETI і СЕТІ, а також себе за те, що тобі захотілося стати «психонавтом». А ще краще стули писок. Це найрозумніше, що ти можеш зробити.

Після обіду «Сезам» разом зі спускними апаратами підняли на корабель. Араго зажадав, щоби Стіргард провів спільну нараду з приводу того, що робити далі. Стіргард категорично відмовився. Жодних нарад і засідань аж до закінчення програми. Імітований «Гермес», керований лазером гамма, зник за випуклістю Сексти й повним ходом рушив до Квінти, обмінюючись з нею умовленими паролями та відзивами. Темпе після чергування вирішив зустрітись із командиром; той відмовився — він не приймав нікого, зачинившись у своїй каюті. Пілот з'їхав у середню частину корабля — йому забракло відваги піти до ченця. Повернувши з півдороги, він запитав через інтерком, де Герберт, бо в кабіні його не було. Герберт виявився в кают-компанії разом із Кірстінгом і Накамураю. Корабель маневрував, щоби розвинути малу тягу; вони все ще залишалися в тіні, й на них діяла сила слабкого тяжіння. Побачивши, що товариші їдять, Темпе згадав, що від світанку не мав і рiски в роті. Він мовчки сів біля них, наклав собі на тарілку печені з рисом, але коли штрикнув м'ясо виделкою, йому вперше в житті стало гидко від цих сіруватих волоконець. Однак треба було щось з'їсти, отож, викинувши в кухонний екстаустер усе, що було на тарілці, він узяв з автомата вже підігріту вітамінну суміш. Аби хоч чимось напхати шлунок. До Темпе ніхто не озивався, і тільки коли він кинув тарілку зі столовим начинням у мийку, Накамура, скупно всміхнувшись, підкликав його до себе кивком голови. Темпе сів навпроти японця, який витер губи паперовою серветкою, й зачекав, поки вийде Кірстінг. Залишившись утрюх із Гербертом, звично перехиливши набік голову з гладенько причесаним чорним волоссям, Накамура очікувально глянув на пілота. Той знизав плечима — мовляв, йому нічого сказати. Абсолютно нічого.

— Коли ми відвертаємось од світу, світ не зникає, — несподівано озвався Накамура. — Де є думка, там є і жорстокість. Вони завжди ходять у парі. З цим треба погодитись, якщо його не можна змінити.

— А чому командир нікого не пускає до себе? — вихопилось у пілота.

— Це його добра воля, — незворушно відповів японець. — Командир, як і кожен з нас, повинен зберігати твердість волі. Навіть тоді, коли він сам. Доктор Герберт страждає, пілот Темпе страждає, а я не страждаю. Про отця Араго навіть не згадую.

— Тобто як... ви не страждаєте?.. — не зрозумів його Темпе.

— Я не маю на це права, — спокійно пояснив Накамура. — Сучасна фізика потребує такої уяви, яка не відступає ні перед чим. Це не моя заслуга — то дар моїх предків. Я не пророк і не ясновидець. Я безжальний, коли треба бути безжальним, інакше теж не міг би їсти м'яса. Хтось колись сказав: «*Nemo me impune lacescit*». Чи, може, йому тепер соромно за ці слова?

Пілот зблід:

— Ні.

— Це добре, — відповів Накамура й звернувся до Герберта: — Ваш друг і колега Гаррах влаштує спектаклі. З маскою великого гніву на обличчі, як демони в японському театрі кабукі^[123]. На них не можна ні гніватися, ні впадати в розпач, ні співчувати їм, ні мстити. І тепер ви вже самі знаєте, чому. Чи, може, я помиляюся?

— Ні, — відповів Темпе. — Ми не маємо на це права.

— Отож-бо. Розмову закінчено. Через тридцять... — Накамура глянув на годинник, — через тридцять сім годин «Гермес» здійснить посадку. Хто тоді чергуватиме?

— Ми вдвох. Так сказано в наказі.

— Ви будете не самі.

Накамура встав, уклонився їм і вийшов. У порожній кают-компанії тихо шуміла мийка і повівало з кондиціонера. Пілот глянув на лікаря, який, обхопивши голову руками, непорушно дивився просто себе невидючими очима. Темпе залишив його в кают-компанії, не перемовившись із ним ані словом, їм і справді не було про що говорити.

Посадка «Гермеса» відбулася надзвичайно ефектно. Сідаючи в обрану точку планети, він пахнув таким кормовим вогнем, що його сьайво, перенесене незліченними міриадами очок, які вибігли далеко у вакуум, розпеченою голкою увійшло в молочну товщу хмар, шматуючи їх на рожеве блискуче клубовиння, і пірнув у це вікно, в цю пропалену полум'ям діру. Клапті високих, клубчасто-пір'їстих хмар почали скручуватися спіраллю й затягувати вирву у хмарному покритті Квінти, але ще не встигли повністю затягти її, як крізь розриви між ними пробився жовтий відблиск. Через дев'ять хвилин — стільки часу потрібно сигналові, який летів зі швидкістю світла, аби подолати відстань, що відділяла їх від планети — озвався звернений до Сексти передавач імітованого «Гермеса» — вперше та востаннє. Хмари ще раз розступилися в тому місці, але вже повільніше і м'якше; а по стерновій рубці, заповненій людьми, прокотилося щось схоже на коротке, притамоване зітхання.

Стіргард, за плечима в якого сяяв бездоганно білий, великий диск Квінти, викликав GODa.

— Дай мені результати аналізу вибуху.

— У мене є тільки спектр випромінювання.

— Назви причину вибуху на підставі цього спектра.

— Вона буде не зовсім точна.

— Знаю. Говори.

— Слухаю. Через чотири секунди після погашення власної тяги стрижневе осердя реактора розірвало його. Перерахувати варіанти причин?

— Давай.

— Перший варіант: у корму вдарив струмінь нейтронів з таким інтервалом швидких та повільних, щоб вони змогли пробити весь кожух реактора. Незважаючи на вимкнення, реактор запрацював, як примножувач, і в плутонії відбулася експоненціальна ланцюгова реакція. Другий варіант: корму пробив кумулятивний заряд з холодною аномалоновою головкою. Обґрунтувати пріоритет першого варіанта?

— Давай.

— Атака балістичного типу збила б увесь корабель. Нейтронний удар міг знищити тільки силову установку, за умови, що на борту перебувають біологічні створіння, і цим самим вони відокремлені од

силової установки низкою радіаційно стійких переборок. Показати спектр?

— Ні. Помовч.

Стіргард тільки тепер помітив, що стоїть у білому сяйві Квінти, наче в ореолі. Не звертаючи на це уваги, він вимкнув зображення і хвилину мовчав, ніби обмірковував слова машини.

— Хтось хоче висловитися?

Накамура звів брови й мовив повільно, сповненим шанобливого співчуття тоном:

— Я схилиюся до першої гіпотези. Корабель мав утратити потужність, а люди — вийти з цієї атаки живими. Пораненими, але живими. Від трупів небагато довідаєшся.

— Хто іншої думки? — запитав командир.

Усі мовчали, вражені не так тим, що сталося й що вони тут почули, як виразом Стіргардового обличчя. Насилу розтуляючи рота, немовби його схопив правець, він сказав:

— Ну, голубчики, проповідники примирення і милосердя, озвіться, дайте нам і їм шанс порятунку. Переконайте мене, що ми повинні повернути назад і принести Землі скромну втіху: існують світи, ще гірші від нашого. А їх приректи на самознищення. На час цих переконувальних я складаю із себе командирські обов'язки. Я — внук норвезького рибалки, простак, який перевершив СВОЇ можливості. Я вислухаю будь-які аргументи, а також образи, якщо хтось визнає їх доречними. Те, що тут почую, буде стерте з пам'яті GODa. Я слухаю.

— Це не вияв покори, це — глузування. Символічне складення із себе командирських обов'язків не може змінити ситуації, — Араго, немовби бажаючи, щоб його було краще чути, ступнув крок уперед і обернувся до присутніх. — Та якщо кожен до кінця повинен чинити так, як йому підказує власне сумління, незалежно, це буде драма чи трагіфарс, бо він сам не поставив іще п'єси життя і не вивчив, як актор, роль, я заявляю: вбивством ми нікого й нічого не врятуємо. Під маскою «Гермеса» ховався підступ, а під маскою прагнення до контакту будь-якою ціною ховається не бажання пізнання, а мстивість. Хоч би що ти зробив — якщо не повернеш назад, — це буде фіаско.

— А хіба повернення — не фіаско?

— Ні, — відповів Араго. — Ти, безперечно, знаєш, якого дошкульного удару можеш їм завдати. Але на цьому твоя певність

вичерпується.

— Це правда. Ви закінчили, отче? Хто ще хоче сказати?

— Я, — озвався Гаррах. — Якщо ти захочеш повернути назад, командире, то я зроблю все можливе, аби цьому запобігти. Тільки закувавши мене в кайдани, ти завадиш мені в цьому. Знаю, за діагнозом GODa я вже ненормальний. Що ж, нехай. Але ненормальними стали тут усі без винятку. Ми зробили все, що було в наших силах, аби переконати їх: з нашого боку їм ніщо не загрожує; ми дозволили атакувати себе впродовж чотирьох місяців, уводити в оману, зваблювати, дурити, і якщо отець Араго репрезентує тут Рим, то нехай він згадає, що сказав Спаситель Матвієві: «Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, Я не мир принести прийшов, а меча»^[124]. І що... та я вже й так надто розбазікався. Будемо голосувати?

— Ні. З моменту їхнього розчарування минуло вже п'ять годин, отже, ми не можемо більше зволікати. Ель Салям, доручаю тобі задіяти солазер.

— Без попередження?

— Після похорону воно вже ні до чого. Скільки тобі треба часу?

— Двічі по шістнадцять хвилин на пароль та відклик, плюс наведення. Ще через двадцять хвилин він зможе жалити.

— Нехай жалить.

— За програмою?

— Так, упродовж години.

— Накамуру, ти позичиш нам свої очі. Хто не хоче на це дивитися, може йти собі.

Добре захований у хмарах порошкового маскування, що сяло завдяки спричиненому Дзетою випромінюванню, солазер відкрив вогонь о першій годині ночі, тобто з тригодинним запізненням, бо Стіргард зажадав ґрунтовної колімації, а цим самим — удару в кільце по дотичній там, де їм налаштували пастку. Через те довелося чекати, поки планета зробить повний оберт довкола своєї осі. Вісімнадцять тераджоулів вистрелили шпагою світла. Стрибок фотометрів підтвердив, що невидимий у порожньому просторі ніж сонячної фрези ковзнув збоку і, націлений у край кільця, зірвав його зовнішній пруг. Зображення, глухе та німе, хоча його могла б затулити долоня, показало всю силу, відібрану в Сонця, коли вона розрядилася в ударі твердішого за сталь світла об тисячомильне льодове кружало. Сам

центр удару побачили спершу у вигляді блискучої вирви, з якої білими клубами бурхала хурделиця у мерехтінні дивовижних, вигнутих веселок. Льодове кільце кипіло й, випаровуючись, тієї ж миті замерзало та розсіювалося в чорному вакуумі поза горном, утворюючи вуаль, що довгими смугами тяглася за планетою. Вуаль заходила за диск, бо лазер жалив у напрямку, протилежному до обертів планети. Стіргард звелів ударити в блискучий диск кільця так, щоб вивести його з динамічної рівноваги. Сконденсованої у солазері сили вистачило на сім хвилин тераджоулевого різання.

— Достатньо, — заявив GOD.

І справді: зовнішнє кільце вже тріскалось, а у внутрішньому, відділеному від нього шестисотмильною щілиною, вирували турбуленції, викликані розцентруванням. Коли льодове поле, зметене в півморок, гривастими хмарами сягнуло за денну півкулю й зникло в тіні ночі, обрій Квінти заяснів, немовби за ним уставало інше, точнісінько таке саме Сонце в димучих стовпах веселок та кривавою зорею залило ще гладеньку опуклість похмурого моря. На цю страхітливую катастрофу просто приємно було дивитися. Світло, що било з розсіченого кільця, утворило в трильйонах льодових кристаликів космічний фейєрверк, який затуляв усі сузір'я зоряного тла. Від цього видовища аж дух забивало. Люди в операторській інстинктивно переводили погляд з горішнього локатора, в якому над самісіньким Сонцем ексцентрично тремтів лазерний алмаз, на головний екран, де неперервний безімппульсний потік сили обдирав материкове кружало від лускаючих шарів білосніжної криги.

Чи могли квінтяни сподіватися такого катаклізму? З планети він, мабуть, мав вигляд страхітливого, безперервного виверження високо у небі, але вони не бачили, мабуть, веселок, котрі блискавками шугали вгору, бо мільярди крижаних уламків уже ринули вниз. Льодові гори, які кипіли в гуркоті, падали там зі шматованих на клапті хмар, але це видовище було не для тих, хто гинув під громовим льодопадом.

Якою ж тонкою оболонкою оточувала планету атмосфера, видима з операторської! Страхітливі масштаби цієї астроінженерної ампутації могли без ризику для себе спостерігати тільки жителі субтропічних районів, перш ніж до них добігла хвиля напору, швидша за звук. Фотонний струг біля жерл солазера посувався міліметр за міліметром і, незважаючи на це, дробив сотні миль льодової поверхні. Тільки на

самому півдні ще ніщо не свідчило про шал руйнування диска, який щохвилини втрачав сотні кубічних кілометрів трощеної криги. Тепер лазер проявив себе всередині хмари, виштовханої високо над атмосферу, — він пробив у глиб її вогняний колодязь. Спектрометри показували вже не киплячу пару, а іонізований вільний кисень та гідроксильні групи. Хвилини в стерновій рубці тяглись як вічність. Розгойдане, мовби пласка дзига, що розпадається на шматки, льодове кільце втрачало блиск, роз'їдене темними пробоями. Північна півкуля почала розбухати, немовби щось роздимало саму оболонку планети. Та це тільки хмари льодового осипу стрімко викидали в простір повітря, вогонь і сніг. А біля екватора лазерний промінь заходився довбати по дотичній грубуватий наріст виверження буром блакитно-білого жару, аж поки хмарний покрив Квінти обернувся на каламутно-перлисту рівнину на заході, тимчасом як схід аж до зірок палав розсипами викидів. Ніхто з астронавтів не озивався. Згадуючи згодом ці хвилини, вони зрозуміли, що були вже майже впевнені у контратаці: квінтяни принаймні спробують якось відбити цей удар, завданий у саме серце сферомахії, яку будували ціле століття; вони вже готуються вдарити у джерело, що спричинило катаклізм, видиме на тлі сонячного диска, бо в п'ять разів яскравіше за нього. Однак удару не було. Над планетою здіймався ширший за неї стовп біло-димчастої куряви, розпливався грибом; казково гарний, він розривав довкола себе веселки, а вістря ріжучого променя весь час пробивалося крізь туманні завали, як розпечена золота струна, напнута між Сонцем і планетою. Вона сама, здавалося, для самозахисту закривала помалу свій диск роздутими, високими, клубчасто-пір'їстими хмарами від цього такого неймовірно тонкого нищівного променя, який дробив рештки льодових брил, що тонули вже в атмосфері, й тільки у короткі миті серед розкидуваних ударами хмар зблискували уламки кільця, котре увесь час кружляло в агонії.

Стіргард наказав вимкнути солазер на шостій хвилині. Він хотів зберегти резерв потужності, який у ньому ще залишився. Солазер згас так само раптово, як спалахнув, й інфрачервоним променем повідомив, що полишає позицію. Викрити її було елементарно легко, навіть після погашення, за спектром Планка, типовим для твердих тіл з випромінюванням, спровокованим близькістю хромосфери. Через те насадки викинули з малих розсіювачів порошок, що горів на сонці, й

під цим прикриттям солазер змінив позицію, складаючись, наче пружинисте віяло.

GOD працював з максимальним навантаженням, реєструючи ефект удару, долю незліченних супутників, які вдерлися з нижчих орбіт у розсіяну вибухами атмосферу й догоряли вогнистими параболами. При цьому він доповів, що копія «Гермеса» теж могла бути знищена магнетодинною атакою в концентрації полів, які дають більйони гаусів. GOD мав у резерві ще й четверту гіпотезу — кріотронні імплзійні бомби. Командир наказав визнати ці дані малопереконливими.

Корабель усе ще перебував на стаціонарній орбіті в тіні Сексти, коли Стіргард викликав Накамуру й Поласара, щоби вони негайно склали ультиматум. За передавач їм мали правити голографічні «очі», гинучи при випромінюванні непосильних для них сигналів, але справа варта була заходу.

Ультиматум звучав однозначно:

ВАШЕ КІЛЬЦЕ ЗНИЩЕНО У ВІДПОВІДЬ НА АТАКУ НАШОГО
КОРАБЛЯ КРАПКА ДАЄМО ВАМ 48 ГОДИН ПЕРЕПОЧИНКУ
КРАПКА ЯКЩО ВИ АТАКУЄТЕ НАС АБО НЕ ВІДПОВІСТЕ В
ПЕРШІЙ ФАЗІ МИ ЗДМУХНЕМО ВАШУ АТМОСФЕРУ КРАПКА В
ДРУГІЙ ФАЗІ ЗДІЙСНИМО ОПЕРАЦІЮ ПЛАНЕТОКЛАЗМУ
КРАПКА ЯКЩО ПРИЙМЕТЕ НАШОГО ПОСЛАНЦЯ ЯКИЙ
ВЕРНЕТЬСЯ НЕПОШКОДЖЕНИМ НА НАШ КОРАБЕЛЬ МИ
ВІДМОВИМОСЯ ВІД ПЕРШОЇ І ДРУГОЇ ФАЗ КРАПКА КРАПКА
КРАПКА КРАПКА

Японець запитав, чи командир і справді готовий здмухнути атмосферу. На кавітацію планети, додав він, у них нема достатньої потужності.

— Знаю. Атмосфери я не здмухуватиму. Розраховую на те, що вони повірять. Що ж до сидероклазму... хочу почути думку Поласара. За нездійсненою погрозою також повинна стояти реальна сила.

Поласар зволікав з відповіддю.

— Для сидераторів це було б небезпечне перевантаження. Щоправда, можна пробити мантію. Якщо ми пошкодимо базу континентальних плит, біосфера загине. Уціліють бактерії і водорості. Чи варто говорити далі?

— Мабуть, не варто.

Обидва визнали за необхідне визначити межі катастрофи, що було надзвичайно важко зробити. Дірки в шумовому захисті Квінти свідчили про виведення з ладу сотень передавальних станцій, але без спінографії не можна було встановити бодай приблизно ступеня знищення технічної інфраструктури на великому континенті. Ефекти катаклізму давалися вже взнаки південній півкулі та решті материків. Раптово посилилася сейсмічна діяльність: на морях хмар темніли плями — мабуть, усі вулкани вивергали магму й гази зі значною кількістю ціанідів. Маса криги, які досягли поверхні ґрунту й океанів, за оцінкою GODa, становили від трьох до чотирьох трильйонів тонн. Північна півкуля зазнала значно сильнішого руйнування, ніж південна, але рівень океану піднявся скрізь, і вода ринула вглиб континенту. GOD попередив, що не може визначити, скільки уламків кільця впало на планету в стані твердому, а скільки розтопилося, бо це залежало від не встановлених точно розмірів льодових брил. Якщо вони перевищували тисячі тонн, то втратили тільки частину маси у найгустіших шарах повітря. Однак він не спроможний був назвати точного дільника.

Гаррах чергував біля пульта керування і досі не брав участі у розмові в операторській над його головою, але він усе чув і несподівано попросив у командира слова.

— У чому річ? — розсердився Стіргард. — Тобі замало? Хочеш їм ще підсипати?

— Ні. Якщо все, про що говорив GOD, відповідає дійсності, то сорока восьми годин не вистачить, їм же треба хоч трохи оговтатися.

— Ти запізно приєднався до голубів, — невдоволено кинув Стіргард.

Однак фізики визнали, що пілот має слушність. Термін відповіді збільшили до вісімдесяти годин. Невдовзі після цього Гаррах залишився в операторській сам. Він перевів керма на автоматику, бо вже досхочу намілювався Квінтою, тим паче, що дим незліченних вулканічних викидів рудуватою запоною розтягувався по кипучій білині планети й вона потемніла, наче від згустків брудної крові. Але то була не кров. Він це знав, однак не хотів більше на це дивитися. За командою Стіргарда корабель почав обертатися на місці, як витягнена горизонтально стріла підйимального крана. Так виникло штучне тяжіння — завдяки відцентровій силі, яка найдужче відчувалася в стерновій рубці носової частини. У кают-компанії, куди спустився екіпаж, це обертання дало змогу сісти за столи без складної акробатики. Ефект зміщення осі обертання, типовий для гіроскопії, викликав у Гарраха нудоту, хоча він не раз плавав на Землі, й навіть бокова мертва хвиля не спричиняла в нього морської хвороби. Гаррах не міг усидіти на місці. Сталося те, чого він хотів. Добре все розваживши, Гаррах не відчував жодної відповідальності за катаклізм. Був певен, що все сталося б так само, якби він не лютував і не заходив у не вельми доречні суперечки з ні в чому не винним отцем Араго. Ні, таки нічого не змінилося б, якби він робив свою справу мовчки. Гаррах підхопився із сидіння біля керма і, тільки-но почав випростувати ноги, ним закружляло по всій навігаторській. Інакше він не міг дати виходу своєму лютому гніву, який знову повернувся до нього і квапив не сидіти й, згорнувши руки, дивитися на кліматичне — якби тільки кліматичне! — божевілля ураженої тераджоулем планети. Якби він міг, то вимкнув би зображення, але це тут годі було зробити. Еліпсоїдний інтер'єр оперізувала галерея, яка відділяла верхній горизонт від нижнього. Заточуючись на широко розставлених ногах, наче моряк під час хитавиці, він метнувся нагору, щодуху оббіг усю галерею — хтось міг би подумати, що його охопило бажання тренуватись із бігу. На лонжеронах, які збігалися, мов спиці великого колеса, серед діагоналей, прикріплених до стелі, був операційний центр. Вісім глибоких крісел оточували терміналь, схожий на пласко зрізаний конус. На столику перед кожним кріслом пустотливо блимав зелений монітор. На дошці цього конуса-стола лежала покинута чернетка ультиматуму, накидана похилим, шпичастим Стіргардовим почерком. Зайшовши поміж крісла, Гаррах зробив те, у чому ніколи в світі не

запідозрив би себе: перекинув аркуш чистим боком догори й роззирнувся, чи за ним хто не стежить. Однак тільки миготливі екрани видавали тут якийсь рух. Гаррах сів у крісло командира, глянув праворуч, а відтак ліворуч. Крізь клиноподібні нижні вікна в сріблясто-пластиковому обличкуванні лонжеронів видно було навігаторську, що теж блимала чергою різнобарвних вогників, і сяйво, яке весь час ішло з головного екрана, — тьмяне світло Квінти. Гаррах сперся ліктями на косий пульт і затулив обличчя руками. Якби він умів, якби міг, то, мабуть, заплакав би після цих нових Содома й Гоморри.

Квінтяни

Він здавався цілком спокійним і ні з ким не попрощався. Коли настав час старту, ніхто з товаришів не сів з ним у ліфт. У звичному білому скафандрі зі шоломом під пахвою він дивився, як миготять номери палуб. Двері розсунулись автоматично. Сріблясто-біла ракета, яка ще ні разу не прошивала атмосфери й жар іще не обпалив ні її носа, ні боків, у склепінчастому стартовому залі здавалася напрочуд маленькою. Він пішов до неї ажурною залізною плитою, що глухо відгукувалася на кожен його крок. Відчував, як зростає його вага — знак того, що «Гермес», не збільшуючи тяги, віддаляється кормою від планети, щоби надати йому належного поштовху під час старту. Він роззирнувся довкола. Високо, в точці перетину аркових балок, горіли яскраві люмінесцентні лампи. Він зупинився в їхньому безтіньовому світлі, щоби одягти шолом. Над ним відкрився люк кабіни. Клацнули затискачі скафандра, і він інстинктивно торкнувся широкого обрису нагруддя, вдихаючи кисень, бо був уже відрізаний од повітря, що заповнювало зал. Тиск трохи підскочив, але тут же сам собою вирівнявся. Підіймач, на який він ступив, рушив угору. Люк, хвилину тому ще темний, раптом заяснів ізсередини, рухливий східець торкнувся порога й завмер. Неквапливо переставляючи через поріг ноги у великих черевиках і сунучи рукою в еластичній рукавиці по трубці поручня, він нахилився й заповз досередини ногами вперед, обіруч узявся за скоби над перемичкою й м'яко опустився в глиб ракети. Люк зачинився. Долинув нарощуваний мелодійний свист — це газонепроникний ковпак, що висів досі над ракетою, опустився на неї, і гідравлічні поршні дотискали його до кріплення катапульти воронки, щоби під час старту ракети з корабля не вийшло повітря і щоби його не отруїло полум'я двигунів. Легко, наче в тренажері, він підняв гофровані шланги кондиціонування, вгвинтив їх у відповідні муфти скафандра, і багнетні заціпки відразу заскочили на доказ того, що різьба увійшла в різьбу. Він був уже з'єднаний з ракетою, її стінне оббиття почало розбухати, аж поки він повис в еластичних сповивачах, але тільки по пояс, щоби мати вільні руки. Місця було не більше, ніж у єгипетському саркофазі. Так, власне, не раз називали ці одномісні

спускні апарати. Ручка автомата відліку була з правого боку. На рівні очей в обличчя йому крізь скло шолома світили таблички аналогових показників і дигітальні запасні лічильники висоти, потужності, штучний горизонт, а посередині — чотирикутний монітор, іще сліпий. Коли він штовхнув важіль до межі, всі лампочки замиготіли йому з фамільярною привітністю, підтверджуючи готовність головного двигуна, вісьмох корекційних, чотирьох гальмових, кільчастого іоносферного парашута і великого аварійного теж (але екран блискавично згасаючими цятками запевняв його, що аварії не буде: він вимальовував ідеально точну криву польоту від «Гермеса» — зеленої зірочки — до опуклості планети). З незначним запізненням доповів про себе третій парашут, каскадний, який назвали «п'ятим колесом у возі». Він уже не раз переживав такі хвилини й любив їх. Покладався на ці миготливі, як прискорений пульс, зелені, жовтогарячі й блакитні вогники. Знав, що може загорітись і червоний, наче око, налите кров'ю страху, бо безаварійного устаткування нема, проте всі члени екіпажу доклали неабияких зусиль, щоби його ніщо не підвело. Автомат уже почав відлічувати від двохсот. Йому здавалося, ніби він чує у мембранах дихання людей, які зібралися в стерновій рубці, й на це живе тло стримуваних зітхань сиплються цифри, відлічувані байдужим механічним голосом у спадній послідовності. На цифрі «10» він відчув легке прискорення пульсу і звів під шоломом брови, немовби дорікав своєму не зовсім підвладному серцю. Щоправда, тахікардія, мабуть, нікого не обминала під час старту, навіть зовсім буденного, то що вже казати про теперішній. Він радів, що до нього ніхто не озивається, але коли пролунало сакраментальне «НУЛЬ» і він почув, як здригнулися злиті в одне ціле його тіло і снаряд, долинув слабкий голос когось із тих, хто, видно, стояв віддалік од мікрофонів: «Бог з тобою». Ці слова здивували його, хоча він і не міг з певністю сказати, що не чекав їх від цієї людини. Але на такі роздуми вже не було часу. Гідравлічна лапа виштовхнула снаряд делікатно й воднораз пружно, немовби сталева рука велетня пхала його крізь атлас циліндричним отвором до пускової установки. Він одірвався від борта, і, хоча не міг рухатись у балонній ізоляції, на дві чи три секунди, перше ніж запрацювали двигуни, його охопила невагомість. За мить у горішньому кутикові монітора він побачив корпус корабля, який швидко падав назад, але це могла бути ілюзія. Ракета називалася «Земля», бо він так хотів, і так його мали

викликати на зв'язок. Вона виконала сальто, бліді цятки зірок полетіли навскоси через монітор, білим диском серед них пропливла і зникла Квінта. Підмітаючи півморок вихлопами вирівнювальних сопел, ракета лягла на курс: траєкторія реального польоту ідеально збіглася з тією, яку визначив комп'ютер. Час був уже озватися до «Гермеса», але він іще мовчав — немовби впивався на самоті польотом.

— «Гермес» чекає рапорту.

Це був голос Стіргарда. Перш ніж він устиг щось відповісти, озвався Гаррах:

— Мабуть, заснув.

Такі банальні жарти супроводжували перші космічні польоти, щоби зменшити безпрецедентне хвилювання людей, замкнених у маківці ракети, мов у вистреленому снаряді. Тому Гагарін в останню секунду сказав: «Поїхали!». Тому ніхто не казав: «У нас витікає кисень, ми задихаємось», — а тільки: «У нас виникла певна проблема». Гаррах, мабуть, не усвідомлював, що цим жартом він повертав його до минулого, та й Темпе теж, який ні сіло ні впало відповів: «Я лечу», аж поки, зметикуювавши, перейшов на належний тон процедури.

— Я — «Земля». Усі вузли працюють нормально. На осі — Дельта Гарпії. Через три години, згідно із розрахунками, увійду в атмосферу. Правильно? Прийом.

— Правильно. Гепарія передала метеорологічні умови в пункті нуль. Хмарність суцільна. Вітер північний — північно-східний, тринадцять метрів за секунду. Висота хмар над квінтянським космодромом — дев'ятсот метрів. Видимість добра. Хочеш із кимось поговорити?

— Ні. Я хочу побачити Квінту.

— Ти побачиш її через вісім хвилин, коли увійдеш у площину екліптики. Зробиш також корекцію курсу. Прийом.

— Я зроблю корекцію курсу, коли «Гермес» повідомить мені потрібні дані. Прийом.

— Щасливої дороги! Кінець.

Після знищення крижаного кільця переговори тривали ще чотири доби. Перемовлялися тільки з Гепарією, чого не змогли констатувати зразу, бо на ультиматум відповів штучний супутник, такий малий і так разюче імітований під уламок скелі, що GOD не розпізнав його, поки

той мовчав. Виведений на стаціонарну орбіту, на висоту 42 000 кілометрів од планети, супутник обертався разом з нею і, коли заходив за край диска, зв'язок переривався на сім годин. Із «Гермесом» астронавт перемовлявся у 21-сантиметровій смузі водню, й корабельні радіолокатори дослідили випромінювання замаскованого супутника в бік планети, коли виявили, як саме він служить Гепарії у ролі реле. Керувала супутником потужна підземна радіостанція, розташована поблизу космодрому, на якому необачно сів безпілотний «Гермес». Вона працювала на хвилях десятикілометрової довжини, що дало фізикам підставу вважати її особливим військовим об'єктом, який повинен бути задіяний, якщо справа дійде до масованого обміну атомними ударами, їй акомпануватимуть електромагнітні променеві імпульси, котрі перериватимуть будь-який безпровідний радіозв'язок, а при мегатонному еквіваленті вибуху розладнують у визначених точках також усі спроби замінити звичайні передавачі лазерними. Тоді можна буде використовувати тільки ультрадовгі хвилі, але їхня низька інформаційна здатність робитиме неможливою передачу полібітових повідомлень упродовж короткого часу. Отож Стіргард спрямував випромінювачі «Гермеса» в бік тієї радіостанції, а коли вона не відповіла, передав такий ультиматум: або домовлятися безпосередньо, або він упродовж 24 годин знищить усі природні та штучні тіла на стаціонарних орбітах, а якщо й тоді не отримає відповіді, то залишить за собою право підвищити температуру на 800 000 гектарів довкола космодрому, а також на ньому самому до 12 000 градусів за Кельвіном. Це мало пробити кору планети на чверть її радіуса. Ультиматум подіав, хоча Накамура й Кірстінг хотіли відрадити командира від такого ризикованого рішення, яке *de facto*^[125] дорівнювало оголошенню війни.

— Міжпланетарне право втратило для нас чинність із того моменту, як нас було атаковано, — відповів Стіргард. — Переговори на кілометрових хвилях із трансляцією й ретрансляцією можуть тривати місяцями, і за чисто фізичною причиною цієї розтягненості може ховатися гра у зволікання з метою примусити супротивника відкрити свої стратегічні карти. Такого шансу я їм не дам. Якщо це не формальний обмін думками, то прошу про нього забути, а якщо *votum separatum*, то занесіть його у протоколи експедиції. Я відповім за це,

коли складу із себе обов'язки командира. Поки що такого наміру не маю.

У контрпропозиціях Гепарія вимагала чіткого визначення повноважень посланця. Поняття «контакту» ставало тим туманніше, що наполегливіше пробували його уточнити. Стіргард вимагав безпосередньої зустрічі свого посланця з представником місцевої влади й науки, однак або сенс цих понять геть викривився у сприйнятті квінтян і людей, або й тут виявилася чиясь лиха воля. Темпе полетів, не знаючи, кого має побачити на космодромі, але він цим не надто переймався. Не відчував за своїми плечима крил ейфорії, не сподівався на великий успіх і сам був здивований власним спокоєм. Під час підготовки на тренажерах він сказав Гаррахові, що не вірить, ніби там з нього здеруть шкіру. Хоч які квінтяни жорстокі, в чому зрештою нема нічого дивного, вони не такі дурні. Переговори з квінтянами супроводжувалися дискусіями на борту.

За невпинного опору з боку квінтян пункт за пунктом таки виторгували умови посланництва. Пришелець одержав право покинути ракету для огляду решток імітованого «Гермеса» і вільно рухатись у радіусі шести миль довкола своєї ракети з гарантованою недоторканністю, якщо не вдасться до «ворожих дій» і не передасть стороні, яка його приймає, «погрозливої інформації». Багато клопоту завдало тлумачення термінів. Ономатологія^[126] людей та квінтян збігалася тим гірше, чим глибшої абстракції вона сягала. Такі девізи, як «влада», «нейтралітет», «пристрасність», «гарантія» не стали однозначними чи то з волі вищої сили — принципової відмінності історичного розвитку, — чи через заміри, що проглядалися за прагненням до контакту. Зрештою й ці заміри обов'язково дорівнювали бажанню обманювати та ошукувати, якщо втягнена в столітню війну Гепарія не була ні вільна, ні незалежна в даному вияві згоди і не хотіла або не могла продемонструвати цього «Гермесові». Хоча й тут, як вважала більшість членів екіпажу, давалася взнаки боротьба, котра тривала на планеті упродовж життя багатьох поколінь і виробила й свою мову, і спосіб мислення.

Напередодні старту Накамура запросив пілота на приватну розмову. Почав здалеку: розум без відваги вартий стільки ж, скільки й відвага без розуму. Війна, перенесена в космос, є війною міжконтинентальною, у цьому вже нема ніякого сумніву. За такого

стану речей найкраще було би скерувати двох рівноправних посланців на обидва континенти, запевнивши перед цим господарів, що не принесуть їм жодних важливих у військовому значенні відомостей. Командир відкинув цей варіант, бо його цікавила передусім доля посланця, а корабель не міг одночасно перебувати у протилежних кінцях планети. Командир хотів довести до відома квінтян своє право відплати, якщо посланець не повернеться цілим і неушкодженим. Він не окреслив розмірів цієї відплати, що з боку тактики було цілком слушно, але це не гарантувало посланцеві безпеки. Накамура й не думав критикувати командира, однак попросився до пілота на розмову, оскільки вважав це своїм обов'язком. Шекспір сказав колись: «Горе тим, хто опиняється між вістрями шпаг дужих фехтувальників». Дужих фехтувальників було троє: «Гермес», Норстралія і Гепарія. Що відомо квінтянам? Вони знали те, що пришелець має наступально-оборонну перевагу і вміє завдавати удари з надзвичайною точністю. Хто ж тепер найбільше зацікавлений у безпеці посланця? Припустімо, що посланець утратить на планеті своє здоров'я. Гепарія доводитиме, що з ним стався нещасний випадок, а Норстралія всіляко це заперечуватиме. Цим самим кожна з них спробує відхилити удар у відповідь з боку «Гермеса» так, щоби він улучив у супротивну сторону. Командир, щиро кажучи, обіцяв їм TAD — «Total Assured Destruction»^[127]. Однак історія вчить, що Страшний Суд — не найкращий інструмент політики.

«Машину Страшного суду», «*Doomsday Machine*», кобальтову супербомбу для шантажування на Землі погрозою тотального знищення винайшли у ХХ столітті кілька американців, однак ніхто не взявся за цю справу, і то було мудре рішення, бо коли всім уже нема чого втрачати, то відпадає будь-яка потреба займатися реальною політикою. Апокаліпсис як відплата має дуже малу ймовірність. Чому «Гермес» мав би завдати удару всій планеті, коли на Гепарії знайдеться лиш один камікадзе, який учинить замах на посланця? Ця аргументація японця прозвучала для пілота цілком переконливо. Чому ж її не послухався командир?

Усе ще ввічливо нахилений до гостя, японець усміхався:

— Бо в нас нема надійної стратегії. Командирові не хочеться розв'язувати цей вузол. Він бажає розрубати його. Накамура ні на кого не дивиться зверхньо. Накамура думає так, як здатен думати Накамура.

Про що він думає? Про три загадки. Перша з них — посланництво. Чи приведе воно до контакту? Тільки символічно. Якщо посланець повернеться живим та неушкодженим, побачивши квінтян і довідавшись від них, що нічого не може від них довідатися, то це буде неабияке досягнення. Пілотові смішно? Планета ця доступна менше, ніж гора Еверест. А проте, хоча на цій горі нема нічого, крім скель і криги, сотні людей упродовж багатьох років ризикували життям, щоби дістатися туди бодай на хвилину, а ті, які повернули назад, бо до підкорення вершини їм забракло сили пройти двісті метрів, почувалися переможеними, хоча висота, на яку зійшли, нітрохи не програвала порівняно з тією, якої вони прагнули досягти бодай на кілька хвилин. Спосіб мислення експедиції рівнозначний уже способові мислення цих альпіністів. Це загадка, з якою люди народжуються і помирають — отже, вони вже призвичаїлися до неї. Друга загадка для Накамури — це доля пілота Темпе. Тільки б він повернувся! Але якщо станеться непередбачене, Гепарія доведе, що це було біле, а Норстралія — що чорне. Ця суперечність зведе командирів до ролі месника до ролі слідчого. Загроза, досить реальна, щоби примусити квінтян прийняти їхнього посланця, повисне в порожнечі. Третя загадка найбільша. Це — *невидимість* квінтян. До замаху, можливо, не дійде. Зате не викликає жодного сумніву категоричне небажання квінтян показати свій вигляд.

— Може, в них вигляд почвар? — підказав пілот.

Накамура весь час усміхався.

— Тут діє закон симетрії. Якщо вони почвари для нас, то ми теж — почвари для них. Даруйте, але так може думати тільки дитина. Якби спрут мав почуття естетики, то найвродливіша жінка Землі була би для нього потворою. Ключ до цієї загадки лежить поза межами естетики...

— Де ж його шукати? — запитав Темпе.

Японцеві пощастило захопити пілота цією розмовою.

— Спільні риси квінтян і землян ми виявили всередині технічно-військової сфери. Ця спільність веде до роздоріжжя: або вони подібні до нас, або вони «монстри зла». Це роздоріжжя — фікція. Однак аж ніяк не фікція те, що вони не бажають показати нам свого вигляду.

— Чому?

Накамура скрушно схилив голову.

— Якби я знав чому, вузол було би розв'язано й колезі Поласарові не довелося б готувати сидераторів. Я насмілюся висловити тільки нечітке припущення. Наша уява відрізняється від уяви європейців. У глибокій традиції моєї країни — *маска*. Гадаю, квінтяни, щосили опираючись нашим прагненням, отже, не бажаючи допустити людей на планету, із самого початку, однак, рахувалися з ними. Ви ще не бачите тут ніякого зв'язку? Можливо, ви побачите квінтян і не знатимете, що побачили їх. Ми показали планеті казку, в якій виступали людиноподібні герої. Накамура не може додати вам відваги — у вас її більше, ніж досить. Накамура може хіба прислужитися вам однією порадою... — він урвав мову і, вже не усміхаючись, поволі, карбуючи кожне слово, сказав: — Раджу бути *покірливим*. Але не обережним. Не раджу також вам бути й надто довірливим. Раджу бути саме *покірливим*, тобто готовим визнати, що все, абсолютно все, що ви побачите, — насправді зовсім не таке, як здається... Оце все, що я мав сказати.

І тільки вже в польоті Темпе відчув, що у порадах Накамури ховається докір. Це він тією своєю ідеєю про казку розповів квінтянам про вигляд людей. А втім, можливо, це був зовсім не докір.

Роздуми пілота перервав схід планети. Її невинно-білий диск, повитий клубами пір'їстих хмар, без жодних слідів льодового кільця й катастрофи, м'яко вплив у півморок, виштовхуючи блідий зоряний пил за рамки монітора. Водночас заграва цифрами і прискорено зацокав віддалемір. Уздовж покраяного фіордами узбережжя Норстралії пласкою стрілою йшов із півночі холодний фронт хмар, а відокремлена од неї океаном Гепарія, сильно стиснена на східній опуклості планети, лежала під темнішими хмарами, й тільки її полярний контур яснів льодовими полями. Із «Гермеса» попередили, що за двадцять вісім хвилин він торкнеться атмосфери, і рекомендували трохи відкоригувати курс. Герберт і Кірстінг стежили із стернової рубки за його серцем, легенями й функціональними струмами мозку, а в навігаторській командир із Накамурою і Поласаром не спускали очей з його ракети, щоб у разі потреби втрутитися. Хоча ні критичної потреби, ні виду втручання так і не було уточнено, те, що головний енергетик з головним фізиком стояли напоготові біля Стіргарда, зміцнювало добрий, щоправда, сповнений певної напруги настрої на борту корабля. Синхронні телескопи давали чітке зображення срібного

веретена «Землі», регулюючи кратність збільшення так, щоб ракета весь час була на молочному тлі Квінти. Нарешті GOD сипнув на порожній досі екран монітора оранжевими цифрами: на висоті двохсот кілометрів над океаном снаряд увійшов у розріджені гази й почав нагріватися. Водночас на моря хмар упала маленька тінь ракети, що летіла по їхній бездоганній білині. Комп'ютер прямого зв'язку залпами імпульсів передавав останні дані польоту, бо за хвилину подушка плазми, зайнявшись од тертя в густих шарах повітря, мала перервати зв'язок.

Золота іскра прокреслила вторгнення «Землі» в іоносферу. Блиск став сліпучим — отже, пілот гальмував реверсом тяги. Тінь ракети зникла, коли та пірнула у хмари. Через дванадцять хвилин цезієві годинники проектного часу і часу реального зійшли до одиниць, тоді спектограф, який стежив за реактивним вогнем спускного апарата, став матовим і після низки нулів кинув останнє класичне слово — BRENNSCHLUSS^[128].

«Гермес» рухався високо над Квінтою, щоби пункт посадки був під ним точно в надирі^[129]. Головний спостережний монітор заповнила непроникна запона хмар. За попередженням, господарі впорскували в оболонку хмар над цією територією металевий пил, утворюючи непробивний екран для радіолокації. Стіргард пристав зрештою на цю умову, зберігши за собою право «вжиття ризикованих заходів», якби до «Гермеса» не дійшов бодай один із лазерних спалахів, що їх Темпе мав посилати через кожні сто хвилин. Щоб усе-таки пілотові забезпечити сяку-таку видимість у кінцевій фазі посадки, фізики оснастили його ракету додатковою секцією, заповненою газоподібною сполукою срібла та вільними радикалами амонію під високим тиском. Коли снаряд вдерся у стратосферу й почав панахати її своєю вогняною гривою, яка лопотіла вздовж бортів аж до носа, цю кільчасту секцію, котру досі оточували муфти сопел, відпалили вибухові заряди. Відтак вона випередила саму ракету й, потрапивши у вогонь та плазму, розірвалася від високої температури. Різко розріджені гази закружляли, наче вихор, і громохкою ударною хвилею розхилили в низько навислих хмарах воронку з широкими рваними краями. Водночас рідинний кисень, гнаний замість гіпергола через сопла, загасив плазмову подушку, і перед ракетою, яка йшла на холодній тязі вниз, знову відкрилося поле зору. Крізь жаростійкі лінзи телевізорів показалася

територія посадки під навально розсунутими хмарами. Він побачив сіру, трапецеїдну площину космодрому, яка на півночі впиралася в гористі схили, а з решти боків була облямована великою кількістю червоних іскор — вони тремтіли у вібруючому повітрі, наче пломінці свічок, які сильно коптять. Це з них били струмені металевого пилю. Викинуті радикали амонію та срібла зробили своє: рештки хмар над місцем посадки розрядилися такою зливою, що іскорки, які пурпурово коптили, на кілька хвилин потемніли, але, не загашені, знову розгорілись у брудних клубах водяної пари. Дивлячись на південь крізь дими, що їх розганяв буйний циклон, Темпе помітив чорнувату забудову, схожу на розчавленого головонога або сепію з численними розбігами блискучих смуг — не трубопроводів і не шосе, бо вони були ввігнуті й із поперечними пругами. Асоціація з восьминогом виникла, напевне, через циклопове око, яке дивилося на нього гострим дзеркальним поглядом. Мабуть, це був величезний оптичний параболоїд, що стежив за зниженням ракети. У міру того, як Темпе спускався, зелень північних пагорбів за місцем посадки змінювала свій вигляд. Те, що з висоти здавалося крутим лісовим масивом із врізаною у нього чотирикутною бетонною плитою, втрачало вигляд бору. Не крони дерев зливалися в темно-зелену кучеряву площину, а сухі, мертві, кущисті згущення чи то химерних загороджень, чи величезних мотків якогось дроття або тросів. Темпе бачив витвори інженерії, мистецтво якої не знало земних канонів. Якби людям випало звести технічні споруди довкола космодрому в широкій улоговині між містом і схилами гір, вони подбали би про упорядкування території, котре поєднувало б їхню функціональність з естетикою геометричних форм. І вже напевно не пообснювали би лисі схили гущавиною дико розгалужених металевих наростів та вузлів, які не могли бути результатом саперних робіт, що маскували псевдорослинними сітками військові об'єкти, бо неприродність такого камуфляжу видавала сама себе. Коли Темпе холодною тягою садив ракету на сірий бетон, увесь схил зник під воружками хмарами, мов колюча ящерина шкіра, поцяткована гудзями коростявого висипу. Перше ніж він глянув на забудову півдня — цю сепію, що вже виплила за горизонт і дивилася на нього дзеркальним оком у чорному обводі, — він змушений був узятися за кермо. Перевантаження спало з чотирьох до двох, стиснений кисень крижаним кипнем бризнув із сопел, членисті лапи

розчепірилися під кормою, і, коли вдарились об твердий ґрунт, двигун останній раз вивергнув полум'я та змовк.

Трьохсоттонна ракета виконала на шасі кілька сповільнених присідань і завмерла остаточно. Відчуваючи всіма нутрощами приплив сили тяжіння, зовсім іншого, ніж при гальмуванні, під сичання амортизаторів, яке дедалі слабшало, він розстебнув ремені, випустив повітря із захисного шару скафандра і став на рівні ноги. Лямки із застібками зсунулися йому з пліч та з грудей. Аналізатор показував, що в повітрі нема отруйних газів, тиск становив тисячу сто мілібар, але Темпе повинен був вийти у шоломі, отож переставив кисневу муфту на особистий балон. Після вимкнення телевізорів у кабіні спалахнули вогні. Він кинув погляд на привезений товар — обабіч сидіння стояли важкі контейнери на коліщатах, щоб їх можна було котити. Гаррах старанно вивів на них величезну одиницю і двійку, щоби він, чого доброго, не переплутав їх. Гаррах, напевне, йому заздрив, але нічим цього не виказував. Він був добрий товариш, і пілот пошкодував, що його зараз нема поруч. Можливо, вдвох вони легше впоралися б із дорученим завданням.

Задовго до польоту, коли ніщо, крім слів Лаугера на «Евридіді», не зміцнювало його в переконанні, що він «побачить квінтян», Темпе впав у депресію, яку помітив GOD, але після розмови з лікарем діагноз машини було відкинуто. Його гнітило не те, що контакт із квінтянами він визнавав безглуздим у самому принципі, а те, що вони, земляни, вступили у боротьбу за контакт, удавшись до насильства як найвищого козиря. Він ні з ким не ділився цією думкою, бо над усе хотів побачити квінтян, тож як міг би сам, попри всі застереження й сумніви, прогавити такий шанс? Араго засудив такі контакти ще до того, як пролунав сигнал «демонстрації сили», лицемірство називав лицемірством, повторював, що вони підступно вступають із квінтянами в торги й так рішуче вимагають порозуміння з ними, що зрештою забувають про нього, затуляючись масками та хитрощами. Можливо, так вони наражають себе на меншу небезпеку, але дедалі більше віддаляються од справжньої перспективи контакту з Невідомим Розумом. Вони викривали його викрути, піддавали осудові кожну відмову, і це робило мету експедиції тим менше досяжною, чим жорстокіших ударів завдавали для досягнення тієї мети. Темпе ввімкнув відкривач люка, але змушений був зачекати на результати

автоматичних аналізів. Коли комп'ютер нарешті опрацював дані про хімічний склад ґрунту, силу вітру й радіоактивність середовища (практично вона дорівнювала нулеві), всі ті лихі думки, які він досі тамував у голові, раптом звітріли, витіснені наступним кроком програми. Накамура поділяв думки ченця, але не ставав на його позицію, бо вона була рівнозначна відступові. Темпе також визнавав, що отець Араго має слушність, але це не мусило бути гальмом для подальших дій. Якщо Квінта — пекло, то він ладен спуститись у нього, аби побачити квінтян.

Але допоки нічого не свідчило про те, що йому тут приготували пекельну зустріч. Вітер дев'ять метрів за секунду, видимість під хмарами добра, ніде ніякої отрути, мін, зарядів під прозондованою за допомогою ультраакустики підстилкою місця посадки. Розлігся свист — це зовнішній тиск урівноважився з кабінним, над люком загорілися три зелені лампочки, важкий диск зробив півоберта й відскочив угору. До кабіни долинув гуркіт трапа, що спускався, і тріск, з яким його ніжки вперлися навскоси у бетон. Темпе визирнув назовні. Крізь скло шолома у вічі вдарило ясне світло дня. З висоти чотириповерхового будинку він побачив величезну рівнину космодрому під знову спохмурнілим небом, пагорб на півночі щез у тумані, вдалині з довгої шерехи низьких отворів колодязів підіймалися руді й червонясті дими, а на їхньому тлі за милою звідси стриміла велетенська вежа, нахилена ще дужче, ніж вежа в Пізі. То був «Гермес», який самотньо застиг серед цієї пустки. І ніде ані душі.

Там, де за низькими хмарами ховалися пагорби, на самому краю бетонної площини стояв низький циліндричний будинок, схожий на ангар для цепенів. Позаду нього у небо здіймалися тонкі стрижні щогл, з'єднані блискучими нитками, мов павутинням, що заснувало чверть обр'ю. Сепієподібна метрополія з її оком зникла за повитим димом обр'єм, і Темпе подумав, що тепер за ним спостерігають за допомогою цієї павутини. Він уважно розглядав її в бінокль із трапа, вражений нерівномірною мережею. Вона звисала неоднаково, творячи менші й більші вічка, і скидалася на старий невід, який велетенсь-рибалка розвішав на щоглах, що аж повигиналися в різні боки під вагою невода. Картина була дуже неприваблива. А втім, космодром здавався порожній, наче територія, яку покинули ворогові. Переборюючи в собі однаковою мірою огидне й невідчепне враження,

що замість системи антен він бачить роботу страхітливих комах, Темпе зійшов задки трапом, зігнувшись під вагою контейнера, якого ніс на плечах і який важив майже центнер. Розстебнувши лямки, опустив контейнер на бетон і покотив його прямо до перехнябленого «Гермеса», який угруз розтровоною кормою в бетон. Ішов розміреним кроком, без особливого поспіху, не даючи тим, хто за ним стежив — а він не сумнівався, що на нього дивляться невидимі очі, — підстави навіть для найменшої підозри.

Вони знали, що він має обстежити розбитий «Гермес», але не знали, як саме він це зробить. Біля корми, що сплющеними соплами ввігналася в радіально потрісканий бетон, Темпе зупинився і роззирнувся навсібіч. Крізь шолом до нього долинав шум рвучкого вітру. Писк хронометра повернув його до дійсності. Складана дюралева драбинка виявилася зайвою. У кормі, зразу ж над муфтами сопел, стисненими, як міхи величезного акордеона, зяяла обпалена пробоїна з язиками виверненої назовні броні та зігнутим від вибуху обрубком корпусного шпангоута. У крайньому разі можна було заповзти крізь цей отвір досередини, пильнуючи тільки, щоби не розірвати скафандра об сталеві задирки. Він виліз нагору по заківці кормової лапи, яка не встигла висунутися до кінця — під час посадки квінтяни надто швидко відкрили вогонь. Зрештою, це було мудре рішення, бо корабель найбільш беззахисний у ту хвилину, коли гасить хід, переносячи всю свою могуть на висування підпори. Утягнувши за собою контейнер, Темпе, наскільки це було можливо, задер голову, щоби перевірити, в якому стані корпус. Носових люків, приварених наглухо, знизу він не бачив, зате ворота трюму бачив добре і здивувався, що вони замкнені й не зламані. Так просто відчинити їх іззовні не вдалося б. Це його здивувало. Виходить, вивівши з ладу машинне відділення одним потужним пострілом, вони навіть за такого крену корабля проникли всередину через радіоактивну пробоїну метрового діаметра, хоча могли би спершу підперти його надійним риштуванням і проникнути до трюмів? Провоювавши сто років, не мають ані саперів з належним оснащенням, ані пристойної інженерної техніки? Не перестаючи дивуватись із тутешньої армії, він вовтузився з контейнером, уже всередині корабля, й нарешті спрямував у сутінь радіометр. Реактор одноразового використання розплавивсь, як це й передбачали проектувальники, і витік через спеціальні кінгстони на

потріскані плити космодрому, утворивши не дуже велику радіоактивну пляму. Похваливши в думці Поласара й Накамуру за те, що так гарно все продумали, він освітив інтер'єр невеликим переносним рефлектором. Його оточувала похмура тиша. Від машинного відділення не залишилося навіть уламків. Конструкції було надано саме такої міцності, щоби вона могла нести дві тисячі тонн порожнього макета й розлетітися на шматки від ударної хвилі. Стрілка Гайгера підстрибнула на шкалі й запевнила його, що впродовж години він одержить не більше ста рентгенів. Темпе вийняв із контейнера дві пласкі металеві касети й висипав усе, що в них було; на підлозі аж зашипіло від синтивів — синтетичних комах з мікросенсорами. Він опустився між них навколішки, немовби віддавав останню шану розбитому кораблеві, й увімкнув систему активації, що містилася на дні більшої касети. Мурашник, висипаний на пожолоблену плиту, ожив. Безладно, швидко дригаючи дротинками ніжок, наче справжні жуки, коли вони, кинуті на спину, намагаються перевернутися, синтиви розбіглися навсібіч. Темпе терпляче чекав, коли зникнуть останні. Нарешті, побачивши, що біля його колін безпорадно крутиться хіба кілька штук, видно, дефектних, він підвівся й вийшов на денне світло, тягнучи за собою майже порожній контейнер. На півдорозі вийняв з нього великий обруч на тринозі, розставив його, спрямував на корму й повернувся до «Землі». Із моменту посадки минуло 59 хвилин. Упродовж наступної півгодини він, раз по раз змінюючи фільтри та об'єктиви, фотографував околиці, головним чином павутинну сіть, що сягала неба. Потім піднявся трапом у ракету. У темнуватій кабіні вже світився аускультацийний монітор. Синтиви доповідали про себе інфрачервоним випромінюванням через обруч-реле, для кращої когеренції розташоване на половині відстані. Разом з комп'ютером і його програмою вони творили електронний мікроскоп. Особливість його полягала в тому, що він був розділений на окремі підвузли. Десять тисяч жучків нікало по всіх закамарках «Гермеса», риючись у сажі, смітті, уламках, пилу, послідках і застиглих кульках розплавлених металів, щоби виявити те, чого там раніше не було. Їхні електронні хоботки демонстрували «ордофілію» — потяг до молекулярного порядку, такого характерного для всіх живих та мертвих мікроорганізмів. Надто дурні для того, щоби діагностувати, жучки були тільки об'єктивами мікроскопа й аналізатора в ракеті, а

той малював уже перші кристалічні мозаїки знахідок і ставив їм діагноз. Технобіотична вправність місцевих інженерів смерті заслуговувала поваги. Жучки дали змогу ідентифікувати у безвинному смітті віруси повільної дії. Їх були мільйони, і кожен з них ховався під маскою звичайного бруду. Комп'ютер іще не встиг визначити часу їхньої латенції. Це були спори, які спали в молекулярних пелюшках, щоби вилупитися з них через кілька тижнів або місяців. Із цього відкриття Темпе зробив важливий висновок: за програмою він мав повернутись із планети неушкодженим, щоби принести на борт корабля інфекцію. Це логічно бездоганне розмірковування спонукало до сміливих дій — адже тільки повернувшись на корабель, він міг стати призвідцем загибелі його екіпажу. Але тут у нього виник сумнів. Віруси могли бути справжні й фальшиві, і коли він їх виявить, його може охопити бажання робити невиважені вчинки. Як просто легковажному сміливцеві спричинити фатальну подію! Він опинився в ситуації, типовій для алгебри структур конфлікту: гравець створює собі модель супротивника разом з моделлю супротивникової ситуації, відповідає на неї, будуючи модель моделі моделі, й так без кінця. У цій грі нема вже жодного факту безперечної достовірності. Це диявольські трюки, подумав він. Тут знадобилося б щось краще за інструменти, ну, скажімо, обряд вигнання диявола. Хронометр писнув у вухо Темпе: минало сто хвилин. Він приклав обидві долоні до пластинок і відчув тонке вібрування струму, яким заряджався комп'ютер, щоби послати «Гермесові» сигнал в один біт про те, що його розвідник живий.

Настав час справжньої розвідки. Темпе збіг трапом із другим контейнером і видобув із кормової схованки складаний візок — легку раму із сідлом та дутими колесами, які приводила в рух електрика. Коли рушив на північ, у бік гірських схилів, до небосяжної сіті, біля якої стояв самотній ангар, посіяв дрібний дощ. Імлиста сіра запона закрила контури будівлі, яка виростала на очах. Темпе зупинив перед нею свій відкритий візок, витер рукавицею краплі води, котрі стікали по склі шолома, й остовпів. Деся він щось подібне вже бачив... Без вікон, з випуклими стінами у паралельних масивних ребрах прогонів, велетенська споруда справляла суперечливе архітектоніці й природі враження: нагадувала труп кита, якому вистрелили в черево гранату зі стисненим газом, щоби потворно роздулася його туша, втиснена у мостові ферми й порозгинала їх конвульсіями свого величезного тіла.

Між двома ребрами з'яв напівкруглий отвір. Темпе скинув із всюдихода контейнер і закотив його крізь ці ворота в непроглядний морок. Нараз з усіх боків на нього ринуло сліпуче біле сяйво. Він стояв серед зали, в якій навіть великохід здавався б мурахою. Залу оперізували з'єднані одна з одною галереї; вони снувались ярусами, ніби в якомусь залізному театрі з вирваними нутрощами сцени й глядачевої зали. Посередині на решітчастій плиті лежала барвіста морська зірка з квітів, що сяяли, наче кришталь. Коли він підійшов ближче, то помітив, що над нею висить перевернена піраміда, прозора, мов повітря, і тільки під гострим кутом її поверхня проявилася в блиску відбитих вогнів. У склянистому тетраедрі по черзі виникали смарагдові літери:

ЦЕ НАШЕ ПРИВІТАННЯ КРАПКА

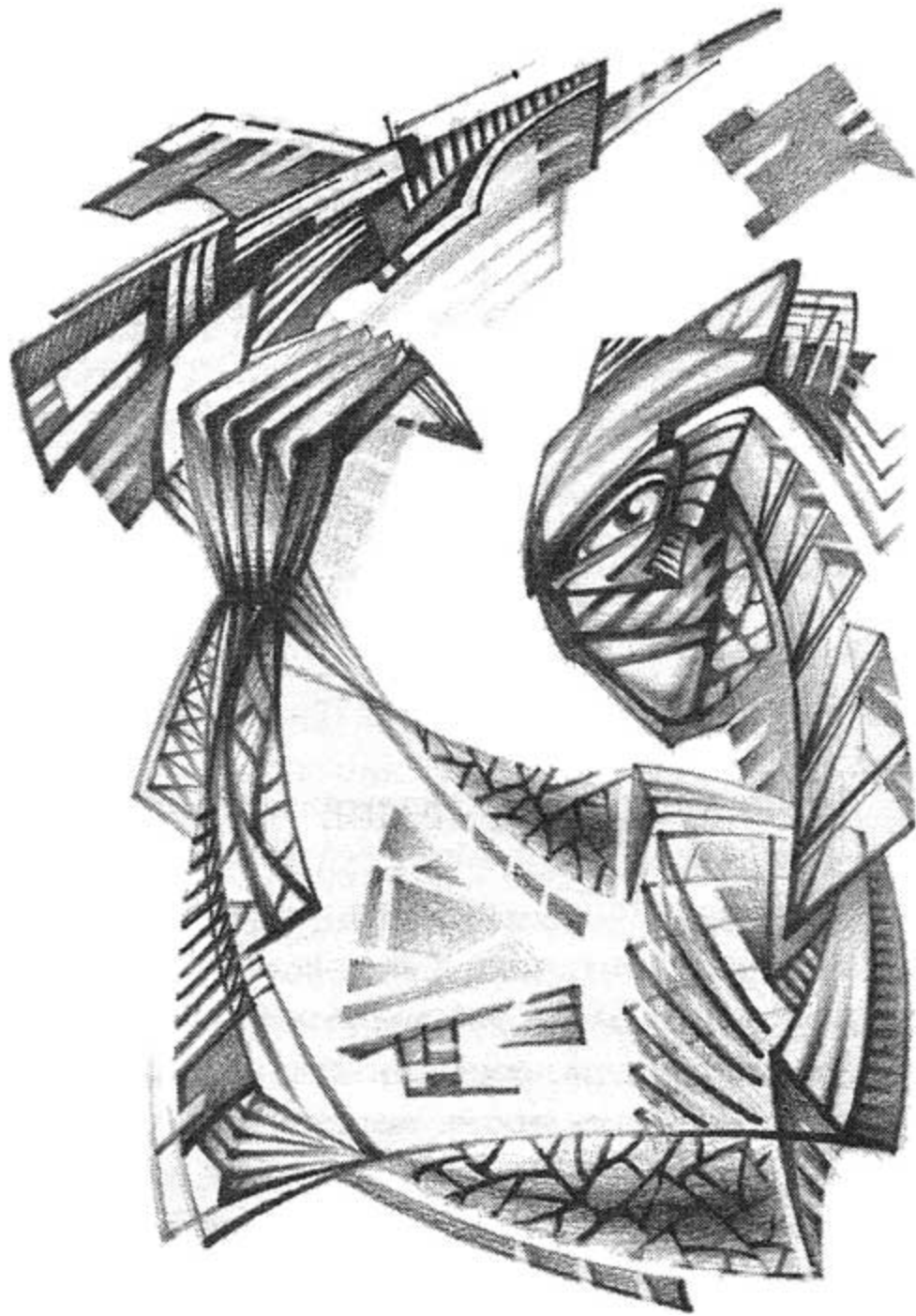
Квіти кристалів спалахнули чудовими барвами — від ясно-синього до темно-фіолетового, їхні променисті чаші почали розхилитись. У кожній палав вогняний діамант. Напис поступився місцем наступному:

МИ ВИКОНУЄМО ВАШЕ ПОБАЖАННЯ КРАПКА

Він заціпеніло стояв на місці, а веселка вогняних кристалів повільно сіріла. Їхні діаманти ще якусь хвилину горіли рубіном, а тоді зникли, і все розсипалося легким попелом. Темпе стояв перед колючим плетивом дроту, потім у кристалі зазеленіли нові слова:

ПРИВІТАННЯ ЗАКІНЧЕНО КРАПКА

Він підняв очі від тліючого попелища, обвів поглядом галереї, їхні обвислі, подекуди повідривані від увігнутих стін конструкції і здригнувся, наче від удару в обличчя, раптом зрозумівши, чому ця химерна будівля видалася йому знайомою: вона була незграбною, в сотню разів збільшеною копією «Гермеса»! Галереї повторювало риштовання, приварене під час монтування до бортів та зім'яте вибухом у ту хвилину, коли «Гермес» робив посадку, а ребра, вдавнені у фронтон, були стрингерами корабля, які оперізували тепер його вивернений корпус іззовні. Вогні під навісами потрощених сходів по черзі згасали, й нарешті запанувала темрява, і тільки повислий у повітрі напис «ПРИВІТАННЯ ЗАКІНЧЕНО КРАПКА» світився блідою зеленню, яка повільно блякла.

Що він мав робити? Обстеживши збитий корабель, вони повторили його з бездумною точністю або з витонченим знущенням, щоби він, землянин, зайшов у нього, як у черево вбитої, вительбушеної істоти. Незалежно від того, чи це був наслідок лихої підступності, чи ритуал нелюдської культури, яка саме таким способом виявила йому свою гостинність, Темпе опинився у лабіринті, з якого не було виходу.

Задкуючи в сутіні, він перекинув контейнер, і цей прикрий звук протверезив та водночас розлютив його.

Він бігцем викотив контейнер на денне світло, під дощ. Мокрий бетон потемнів. За мжичкою вдалині сріблилася голка його ракети, клуби брудних димів із червоними іскрами, рівномірно хвилюючись, зливалися з низькими, каламутними навісами хмар, і над усім цим пустищем похилою мертвою вежею стримів «Гермес». Темпе глянув на годинник. До наступних ста хвилин залишалася майже година. Він боровся з напливом гніву, щоби відновити розважливність та спокій. Якщо ці, тутешні, проектували бойові машини, логістику інженерної справи в масштабі планети й вакууму, то, мабуть, здатні були й до логічного мислення. Коли не хочуть показатися йому самі, то хай би повели дороговказами туди, де переданим багато місяців тому кодом їхні термінали доведуть йому рівняннями алгебри структур конфліктів неможливість порозуміння. Хай би відкинули аргументи насильства аргументами діловими, аргументами вищої сили, яка дає їм змогу вибирати тільки між різними видами знищення. Але не було жодних знаків, терміналей і пристроїв для обміну інформацією, не було нічого, був тільки металевий димовий екран у хмарах, заражений труп їхнього корабля і, як храм гостинності, його повторений корпус, розпухлий, наче жаба, котру надув дурень. Був і вітальний квітник із кристалів, який розсипався на попіл. Церемоніал, сповнений такого суперечливого змісту: мовляв, нічого ви тут, пришельці, ні вогнем, ані льодопадом не доможетеся, нічого, крім засад, копій і камуфляжу, ви тут не побачите. Хоч би що робив ваш посланець, його скрізь зустрінє вперте мовчання, поки він, позбавлений усякої надії, спантеличений, знавіснілий од люті, почне стріляти у все підряд з випромінювача і поховає сам себе під руїнами або вибереться з-під них і полетить геть, не збагачений знаннями, а панічно втікаючи. Чи справді міг він щось форсувати, силоміць удертись у замкнені приміщення, в залізні периметри одноокої метрополії за стіною димів? Адже в такому чужому для людини оточенні він довідається тим менше, чим раптовіше вдарить, неспроможний одрізнити те, що відкриє, од того, що знищить.

Дощ не переставав, хмари сідали, огортаючи вершечок кістяка «Гермеса». Темпе вийняв із касети в контейнері біосенсор, настільки чутливий прилад, що за п'ятсот метрів реагував на тканинну зміну

нічного метелика. Стрілка безперервно тремтіла над нулем, підтверджуючи, що так само, як на Землі, життя тут існує скрізь, але бактерії чи пилок рослин не могли стати ниткою Аріадни. Зійшовши на трап, Темпе максимально висунув дуло і спрямував його на південні дими, на повиті ними розлогі забудови величезної метрополії. Індикатор і далі слабенько тремтів на нулі. Темпе якомога збільшив фокусну відстань. Дим, хоч і металевий, не міг становити для нього перешкоди, так само як і мури, але хоча він повів біометром уздовж обрїю, стрілка й не ворухнулася. Мертве залізне місто? У це так важко було повірити, що він мимохіть похитав апаратом, наче годинником, який раптом зупинився. Тільки коли, розвертаючись, спрямував дуло на небосяжну сіть, яка проступила крізь дощ, стрілка здригнулася й ривками застрибала в різні боки.

Темпе бігцем повернувся до всюдихода, поставив контейнер під опорою, закріпив біосенсор у двоцентровий тримач біля керма й поїхав до підніжжя розвішаної на щоглах сіті.

Дощ лив як із відра. Вода хлюпала з-під коліс, заливала віконце шолома, засліплювала, тож доводилося раз у раз позирати на біосенсор, стрілка якого робила швидкі стрибки. Судячи з лічильника, він проїхав чотири милі й тепер наближався до граничної зони розвідки. Однак не зважив на це і ще збільшив швидкість. Якби не застережливе червоне блимання на панелі приладів, він з'їхав би всюдиходом у глибокий рів, який здалеку скидався на чорну смугу злітного поля. Різко зупинений всудихід занесло, він іще кілька метрів ковзав боком на заблокованих колесах і нарешті застиг біля краю потрісканих плит. Темпе вийшов, щоб оглянути перепону. Туман не дозволяв точно визначити відстані та створював враження глибини — залита бетоном рівнина обривалася рваними краями під глинястим скосом рову. Рів виявився неоднакової ширини, але його ніде не можна було подолати по дюралевій драбинці — мабуть, його недавно проклали за допомогою вибухових зарядів, до того ж поспіхом, про це свідчили брили глини, подекуди так небезпечно навислі, що могли будь-якої хвилини впасти на дно.

Протилежний скіс рову, з кам'яними уламками, увігнаними вибухом у мул, був не дуже стрімким, над ним крізь туман просвічували вічка небосяжної сіті. Через великі інтервали на тому боці рову видніли колодязі з анкеражем сталевих линв типового натягу,

який тримає вертикально щогли антен у шарикопідшипниковому кріпленні без консолей. З двох найближчих труб вибухом вирвало анкери разом із противагами. Ведучи поглядом уздовж беспорядно обвислих тросів, Темпе за кільканадцять метрів помітив, що тіло щогли складається з тонких телескопічних сегментів, вигнутих угорі, мовби вудлище під великою рибиною, внаслідок чого ненацягнена сіть обвисла і її найнижчі кабелі ледь не торкалися ґрунту. Скільки можна було добачити крізь туман, схили були вкриті світлішими від глини горбочками — це були або маківки вкопаних у ґрунт резервуарів з якоюсь рідиною чи газом, або неоднакової висоти кротовини, або зариті до половини панцирі велетенських черепах. А може, шапки гігантських грибів? Чи криївки-землянки?

Дощ та вітер гойдали ниттям ослабленої сіті. Темпе вийняв із всюдихода біосенсор і почав водити його дулом понад горбками. Стрілка раз по раз стрибала в червоний сектор шкали, потім верталася назад — і знову показувала пік, збуджувана метаболізмом не якихось живих мікроорганізмів чи мурах, а мабуть, китів або слонів, немовби вони цілими стадами позагружали в набряклому водою ґрунті. До контрольних ста хвилин залишалося сорок сім. Повернутися до ракети і чекати? Шкода часу, а найгірше те, що він може прогавити щось раптове. В уяві вже почали невиразно вимальовуватися правила гри: квінтяни не нападають, а тільки розставили перепони, щоби він скрутив собі в'язи, якщо так дуже цього хоче. Тож далі роздумувати було нічого. І Темпе заходився рішуче виймати з контейнера знаряддя, щоби перестрибнути на той бік рову. Надів реактивний літальний апарат, застромив у кишеню саперну лопатку, надів лямки рюкзака, в який засунув біосенсор, і, розуміючи, що така спроба не завдасть берегові жодної шкоди, застосував спершу ракетницю, яка стріляє териленовим тросом. Уперши її в лівий лікоть та цілячись низько в протилежний укіс, вистрелив. Трос розмотався зі свистом, і гаки вп'ялись у берег, але коли Темпе потягнув трос до себе, розмоклий ґрунт ураз попустив. Тоді він відкрив клапан, і стиснене повітря зі шумом легко підняло його, мов на тренувальному полігоні. Він пролетів понад темним ровом з мулистою водою на дні та, зменшуючи тягу, яка біла його по ногах холодним тремтячим повітрям, опустився на завчасу набачене місце за горбком, схожим на величезну безформну хлібину зі шерехатого азбесту. Черевики його роз'їхалися в болоті, але він устояв. Тут було не надто круто. Його оточували пузаті, присадкуваті ліплянки попелястого кольору зі світлішими смугами там, де хлюпотіли струмочки води. Покинуте в тумані сільце примітивного негритянського племені. Або кладовище з могильними горбиками. Вийнявши з рюкзака біосенсор, Темпе спрямував його на шерехату випуклість за крок попереду. Стрілка затремтіла біля червоного максимуму, як слабкий вольтметр, приставлений до потужної динамо-машини. Тримаючи перед собою важкий оптиметр із висунутим дулом, наче зброю, готову вистрелити, Темпе оббіг довкола сірого шкаралупчастого горба, що випнувся з глини. Черевики залишали глибокі сліди, які зразу ж заповнювала каламутна дощівка. Він біг угору схилом від одного безформного буханця до іншого.

Приплюснуті згори, вони перевищували його на півзросту. Саме для мешканців заввишки з людину. Але ніде не було й сліду якихось входів, отворів, віконець, амбразур. Не могли це бути ні зовсім глухі й безформні бункери, ні трупи, поховані в зашкарублених могилах. Хоч би куди він повернув оптиметр, скрізь кипіло життя. Для контролю Темпе спрямував дуло у власні груди. Стрілка відразу перемістилася із краю у центр шкали. Обережно, щоби не пошкодити, він засунув біосенсор у рюкзак, вихопив складану лопатку з кишені на холощі скафандра, став навколішки й почав копати здатливу глину. Інколи лопатка різко скреготала об щось тверде, він відкидав від себе липку мазь, вода швидко заповнювала яму, котра дедалі глибшала. Нарешті Темпе наштовхнувся на якусь горизонтальну мережу. Коренева система петрифікованих грибів? Ні, це були товсті, гладенькі, круглі дроти і — що його найдужче вразило, — не холодні й не гарячі, а просто теплі. Задиханий, вимашений багнюкою, він підхопився з колін і вдарив кулаком по волокнистій шкаралупі. Вона м'яко увігнулася, хоча була досить тверда, й набрала попередньої форми. Він уперся в неї спиною. Крізь нитки дощу бачив інші горби, сформовані так само недбало. Деякі, зближені між собою, утворювали круті вулички, які вели вгору схилом і щезали в тумані.

Раптом Темпе пригадав, що біосенсор — дводіапазонний: має перемикач для кисневого і безкисневого метаболізму. Кисневий обмін речовин він уже виявив і тепер підніс оптиметр угору, витер рукавицею розмазану на склі глину, перемкнув на анаеробний метаболізм та приставив до шерехатої поверхні. Стрілка забилася не надто швидким, розміреним пульсом. Аероби разом із анаеробами? Хіба таке можливе? Він на цьому не розумівся, але тут ніхто, мабуть, нічого не втямив би. Брьюхаючи багном під зливою, він припадав до все нових і нових горбків. Метаболічні пульси відрізнялися між собою темпом. Може, там одні сплять, а інші ні? Немовби бажаючи розбудити тих, які спали, Темпе гамселив кулаками в шерехаті опуклості, але це не змінювало пульсу. Він так розігнався, що трохи не впав, наткнувшись в одному з переходів на линву натягу антени, яка підіймалася навскоси до невидимої в молочному тумані небосяжної сіті. Хронометр уже давненько попереджав його дедалі вищим, тривожнішим тоном. Темпе навіть не помітив, як минуло сто дванадцять хвилин. Як він міг так загаятися?! Що ж тепер? Він долетів

би до ракети за три-чотири хвилини, але газу в резервуарі вистачило б максимум на двістіметровий стрибок. Ну, нехай тристаметровий. А до всюдихода... до нього більше шести миль. Щонайменше п'ятнадцять хвилин... Спробувати? А якщо «Гермес» ударить раніше, і він, його посланець, загине тут не як герой, а як останній дурень? Темпе помацав рукою, шукаючи держак лопатки, але марно: кишеня була порожня.

Він забув лопатку біля розкопаної ями. Де її тепер шукати в цьому лабіринті?..

Темпе замахнувся біометром, який тримав обіруч, й ударив ним у шерехату шкаралупу; він бив по ній доти, аж поки вона тріснула і з тріщини вирвався жовто-білий пил, як із порхавки, показуючи не очі істот, захованих у підземній камері, а монолітні поверхні глибокого розрізу з тисячами дрібних — мов навпіл розрубаний сокирою буханець хліба з тягучим сирим закальцем усередині. Він замахнувся для нового удару... але так і застиг з піднятими руками: небо над ним спалахнуло сліпучим блиском. «Гермес», відкривши вогонь по щоглах антен поза межами космодрому, наскрізь пробив хмари, дощ за мить випарувався білою парою, зійшло лазерне сонце, термічний удар оголив у великому радіусі від туману й хмар усі нагірні схили, що, скільки сягав зір, були вкриті юрмищами голих, беззахисних бородавок, і коли небосажна павутинна сіть разом з антенами, які ламались у полум'ї, впала на нього, він зрозумів, що побачив квінтян.

ISBN 978-966-10-4590-2

9 789661 045902

www.bohdan-books.com

Примітки

1

Лісовий масив у графстві Перт у Шотландії. Знаменитий завдяки спогадуванню у пророцтві з трагедії В. Шекспіра «Макбет».

2

У перекладі з англійської — «Білий кінь». Марка одного із шотландських купажованих віскі (скотчу).

3

Гематит (з грец. — «кривавий камінь», староукраїнська назва — желізовець) — чорний мінерал класу оксидів та гідрооксидів.

4

Фенноскандія — фізично-географічна країна на північному заході Європи, названа за переважаючим на території історичним розселенням скандинавів і фінно-угорських народів. Практично вся її територія складається із докембрійських кристалічних утворень Балтійського щита.

5

Найменша відстань від планети, на якій може перебувати її

супутник, зберігаючи цілісність під дією припливних сил. Вперше розв'язана французьким астрономом і математиком Едуардом Роше (Édouard Roche, 1820-1883).

6

Тобто «навколосатурнічних».

7

Найдальша точка супутника на його навколосатурнічній орбіті.

8

Тут: герой незакінченого французького віршованого роману «Персіваль, або Повість про Грааль» Кретьєна де Труа (Chrétien de Troyes, бл. 1135 — бл. 1185).

9

Увігнута складка, ядро якої складено молодшими відкладами, аніж крила.

10

Складка шарів гірських порід, в центральній частині якої при перетині їх горизонтальною площиною розташовуються древніші за віком породи. Крила антикліналі похилені в обидва боки від місця перегину — замка.

11

Один із найпопулярніших персонажів масової культури ХХ ст., гігантська горила. Цей образ народився завдяки однойменному фільму М. Купера та Е. Шодсака в 1933 р. і відразу ж став культовим.

12

Згідно із давньогрецькою міфологією, Кастор і Полідевкт (рим. — Поллукс) — брати-близнюки, сини Зевса і Леди. У переносному значенні — вірні, нерозлучні друзі.

14

Останній прихисток, останній аргумент (*лат.*).

15

Рідкісне оптичне явище в горах, коли спостерігач бачить свою тінь на поверхні хмар (туману) в напрямку, протилежному до Сонця. Популярності явище набуло завдяки піку Брокен в горах Гарц у Німеччині, де постійні тумани і доступність малих висот дозволяють спостерігати його особливо часто.

16

Тут у значенні: складне оптичне явище в атмосфері, складене з декількох форм міражів. Пов'язане з аномальною рефракцією сонячних променів, внаслідок чого у повітрі з'являються зображення наземних предметів, що знаходяться за горизонтом.

17

У поемі Гомера «Одіссея» — напівжінки-напівптахи, які живуть на острові між землею Кірки та Скіллою і зваблюють своїм співом усіх мореплавців, прирікаючи їх на смерть.

18

У трагедії «Макбет» Шекспіра один із духів пророкує узурпатору Макбету, що той не буде переможений, аж поки Бірнамський ліс не піде на Дунсінанський замок. Це пророцтво надзвичайно втішило Макбета, бо здавалося, що йому нема чого боятися, оскільки ліс не може піти війною. Проте незабаром вороги Макбета об'єдналися довкола принца Мальколма і пішли походом на Дунсінан. У Бірнамському лісі принц Малькольм наказав солдатам, щоби кожен зрубав гілку і ніс її перед собою, аби приховати від нишпорок кількість нападників. До Макбета прибув гінець із дивною і страшною звісткою — Бірнамський ліс рушив на замок. У результаті Макбет зазнає поразки і гине.

19

Йдеться про датовану 1513 р. картину «Адам і Єва» німецького художника епохи Відродження Лукаса Кранаха старшого (Lucas Cranach der Ältere, 1472-1553).

20

Триптих нідерландського художника, одного із найвизначніших майстрів Північного Відродження Героніма Босха (Jheronimus Bosch, бл. 1450-1516). Сюжет триптиху — надприродні спокуси, яких зазнав святий Антоній під час перебування у єгипетській пустелі.

21

Безумовно (*лат.*).

22

Search Extra-Terrestrial Intelligence — пошук чужоземного розуму (*англ.*).

23

Троє утворюють раду? (*лат.*).

24

Йдеться про острогову (зорову) борозенку, що розташована в задній частині медіальної поверхні півкулі головного мозку.

25

(Права) скронева частина головного мозку (*лат.*).

26

Таламус (*лат.*) — ділянка головного мозку, яка відповідає за перерозподіл інформації від органів чуттів, за винятком нюху, до кори головного мозку.

27

У стародавній Греції віщунка і жриця Дельфійського оракула у храмі Аполлона в Дельфах. Тут вжито у переносному значенні: говорити не до ладу, двозначно.

28

Антропний принцип (*лат.*). Мається на увазі один з принципів сучасної космології, який стверджує, що світові фізичні константи оптимально доцільні для виникнення біосфери і початку соціогенезу: «Ми бачимо Всесвіт таким, тому що тільки в такому Всесвіті міг виникнути спостерігач, людина».

29

Extraterrestrial Intelligence — позаземний розум (*англ.*).

30

Стисло (*лат.*).

31

Contact with Extra-Terrestrial Intelligence — контакт із позаземним розумом (*англ.*).

32

Сумнів трактується на користь звинуваченого (*лат.*).

33

Без надії сподіваюсь (*лат.*).

34

Множинне возвеличення (*лат.*).

35

Тобто таких, що визнають реальність ідеї прогресу як такої, що веде до вдосконалення світу.

36

Не можемо (*лат.*).

37

Сфера Шварцшільда — горизонт подій сферично-симетричної чорної діри, що має характерний розмір — гравітаційний радіус. Названа на честь німецького астронома та фізика Карла Шварцшільда (Karl Schwarzschild, 1873-1916), котрий вперше її відкрив.

38

Підсилення гравітації шляхом сфокусованого збудження резонансу (*англ.*).

39

Тобто зумовленої поверхневим зчепленням.

40

Видова відмінність (*лат.*).

41

Акреція (лат. *accretio* — «приріст», «збільшення») в астрофізиці — процес падіння речовини на масивне космічне тіло з навколишнього середовища під дією сили тяжіння.

42

Сила Коріоліса, названа на честь французького вченого Гаспара-Гюстава Коріоліса (*Gaspard-Gustave de Coriolis*, 1792-1843), — фізичне явище, яке полягає у виникненні сили інерції під час руху матеріальної точки в неінерційній системі відліку.

43

Мається на увазі знаний німецький математик, засновник теорії множин Георг Кантор (*Georg Cantor*, 1845-1918).

44

Зворотний відлік (*англ.*).

45

Апертура (лат. *apertura* — «отвір») в оптиці — діючий отвір оптичного приладу, що визначає його можливість збирати світло (або інше випромінювання) та перешкоджати розмиванню зображення.

46

Стала Планка — елементарний квант дії, фундаментальна фізична величина, яка відображає квантову природу Всесвіту. Вперше згадана німецьким фізиком-теоретиком Максом Планком (*Max Planck*, 1858-1947) у праці, присвяченій тепловому випромінюванню, і через те названа на його честь.

47

Головний операційний пристрій — букв. *GOD* — БОГ (*англ.*).

48

Афелій (грец. *αφ* від *απο* — «вдалині» та *ηλιος* — «Сонце») — найвіддаленіша від Сонця точка еліптичної орбіти планети або комети.

49

Тут у значенні: поздовжній елемент конструкції корпусу (каркасу) корабля.

50

Йдеться про метод французького математика та фізика Жана Фур'є (Jean Fourier, 1768-1830), котрий вибудував вирішення рівняння теплопровідності у вигляді тригонометричних рядів і методом стоячих хвиль.

51

Альbedo (від лат. *albus* — «білий») — фізична величина, що описує здатність поверхні чи космічного тіла відбивати та розсіювати випромінення (світло).

52

Для цього, саме для цього випадку (*лат.*).

53

Коло, на якому кутова швидкість зірок (що зменшується обернено пропорційно зі збільшенням радіуса) зрівнюється із кутовою швидкістю спіральних рукавів галактики.

54

Випромінювання електромагнітних хвиль зарядженою часткою, яка рухається у середовищі зі швидкістю більшою за швидкість розповсюдження світла в цьому середовищі. Випромінювання назване на честь Павла Черенкова (Павел Черенков, 1904-1990), який отримав за його відкриття Нобелівську премію з фізики у 1958 р. разом із І. М. Франком та І. Є. Таммом, які дали теоретичне пояснення цього ефекту.

55

Відповідно лівий і правий за ходом руху борти корабля.

56

Здатність швидко виконувати симетричні рухи (*грец.*).

57

Екситон (від лат. *excito* — «збуджую») — квазічастинка, електронне збудження в напівпровіднику чи діелектрику, яке не переносить електричного заряду чи маси.

58

Конфігураційний простір — поняття у математичній фізиці, варіаційному численні й аналітичній механіці, абстрактний простір, що дає конфігурацію системи — сукупність всіх її узагальнених координат.

59

Енріко Фермі (Enrico Fermi, 1901-1954) — італійський фізик, відомий своїми роботами в області ядерної, квантової і статистичної фізики.

60

Йдеться про теорію інформації як розділ прикладної математики,

радіотехніки й інформатики, що досліджує процеси зберігання, перетворення і передачі інформації, засновником якої вважають американського вченого Клода Шеннона (Claude Shannon, 1916-2001), а також про теорію електромагнітного поля, яку у 1864 р. створив британський фізик, математик і механік Джеймс Максвелл (James Maxwell, 1831-1879).

61

Точка орбіти штучного супутника Місяця, найближча до його центру (протилежна — апоселеній).

62

Явище зміни частоти хвилі, яку реєструє приймач, викликане переміщенням джерела або приймача. Ефект названий на честь австрійського математика і фізика Крістіана Доплера (Christian Doppler, 1803-1853), котрий відкрив його.

63

Від лат. *ausculto* — «вислухую». Тут у значенні: метод дослідження, що полягає у вислухованні звукових явищ.

64

Вихід (*лат.*).

65

Бог у машині (*лат.*).

66

Тут у значенні: священне, божественне (*лат.*).

67

Психодіагностичний тест для дослідження особистості, створений у 1921 р. швейцарським психіатром і психологом Германом Роршахом (Hermann Rorschach, 1884-1922). Відомий також під назвою «Плями Роршаха»: випробовуваному пропонується дати інтерпретацію десяти симетричних щодо вертикальної осі чорнильних плям; кожна така фігура служить стимулом для вільних асоціацій.

69

Ва-банк (*фр.*). Тут у переносному значенні: великий ризик.

70

Імплозія (англ. *implosion*) — доцентровий вибух; вибух, спрямований всередину; обтиснення речовини збіжною концентричною вибуховою хвилею.

71

Новозеландський математик і астрофізик Рой Керр (Roy Kerr, нар. 1934) у 1963 р. знайшов аналітичний розв'язок рівнянь А. Айнштейна, що описує гравітаційне поле чорної діри, що обертається.

72

Тут ідеться про два ефекти: ефект комбінаційного розсіювання світла, відкритий індійським фізиком Раманом (1888-1970) і явище зміни показника заломлення в електричному полі, назване на честь шотландського фізика Джона Керра (John Kerr, 1824-1907), який відкрив його у 1875 р.

73

Вчення про ймовірності.

74

Тут у значенні: звісно, це саме так (*лат.*).

75

Порочне коло (*лат.*).

76

Парадокс (теорема) про неможливість «колективного вибору». Сформульований американським економістом Кеннетом Ерроу (Kenneth Arrow, нар. 1921) у 1951 р.

77

Цикл Бете (також Вуглецево-азотний цикл або CNO-цикл) — ланцюжок термоядерних реакцій, внаслідок яких водень перетворюється на гелій та виділяється енергія. Запропонований 1938 р. німецьким фізиком-теоретиком Хансом Бете (Hans Bethe, 1906-2005)

як джерело енергії звичайних зірок із температурою в центральній частині близько 20 млн К.

78

Йдеться про прусського генерала, військового реформатора і теоретика Карла фон Клаузевіца (Carl von Clausewitz, 1780-1831), знаного завдяки незавершеній праці «Про війну» («Vom Kriege»), присвяченій питанням про стратегію, тактику та філософію війни. Одне із його найзнаменитіших визначень: «Війна є продовженням політики іншими засобами».

79

Цілковита ізоляція (*англ.*).

80

Блискуча ізоляція (*англ.*).

81

Окрема думка (*лат.*).

82

Землетрус (*італ.*).

83

Мається на увазі німецький художник епохи Відродження Ганс Гольбейн молодший (Hans Holbeinder Jüngere, 1497-1543), найзнаменитіший представник родини Гольбейнів. У його творчості особливе місце займає створена у 1524-1526 рр. серія малюнків «Образи смерті» (відомих під назвою «Танець смерті»), яка слугує своєрідним алегоричним коментарем до німецької дійсності епохи Великої селянській війни. Видана у гравюрах на дереві в 1538 р.

84

Фасції (лат. fasces) — атрибут влади вищих магістратів в епоху римської республіки — перев'язані червоним шнурком або зв'язані ремнями жмути в'язових чи березових прутів.

85

Тобто вихорами у рухомому потоці, що мають форму тору, який утворюється в тій області, де рідина чи газ закручується довкола осьової лінії, яка утворює замкнуте кільце.

86

Поняття, яке належить до т. зв. «метрики Шварцшильда» — розв'язку рівнянь Айнштейна для сферично-симетричного розподілу мас в порожнечі за межами мас, що описує викривлений простір-час навколо масивного тіла. Цей розв'язок отримав у 1916 р. німецький фізик та астроном Карл Шварцшильд (Karl Schwarzschild, 1873-1916). Його важливість у тому, що він теоретично визначив можливість утворення чорних дір.

87

Домовленості слід виконувати (*лат.*).

88

Попередній стан (*лат.*).

89

Тут у значенні: порушення суцільності (від лат. *cavitas* — «порожнина»).

90

Ніхто не нападе на мене безкарно (*лат.*).

91

Евольвента (від лат. *evolvens* — «що розгортається») — крива, нормаль у кожній точці якої є дотичною до вихідної кривої.

92

Оповідання американського письменника-романтика Едгара По (Edgar Poe, 1809-1849), в якому оповідач розповідає про свою смертельну і жорстоку помсту власному другові. Вперше опубліковане у 1846 р.

93

Названа на честь видатного німецького вченого Карла Гаусса (Carl Gauß, 1777-1855), котрий заклав основи математичної теорії електромагнетизму.

94

Суть у мелодії, а не в словах. Буквально: мелодія творить пісню (*франц.*).

95

Вислів походить від назви Ієрихона, стіни якого, згідно із біблійною легендою, були зруйновані звуком священних труб ізраїльських воїнів (Книга Ісуса Навина, 6).

96

Від давньогрецького $\epsilon\chi\eta\eta\omicron\iota\varsigma$ — «тлумачення, виклад». В основному стосується тлумачення біблійних текстів.

97

У царинах невір'я (*лат.*).

98

У царинах диявольських (*лат.*).

99

Фізика руху небесних тіл (*лат.*).

100

Насамперед — не шкодити (*лат.*).

101

Колімація — створення тонкого паралельного потоку випромінювання за допомогою щілин, через які він проходить.

102

Тут у значенні: обробка газом.

103

По-перше (*лат.*).

104

По-друге (*лат.*).

105

Фрустрація (від лат. *frustratio* — «омана», «марне очікування») — негативний психічний стан людини, що виникає у ситуації невідповідності бажань наявним можливостям.

106

Абстрактно, позареально (*лат.*).

107

У ядерній фізиці — елементарні частки, що виникають під час взаємодії швидких ядер.

108

Ланцюг Маркова — випадковий процес, що задовольняє властивість Маркова і який приймає скінченну чи зліченну кількість значень (станів). Інакше, кажучи нестрого, за фіксованого теперішнього майбутнє незалежне від минулого. Названий в честь російського математика Андрія Маркова (Андрей Марков, 1856-1922).

109

Тобто на розсіювання (*лат.* dissipatio — «розсіювання»).

110

Дух у машині (*лат.*).

111

Адвокат диявола, ангельський доктор — персонажі середньовічних теологічних диспутів (*лат.*).

112

Вселенський (*грец.*).

113

Вірю, бо це безглуздо (*лат.*).

114

Копуляція (лат. *copulatio* — «сполучення»; «з'єднання») — у широкому значенні цього слова — з'єднання двох особин при статевому акті, у вузькому значенні — злиття двох гамет, що майже не відрізняються.

115

Усі завмерли (*лат.*).

116

Згідно із середньовічним європейським повір'ям, гріб із тілом пророка Магомета витає, утримуваний магнітами, посеред Мекки, хоча насправді пророк помер і був похований у Медині.

117

Аподиктичний (від грец. *apodeiktikos* — «доказовий», «переконливий») — достовірний, заснований на логічній необхідності, незаперечний.

118

Нема закону — нема злочину (*лат.*).

119

Структурна і функціональна одиниця фасеточного ока комах, ракоподібних і деяких багатоніжок (від д.-грец. *ommatidion* — «очка»).

120

Останнє, та не менш важливе (*англ.*).

121

Біблійний персонаж, праведник, якого врятували ангели із Содоми перед зруйнуванням міста.

122

Йдеться про піраміди тольтеків — індіанського народу доколумбової епохи, які вирізняються величиною і монументальністю.

123

Кабукі (

歌舞伎

— букв. «пісня», «танець», «майстерність») — один із видів традиційного театру Японії, який є синтезом співу, музики, танцю і

драми; виконавці використовують складний грим і костюми зі значним символічним навантаженням.

124

Євангеліє від Матвія, 10:34.

125

Фактично (*лат.*).

126

Розділ мовознавства, що вивчає власні імена.

127

Гарантоване цілковите знищення (*англ.*).

128

Кінець згорання (*нім.*).

129

Уявна точка перетину прямовисної лінії або нормалі до поверхні земного еліпсоїда з небесною сферою, точка небесної сфери, протилежна зеніту.